Dumitru Almaș

Popasuri la vetrele istoriei românești

EDITURA DIDACTICĂ ŞI PEDAGOGICĂ
1981

Dumitru Almaș

Popasuri la vetrele istoriei românești

— *partea I* —

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ
1981

Redactor: **Vasilica Neagu**
Tehnoredactor: **Steliana Antoniu**
Grafician: **I. Hacik**

„Trecut, apari din noapte!..."

„Sclipire e-n aer, în codri-miros
Şi umbră adînc viorie;
Şi luna-i a cerului scut argintos
Şi stele păzesc în tărie
Şi văile sunt
În aburi de-argint
Pierdute-ntr-al doinelor şuier
Din fluier".

(M. Eminescu, Ecò)

Dorim a călători şi a face popasuri la vetrele istoriei româneşti. Vrem a drumeţi prin altădată. Nu ca să ne depărtăm de prezent. Ci ca să-i aflăm rădăcinile, temelia şi mai puternic să-l zidim şi mai sus să-l înălţăm.

Pentru călătoria aceasta, cu popasuri, amintiri şi cu evocări de fapte, oameni şi întîmplări mai deosebite, cu răscoliri de documente şi cu descrieri de monumente de azi şi din alte vremi, cu slăviri de eroi vrednici de baladă, nu-i necesar a ne pregăti în chip deosebit. E de-ajuns să avem la noi, în inimă, bunăvoinţa, răbdarea, înţelegerea, interesul şi, mai ales, dragostea de ţară şi de popor. Adică să privim tot ce întîlnim pe pămînt românesc ca pe entităţi ale noastre; iar noi să ne simţim ale lor. Căci e vorba doar de ţara noastră, de România, de pămîntul pe care ne-am născut şi trăim, de faptele şi de viaţa strămoşilor, ca şi de propria noastră creaţie şi viaţă. Şi cine nu-şi are ţara în inimă, zadarnic o caută pe hartă. Cine nu are strămoşii în sînge, degeaba îi piguleşte din documente ori din tomuri de genealogie.

Orice călătorie e o dorinţă, o rîvnă, o ispită spre alte zări. A noastră va să fie o drumeţie prin istorie, prin istoria aşa cum s-a scris pe pămîntul ţării, anume spre a se conjuga cu prezentul şi a aspira spre viitor. Şi dacă ne vom opri, în popasuri, la vetrele istoriei, vom cerca, ideatic, să oprim o clipă curgerea vremii şi chiar s-o facem a curge spre izvoarele primare, lăsînd închipuirea, inima şi cugetul să lunece spre cerul albastru ori învolburat al trecutului, al legendelor, al multora din cele de altădată. Un nume, un ciob ceramic, o ruină, o cetate, un document, o monedă, o pecete, o bucoavnă de altădată, fiecare e o lume izvoditoare de lumi şi de gînduri, amintitoare de întîmplări reale, de legende şi poveşti. Şi aşa, cred, a drumeţi şi a poposi la vetrele istoriei poporului tău înseamnă nu atît a ieşi în vacanţă din cotidian, din propriul tău timp prezent, ci înseamnă a te odihni trăind, încă o dată şi încă o dată, la voroavă, la captivantă voroavă şi sfat înţelept cu strămoşii. Să le afli faptele şi gîndurile, durerile şi bucuriile, înfrîngerile şi biruinţele, dojanele şi înţeleptele poveţe. Şi pe toate rîvnim a le întîlni şi a le prefira, a le înşira şi depăna în cele cîteva zeci de popasuri la vetrele istoriei noastre. Pentru că vatra a fost pentru români locul unde arde focul nestins al amintirilor, locul unde se coace pîinea şi se încheie socotelile zilelor ca să se tocmească planurile viitoare, locul de unde jarul luminează şi încălzeşte casa, locul unde se spun poveştile şi se-nfiripă doinele şi baladele, locul sfînt unde se adună duhurile străbunilor să stea de povaţă cu strănepoţii. De aceea va să drumeţim pe cărări, poteci şi drumuri străvechi şi să poposim, întru hodină, la vetrele istoriei răspîndite peste tot cuprinsul ţării, ea însăşi binecuvîntata vatră a întregului popor român.

Concepem popasurile la vetrele istoriei ca un şir de convorbiri cu amintirile izvorîtoare de noi anteice puteri. Deci să ne plimbăm, să peregrinăm prin ţară, să străbatem acest pămînt românesc şi să căutăm a-l privi şi înţelege şi cu ochii is-

toriei. Adică, în fapt, să pritocim făptuirile poporului care, de milenii muncește acest pămînt, îl preface și-l întreține ca o vatră caldă și primitoare, bogată și frumoasă. Îl stăpînește și îl apără.

Și, cinstit vă spun, prieteni, că aici, la toate aceste vetre străbune, aș vrea să cînt țara și oamenii ei, cîți, milioane, au trăit și trăiesc pe cuprinsul ei. S-o cînt prin istorie, prin faptele strămoșilor, prin împlinirile ori înfrîngerile poporului, prin umbrele și luminile vremilor trecute. Iar cîntarea aceasta să se audă și azi și mîine și poimîine, ca lanțul de aur al cîntărilor pentru țară să nu se întrerupă nicicînd.

Dau dreptate lui Lucian Blaga: „Există două realități a căror imensă, zdrobitoare greutate nu o simțim, dar fără de care nu putem trăi: aerul și istoria".

Să pornim, deci, în drumeția cu popasuri la vetrele istoriei noastre, luîndu-l călăuză pe Eminescu, care cu atîta înflăcărare a iubit țara și poporul, i-a cîntat, cu patimă și geniu, durerea și slava și cu nemilă, asprime și amar, i-a dojenit cusururile:

„Dar mult mai bine-mi place să rump acea perdea
Ce-ascunde Viitorul-Trecutul după ea.
Să sfîrtic cu un fulger perdeaua cea de fer,
Să văd eroi de umbre, popi, dame, cavaleri
Toți dintr-o altă lume, din lumea ce-a trecut,
Pe care nu-i mai vede cel ce nu i-a văzut...
Turnînd în cupe de-aur aroma cea amară,
Nu voi să fie-aievea... să fie, nu!... să pară!
Trecut, apari din noapte... iluziuni din ceri
Faceți a voastre umbre să pară adevăr"...

„Trecut, apari din noapte" și reașează-te în soarele prezentului, ca să putem grăi cu înțelepție, la sfatul cu străbunii spre binele fiilor, nepoților și strănepoților.

Trecut, scutură colbul uitării și fă ca viitorul să izvorască din inima ta.

Carpații, coloana vertebrală a geografiei și istoriei românești

Tată-ne sus, în Făgăraș, pe vîrful Negoiul, una din cele mai înalte coloane din centura montană a țării. Unul din turnurile marilor perspective. Po posim în seninul din august și-n liniștea nesfîrșitului, a largurilor cu zări stinse în cețurile subțiri ale nemărginirii.

Totul e mai jos decît noi: Parîngul, Apusenii, Leaota, Piatra Craiului, Omul, Podișul transilvan, Oltul, Mureșul, Bărăganul, Ceahlăul, Maramureșul...

Ne aflăm cu fruntea-n cer și toate-s la picioarele noastre.

Ascultăm tăcerea cum povestește, cu mirificul ei glas, mii și mii de fapte, întîmplări, victorii și înfrîngeri, legende și balade. Povestește despre oamenii și despre poporul trăitor și zămislitor de istorie pe aceste meleaguri.

În repedea lor depănare, prefigurează marea epopee a pămîntului și poporului nostru. Să le ascultăm:

În mileniile istoriei, mediul geografic a jucat un rol mai mare decît cel pe care-l are azi. A existat o mai strînsă interdependenţă între factorii geografici şi om. Omul, trăind mai direct şi mai aproape de natură, era mai mult sub influenţa reliefului, a climei, a bogăţiilor şi a producţiei solului. În funcţie de aceşti factori, omul îşi procura hrana, îşi confecţiona îmbrăcămintea, îşi construia locuinţa. Geografia: reliefu, clima, bogăţia sau sărăcia solului au influenţat şi mentalitatea, modul de gîndire, temperamentul şi caracterul oamenilor şi al popoarelor trăitoare în anumite zone terestre. Sînt, şi mai ales au fost, oameni de la munte, de la şes, de la mare, cu caracteristici specifice, vădite în înfăţişarea fizică, în comportament psihic.

Relieful României e variat şi complex: podiş, munte, deal, şes, lunci, ţărm de mare. Locuitorii au împrumutat şi ei cîte ceva din însuşirile acestui pămînt carpato-danubiano-pontic.

Pămîntul românesc, vatră a zămislirii noastre ca popor, izvor de hrană, arie de dezvoltare neîntreruptă şi adăpost în vremuri grele, are o bine definită personalitate. E o cetate de stîncă înconjurată de ape, în faţa pustelor apusene şi a şesurilor răsăritene.

E ultimul donjon european în faţa imenselor cîmpii, desfăşurate pe mii de kilometri spre soare răsare. Spaţiul românesc îşi alcătuieşte personalitatea din îmbinarea muntelui cu şesul şi din aşezarea circulară a catenei muntoase — Carpaţii. Munţii fac din România o cetate armonios zidită. Un fel de podoabă a geografiei europene, cu o structură aproape unică. Proporţiile: şes, munte, podiş sînt egale: 33% din suprafaţă. Muntele se încovoaie în arc şi alcătuieşte un zid circular, o osatură a unui edificiu geografic fără asemănare întru potrivirea proporţiilor. Închide la mijloc, între zidurile-i înalte, podişul transilvan. Se înconjoară de cercurile concentric coborîtoare ale dealurilor, pînă în pieptul neted al şesurilor. Iar la marginea şesurilor se rotunjesc apele, ca nişte şanţuri de cetate medievală.

Majoritatea rîurilor româneşti izvorăsc din munţi şi din podiş, răsfirîndu-se radial, spre toate zările, ca apoi, după ce-şi ferăstruiesc trecătorile prin stîncă, după ce udă şesurile, să se înmănuncheze în Dunăre, cel mai mare fluviu al Europei, după Volga. Se înmănunchează şi se topesc, împreună, în cuprinsul albastru al Mării Negre. Putem spune că munţii, Carpaţii toţi, au fost, sînt şi vor fi casa românilor. Sînt munţi mijlocii şi mici; totuşi dominanţi în răsăritul continentului european. Iar viaţa şi istoria au demonstrat că acela care stăpîneşte muntele stăpîneşte şi şesul. Trebuie să-l stăpînească. Din munte-n şes se ajunge pe firul apelor. Adică pe căile pregătite de geografia însăşi. Firesc era ca românii să stăpînească Dunărea şi să aşeze tîmpla drepturilor lor la ţărmul de calcar al mării.

Toate formele de relief, orografia şi hidrografia spaţiului românesc sînt indisolubil legate între ele. Sînt elementele componente ale unui organism viu. Formează o unitate perfectă. Orice segmentare e împotriva naturii. Natura a făcut ca, în acest spaţiu armonios, să trăiască, de milenii, de la începutul civilizaţiei umane, acelaşi popor. Unitatea geografică a întreţinut totdeauna o unitate etnică. De-a lungul mileniilor, piscul înalt şi podişul adăpostit, dealul înfrăţit cu şesul, codrul şi lunca, văile şi trecătorile, gîvanele dintre şirurile muntoase, toate au făcut o unitate organică, o fiinţă cu poporul. O perfectă unitate. O identitate: pămînt şi om, geografie şi istorie. Pămîntul românesc şi românii sînt ai acestui spaţiu.

Carpaţii au fost, sînt şi vor fi coloana vertebrală a istoriei româneşti, precum sînt osul de rezistenţă al geografiei româneşti.

Geografia ţării noastre nu s-a revărsat în nedefiniri spaţiale, ci elementele ei constitutive s-au înconjurat geometric, unele pe altele, s-au însoţit, s-au ocrotit, s-au îmbrăţişat toate într-un tot indestructibil: muntele cu podişul, dealurile cu muntele, şesul cu dealurile, pînă departe, la fluvii şi la Marea cea Mare.

Pămîntul României s-a întruchipat într-un fel de orînduire firească, un spaţiu ondulatoriu perfect încadrat şi sever mărginit spre toate zările.

Pămîntul României își este sieși de-ajuns. Și poate și de aceea poporul român nici n-a emigrat, nici n-a rîvnit cuceriri extrateritoriale, ci a stat cuminte și harnic în vatra lui, în casa lui, în patria lui.

Românii n-au umblat niciodată după cuceriri, ca atîtea alte neamuri. Au fost bucuroși doar să nu fie cuceriți, să fie stăpîni pe moșia lor.

Sînt semne că peșterile Carpaților au fost locuite încă din paleolitic. În zona dealurilor s-a dezvoltat civilizația neo și eneolitică a ceramicii pictate și incizate: Cucuteni, Izvoarele, Hăbășești, Ariujd, Gumelnița, Vădastra. O adevărată civilizație a dealurilor și podișurilor carpatine, în care meșteșugul olăritului a ajuns să izvodească o artă ceramică de o netăgăduită originalitate și frumusețe. Populațiile străvechi, anonime pentru istoria străveche, au fost vizitate de Herodot și, din veacul al VI-lea î.e.n. , li s-a consemnat numele: geto-dacii. Sînt strămunii care au zis rîurilor noastre Dunaris, Alutus, Pyretus, Ordessus, Maris, Samus, Cerna, Tisia... Iar geografii, începînd cu Ptolemeu și Strabon, le-au trecut în hărțile lor.

O bună bucată de vreme, aș zice încă din timpul geto-dacilor străbuni, pînă în epoca modernă, o ocupație străveche a oamenilor din Carpați a fost păstoritul transhumant, acea pendulare dintre munte și șes, ca o respirație biologică a geografiei carpatine. O respirație sezonieră care, în acele epoci, a ținut locul drumurilor moderne, al căilor ferate, al aviației, al radioului, al televiziunii. Din preistorie, cultura s-a mișcat în tot spațiul românesc după pasul turmelor de oi. S-a perindat din primăvară-n toamnă și din toamnă-n primăvară, purtînd aceeași povară a vieții, întreținînd aceeași structură etnică, același grai și aceeași cultură: cultura spațiului mioritic, a sufletului mioritic, caracteristice gîndirii și simțirii românești.

Balada „Mioriței" este expresia poetică a dragostei poporului pentru natura carpatină, cu brazi și paltini, pentru plaiuri asemenea raiului. Nici poate fi un poem al muntelui mai frumos ca balada „Ciobănaș de la miori", o variantă a „Mioriței", cu o adîncă filozofie de integrare în natura carpatină, exprimată într-un dialog genial de simplu și, prin urmare, de artistic:

„Ciobănaș de la miori
Un'ți-a fost moartea să mori?
— *Sus în vîrful muntelui,*
În bătaia vîntului,
La cetina bradului.
— *Și de ce moarte-ai murit?*
— *De trăsnet cînd a trăsnit.*
— *De jelit cin'te-a jelit?*
— *Păsările-au ciripit,*
Pe mine că m-au jelit.
— *De scăldat, cin' te-au scăldat?*
— *Ploile cînd au plouat,*
Pe mine că m-au scăldat.
— *De-mpînzit, cin' te-a-mpînzit?*
— *Luna cînd a răsărit,*
Pe mine că m-a-mpînzit.
— *De-ngropat, cin' te-a-ngropat?*
— *Trei brazi mari s-au răsturnat,*
Pe mine că m-a-ngropat"...

Nu-i cu putință a se exprima mai lapidar, mai profund, mai metaforic, mai artistic, sentimentul și filozofia perfectei comuniuni cu natura, a totalei încadrări și topiri în spațiul carpatin. Și aceasta a fost posibil pentru că poporul român stă

aici de peste două milenii. N-a venit de nicăieri. Aici s-a zămislit, a trăit şi s-a înveşnicit, adăpostit în „ţările", în poienile şi codrii Carpaţilor.

Dacă Traian a urcat pe Timiş, Mureş sau Olt în sus şi a impus în ţara dacilor pecetea Romei, dacă acei voievozi care au descălecat Ţara Românească şi Moldova sau Petru Rareş care a ambiţionat să stăpînească Transilvania, ori Mihai Viteazul trecînd pe la Buzău şi pe la Olt a unit în douăsprezece zile Transilvania şi apoi, săltînd Carpaţii pe la Oituz sau pe la Dorne, în opt zile a unit şi Moldova, ei ne apar azi ca geniali deschizători de drumuri. Descălecători şi dătători de legi şi datini, ei n-au făcut, totuşi, decît să păşească pe căile străbătute de ciobani, de caravanele de negustători, de alaiurile de nuntă cu cadenţă de baladă, care au făcut din Carpaţi casa de nădejde a românilor. Szamosközy, cronicarul ungur, îl numea pe Mihai Viteazul „cioban", vrînd prin aceasta să-l înjosească, să-l ocărască. Dar viteazul nu avea de ce să se simtă batjocorit de acest epitet: neamul lui de ciobani, de păstori, de păcurari carpatini, de stră-străvechi oameni ai locului, aveau un blazon mult, infinit mai nobil decît al celor veniţi din patru vînturi: aveau blazonul noblefei şi conştiinţei depline că erau de aici, de totdeauna, oameni ai acestui pămînt, fraţi cu stejarii şi cu firul de iarbă, oameni născuţi parcă din acea zeitate mitică, pe care numai poporul nostru o are şi o numeşte „Cumineenia pămîntului". „Cumineenia pămîntului carpatin", zeitatea vetrei poporului român, cu nume aşa de simbolic.

Ca orice unitate simetrică, armonic structurată, geografia României seamănă cu un fagure de miere. Are o structură alveolară. O caracterizează acele depresiuni intramontane, găvane, adăposturi interioare, acele „ţări": Ţara Crişurilor, Banatului, Haţegului, Făgăraşului, Oaşului, Maramureşului, Oltului, Bîrsei, Loviştei, Vrancei, Cîmpulungurilor, Dornelor. „Ţări", mici unităţi geografice care au devenit celule ale organizării socio-politice şi administrative. „Ţări" sau vetre de adăpost în vremuri de primejdie. Cînd neprietenii au trecut şanţul rîurilor, românii s-au înfrăţit cu pădurea şi cu poienele codrilor. Cînd erau nevoiţi să facă pustiul în calea năvălitorului, românii au bejenit, s-au aciuat, s-au cuibărit în „Ţările", în găvanele, în depresiunile dintre munţi, în cuprinsul cărora se ajungea pe cărări numai de ei ştiute. La porţile înguste ale acestor adăposturi naturale s-au apărat dacii lui Rubobostes, Burebista ori Decebal. În aceste adăposturi devenite, la începutul evului mediu, adevărate „romanii populare", cum le numeşte N. Iorga, s-au apărat românii de huni, avari şi de pecenegi, de cumani şi de tătari. Aici, în aceste vetre adăpostite de primejdia năvălirilor, s-au organizat judeţele sau cnezatele, voievodatele, primele unităţi politico-administrative, adevărate celule care alcătuiesc fagurele cel mare şi rotund al ţării. Vetrele din găvanele munţilor, din poienele codrilor au fost „Ţări" române, celule organice care au devenit apoi, printr-o firească unire, voievodatul Transilvaniei, al Ţării Româneşti, al Moldovei. Şi atunci cînd toate potrivniciile au fost doborîte, cînd legile istoriei au îngăduit ca unitatea geografică şi cea etnică să se identifice şi să se înscrie printre realităţile lumii, românii s-au unit şi au devenit şi în conştiinţa omenirii un singur popor şi o singură ţară: *România.*

Aşa după cum nimeni, din afară, oricît de puternic, n-a creat nici Carpaţii, nici Oltul, nici Siretul, nici Prutul, nici Mureşul, nici Dunărea, aşa după cum nimeni din afară n-a putut zămisli, dar nici nimici poporul român, tot aşa, nimeni din afară, oricît de puternic, n-a gîndit să creeze statul român. El s-a alcătuit ca o rezultantă firească a geografiei, a etnogenezei, a perfectei unităţi de neam şi de grai, a muncii stăruitoare, pricepută, de-a lungul mileniilor, pentru a da o economie necesară, a luptei necurmate pentru păstrarea unităţii, a daco-romanităţii din care provine şi pentru cîştigarea independenţei, a libertăţii, a culturii în dulce grai românesc.

Pe acest pămînt armonios, în această etnicitate perfect unitară, stă azi şi va sta, în veşnicie, România. Iar Eminescu, la 17 ani, a găsit cadenţa celei mai simple dar şi mai adînci, mai sublime urări devenită, de mai bine de un veac, urarea noastră, a tuturor către scumpa noastră ţară:

„Viață în vecie, glorii, bucurie,
Arme cu tărie, suflet românesc.
Vis de vitejie, faimă și mîndrie,
Dulce Românie, asta ți-o doresc!"...

Apune soarele, învăpăind zarea de dincolo de Parîng și Retezat. Răsar stele, una cîte una, aproape, parcă să le prinzi cu mîna. Stihiile nopții prind să urce din văi și să dănțuie lin și mut, izvodind o lume fantastică, vălmășită, pînă-n Dunăre la miazăzi și pînă-n Tisa la miazănoapte. Piscul Negoiului mă ține sus, sus, ca într-o feerică plutire în Cosmos.

De la o vreme, stihiile besmetice se potolesc și adorm. Iar îndată ce adorm știmele nopții, se trezesc toate umbrele trecutului,
tot noianul de amintiri ale acestui pămînt.
Și, trezite din somn, se deșiră pe fir de cronologie
și pe arenă de vatră românească și povestesc.
Adică se povestesc pre sine.
Să le ascultăm.

Dunărea — punte și hotar

Dunăre, Dunăre,
Drum fără pulbere...

Cîntec popular

Dunărea: fluviul sfînt al strămoșilor geto-daci și drumul „fără pulbere" din inima Europei. Danubius-Istros: cale de pătrundere a bunurilor și de plecare a lor spre largurile lumii, hotar și punte între civilizații. Dunărea: părintele hidrografiei românești și șanțul de la miazăzi al cetății carpatine.

În vremurile de demult, Dunărea-Dunaris-Danubius-Istros a fost pentru traco-geto-daci ceea ce a reprezentat Nilul pentru vechii egipteni: un fenomen geografic dăruit de natură, un important ajutor în procurarea hranei, o cale de circulație, un lat șanț de apărare în împrejurări vitrege și un zeu. Cînd plecau la luptă, geto-dacii beau apă din Dunăre spre a dobîndi puteri uriașe și a birui neprietenii, invadatorii, dușmanii. Pe Columna traiană, Dunaris-Danubius-Dunărea e reprezentată ca un zeu: din lăcașul lui, o peșteră, ajută trecerea trupelor romane în Dacia, susținînd cu dreapta podul de vase, aruncat deasupra valurilor lui. Tot pe columnă meșterii au dăltuit mai multe scene din puternica expediție întreprinsă de Decebal, pe fluviu la vale, împotriva legiunilor lui Traian, dînd marea bătălie de la Adam Clisi, acolo unde cuceritorii vor înălța, curînd după victorie, monumentul numit Tropheum Traiani.

Oricum, Oltul-Alutus, Mureșul-Maris, Crișul-Crisus, Siretul-Hyerasus, Prutul-Pyretus au fost rîuri geto-dace și pe toate, încă din erele geologice, le-a înmănuncheat tulpina uriașă a Dunării-Dunaris-Danubius, ca pe niște ramuri vînjoase care străbat spațiul carpato-dunărean, îl hrănesc din izvoarele lui, îi alcătuiesc personalitatea, îi dau viață și-l împodobesc cu minunate peisagii, în cinstea cărora s-a cîntat și se cîntă: „Pe-un picior de plai/Pe-o gură de rai"...

Dunărea românească n-a fost niciodată singură. Ea vine de departe, de la peste 2700 km și știe a ne povesti despre trei capitale de țări: Viena, Budapesta și Belgrad. A fost și este un arbore cu o uriașă încrengătură: Sava și Drava, Tisa, Timocul, Jiul și Oltul, Iantra și Argeșul, Ialomița și Buzăul, Siretul și Prutul.

Toate rîurile româneşti intră în arborescenţa hidrografică danubiană, fiecare asemeni unor făptuiri geografice cu deplină şi rotundă personalitate. Suceava şi Moldova, Bistriţa şi Trotuşul, Bîrladul şi Putna cu Milcovul se înscriu pe tulpina vînjoasă a Siretului. Oltul şi Mureşul îşi adună apele din podişul transilvan, fierăstruiesc pînă-n temelie munţii spre miazăzi şi apus, ca să caute ieşire tot la albia primitoare a Dunării.

Apoi Jiul şi Someşul, Argeşul şi Crişurile cu ramificaţiile lor, împodobesc bazinul larg şi mult ramificat al Dunării.

Nu, Dunărea românească n-a fost şi nu-i singură: are sute, mii de izvoare, pîraie şi rîuri izvodite din pieptul Carpaţilor.

Din cea mai veche istorie, geto-dacii au folosit Dunaris-Dunărea ca o punte de legătură cu fraţii lor traci, aşa după cum le-a fost scut de apărare împotriva lui Darius, în 514 î.e.n., a lui Alexandru cel Mare, la 335 î.e.n., sau a urmaşilor lui, ca de pildă, regele Lisimach, care s-a războit cu Dromichete, pe la anul 300 î.e.n. Dar mai ales dacii au stat tari la Dunăre împotriva cuceritorilor romani. În vremea acelor războaie Dunaris-Danubius a fost un scut greu de biruit. Ca să-l treacă, legiunile romane au construit drumul suspendat din clisura Cazanelor şi impresionantul pod de la Drobeta. Iar după supunerea Daciei şi transformarea ei în provincie imperială romană, Dunărea a devenit puntea de trecere a civilizaţiei mediteraneene şi axa de romanizare a zonelor din spaţiul carpato-dunărean. Noua ordine, cea romană, s-a înfiltrat în Dacia — ca şi legiunile, ca şi negustorii, ca şi administraţia, ca şi mărfurile negustorilor greci şi romani — pe văile rîurilor, pe cursul afluenţilor Dunării, pînă în inima podişului intra-carpatic, pînă la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Apulum, Potaissa ori Napoca şi chiar pînă la Petrodava, pe rîul Bistriţa, unde arheologii au aflat dovezi că au ajuns legiunile romane. Pe Dunăre, pe Prut, Siret şi Olt, pe Timiş, Mureş, Crişuri şi Someş au călătorit pe pămîntul Daciei Felix, undelemnul şi amforele greceşti şi romane, monedele de aur şi argint. Şi odată cu mărfurile au pătruns şi limba, cultura şi artele meditareneene. Pe Dunăre în sus veacuri de-a rîndul, din epoca elenică, elenistică, romană, bizantină, au urcat flote întregi, aducînd şi cărînd nu numai mărfuri, ci şi legende mitologice şi idei filozofice, de la Pitagora şi Socrate pînă la Zamolxe şi Orfeu.

În vremea stăpînirii romane şi a romanizării, davele şi cetăţile dacice cătărate pe munţi întru apărare au coborît ceva mai spre şes şi-au devenit castre, oraşe, colonii şi municipii daco-romane. Iar în lungul Dunării s-au înşirat tot mai puternice Dierna-Orşova, Drobeta-Turnu Severin, Corabia-Sucidava, Troesmis-Hîrşova, Noviodunum-Isaccea, Aegyssus-Tulcea. Aşa, Dunărea, drumul fără pulbere al civilizaţiei şi progresului, a curs prieteneşte şi tihnită în toată epoca romană, pînă la dezlănţuirea migraţiilor.

Atunci, străjile Romei au fost silite să se mute pe malul drept şi să privească spre miazănoapte, cum istoria unui popor abia zămislit, se zbuciumă, ca să biruie nefiinţa, să crească vînjos şi să trăiască în răscrucea vînturilor, în cetatea carpato-danubiano-pontică. De pe malul celălalt, sentinelele Romei vedeau vîrtejul migrator, îi primeau izbitura, dar nu mai aveau destulă vlagă să treacă iară fluviul redevenit hotar. Şi, cu voie sau fără voie, lăsau aici un sîmbure de romanitate care avea să reziste şi să se dezvolte în furtuna a zece veacuri. Castrele romane, pulbere şi ruină. Oraşele şi coloniile, prădate şi pîrjolite. Podul cel minunat, rupt şi aruncat în valuri.

Şi aproape un mileniu Dunărea a fost hotar.

Hotar şi, totuşi, punte. Pentru că, în fond, în ciuda migraţiilor, oamenii n-au încetat să treacă Dunărea cu turmele ori cu mărfurile. Au continuat să pescuiască în undele şi lacurile ei; aşa după cum, la ceasul asprei primejdii, s-au adăpostit în luncile-i dese şi bogate în hrană.

Ca dovadă stă şi faptul că, de-oparte şi de alta a Dunării, creştinismul a rodit încă din vremea stăpînirii romane, prin Auxentius şi Nichita din Remesiana. Era aşa de puternică noua religie în aceste părţi încît se propaga şi la goţi, prin Ulfila, ucenicul cine mai ştie al cărui apostol.

Iar în plin ev mediu, genovezii cumpărau grîne şi sare de la Brăila sau Giurgiu, unde şi puneau să se zidească, în ostrov, o cetate cu numele Sf. Gheorghe sau Giorgio-Giurgiu. Aşa după cum la Drobeta cnezi şi voievozi locali, în unire cu feudali bizantini ori apuseni, zideau castelul cel roşu, nu departe de picioarele podului lucrat de Apolodor din Damasc.

Venerabila ruină din vremea lui Traian şi Decebal, neclintită strajă la Dunăre.
(Podul de la Drobeta Turnu-Severin, construit de Apollodor din Damasc.)

Cu trecerea secolelor, valul migratorilor a secat; cei mai mulți s-au topit în spații și-n negura uitării. Ici colo, semne ale trecutului descoperite azi de arheologi: un coif, cîteva arme și mai ales Tezaurul de la Pietroasa — Cloșca cu pui de aur — misterioasă comoară și prețioasă operă de artă.

Numai fluviul și localnicii au rămas. S-au înverșunat să rămînă și să reziste dintr-o nemăsurată dorință de viață.

Vlaicu Vodă, Mircea cel Bătrîn au sprijinit, peste Dunăre, ultimele țarate bulgare și sîrbești, crunt lovite de noii și cei mai primejdioși invadatori: otomanii.

Și, iarăși, o jumătate de mileniu, Dunărea a fost hotar și scut, dar și punte între două lumi: cea europeană-creștină și cea musulmană-asiatică, Mircea cel Bătrîn a înfruntat pe Baiazid la Rovine și la Nicopole, iar Dunărea de la Silistra în jos a devenit numai românească. Chiar titlul lui voievodal ilustrează acest dublu caracter al fluviului, punte și hotar: „Io, Mircea, mare voievod și singur stăpînitor, domn a toată țara Ungrovlahiei și a părților de peste munți, încă și spre părțile tătărești, și herțeg al Amlașului și Făgărașului și Domn al Banatului Severinului și de amîndouă părțile peste toată Podunavia (Dunărea), pînă la Marea cea Mare, și al cetății Dîrstor (Silistra) singur stăpînitor".

Punte și hotar a fost Dunărea și în vremea lui Iancu Corvin de la Hunedoara, voievodul Transilvaniei care a apărat-o mulți ani, cu pricepere și eroism, de la Chilia la Varna (1444) și, de acolo, pînă la Belgrad (1456). El, cu românii, cu ungurii și cu celelalte popoare de la Dunăre, au împiedicat pe Mahomed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, să ajungă și cuceritorul Europei.

L-au continuat Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare, pînă la 1500, cu multe jertfe, în grele bătălii (1460, 1462, 1475—1476). Dar Dunărea a văzut apriga rezistență a românilor și în veacul următor: voievodul Radu de la Afumați, de pildă, s-a repezit din Carpați în Dunăre și a lovit, în 20 bătălii, cetele otomane care treceau fluviul și căutau să se cuibărească, de istov, aici, în miazănoapte și țara s-o prefacă în pașalîc. Iar Roșcanii, unde un pașă biruitor l-a sfîșiat pe Ion vodă al Moldovei, legîndu-l de două cămile, nu-s departe nici de Noviodumul roman, nici de cetățea Chilia, nici de gurile prin care Dunărea se îmbrățișează cu Marea, devenind o singură ființă geografică.

Iar în 1595, cînd s-a ridicat, cu toată puterea, împotriva suzeranității otomane, Mihai Viteazul a făcut, cum spune un contemporan, „să ardă Dunărea", din Belgrad pînă la Marea Neagră. Oștenii lui au nimicit garnizoanele otomane de pe malurile fluviului, la Brăila și Hîrșova, la Silistra și Rusciuc, la Nicopole și Vidin, și au făcut să tresalte sentimentul libertății în inima tuturor popoarelor pînă la Egeea și la Adriatica. Fluviul, așa de drag românilor și tuturor riveranilor, a văzut atunci fulgerînd în valurile lui paloșul libertății, ca în vremea lui Decebal, a lui Iancu de Hunedoara sau Mircea cel Bătrîn.

Cu cea mai deplină dreptate Mihai Eminescu a scandat cu legitimă mîndrie, vers ce se cuvine a fi rostit mereu, mereu, generație după generație:

...„Mulți durară, după vremuri, peste Dunăre vreun pod,
De-au trecut cu spaima lumii și mulțime de norod;
Împărați pe care lumea nu putea să-i mai încapă
Au venit și-n țara noastră de-au cerut pămînt și apă.
Și nu voi ca să mă laud, nici că voi să te-nspăimînt,
Cum veniră se făcură toți o apă și-un pămînt..."

Cînd armele n-au mai avut izbîndă, Dunărea a continuat să fie scut și punte. Peste ea sau în lungul ei s-au perindat, legănate de molcome valuri, șeicile monopolului comercial otoman. Din cetățile otomane de pe malul de miazăzi al Dunării, veacuri de-a rîndul s-au repezit asupra românilor sute și sute de cete de prădalnici. După hrană, robi și roabe, turme de vite, după bogății de tot felul. În balada populară „Manuilă și Mustafa" sînt enumerate, în versuri triste, suferințele

românilor: ... „turcii ne robesc,/Tălhăresc şi prăpădesc,/ Că ne mîncă vitele,/ Ne culcg bucatele,/ Şi ne duc paralele,/ Şi ne iau fetele,/ Şi ne taie capetele!/ Cît e lumea lungă, lată,/ Ca robia nu-i spurcată..." Manuilă este însă viteaz: taie capul duşmanului asupritor şi „Pace-n ţară-mi făcea,/ Pe români el îi scăpa/ Şi de turci şi de robie,/ De duşmani, de păgînie!".

Cu acele cete distrugătoare şi ucigaşe au luptat haiducii români sau sîrbi şi crîjalii bulgari. Din cînd în cînd, cîte un domnitor mai bogat şi cu mai multă tragere de inimă, ca de pildă Matei Basarab, a înălţat lăcaşuri de cultură pe-un mal sau altul al Dunării. Iar Constantin Brîncoveanu (1688—1714) aproape nici n-a ţinut seama de Dunăre, atunci cînd a fost vorba să sprijine cultura în sud-est. Jertfa din final sau cumplita osîndire a familiei lui, marea tragedie a Brîncovenilor au avut ca pricină şi marea lui faimă în rîndul tuturor popoarelor creştine din Peninsula Balcanică şi chiar mai departe. Poate şi de aceea balada populară l-a ridicat pe-un piedestal de apoteoză, punîndu-l să-şi blesteme, cu duritate călăii: „Să vă ştergeţi de pe pămînt/ Cum se şterg norii la vînt,/ Să n-aveţi loc de-ngropat,/ Nici copii de sărutat". Românii au ştiut că în apărarea unei idei, aceea de libertate a popoarelor de la Dunăre, Brîncoveanu a îndurat, cu demnitate, martiriul.

Dar, în afară de voievozi, sute şi mii de oameni de rînd, de bărbaţi curajoşi, rămaşi anonimi, au luptat la Dunăre. De ei s-au ocupat doinele şi baladele, îmbogăţind această comoară de artă şi informaţie. „Poeziile populare — scria Vasile Alecsandri — alcătuiesc o avere naţională, vrednică de a fi scoasă la lumină, ca un titlu vecinic de glorie pentru naţia română". Iar Dunărea a fost adesea subiect de baladă. La Dunăre, pe malurile ei, a trăit Ileana Brăileanca, sora voinicului care luptă cu prădalnicii acîngii, spahii ori ieniceri. Suspină frumoasa brăileancă: „Frate, frăţiorul meu,/ Nu mai pot de dorul tău!" Fratele o îmbărbătează: „Cată să vezi pe români/ Cum se luptă cu păgîni,/ Vezi pe frate-tău în luptă/ Că prăpade oaste multă". Ştiind că va muri în bătălia cu potrivnicul, voinicul se roagă să-i aşeze pe mormînt „o viţă de cosiţă", drept supremă cinstire şi semn de dragoste: „Cine pe-acolo va trece,/ Să ştie că sînt rece;/ Că paloş n-oi mai purta,/ Nici cu turcii n-oi lupta!" Şi, cu ultima picătură de putere, voinicul frate al Ilenei Brăileanca „se răpezi/ Şi pe turci rău lovi,/ Paloşul şi-l învîrti,/ Dar săgeata-l întîlni,/Şi pe loc el şi muri"... Ileana lăcrăma şi cînta la mormîntul fratelui, mort acolo, la Brăila, pe mal dunărean. În bocetul ei nemîngîiat, fata se rosteşte, totuşi, cu mîndrie: „Iubirea de ţărişoară/ Face turcii să te-omoară!".

În Colecţia lui Atanasie Marian Marinescu, „Poezii populare din Transilvania" ne întîlnim cu o... „Mioriţă", fără turmă de oi şi fără nunta de basm. E un poem al Dunării ca poartă spre largurile lumii, pe care pleacă omul din „spaţiul mioritic":

Dunăre, Dunăre!
Drum fără pulbere,
Nu cumva-ai văzut,
Pe unde-ai trecut,
Pre un voinicel,
Pre al meu pruncuţel?
— Ba eu am văzut,
Pe unde-am trecut,
Pe un voinicel...
Feţişoara lui,
Spuma laptelui,
Ochişorii lui,
Faţa murelui;
Sprîncenele lui,
Peana corbului...
Maica răspundea:
— Să ştii, Dunărea mea,
El e fiul meu,
Cu el Dumnezeu.

Deci am spune că ne întîlnim aici cu un Peer Gynt al neamului românesc: pleacă pe Dunăre la vale, în lumea largă, să facă „minune": să-şi elibereze neamul din robie. Dar ca şi emulul lui scandinav, feciorul dunărean tînjeşte dupa ţara şi casa lui. Murmură cu multă tristeţe şi amărăciune, asociindu-şi la jale toate elementele naturii: „De voi prinde a cînta,/ Toţi munţii s-or legăna,/ Văile

s-or turbura,/Pietrele s-or despica/ De jale şi de banat,/ Că-s de străin înconjurat.../.

Apoi lămureşte pricina jeluirii, a „banatului", a nefericirii: „Săracă străinătate,/ Mult mi-ai fost fără dreptate;/ Şi de bine n-avui parte./ Că eu cît am pribegit/ Tot cu străini am trăit..."

Dorul de întoarcere îl ustură la inimă. Şi mult ar vrea să ştie că acasă îl aşteaptă mîndruţa, aşa cum îl aştepta Solveig pe Peer Gynt: „Aşa-mi vine cîte-odată/ Să mă sui în munţi cu piatră/ Ca să-mi văd eu lumea toată./ Unde am umblat odată./ Vină-mi dragă turturea,/ De-mi arată casa mea,/ Să pot trece Dunărea,/ Să văd pe mîndruţa mea...".

Toate le-a văzut şi le-a trăit Dunărea, de-alungul mileniilor. A văzut şi a trăit şi marele moment din 1877, cînd armata română, luptînd la Plevna, cucerind Rahova, Vidin şi Smîrdan, a făcut cum scanda Alecsandri: „Să cînte libertatea pe maluri dunărene". Atunci, în 1878, Dobrogea a revenit la România. Chipurile dacilor de pe metopele de la Tropheum Traiani au reintrat în grija urmaşilor lor.

Şi tulpina bătrînului fluviu s-a înfipt parcă mai puternic în glia română, ca să călătorească domol, în pace şi libertate, spre Marea cea Mare. Din prima jumătate a celui de-al XIX-lea veac, Dunărea a devenit o principală arteră de pătrundere şi circulaţie internaţională pînă în inima Europei. Pe malul românesc, ca şi pe malul vecin, a pulsat o viaţă nouă. Sulina, Tulcea, Galaţi, Brăila, Hîrşova, Călăraşi, Giurgiu, Turnu Măgurele, Drobeta-Turnu Severin, Orşova pînă la Belgradul sîrbesc şi mai departe, au înflorit şi au înviorat această largă şi lesnicioasă cale de apă; a început o epocă de prosperitate şi înţelegere între riverani. Oraşele stau, impresionant simetric, faţă în faţă: Sulina şi Sf. Gheorghe, Tulcea şi Ismail, Galaţi, Brăila şi Măcin, Călăraşi şi Silistra, Giurgiu şi Russe, Turnu Măgurele şi Nicopole, Calafat şi Vidin, Drobeta-Turnu Severin şi Cladova şi tot aşa pînă la Belgrad. Parcă fiecare ţară riverană ar lucra pe întrecute şi şi-ar împărtăşi, peste

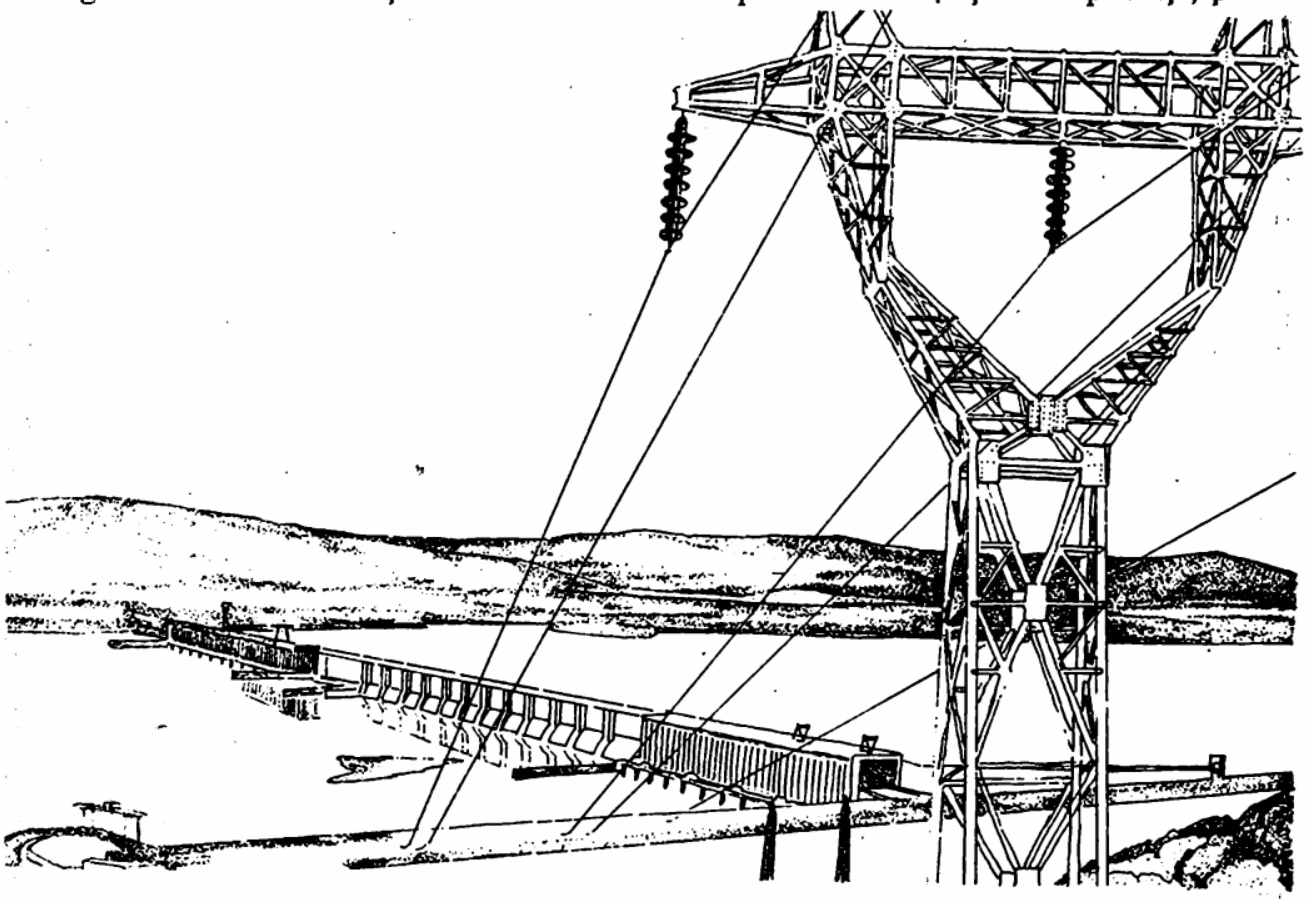

Îndrăzneţul dig de zăgăzuire a Dunării, măreaţă operă a epocii socialiste (Hidrocentrala de la Porţile de Fier).

apă, din mal în mal, izbînzile şi înfrîngerile, bucuriile şi necazurile, în româneşte, bulgăreşte sau sîrbeşte. Iar spre finele veacului trecut, românii au aruncat primul mare pod peste Dunăre la Cernavodă.

Apoi, noi, acum, în epoca noastră am împodobit Dunărea cu încă trei poduri: la Giurgiu (Podul Prieteniei), la Giurgeni — Vadul Oii şi cel de deasupra barajului de la Porţile de Fier. Aceasta fără a mai pune la socoteală uriaşa lucrare de dublarea podului de la Cernavodă. Dunărea este azi, mai mult ca oricînd, artera de respiraţie a poporului român ca şi a tuturor riveranilor spre largurile lumii. Şi ca respiraţia să fie mai firească ne silim să tăiem canalul Cernavodă-Agigea.

Apa Dunării dă energie ţărilor care, în deplină înţelegere, au construit şi construiesc marele complex hidroenergetic de la Porţile de Fier I şi II şi se pregătesc să continue şi construcţia altora, tot aşa de importante, ca Dunaris-Danubius sau Dunaia sau maica Dunăre bătrînă să fie nu numai drumul fără pulbere, drumul mereu tînăr al neatinsei prietenii, ci şi un nesecat izvor de energie întru cucerirea marelui progres. În toate aceste uriaşe lucrări măsurăm puterea şi dărnicia maicii Dunărea bătrînă, mereu întinerită şi împodobită prin munca şi vrednicia oamenilor riverani: români, iugoslavi, bulgari. În înţelegere deplină şi prin neprecupeţită muncă despicăm Dunărea-n două şi facem dragostea nouă.

Metaforic vorbind, zeul Danubius e gata să ţină, cu ambele-i braţe, tot ce ţările şi popoarele vecine plănuiesc să construiască pentru ca Dunărea să fie, tot mai mult,

un fluviu al prieteniei, o punte între ţări şi popoare
care-şi respectă drepturile şi se întrajută,
ca ele însăşi să se bucure
de pace şi prietenie.

Legendă şi istorie la Curtea de Argeş

Pe Argeş în jos,
Pe un mal frumos...

Se află pe pămîntul României sute, mii de vetre ale strămoşilor, vetre ale istoriei unde, poposind, cugetul ni se umple de înţelepciune şi inima de tărie.

Aşa de pildă am observat că, totdeauna, călătoria pe Argeş în sus se preschimbă într-un izvor de înaltă desfătare spirituală, iar popasul în cîntec de bucurie. De ce? Pentru că, pe aceste meleaguri, legenda poetică se cunună sărbătoreşte, cu adevărul istoric. De la daci şi romani, încă din zorile organizării statale româneşti, de la legendarul Negru vodă pînă la Neagoe Basarab şi Radu de la Afumaţi, mulţi voievozi au sălăşluit în aceste minunate locuri. Pe argeşene plaiuri Basarab întemeietorul, Nicolae Alexandru vodă şi Vlaicu vodă şi-au purtat paşii, statornicindu-şi cetatea de scaun. Iar legendarul meşter Manole, tot aici, pe mal de Argeş, şi-a înălţat capodopera: „Aşa arătoasă,/ Mîndră şi frumoasă". Şi tot aici şi-a aflat şi prăbuşirea, în icariana încercare de zbor spre tot mai înalte idealuri: „Aripi şi-a făcut/ Cum s-a priceput./ Dar unde-a picat/ Dumnezeu a dat/ De-o mîndră fîntînă,/ Cu apă puţină,/ Cu apă sărată,/ Cu lacrimi udată/.

Lacrimile izvodite de durerile unui popor care multe, tare multe a suferit, de-a lungul veacurilor.

Lacrimile pricinuite de moartea visurilor neîmplinite.

Lacrimile dorului de Bine și Frumos.

Lacrimile Nădejdilor că, totuși, se vor ivi alți meșteri care vor săvîrși Desăvîrșirea.

Căci acolo unde au căzut legendarii icari ai mitologiei românești, a țîșnit izvorul aducerii aminte despre jertfa care se cere răsplătită prin neuitare. Și nu se află altă jertfă decît mereu reînnoita încercare de a visa și de a împlini visarea, oricît de grea ar fi.

Ne aflăm deci, în scurt popas, la Fîntîna aducerii aminte de la Curtea de Argeș.

Rîul Argeș, cu toată încrengătura lui de afluenți, izvorăște și își trage puterea din inima de granit a Făgărașilor, cei mai semeți munți ai României. Valea lui este o străveche vatră de milenii locuită de daci, de daco-romani, de români. Arheologii au găsit pe valea Dîrjovului urmele materiale ale vieții umane vechi de sute de mii de ani, forme rudimentare de unelte din piatră, elemente a ceea ce s-a numit cultura de prund. Tot pe-aici s-au descoperit fosile de elefanți sudici, de rinoceri, de cămile, de cai sălbatici, mamifere trăitoare înainte de ultima eră glaciară. Apoi la Gumelnița și la Coțofeni s-au aflat unele din cele mai însemnate și mai bogate urme ale civilizației neolitice: unelte de piatră, de os și de lut, ceramică artistic lucrată.

Și epoca dacică a semănat, pe valea Argeșului, semne deosebit de valoroase. Tribul dacic al ordenssensilor (argessensilor), care a și dat numele rîului Argeș, îl aflăm pomenit în istoricii și geografii antici. Pe aici a stăpînit, desigur, și Dromichete, pe la anul 300 î.e.n. Tot pe-aici, pe Argeș, mai spre șes, a existat o Argidava, una din acele așezări geto-dace, prin care va fi trecut desigur și Burebista, regele dacilor, cel dintîi mare organizator și creatorul primului stat unitar al strămoșilor geto-daci, între anii 82—44 î.e.n., stat întins din munții Haemus (Balcani), pînă în Maramureș și din Patratul Boemiei, pînă la Marea Neagră și Tyras (Nistru).

În epoca romană locuitorii din valea Argeșului se legau strîns, formau un trup cu cei din Țara Loviștei și cu cei din valea Oltului, a Ialomiței. Soldații romani au construit, în această rodnică și frumoasă vale, castrul Argias, puternic centru de romanizare a spațiului de la sud de Carpați, conjugat desigur cu castrul roman din preajma Buzăului și cu numeroasele așezări geto-dacice și romane din toată Transilvania. Moldova și de la Dunărea de jos.

Așa se face că valea Argeșului a fost „țară", vatră de adăpost în vremea migrațiilor și, apoi, unul din locurile cele mai prielnice pentru organizarea primelor cnezate și voievodate românești, în spațiul dintre Dunăre și Carpați.

Aici, pe această vale, cnezii s-au unit între dînșii, ca să înfrunte răvășirile migratorilor și vicisitudinile istoriei.

Aici, la Curtea de Argeș, și-a clădit cetatea și și-a statornicit centrul apărării Basarab I întemeietorul.

Dar mi se pare că, într-un popas la Curtea de Argeș, cel dintîi lucru care se cuvine a fi cercetat este peisajul, împodobit cu toată gama formelor de relief, de la stîncile semețe ale celor mai înalți munți ai României, coborînd spre acea blîndă unduire a dealurilor și văilor, înainte de a se topi în netezimea șesurilor sudice. Înălțimile pornesc din miazănoapte unde străjuiesc culmile Făgărașului, albastre în lumina zilelor de vară, albe de omături scînteietoare în miezul zilelor de iarnă sau învăluite în nouri negri ori cenușii în ceasurile de furtună. De la poala maiestoasă a munților cu frunte împărătească, de la stîncile abrupte cu chip statuar, se înșiră, la vale, culmi tot mai joase, mai coborîtoare, ca niște trepte de templu uriaș, sculptate de apele Argeșului și ale afluenților săi, azi toți îmbuchetați în lacul de la Vidraru.

Trăind în mijlocul acestui peisaj de basm, şi oamenii de aici au dobîndit o ţinută şi o structură psihică a lor: un calm senin, o stăpînire de sine şi o vădită bunăcuviinţă, o anume mîndrie şi demnitate. Aş spune că peisajul a impus, din străvechi pînă azi, ceva din calmul lui în gustul pentru linişte, pentru măsură, pentru frumos: frumosul în mersul oamenilor, în vorbă, în cîntec, în costumele tradiţionale, în construcţiile artistice şi în cele utilitare. Pluteşte la Curtea de Argeş un stăruitor şi odihnitor aer de nobleţă, în înţelesul cel mai bun al cuvîntului. Poate pentru că aici, ca şi la Cîmpulung, la Tîrgovişte, la Suceava, la Alba Iulia, la Făgăraş, au funcţionat, încă din începuturi de istorie, scaune domneşti. Aici, în Argeş, s-a păstrat costumul caracteristic popular, de-o bogăţie voievodală şi de-o valoare artistică greu de depăşit. Mi se pare că portul femeilor argeşene este al domniţelor din tablourile votive, preluat şi prelucrat din veac în veac, armonizat şi înfrumuseţat cu toate culorile peisajului, din toate anotimpurile, presărat cu florile livezilor şi al poienilor şi asociat cu istoria însăşi. Nu, nu mi se pare, coboară de-a dreptul din tablourile votive ale zugravului Dobromir. Iar odată aşezat pe zvelt trup de bărbat ori femeie, acestui costum (cămaşă, fotă, broboadă, ilic, bîrneaţă) i s-a imprimat şi răsfrînt o stare de spirit proprie, o psihologie a bucuriei blînde, elevate, splendidă prin cumpătarea şi bucuria subtilă a culorilor, armonic îngemănate.

În acest peisaj unde cireaşa rumenă şi mărul de aur al dealurilor cu livezi bogate se întîlnesc cu bobul de grîu şi floarea soarelui de pe cîmpie, oamenii au muncit totdeauna, sîrguincios, cu spor, cu dragoste. Muncind şi creînd, cu o măsurată mîndrie, argeşenii au învăţat de la strămoşi, păstrînd semnele vieţii lor şi, în acelaşi timp, au înţeles tot ce-i nou şi necesar, construind lacul şi hidrocentrala de la Vidraru, barajele de pe Argeş la vale, petrochimia de la Piteşti ori autoturismele de la Colibaşi. Au înălţat marile construcţii ale socialismului şi, în acelaşi timp, au respectat şi au păstrat tot ce vine bun, valoros, folositor, frumos din trecut, încredinţaţi că, din îmbinarea trecutului cu prezentul şi cu planurile viitorului, se încheagă viaţa, se forjează istoria, adevărata şi marea istorie a României.

Azi, ca şi altădată, pe-aici, pe Argeş în jos, parcă fiecare deal şi fiecare arbore, fiecare piatră şi fiecare floare scandează balada Meşterului Manole: ...„Doamne, Negru vodă,/ Pe unde-am trecut,/ Cu turma păscînd/ Spun c-am văzut/ Un zid învechit,/ Un zid părăsit/ Şi neisprăvit,/ Foarte mucezit"... Mă întreb: se poate oare reda mai simplu şi mai plastic, mai adevărat, istoria din perioada migraţiilor pînă la întemeierea statului Ţara Românească şi marea dorinţă de construire, de înfrumuseţare, care stăpîneşte conştiinţa oamenilor? „Zidul învechit" geto-dac şi daco-roman a fost reluat de români, încă din adîncul evului mediu. Atunci, pe valea Argeşului, ca şi pe valea tuturor rîurilor României, s-au scris semnele începutului cel mai îndepărtat al statului organizat.

Pe aici, prin Loviştea şi pe Argeş, în jos, a stăpînit „Seneslau, voievodul românilor", cum este numit în Diploma Cavalerilor Ioaniţi, din 1247.

Aici a stăpînit Basarab I (1324—1352), unul din cei mai străvechi „dătători de legi şi datini", unul din cei mai de seamă voievozi ai evului mediu românesc. El a avut talentul, măiestria de a uni voievodatele şi cnezatele de la sud de Carpaţi. El a avut puterea, ajutat de popor, să înfrunte şi să înfrîngă pe Carol Robert la Posada şi, din 1330, să facă ţara slobodă şi să se intituleze domn de sine stătător. El, Basarab I, a clădit aici o mare şi bine întărită curte domnească, a ctitorit Biserica Domnească din Curtea de Argeş, unul din cele mai vechi monumente de artă feudală şi, totodată, criptă a primilor voievozi: în urma săpăturilor executate de Virgil Drăghiceanu, s-au descoperit paisprezece morminte. Monumentul s-a păstrat cum a fost şi restaurat cu mare grijă. Admirabila operă de artă arhitectonică bizantină, răsădită în pămînt românesc şi îmbogăţită cu frumuseţi din sufletul acestui popor al nostru. De cîte ori o privesc şi-i prefir liniile elegante ale contururilor, supleţea, proporţiile, parcă aud îndemnul bătrînului Iordache Golescu: „Adeseori să-ţi aduci aminte de cei vestiţi bărbaţi ca lor să te ase-

meni". Se aseamănă cu biserica Bogdana din Rădăuţi, a celuilalt ctitor de ţară română, Bogdan voievodul ţării româneşti a Moldovei. Liniile arhitecturii, armonia lor, îmbinarea dintre drept şi curb, dintre firide şi cupole, dintre piatră albă şi cărămidă roşie, aşază această zidire la locul de cinste şi-n rangul de mumă a celeilalte zidiri argeşene, Biserica Episcopală din Curtea de Argeş.

De cîte ori intru în această străveche ctitorie mă opresc să admir fresca, bogată şi încîntător de colorată, cu scene şi chipuri pline de vioiciune, de mişcare, de expresivitate. Admirăm chipul voievodului, pe care ne place să-l credem a fi Basarab întemeietorul, cu coroană şi cu ochii înălţaţi spre cer. Nu ştim precis unde este Posada, strîmtoarea în care, în 1330, Basarab I l-a înghesuit şi l-a pus cu fruntea în tină pe trufaşul Carol Robert, regele Ungariei. Nu ştim locul exact unde fălosul monarh şi cavaler, obîrşelnic din gintă franceză trecută prin Neapole, a trebuit să-şi schimbe armura şi straiele de bună seamă luxoase şi aurite, numai ca să-şi mîntuie zilele printr-o iepurească fugă de sub armele, butucii, stîncile, bolovanii aruncaţi de români în capul năvălitorilor. Dar probabil că acel loc de bătălie n-a fost prea departe de Curtea de Argeş. Poate în cinstea acestei victorii a ctitorit Basarab Biserica Domnească, dînd prilej urmaşilor, prin anii 1364—1366, s-o îmbrace pe dinlăuntrul în strai de frescă bizantină, suplimentat cu multe elemente autohtone. Aici s-a înmormîntat, în 1377, unul din urmaşii săi, Vlaicu I, eroul dramei istorice a lui Alexandru Davilla. Mormîntul lui, descoperit în 1920, uimeşte prin bogăţia podoabelor; giulgiul de mătase, straie de croială apuseană din postav de Flandra, diadema de fir cu mărgăritare, pinteni de argint, 50 de nasturi de aur şi, mai ales, paftaua făurită din aur, cizelat cu măiestrie şi înscrisă azi în istoria artei sub denumirea de „paftaua de la Argeş". Înfăţişează un castel medieval în stil gotic, cu arcade, balcoane şi turnuri, cu un cavaler şi o doamnă cu o lebădă cu cap de femeie, simbol al dragostei. Proprietate a celor dintîi voievozi basarabi, această capodoperă de orfevrărie medievală, demonstrează bogăţia şi puterea primilor ocîrmuitori ai poporului român, atestă rafinatul lor gust artistic şi legăturile lor economice şi politice cu apusul şi cu răsăritul. Se numără printre dovezile peremptorii care atestă că, la 1300, românii nu erau doar nişte simpli ciobani şi ţărani, apărători ai ţării cu măciuca, arcul şi stînca prăvălită din munte, ci un popor vrednic a construi capodopere ca Biserica Domnească şi voievozi asemeni cavalerilor şi crailor vestiţi din apus. Voievozi buni gospodari ai unei ţări bogate şi bine orînduite, înţelepţi politiceşte, pricepuţi la războaie, înzestraţi cu simţ artistic, asemenea celor mai buni conducători ai acelei vremi.

Nu ne deosebim de elveţienii lui Wilhelm Tell, şi ei apărători ai cîmpiei, dealurilor şi muntelui, scriind pe flori, pe arbori, pe stînci şi pe merele puse pe capetele copiilor cuvîntul mirific: Libertate. Poate, dacă ar fi biruit, Carol Robert ar fi poruncit şi el vreunui Gessler, ca şi contemporanul său, împăratul Albert, să atîrne pălăria ducală în suliţă, în piaţa cetăţii Argeşului, silind pe toţi românii s-o salute, cu supunere şi umilinţă. Aici, la Argeş, n-a fost nevoie de acea absurdă umilinţă şi nici de acea teribilă încercare la care a fost supus Wilhelm Tell, preaiscusitul meşter arcaş, de a ochi mărul pus pe creştetul iubitului său fecior. N-a fost nevoie pentru că, la Posada, trufia a fost silită să-şi lepede straiele şi semnele regale şi, ca să scape cu viaţă, a dat cinstea pe ruşine, şi-a luat-o la sănătoasa.

De aici, din Curtea de Argeş a ocîrmuit şi Mircea-Vodă Bătrînul, voievodul înţelept şi viteaz care a dobîndit biruinţa de la Rovine şi a ctitorit Cozia.

Pe-aici, pe la Argeş, a trecut, de bună seamă, şi Vlad Ţepeş, care şi-ar fi vrut, desigur, mormînt liniştit tot în cripta străbună, dacă ucigaşii n-ar fi fost mai mulţi şi mai tari.

Dar aici a strălucit, mai cu seamă, Neagoe Basarab, în cei zece ani (1512—1521) de domnie. Istoricii au apreciat personalitatea lui Neagoe Basarab în mod deosebit şi contradictoriu. A.D. Xenopol îl socoteşte un bigot, urcat în scaun ca să domnească învăluit în fum de tămîie: „un domn ales, învăţat, blînd,

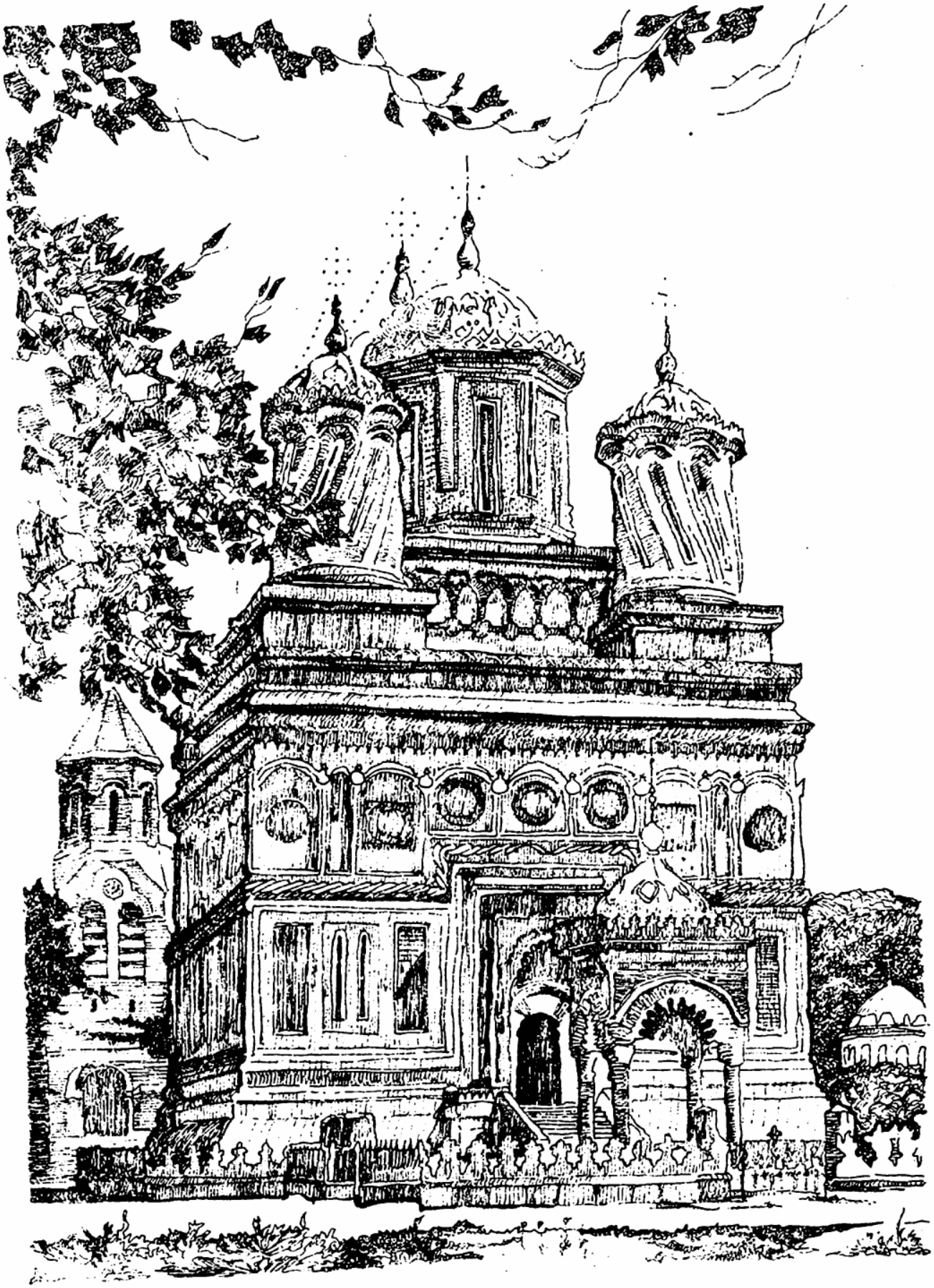

Una din minunile artistice de pe pământul românesc: Mănăstirea Curtea de Argeș.

bun, temător de Dumnezeu şi iubitor de pace". Bogdan Petriceicu Hasdeu, pornind de la „Învăţăturile către fiul său Teodosie", şi l-a închipuit ca pe un filozof, ca pe un Marc Aureliu al evului mediu românesc. Adevărul este că şi-a rînduit o cîrmuire paşnică şi prosperă. Cărturar şi scriitor emerit, acest ocîrmuitor din spiţă basarabă, sprijinit de rudele lui, boierii Craioveşti, a urcat în scaun în urma unei bătălii, cu concurentul său, Vlad cel Tînăr. Şi a izbutit să se facă de neuitat în istoria naţională printr-o domnie liniştită, în ciuda presiunii otomane şi a numeroşilor pretendenţi la tron, în ciuda afirmării unei boierimi din ce în ce mai puternică şi mai ambiţioasă, mai capricioasă şi mai dornică de măriri. S-a călăuzit după legea prudenţei de a nu se lăsa împins în războaie necugetate. Cum însuşi scrisese în „Învăţăturile către fiul său Teodosie", gîndind la puterea cea urieşească a otomanilor: „Măcar de v-ar îndemna cineva şi din prietenii voştri spre vrajbă, voi să nu-i ascultaţi, văzînd că aceia au putere mai multă decît voi".

Ca şi înaintaşii săi, Basarab, Mircea, Radu zis cel Mare, Neagoe a izbutit să-şi înveşnicească numele ctitorind în Curtea de Argeş una din capodoperele artistice din România şi chiar din lume: adevărată minune artistică. Ctitoria din Curtea de Argeş l-a făcut erou de baladă care porunceşte: „Doisprezece pietrari,/ Nouă meşteri mari,/ Nouă calfe mari/ Şi cu Manole zece,/ Care-i şi întrece,/ Voi vă apucaţi/ Şi să vă legaţi/ Aici să-mi duraţi,/ Chiar din temelie/ Pînă-n săvîrşie/ Mîndră mănăstire,/ Chip de pomenire,/ Da' voi ca să ştiţi/ Şi să vă siliţi:/ Altă mănăstire/ Să nu fie-n lume/ 'Naltă şi chipoasă:/ Să se mire domnii,/ Domnii şi-mpăraţii.../".

Mai mult chiar decît cronica şi istoria, legenda de la Argeş slăveşte pe Neagoe Basarab ca pe un ocîrmuitor înţelept, cărturar, filozof, mare iubitor de artă şi frumos. Iar „Învăţăturile" lui, operă sincronică „Principelui" lui Machiavelli, apare ca un adevărat testament ideologic, politic şi pedagogic, înalt povăţuitor al dragostei de ţară pentru voievozii succesori, poveţe izvorîte din experienţa vieţii, din studii, din gîndirea asupra vieţii. Povăţuia înţeleptul oblăduitor de ţară pe fiul său Teodosie şi pe toţi domnii care aveau să-i urmeze: „Aşa eşti cu veselie la boiarii tăi şi să nu te priceapă cumvaşi că-ţi iaste frică, sau să ţi se fie schimbat faţa, ci te arată lor vesel şi-ţi chiamă toţi sfetnicii tăi cei bătrîni, şi boiarii cei mari şi toată oastea ta, şi zi către dînşii cuvinte bune şi dulci, ca aceste, grăind: Iată, dragii mei boiari şi voi iubitele mele slugi, că veniră vrăjmaşii noştri asupra noastră, nefiindu-le lor noi nimic vinovaţi. Că cu toate cuvintele cele bune şi dulci noi i-am mîngîiat şi, de ar fi pohtit şi avuţia, le-am fi dat, şi cu smerenie încă ne-am smerit înaintea lor şi ne-am plecat, iar ei nu vrură să ia, nici cuvintele noastre cele blînde nu le-au băgat în seamă, nici avuţie, nici smerenie. Ce numai au venit acuma să ia capul mieu, ca şi capetele voastre ale tuturor. Deci cu pre voi nu voi să vă las, ci voi să-mi pui capul pentru voi, că-mi iaste milă de voi. Drept aceea să vă înveţe Dumnezeu, să vă fie milă de capul mieu, cum îmi iaste şi mie milă de capetele voastre şi să chemăm pe Dumnezeu într-ajutor şi cu ajutorul lui să mergem la dînşii. Că măcar de sînt ei şi mulţi, Dumnezeu i-au înmulţit, iar pentru neînţelepciunea lor, dar de-i va pleca Dumnezeu. Şi va da vrăjmaşii noştri şi-i va supune suptu picioarele noastre.»

Sfat ca acesta a urmat ginerele său şi viitorul domn Radu de la Afumaţi care a ridicat buzdugan îndrăzneţ în faţa năvălitorului şi l-a ţinut drept şi neînfricat, în cele douăzeci de bătălii.

Ctitoria basarabească de la Curtea de Argeş a fost tîrnosită înainte de a fi zugrăvită, la 15 august 1517, în al şaselea an al domniei lui Neagoe Basarab. Conştient de valoarea operei ctitorite, voievodul spunea: „Am chemat la sfinţirea bisericii toată ţara aceasta a noastră... cu prilejul cărei sfinţiri să putem vedea mai uşor înaintea noastră pe toţi supuşii". Monumentul acesta, alb ca nevinovăţia şi curat ca sfinţenia, a ajuns repede vestit şi vrednic lăcaş de artă şi cultură, precum şi necropolă pentru familia voievodului. A fost înălţat pe locul unei biserici mai vechi, ctitorită de Vlad Dracul şi intrată în risipă. Noua zidire s-a înălţat

în întregime din piatră, pe un plan tricon. După părerea specialiştilor în domeniul artei arhitectonice, ctitoria lui Neagoe Basarab este una din capodoperele artei în care elemente de stil bizantin, armean, arab, se amestecă, se combină, se organizează, se topesc împreună cu elemente ale spiritualităţii şi priceperii românilor întru alc artei, îmbinare care-i dau personalitate şi frumuseţe inegalabile.

Zidirea aceasta reprezintă o faptă tot atît de mare, de strălucită, de glorioasă ca şi o victorie împotriva unui duşman care ar fi urmărit subjugarea ţării. A fost şi este un monument istoric şi de artă, capabil a scoate pe români din anonimatul lipsei de artă şi i-a proiectat în rîndul popoarelor făptuitoare de opere originale de mare valoare artistică, unice în lume.

Documentele tac: nu spun numele arhitectului de la Argeş. În schimb poporul, uimit în faţa strălucitoarei opere, i-a dat nume şi i-a ticluit cîntec bătrînesc, baladă, cu un prea adînc înţeles şi sens simbolic: jertfa pentru făurirea frumuseţii: „Geaba tot lucraţi/ Şi vă supăraţi/ Că n-aţi isprăvi/ Pîn'ce n-aţi zidi/ Chiar în temelie,/ Tînără şi vie/ De-o dalbă soţie"...

Cînd Al. Odobescu caută a identifica pe Manole al legendei cu meşterul Manea care a restaurat acest monument în 1680, în vremea lui Şerban Cantacuzino, nu face altceva decît să stabilească o filiaţie a marilor meşteri care ne-au împodobit ţara şi istoria, aşa cum face însăşi balada, în variantele ei, punînd semn de egalitate sau de continuitate între Manea şi Manole.

Zidirea aceasta tot atît de frumoasă ca şi dalba soţie a iscusitului meşter jertfită aici, a impresionat veacurile. O capodoperă izvodită din suferinţă, durere şi jertfă: „Manole, Manole,/ Meştere Manole,/ Zidul rău mă strînge,/ Trupuşoru-mi frînge,/ Viaţa mi se stinge".

Călătorind prin Curtea de Argeş, la şaptezeci-optzeci de ani de la construirea acestei capodopere, Gavriil Protul, egumen la Athos, om umblat prin lume, cunoscător al construcţiilor de mare faimă, o descria: ...„nu iaste aşa mare şi sobornică precum Sionul carele îl făcu Solomon, nice ca sfînta Sofia carea o făcu marele împărat Justinian, dar cu frumuseţea este pre deasupra acelora".

În veacul următor, al XVII-lea, un alt călător, Paul din Alep, aprecia biserica mănăstirii Curtea de Argeş ca pe una dintre minunile lumii: „Toate sculpturile şi ornamentele de pe pereţii şi turnurile acestei biserici sînt acoperite cu aur, cu lapislazuli şi cu toate culorile posibile... Cine o vede, n-o mai uită". N. Iorga apreciază că această zidire este „cea mai frumoasă din mînăstirile aflătoare pe pămîntul românesc".

În adevăr: planul ei, extraordinar de bine gîndit, de echilibrat, de armonios, este rezultatul unei geniale măiestrii arhitectonice. Nu ştim cum arăta pe planşetă, întîlnirea şi contopirea creatoare a stilurilor, dar ne-o putem imagina ca pe-o simfonie, ca pe un psalm cîntat frumuseţii, armoniei, bucuriei. Pentru că, deşi din piatră, zidirea vibrează şi cîntă, emană lumină şi căldură spirituală. Soclul solid, înalt, larg şi mult ieşit în afară, pare o montură de agat care sprijină şi îmbrăţişează o bijuterie nepreţuită. Trupul bisericii, din piatră albă făţuită şi profilată, e încins, de jur împrejur, cu o torsadă, un brîu răsucit în trei viţe, ca o centură de coral, smaragd şi aur. Trei viţe împletite, îmbrăţişate la nesfîrşit; ele pot simboliza cele trei părţi ale României: Transilvania, Moldova şi Ţara Românească.

Torsada împarte toată suprafaţa zidirii în două registre de-o armonie fără pereche. Registrul de jos e împodobit cu panouri dreptunghiulare, închenarate cu arabescuri în relief plat, adevărată broderie ori traforaj în piatră. Registrul de deasupra e înfrumuseţat cu panouri semicirculare, cu firide, cu rozete, ca altiţele de pe cămăşile de omăt ale fetelor, cu porumbei aşezaţi pe cîte un disc, cu cîte un clopoţel în cioc, să sune-n dulce clinchet la adierea vîntului. Sub cornişă se înşiruie decoraţiile în „stalactit", amintind moscheile din Samarcand.

Cele patru turle se înalţă de pe o bază solidă. Două, cele mari de deasupra naosului şi a pronaosului, cu ferestre drepte, înguste, cu chenare largi, ornate cu arabescuri, simbolizează puterea şi calmul, trăinicia şi dreptatea, măreţia şi gloria. Două, cele mici de deasupra pronaosului, cu ferestrele şi chenarele răsucite în

torsadă, sub boltiri ca niște sprîncene de sprîncenată fecioară, zămislesc ideea înșurubării în zenit, tălmăcesc voința omului de a se înălța pre sine și opera sa, sus, cît mai sus, și de a se ține înșurubat în marile înalturi.

Toată construcția pare o fată argeșeană ori o zînă de poveste care și-a împletit singură brîul, din cîntec, lumină și vis, ca să-și lege mijlocul, ca mai frumoasă și mai dragă flăcăilor să fie.

Toată zidirea-i o floare de marmură și aur, răsărită într-o poiană carpatină, anume ca să tămîieze mireasma frumuseții în suflete și să le înalțe în azurul bucuriei curate pînă la sfințenie. O floare bogat împodobită de gingașa poezie a liniilor și contururilor armonice, o floare pe corolele căreia s-au așezat porumbeii cu clopoței de argint în cioc să psalmodieze, în răsărit și în apus de soare, în amiază și în miez de noapte, înaltul imn al păcii. Rar am simțit mai clar ca aici, lîngă ctitoria lui Neagoe Basarab cel din istorie și a lui Manole, meșterul din legendă, că liniile și florile de piatră cîntă melodii care se aud cu inima. Doar la Voroneț și la Sucevița dacă opera de artă mai izvodește în cugete sentimente atît de luminoase, de umane: acolo, îndeosebi cu ajutorul culorilor dispuse cu atîta artă încît le putem numi Cîntarea cîntărilor, prin armonia divină a luminilor.

Ușa de la intrare se încadrează într-o splendidă ramă de piatră sculptată, cu arc cilindric sub un portal dreptunghiular care ți se relevă pe măsură ce urci cele zece trepte, trepte ușor rotunjite ca la Parthenon.

În fața intrării, a fațadei monumentale, te întîmpină aghezmătarul ca un crin alb, elegant împodobit cu tiv hașurat. Cupola lui, rotundă, se sprijină pe patru coloane de marmură, cu capiteluri împodobite cu stalactite, cu patru arcuri dantelate în desen mărunt. Așezarea și ornamentația amintește baptisterul din fața domului Santa Maria del Fiori din mijlocul Florenței. Nu adăpostește imagini și scene în mozaic și n-are porți sculptate de Ghiberti, „porțile paradisului"; dar are, în schimb, chip de floare de măr, de floare de crin și eleganță de chioșc constantinopolitan.

În interior, ctitoria lui Neagoe Basarab nu mai are fresca originală, realizată de „mîna lui Dobromir de la Tîrgoviște", în vremea lui Radu de la Afumați. Cele mai de seamă tablouri, la restaurare au fost desprinse de pe zid și adăpostite la Galeria națională, secția de artă medievală. Se păstrează însă toate elementele arhitecturale de bază și distribuția spațiului planimetric: altar, naos, pronaos, pridvor. Naosul se prelungește în înălțime prin turla înaltă, largă a Pantocratorului, luminată de opt ferestre care primesc lumina tăiată parcă în felii, ca s-o învăluie sub cupolă. Turla pronaosului, perechea celeia de deasupra naosului, se sprijină pe douăsprezece coloane suple, cu baze și capiteluri sculptate floral. Spațiul naosului e supradimensionat pe laturi, ca să-și poată împlini rolul de necropolă.

Socotesc că această construcție este, într-un fel, pionul întrecerilor artistice dintre voievozii celor două țări surori: Moldova și Țara Românească, începînd de la Basarab și Bogdan, la Mircea și Ștefan, la Neagoe și Rareș. Dacă meșterii de la Curtea de Argeș folosit-au dalta ca să scrie în piatră filozofia și gîndul lor despre frumos, cei moldoveni s-au slujit de penel și culoare ca să-și tălmăcească simțirea și gîndirea despre aceeași inepuizabilă frumusețe, temeiul cel tare al artei. Nu știm cine a cîștigat întrecerea: dar, în veacul următor, în miazănoaptea țării, folosind același meșteșug al cioplitului în piatră, meșterii lui Anastasie Crîmca au realizat turnul înalt și zvelt al Dragomirnei placat cu cahle în arabesc floral, ca peste un alt sfert de veac, alți meșteri să îmbrace în arabesc întreaga ctitorie a lui Vasile Lupu, Trei Ierarhi din Iași.

Totul, la Argeș a putut izvodi și hrăni legenda populară care spune că Despina doamna și-a vîndut giuvaerurile ca meșterii să aibă cu ce sfîrși marea lor operă. Doamna își jertfește averea; Ana, soția lui Manole, viața. Totul pentru cucerirea frumuseții eterne.

Cei doisprezece stîlpi care sprijină turla pronaosului construcției de la Curtea de Argeș străjuiesc mormintele unde s-au așezat, întru veșnică hodină, Neagoe Basarab, Despina doamna, fiicele și ginerele lor, Radu vodă de la Afumați.

în întregime din piatră, pe un plan tricon. După părerea specialiştilor în domeniul artei arhitectonice, ctitoria lui Neagoe Basarab este una din capodoperele artei în care elemente de stil bizantin, armean, arab, se amestecă, se combină, se organizează, se topesc împreună cu elemente ale spiritualităţii şi priceperii românilor întru ale artei, îmbinare care-i dau personalitate şi frumuseţe inegalabile.

Zidirea aceasta reprezintă o faptă tot atît de mare, de strălucită, de glorioasă ca şi o victorie împotriva unui duşman care ar fi urmărit subjugarea ţării. A fost şi este un monument istoric şi de artă, capabil a scoate pe români din anonimatul lipsei de artă şi i-a proiectat în rîndul popoarelor făptuitoare de opere originale de mare valoare artistică, unice în lume.

Documentele tac: nu spun numele arhitectului de la Argeş. În schimb poporul, uimit în faţa strălucitoarei opere, i-a dat nume şi i-a ticluit cîntec bătrînesc, baladă, cu un prea adînc înţeles şi sens simbolic: jertfa pentru făurirea frumuseţii: „Geaba tot lucraţi/ Şi vă supăraţi/ Că n-aţi isprăvi/ Pîn'ce n-aţi zidi/ Chiar în temelie,/ Tînără şi vie/ De-o dalbă soţie"...

Cînd Al. Odobescu caută a identifica pe Manole al legendei cu meşterul Manea care a restaurat acest monument în 1680, în vremea lui Şerban Cantacuzino, nu face altceva decît să stabilească o filiaţie a marilor meşteri care ne-au împodobit ţara şi istoria, aşa cum face însăşi balada, în variantele ei, punînd semn de egalitate sau de continuitate între Manea şi Manole.

Zidirea aceasta tot atît de frumoasă ca şi dalba soţie a iscusitului meşter jertfită aici, a impresionat veacurile. O capodoperă izvodită din suferinţă, durere şi jertfă: „Manole, Manole,/ Meştere Manole,/ Zidul rău mă strînge,/ Trupuşoru-mi frînge,/ Viaţa mi se stinge".

Călătorind prin Curtea de Argeş, la şaptezeci-optzeci de ani de la construirea acestei capodopere, Gavriil Protul, egumen la Athos, om umblat prin lume, cunoscător al construcţiilor de mare faimă, o descria: ...„nu iaste aşa mare şi sobornică precum Sionul carele îl făcu Solomon, nice ca sfînta Sofia carea o făcu marele împărat Justinian, dar cu frumuseţea este pre deasupra acelora".

În veacul următor, al XVII-lea, un alt călător, Paul din Alep, aprecia biserica mănăstirii Curtea de Argeş ca pe una dintre minunile lumii: „Toate sculpturile şi ornamentele de pe pereţii şi turnurile acestei biserici sînt acoperite cu aur, cu lapislazuli şi cu toate culorile posibile... Cine o vede, n-o mai uită". N. Iorga apreciază că această zidire este „cea mai frumoasă din mînăstirile aflătoare pe pămîntul românesc".

În adevăr: planul ei, extraordinar de bine gîndit, de echilibrat, de armonios, este rezultatul unei geniale măiestrii arhitectonice. Nu ştim cum arăta pe planşetă, întîlnirea şi contopirea creatoare a stilurilor, dar ne-o putem imagina ca pe-o simfonie, ca pe un psalm cîntat frumuseţii, armoniei, bucuriei. Pentru că, deşi din piatră, zidirea vibrează şi cîntă, emană lumină şi căldură spirituală. Soclul solid, înalt, larg şi mult ieşit în afară, pare o montură de agat care sprijină şi îmbrăţişează o bijuterie nepreţuită. Trupul bisericii, din piatră albă făţuită şi profilată, e încins, de jur împrejur, cu o torsadă, un brîu răsucit în trei viţe, ca o centură de coral, smaragd şi aur. Trei viţe împletite, îmbrăţişate la nesfîrşit; ele pot simboliza cele trei părţi ale României: Transilvania, Moldova şi Ţara Românească.

Torsada împarte toată suprafaţa zidirii în două registre de-o armonie fără pereche. Registrul de jos e împodobit cu panouri dreptunghiulare, închenarate cu arabescuri în relief plat, adevărată broderie ori traforaj în piatră. Registrul de deasupra e înfrumuseţat cu panouri semicirculare, cu firide, cu rozete, ca altiţele de pe cămăşile de omăt ale fetelor, cu porumbei aşezaţi pe cîte un disc, cu cîte un clopoţel în cioc, să sune-n dulce clinchet la adierea vîntului. Sub cornişă se înşiruie decoraţiile în „stalactit", amintind moscheile din Samarcand.

Cele patru turle se înalţă de pe o bază solidă. Două, cele mari de deasupra naosului şi a pronaosului, cu ferestre drepte, înguste, cu chenare largi, ornate cu arabescuri, simbolizează puterea şi calmul, trăinicia şi dreptatea, măreţia şi gloria. Două, cele mici de deasupra pronaosului, cu ferestrele şi chenarele răsucite în

torsadă, sub boltiri ca niște sprîncene de sprîncenată fecioară, zămislesc ideea înșurubării în zenit, tălmăcesc voința omului de a se înălța pre sine și opera sa, sus, cît mai sus, și de a se ține înșurubat în marile înalturi.

Toată construcția pare o fată argeșeană ori o zînă de poveste care și-a împletit singură brîul, din cîntec, lumină și vis, ca să-și lege mijlocul, ca mai frumoasă și mai dragă flăcăilor să fie.

Toată zidirea-i o floare de marmură și aur, răsărită într-o poiană carpatină, anume ca să tămîieze mireasma frumuseții în suflete și să le înalțe în azurul bucuriei curate pînă la sfințenie. O floare bogat împodobită de gingașa poezie a liniilor și contururilor armonice, o floare pe corolele căreia s-au așezat porumbeii cu clopoței de argint în cioc să psalmodieze, în răsărit și în apus de soare, în amiază și în miez de noapte, înaltul imn al păcii. Rar am simțit mai clar ca aici, lîngă ctitoria lui Neagoe Basarab cel din istorie și a lui Manole, meșterul din legendă, că liniile și florile de piatră cîntă melodii care se aud cu inima. Doar la Voroneț și la Sucevița dacă opera de artă mai izvodește în cugete sentimente atît de luminoase, de umane: acolo, îndeosebi cu ajutorul culorilor dispuse cu atîta artă încît le putem numi Cîntarea cîntărilor, prin armonia divină a luminilor.

Ușa de la intrare se încadrează într-o splendidă ramă de piatră sculptată, cu arc cilindric sub un portal dreptunghiular care ți se relevă pe măsură ce urci cele zece trepte, trepte ușor rotunjite ca la Parthenon.

În fața intrării, a fațadei monumentale, te întîmpină aghezmătarul ca un crin alb, elegant împodobit cu tiv hașurat. Cupola lui, rotundă, se sprijină pe patru coloane de marmură, cu capiteluri împodobite cu stalactite, cu patru arcuri dantelate în desen mărunt. Așezarea și ornamentația amintește baptisterul din fața domului Santa Maria del Fiori din mijlocul Florenței. Nu adăpostește imagini și scene în mozaic și n-are porți sculptate de Ghiberti, „porțile paradisului"; dar are, în schimb, chip de floare de măr, de floare de crin și eleganță de chioșc constantinopolitan.

În interior, ctitoria lui Neagoe Basarab nu mai are fresca originală, realizată de „mîna lui Dobromir de la Tîrgoviște", în vremea lui Radu de la Afumați. Cele mai de seamă tablouri, la restaurare au fost desprinse de pe zid și adăpostite la Galeria națională, secția de artă medievală. Se păstrează însă toate elementele arhitecturale de bază și distribuția spațiului planimetric: altar, naos, pronaos, pridvor. Naosul se prelungește în înălțime prin turla înaltă, largă a Pantocratorului, luminată de opt ferestre care primesc lumina tăiată parcă în felii, ca s-o învăluie sub cupolă. Turla pronaosului, perechea celeia de deasupra naosului, se sprijină pe douăsprezece coloane suple, cu baze și capiteluri sculptate floral. Spațiul naosului e supradimensionat pe laturi, ca să-și poată împlini rolul de necropolă.

Socotesc că această construcție este, într-un fel, pionul întrecerilor artistice dintre voievozii celor două țări surori: Moldova și Țara Românească, începînd de la Basarab și Bogdan, la Mircea și Ștefan, la Neagoe și Rareș. Dacă meșterii de la Curtea de Argeș folosit-au dalta ca să scrie în piatră filozofia și gîndul lor despre frumos, cei moldoveni s-au slujit de penel și culoare ca să-și tălmăcească simțirea și gîndirea despre aceeași inepuizabilă frumusețe, temeiul cel tare al artei. Nu știm cine a cîștigat întrecerea: dar, în veacul următor, în miazănoaptea țării, folosind același meșteșug al cioplitului în piatră, meșterii lui Anastasie Crîmca au realizat turnul înalt și zvelt al Dragomirnei placat cu cahle în arabesc floral, ca peste un alt sfert de veac, alți meșteri să îmbrace în arabesc întreaga ctitorie a lui Vasile Lupu, Trei Ierarhi din Iași.

Totul, la Argeș a putut izvodi și hrăni legenda populară care spune că Despina doamna și-a vîndut giuvaerurile ca meșterii să aibă cu ce sfîrși marea lor operă. Doamna își jertfește averea; Ana, soția lui Manole, viața. Totul pentru cucerirea frumuseții eterne.

Cei doisprezece stîlpi care sprijină turla pronaosului construcției de la Curtea de Argeș străjuiesc mormintele unde s-au așezat, întru veșnică hodină, Neagoe Basarab, Despina doamna, fiicele și ginerele lor, Radu vodă de la Afumați.

Scria Neagoe Basarab către fiul său Teodosie, să-i fie învățătura: „să știți cu adevărat că tot omul, măcar domn, măcar boier, măcar înțelept, măcar neștiut, măcar bogat, măcar sărac, orice va semăna, aceia va și secera, și cine cum își va lega sarcina așa o va duce; că tot omul din lucrurile sale se va îndrepta și din lucrurile sale se va osîndi". Neagoe Basarab a semănat sămînța păcii și voia bună a construcțiilor artistice. Și s-a înscris în istorie ca un ctitor deosebit. La antipod a stat urmașul și ginerele său Radu vodă de la Afumați, cu a lui domnie furtunoasă și eroică, prin neîntrerupta războire cu potrivnicii, pentru care i se cuvine numele de „cel Viteaz". În vremi grele s-a înfățișat istoriei ca un voievod cu suflet de erou. La moartea neașteptată a lui Neagoe Basarab, succesorul Teodosie avea doar șapte ani. Doamna Despina și Preda Craioveanu i-au stat ca epitropi. Dar renegatul Mehmet, pașa de Nicopol, prieten cu Craioveștii se voia domn la Argeș sau pașă într-un pașalîc la Kara Eflak. Poftit la Constantinopol, chipurile întru recunoaștere, prea tînărul voievod dispare în chip misterios. Ce nu poate face otrava mîntuită de pofta puterii!... Dar cînd și-au dat seama că-s amenințați de stăpînirea unui musulmanit, toți cei cu o brumă de înțelepciune sub tidvă s-au împăcat și au primit domn pe fiul natural al lui Radu cel Mare, numit Radu de la Afumați. Era bărbat falnic, cu o voință de fier, ca și buzduganul pe care-l mînuia cu îndemînare și voinicie. Îl înzestra un ascuțit simț al libertății și al independenței. A înțeles că soarta țării nu se putea salva altcum decît cu arma. Drept aceea a luat învățătură tot de la Neagoe Basarab, care i-a fost și înaintaș și socru: „Nu fiți ca pasărea aceea ce se chiamă cucu, care-și dă ouăle dă le clocesc alte păsări, și-și scot pui, ci fiți ca șoimul și vă păziți cuibul vostru". În pisania de la Argeș, Radu vodă de la Afumați poruncea să se scrie: „...și-au năpădit turcii cu multă apăsare, ca să ia patria noastră, Țara Românească. Și m-am ridicat domnia mea cu boierii, luptînd în multe războaie, cînd alungat fiind, cînd gonind pe dușmani", pînă cînd a biruit.

Dar invidia și pofta de putere s-au întruchipat chiar în rubedeniile sale: Neagoe vornicul și Drăgan postelnicul au strîns oaste într-ascuns și s-au năpustit asupra Casei domnești din Curtea de Argeș. Radu vodă abia a putut scăpa, cu fiul său Vlad. Răzvrătiții l-au urmărit și l-au ajuns la Rîmnicul Vîlcii. L-au ucis, în chip sălbatic, chiar în altarul bisericuței de pe dealul din miazănoaptea orașului. Ucigașii s-au încărcat de rușine și blestem, ca niște trădători mișei, iar trupul viteazului a fost așezat în cripta de la Curtea de Argeș, sub o lespede de piatră, căreia un meșter iscusit i-a sculptat un chenar lat în arabesc și în litere măiestrit încrustate, iar pe voievod l-a înfățișat călare, falnic, cu buzduganul întins înainte, spre dușman, așa cum a stat în cei șapte ani de domnie (1522—1529). Iar sub copita calului șiruri de pasionantă și adevărată cronică și apoteoză în istorie, scrise în piatră: „Să fie știute războaiele ce vă voi povesti, pe care le-am făcut eu: întîiul cu agarienii, al doilea la Glubavi, al treilea la satul Ștefani pe Neajlov, al patrulea la Clejani... al unsprezecelea cel mai iute și mai aprig din toate războaiele, la Grumazi, cu 7 sangeacuri"... Și pomelnicul urmează pînă la a douăzecea bătălie, ca să se încheie cu patetica rugă pentru cei care vor „voi să vină după noi să păstreze acest mic loc de odihnă și casa oaselor melș să fie neclintită".

Cine n-ar fi vrut să fie așa?

Casa atîtor amintiri măreție să dăinuiască neștirbită, în tihnă și pace.

Dar, de-a lungul veacurilor, Curtea de Argeș multe a suferit. Ctitoriile basarabe au fost jefuite de oamenii lui Gabriel Bathory, în 1615: le-au descoperit, furîndu-le plumbul de pe acoperișuri. Și așa au stat, în izbelișteа ploilor și a zăpezilor, mai mult de o jumătate de veac. Biserica Episcopală a fost reparată abia în vremea lui Șerban Cantacuzino, cum s-a zis, cu ajutorul marelui „meșter arhitecton", românul Grigore Cornescul, ziditorul Cetățuiei din Iași, artist despre care Neculce spunea că era „foarte meșter de scrisori, săpături în piatră și de alte lucruri". La dresul frescelor au lucrat zugravii Stan și Iacov.

Prădăciunile s-au repetat în 1769, în 1774, în 1788 şi în 1790. O vreme, zidirea a stat aproape părăsită. Două cutremure de pămînt, cel din 1802 şi cel din 1838, au încercat-o foarte greu, zdruncinînd-o din temelii. Dar nu i-au înfrînt rîvna de a dăinui.

Ruina ameninţa cu distrugerea completă. Refacerea se impunea, cu orice chip. În 1875, prin grija profesorului şi scriitorului Alexandru Odobescu, specialist în istoria arheologiei, precum şi al filozofului, criticului literar, profesorului universitar şi ministrului Titu Maiorescu, guvernul român a chemat doi specialişti din Franţa, elevi ai lui Viollet le Duc: André de Nouy şi Pierre Decasse. Ca să se poată restaura după metoda lor, s-a desprins o bună parte din vechea frescă, s-au înrămat tablourile principale şi spre o mai bună păstrare s-au aşezat în muzeu. Zidurile zdruncinate au fost date jos şi înălţate din nou, piesă cu piesă, cu străduinie şi migală, vreme de trei ani. Aşa refăcută străluceşte azi în lumina soarelui din răsărit şi asfinţit ori în blînda argintare din nopţile cu lună, cînd istoria trăieşte vrăjită cununia cu legenda. Căci la Curtea de Argeş nu-i numai vatra unor strălucite monumente artistice, ci-i şi locul de izvodire a uneia din cele mai pline de tîlc, mai adînc grăitoare, mai reprezentative dintre legendele păstrate în literatura românească şi universală: legenda „Meşterului Manole", metafora conceptului de jertfă întru creaţie. Se compară cu „Mioriţa" ori cu „Luceafărul" eminescian şi reprezintă o culme a artei anonime tălmăcitoare a necesităţii fatale de a sacrifica dragostea şi viaţa pentru făptuirea sublimei frumuseţi.

Ca şi ciobanul moldovean, ca şi Hyperion, Manole şi soţia lui se supun jertfei tragice pentru triumful Frumosului care, în fond, e întruchiparea vieţii şi a dragostei la modul sublim. Visul meşterului din nopţile surpării zidurilor are cadenţă de tragedie sofocliană: omul care se supune destinului. Ca şi muma ciobanului mioritic, Manole caută să evite jertfa soţiei, dragă precum lumina soarelui: „Cînd el o vedea,/ Inima-i plîngea,/ Mila că-i venea/ Şi se închina/ Şi mi se ruga/ Cu lacrimi de foc,/ S-o-ntoarne din loc". Dar atunci cînd înţelege că soţia înfruntă orice primejdie ca să ajungă la soţul ei iubit, se supune implacabilului destin şi porunceşte: „Doisprezece pietrari,/ Nouă meşteri mari,/ Luaţi de-o ziditi,/ Să nu mi-o trudiţi,/ S-o ziditi de vie,/ Chiar în temelie"... Asta înseamnă că însăşi iubirea, însăşi inima, viaţa artistului însuşi s-a zidit la temelia acestei opere de artă. Confirmă adevărul că orice creaţie împrumută, extrage, soarbe, fură viaţă din viaţa creatorului. Altfel nu se poate. Nu există creaţie fără jertfă. Căci nimic nu se zămisleşte din nimic.

Dar sacrificiul pentru triumful Binelui şi Frumosului nu se curmă aici: Negru vodă cel din baladă vrea să nu fie întrecut de nici un alt ctitor. Ambiţia şi trufia lui se ciocnesc cu visurile creatoare ale lui Manole şi ale meşterilor lui. În marea lor rîvnă meşterii răspund că sînt în stare să zidească o construcţie „Mult mai strălucioasă/ Şi mai arătoasă/ Şi mult mai frumoasă"... Dorinţa aceasta îl împinge pe Negru vodă la crima nimicirii vrednicilor meşteri. Pentru a opri, a sugruma avîntul spre marile creaţii, vodă „Scările lua/ Şi că mi-i lăsa/ Sus pe-acoperiş.../ Vîntul să mi-i bată,/ Ploaia să-i răzbată,/ Foamea să-i mănînce,/ Setea să-i usuce,/ Să nu mai trăiască/ Şi să pomenească/ De altă mănăstire/ Pentru pomenire/ Aşa arătoasă/ Mîndră şi frumoasă/...

După ce au săvîrşit minunea, cei nouă meşteri mari şi cu Manole zece, pe care nimeni nu-i întrece, fost-au prăbuşiţi în nefiinţă, pentru neiertata vină de a fi năzuit prea înaltul. Dar cei prăbuşiţi, ca mitologicul Icar, cu aripile topite de arşiţa soarelui întruchipează dăruirea supremă întru împlinirea marilor idealuri, mereu altele, în necurmat urcuş, spre mai sus.

În fulguranta epopee a lui Mihai Viteazul, în ceasurile tragice ale înfrîngerii s-a scris, cu sînge, şi un episod la Curtea de Argeş. După înfrîngerea de la Bucov şi părăsirea Tîrgovişteі, Mihai şi-a aşezat tabăra la Ruda, moşia logofătului Teodosie Rudeanu. De aici l-a trimis pe banul Udrea Băleanu şi pe Baba Novac, cu 7000 de ostaşi, să apere Curtea de Argeş, împotriva polonezilor lui Ian Potocki, care-l aducea pe Simion Movilă în scaunul ţării. Văzînd forţele superioare ale po-

trivnicului, Udrea pregăteşte o capcană: lasă pe Potocki să ocupe oraşul, apoi îl atacă din trei părţi. Dar leahul îşi plasează artileria grea pe o înălţime care domină Curtea de Argeş şi trecerea peste podul din faţa oraşului. Sprijiniţi de artilerie, favorizaţi de înălţime, apăraţi de păduri, polonii lovesc tabăra lui Udrea. Dau patru asalturi strivitoare. Banul Udrea nevoit este să se retragă, lăsînd pe cîmpul de luptă 1500 de morţi şi 17 steaguri. La vestea înfrîngerii, Mihai vodă trece Oltul, la Rîmnicul Vîlcii, de unde pregăteşte marea ambasadă la Praga şi Viena, întru căutarea dreptăţii. În schimb hatmanul Ian Potocki şi Simion Movilă se intilnesc la Piteşti, cu solul paşii Mehmed şi supun ţara, precum a fost. Curtea de Argeş a văzut, a trăit şi acest moment al durerii, după bucuria şi lumina din vara anului 1600.

De aici, de la Curtea de Argeş, a venit episcopul Ilarion, cărturar îndrăzneţ, sfătuitorul lui Tudor Vladimirescu, om de dreptate socială şi de cultură, autorul versurilor de pe steagul revoluţiei din 1821, compozitorul doinei „Mugur, mugurel", azi popular cîntec de leagăn.

În vremea noastră alţi meşteri zic, asemeni celor din baladă: Noi ne legăm şi ne apucăm să durăm altă zidire întru pomenire, mult mai arătoasă, mîndră şi frumoasă. Noi ce din al douăzecilea veac, pe locurile unde s-a zămislit legenda, zidim alte frumuseţi, după concepţia şi cu posibilităţile acestui veac. Am împrumutat suflu din legendă şi istorie şi am barat Argeşul la Vidraru, am îmbuchetat în lacul din spatele lui toate rîurile Făgăraşului, am creat, la umbra cetăţii lui Vlad Ţepeş de la Poienari, hidrocentrala subterană şi am pus la treabă apa cea limpede şi sfîntă a zăpezilor albe şi a ploilor curate din munţii noştri. Şi n-o să uit niciodată cele 4000 de trepte aşezate pe piept de stîncă de meşterii meşterului Manole ai vremii noastre, cînd au pornit construcţia barajului de la Vidraru. Parcă mă văd şi acum, obosit la treapta 1000, hotărît să mă întorc şi să cobor, dar aud glasul unuia dintre tinerii muncitori care veneau din urmă: „Hai, sus, tovarăşe scriitor, că nu mai sînt decît trei mii!"...

Realizările de azi de pe Argeş în jos sînt infinit superioare zidirii ctitorită de Neagoe Basarab. „Malul frumos" este, fără tăgadă, mai altfel frumos de cum arăta acum cinci secole. Acest „mal frumos" închide un lac măreţ în jurul căruia, ca şi la Bicaz, pe Bistriţa, ca şi la Porţile de Fier, pe Dunăre, şerpuieşte şoseaua care ne poartă spre obîrşia Argeşului. În aval pe rîul legendei noi am înşirat salba microcentralelor, izvoditoare de forţă şi lumină. În amonte ne-am avîntat în construcţia Transfăgărăşanului. Urcînd întîia oară pe şoseaua aceasta, în semeaţă înălţare de-a dreptul în bolta cerului, mi-am amintit de un bătrîn, meşter cioplitor în lemn din satul meu, care era încredinţat că două lucruri nu se pot pe lume: nu se poate găsi măduvă în fier şi nu se poate urca scară la cer. Ni s-a părut că Transfăgărăşanul dezminte vorba înţeleptului meu bătrîn.

Într-o zi cu cer senin şi soare mult, m-am oprit la fîntîna Meşterului Manole şi am băut apă proaspătă, rece, în puternică şi nesecată scurgere. Înviorat, am şoptit pentru mine stihuri de baladă: Fîntîna aceasta, „Cu slove din carte,/ Să se pomenească, boieri dumneavoastră./ Că dacă nu era,/ N-aveam ce cînta"... Şi şoptind parc-am văzut mai limpede, că şipotul acesta întruchipează marea trecere, perindarea cea fără istov a generaţiilor, a vieţii, dintre începuturile istoriei româneşti pînă la noi, cei de azi — şi pînă la cei de mîine şi răspoimîine.

Acolo, la Curtea de Argeş, pe această vatră de străveche legendă şi istorie, noi cei de azi am construit şi construim pe temelii străvechi, aşa după cum îmbinăm legenda cea veche cu balada cea nouă, din zilele în care oricine poate vedea că şi la Argeş toate drumurile duc spre viitor, spre marele viitor.

Căci cu palmele, cu mintea noastră,
cu a frunţilor noastre rouă,
am zidit şi zidim şi aici,
la Argeş, istorie
măreaţă şi legendă
nouă.

Cu Negru Vodă de la Făgăraş la Cîmpulung

Am urmat sfatul unui bătrîn şi, ca să văd şi să înţeleg ce-a fost şi ce este Făgăraşul, cetatea, oraşul şi împrejurimile, m-am urcat pe Dealul Calborului şi apoi pe „dîlma lutoasă" de deasupra Galaţului. Am urcat şi m-am uitat jur împrejur. Priveliştea ce mi s-a desfăşurat în faţă, de neuitat: în zarea de la miazăzi stîncile sure ale munţilor Făgăraş şi Piatra Craiului, ca nişte ziduri crenelate; la răsărit, înălţimile împădurite ale Perşanilor; la miazănoapte, marginea festonată a podişului transilvan, iar la asfinţit silueta şovăitoare a Apusenilor, întîlnindu-se, spre sud, cu chipurile severe ale Surianului, Cîndrelului, Parîngului. Jos, Oltul, uşor jucîndu-se parcă de-a v-aţi ascunselea cu sălciile, plopii şi arinii luncilor. Lanuri de grîu, porumb, secară, alternează cu imaşuri verzi, pe care pasc, domol, cirezi de vaci albe ori de bivoliţe negre, păzite, de cîte o pereche de cocostîrci care, după ce-şi află hrana din sînul mlaştinilor, somnolează într-un picior sau planează în văzduh, rotindu-se larg deasupra turmelor, a holdelor, a Oltului, a luncii, a satelor, ca nişte nobili şi eleganţi emisari ai seninului.

De aici se descifrează, mai clar ca de oriunde, configuraţia şi personalitatea unităţii geografice numită în istorie „Ţara Făgăraşului". În mijlocul acestei depresiuni, a acestui găvan, larg împrejmuit de munţi şi bine luminat de soare, s-a zidit, pe mal de Olt, Cetatea cea tare a Făgăraşului, în jurul căreia noi, azi, am construit oraşul nou, cu vastul complex al Uzinei chimice.

Cu această imagine în minte, peste cîteva zile am trecut munţii, pe la Bran, pe la Dealul Sas, pe la Podul Dîmbovicioarei, peste Mateiaş, pînă la Cîmpulung. Înainte de a intra în oraş, m-am urcat pe terasa monumentului de piatră, ridicat în cinstea eroilor jertfiţi în luptele de la Bran, Rucăr şi Pravăţ, în toamna anului 1916. De acolo, am privit spre apus ţara Cîmpulungului, iar spre miazăzi întinderile cîmpiei pierdute în ceaţă, ca şi munţii stinşi în zarea dinspre nord.

Dacă din oraşul ori din Cetatea Făgăraşului descifrezi spre miazăzi vîrfurile Negoiului şi Moldoveanului, odată ajuns în Cîmpulung prin ocol, înţelegi şi mai deplin că Munţii Făgăraşului sînt donjonul pămîntului românesc. Sînt munţii cei mari din inima României.

Cetatea Făgăraş şi oraşul Cîmpulung au fost şi sînt aşezări surori, dintre cele mai vechi, pomenite sincronic în istoria medievală a poporului nostru. Se află aşezate exact pe acelaşi meridian: 25° est, ca nişte centre ale „Ţărilor" Făgăraş şi Cîmpulung, ele însele surori bune cu megieşele: Ţara Bîrsei, a Loviştei, a Haţegului, a Jiului şi mai departe, ţara Vrancei, Oaşului, Dornelor, Maramureşului.

Restaurată, Cetatea Făgăraş este azi un interesant muzeu, înconjurat de o grădină cu o vegetaţie bogată, cu arbori monumentali. Zidurile-i puternice, turnurile, coridoarele sprijinite pe coloane masive, sălile şi saloanele, ca şi subsolurile au fost refortificate, ca să mai dureze încă un mileniu, de aici încolo. După ce treci portalul bătrîn, martor mut al atîtor evenimente de-a lungul celor opt veacuri de existenţă, simţi că intri adînc în legendă şi în istorie, în acea lume eroică a cărei forţă şi strălucire sporesc odată cu trecerea vremii.

În adîncul subsolului se aflau carcerile folosite de inchiziţie, iar lîngă altarul capelei se deschidea o înfiorătoare chilie unde domina „fecioara de fier", despre care se spunea că prindea în braţele ei „mîngîioase", înzestrate cu ascuţite lame de cuţit. Iar după ce victima era îndestul de înţepată şi de spîrcuită, se deschidea

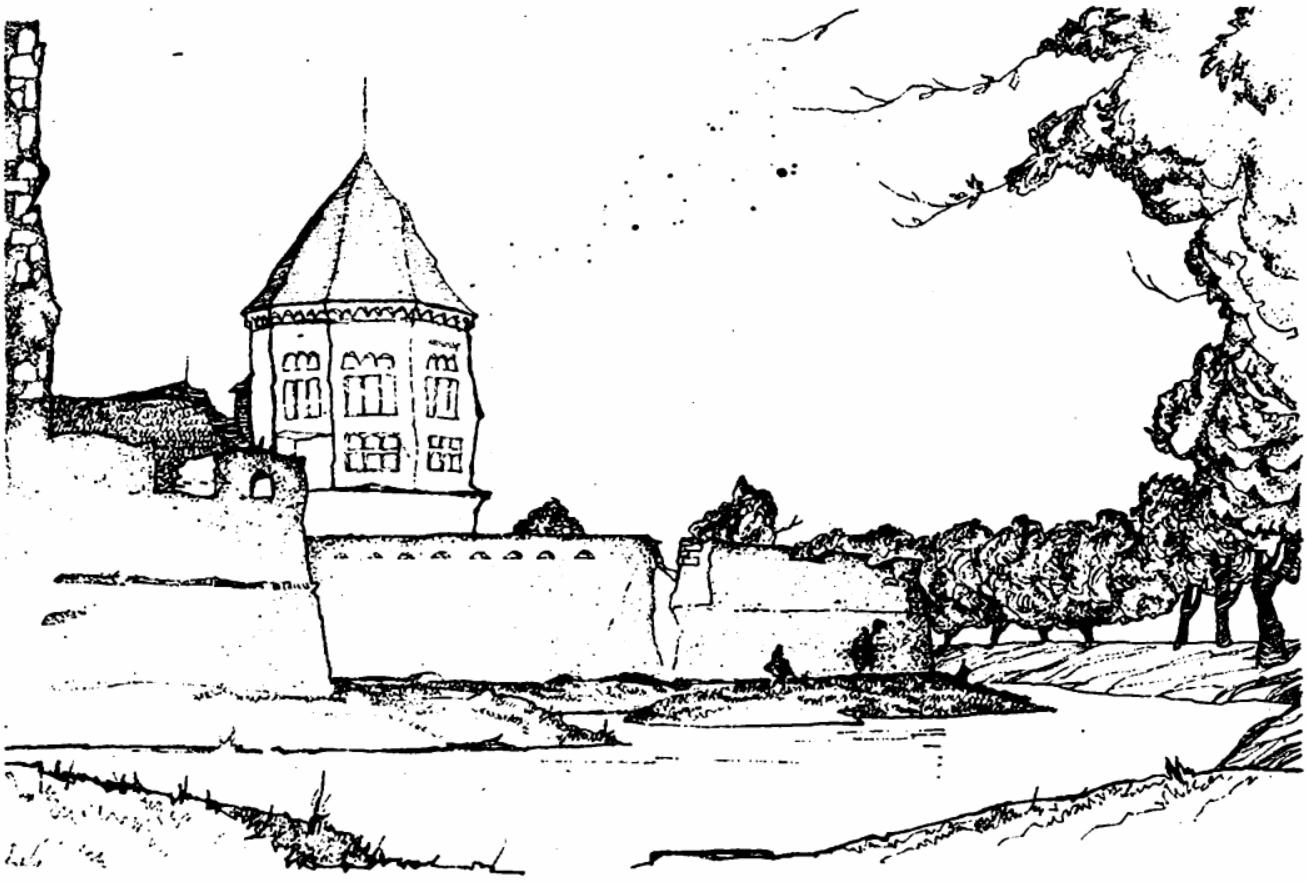

Cetatea Făgărașului: de aici a pornit legenda descălecătorilor; aici s-a adăpostit familia lui Mihai Viteazul — primul unificator.

o trapă sub picioare și se prăbușea în întunecoasele adîncuri. Legendele vorbesc și despre o hrubă tainică, pe sub ziduri și șanț, ramificată spre răsărit, către satul Mîndra, iar spre apus, către Beclean. Era „fîntîna crăiesei", prin care cei din cetate puteau evada în timpuri de asediu prelungit.

Se spune că, vrînd-nevrînd, istoricii și poeții sînt cei mai mari zămislitori de mituri și legende. Dovadă Homer și Herodot, Tit Liviu și Virgiliu, Miron Costin ori Ion Neculce și Vasile Alecsandri ori Dimitrie Bolintineanu. Povestitorii istoriei și ai mitologiei elene, romane, germane, indiene sau românești au colaborat la zămislirea miturilor. La noi, istorici ca Bălcescu, Xenopol, Pîrvan, Iorga au colaborat, au inspirat măcar pe trei dintre marii noștri poeți, Coșbuc ori Blaga și mai cu seamă Eminescu, care se numără printre cei mai iluștri izvoditori de legende sau mituri din istoria culturii noastre.

Istoria a găsit Țara Făgărașului ca o „Țară a Românilor" — Terra Blachorum. A găsit-o după ce, în vremile anistorice, cum ar zice Lucian Blaga, înfruntase migrațiile, acele răvășiri și vînzoleli de popoare extinse pe secole. A găsit-o cu o organizare proprie, solidă, viguroasă, de o curată și autentică descendență geto-daco-romană.

În cele nouă călătorii făcute, îndată după 1900, prin ținutul Făgărașului, N. Iorga observa: „Din trecut a rămas cetatea, care e chiar în mijlocul orașului, înconjurată de o grădină măricică. Ea nu e o ruină, căci o locuiesc cătanele în scurteice și poturi albaștri ai unui regiment mai mult de români. N-are crenele rupte și ziduri zguduite, negre de funinginea zilelor multe".

Făgărașul este pomenit într-o diplomă din 1291, dată de o dietă din Alba Iulia și semnată de regele Andrei al III-lea. Deci exista mai înainte de această dată. Și, desigur, a mai fost consemnat și în alte documente anterioare, pe care nu le cunoaștem încă sau care, prin voința neprietenilor, distruse vor fi fost, anume ca să nu se mai știe.

Peste nouă ani, o inscripție descoperită în Cîmpulung sună: „Aici este îngropat Comes Laurencius de Longo-Campo, cel de pioasă amintire, în anno Domini 1300". Un act scris pe piatră, consemnînd nu numai existența Cîmpulungului muscelean la acea dată, ci și că și aici, ca și la Făgăraș, ticluitorii și scriitorii de documente găseau, aici ca și acolo, oameni de mult așezați. Oricum, inscripția înzestrează Cîmpulungul cu faima celui mai vechi oraș medieval atestat documentar în Țara Românească.

Nu știm exact cum s-a realizat această sincronicitate între Făgăraș și Cîmpulung. Dar poate dacă s-ar fi scris cronică sau dacă am putea descifra toate sensurile crestăturilor de pe răbojul pe care-l purtau în brîu, lîngă fluier, am afla că păstorii care, încă din preistorie, au urcat vara Făgărașii, Leaota, Frunți, Cozia să pască turmele pe plaiuri, și-au coborît să le ierneze în Loviștea, Făgăraș ori Cîmpulung. Nu știm descifra asemenea hieroglife, dar existența lor ne pune totuși în atingere cu multe enigme ale istoriei românești din lunga perioadă nescrisă. Căci așa se vor fi petrecut lucrurile și în jurul Retezatului și Poenei Ruscăi, Apusenilor, Gutăilor și Țibleșului, Inăului și Pietrosului, Ceahlăului și Grințieșului, Ciucașului și Penteleului, ca să nu înșir aici decît cîțiva din munții cei mari și vestiți ai României.

Despre Terra Blachorum, aici la poalele de nord ale Făgărașilor, pe Valea Oltului, aici în găvanul mai adăpostit de furtunile și viscolele istoriei, se pomenește încă din 1222, cînd regele Andrei al II-lea aducea pe-aici cavaleri teutoni, ori în 1224, cînd acorda sașilor, colonizați de puțină vreme, privilegiul de a folosi pămînturile românilor. Deci bunurile băștinașilor de milenii erau luate, cu de-a sila, și date celor veniți de cîteva decenii. Fapt caracteristic acelei vremi de invazie și rapt, cînd cetele de venetici armați, războinici, vînzolitori de stihii și dărîmători de civilizații se năpusteau peste capul localnicilor pașnici, iubitori de ordine, muncă și frățietate. Vremea Faustrecht-ului — a dreptului pumnului și-a spus cuvîntul nefast și în Terra Blachorum — Țara Românilor. Despre acest ținut se mai pomenește și în 1252, în legătură cu devastările tătarilor din 1241. De aici, pînă în 1291, cînd magistrul Ugrinus din Făgăraș primește diploma dietei din Alba Iulia și stăpînirea satului Sîmbăta, n-au trecut decît patru decenii. Iar la 1300 documentele înscriu numele unui Ștefan, voievodul român al Cetății Făgăraș.

Peste nouă decenii, în 1393, Gobelin, episcopul catolic al Transilvaniei, într-un act, numea Făgărașul „marele oraș românesc", sporit în jurul cetății dintr-o străveche așezare daco-romană. Zidurile și șanțurile adînci, umplute cu apă din rîul numit „Iazul morilor", constituiau un bun adăpost în ceasuri de restriște.

Sincronic și legat tot de colonizarea vremelnică a cavalerilor teutoni, se amintește, de asemenea, de o cetate și de o mănăstire la Cîmpulung, un Cloaștер, de la Kloster-ul german.

Legenda și cronica vorbesc de „descălecat", de trecerea peste munți, prin Bran ori pe Olt, la vale, a unor întemeietori de țară. Nu-i vorba de o emigrare, ci de o trecere, de o pendulare de la nord la sud, de pe un versant pe altul al acelorași munți, de pe același pămînt românesc. Trecerile s-au intensificat cînd regii maghiari au colonizat aici pe sași sau pe cavalerii teutoni, oferindu-le privilegii în defavoarea localnicilor și îngăduindu-le să cuprindă, cu sila, pămînturile „boierilor români."

Așezat în acel loc, adăpostit și însorit totodată, Cîmpulungul va fi atras și îndemnat mulți făgărășeni să rămînă aici: erau între frați, pe pămînt strămoșesc. Apoi, cînd această așezare a slujit drept cetate de scaun și necropolă a primilor voievozi din Țara Românească, forța de atracție va fi fost încă mai mare, întărită de dorința traiului slobod. Mănăstirea numită Negru vodă, ocrotește și azi mormîntul celor dintîi voievozi legendari ori atestați documentar: Tihomir, Basarab, Nicolae-Alexandru voievod...

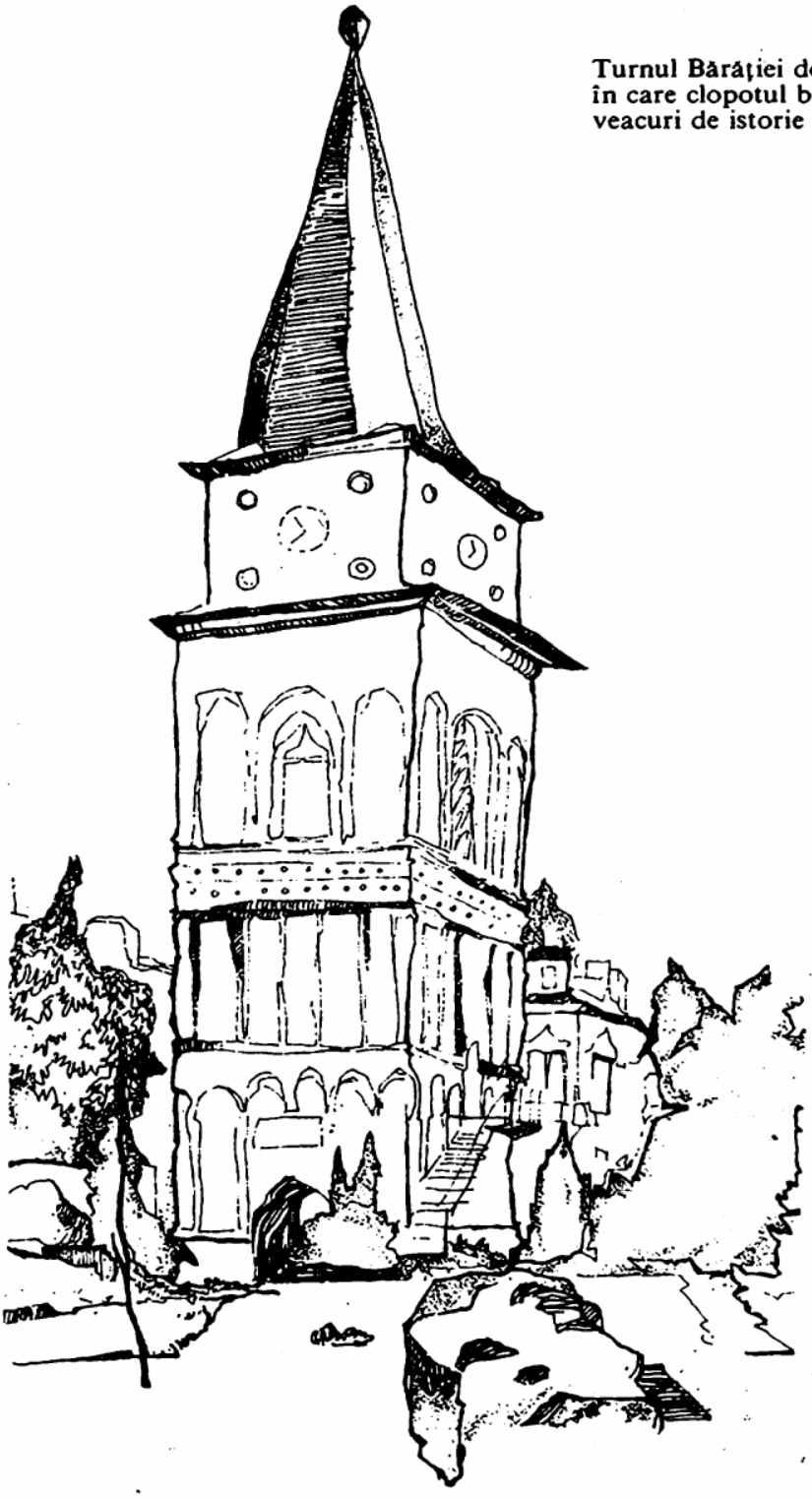

Turnul Bărăţiei de la Cîmpulung, în care clopotul bate fără întrerupere veacuri de istorie neîntreruptă.

Întemeierea primului stat românesc independent, numit Ţara Românească, s-a înfăptuit prin unirea tuturor formaţiunilor organizatorice, cnezate, voievodate, sate, oraşe, cetăţi. Nu numai unirea dintre voievodatele lui Litovoi şi Seneslau cu cnezatele lui Ioan şi Farcaş, ci şi prin aderarea la ocîrmuirea independentă a voievozilor din Amlaş sau Almaş şi Făgăraş, a „boierilor" satelor din „Ţara Făgăraşului", ca Porumbacu, Comăna, Beclean, Şercaia pe care le-au stăpînit Basarab I, Vlaicu Vodă, Mircea cel Bătrîn şi mulţi alţi voievozi.

Trebuie ştiut, de asemenea, că voievozii Mailat din Făgăraş erau români, rudă cu voievozii de la Argeş ori Cîmpulung. Că Basarab I, refuzînd suzeranitatea regelui din Buda, a luat pentru sine şi Banatul Severinului şi şi-a întărit stăpî-

nirea în Amlaş şi Făgăraş, unde dîrjii „boieri", neînfricaţi luptători împotriva stăpînirii străine, ţineau, aşa cum le dicta originea, ocupaţiile, graiul, tradiţiile, obiceiurile, credinţa, geografia să trăiască independenţi şi uniţi.

Procesul de unificare s-a desfăşurat nu numai prin unirea formaţiunilor politice de la sud de Carpaţi, ci şi prin strîngerea sub aceeaşi ocîrmuire, românească, a multor cnezate şi voievodate din Transilvania, începînd cu cele din jurul Făgăraşului, a uriaşului masiv, adevăratul Olimp al istoriei şi al legendelor româneşti.

Carol Robert, trufaşul monarh urcat pe tronul din Buda ca să facă din Ungaria un mare regat feudal cu misiune apostolică, strigase lui Basarab I: Te voi scoate de barbă din bîrlogul tău! „Bîrlogul" — latibulum — era, desigur, la Argeş, unde voievodul avea, de fapt, o curte mare, o biserică frumoasă şi slujitori îmbrăcaţi cu gust, ca şi voievodul însuşi, după moda europeană din acea vreme. Trufia lui Carol Robert s-a domolit şi s-a prefăcut în umilinţă în strîmtoarea de la Posada, sub ploaia de săgeţi, suliţi, butuci şi stînci răpezite de români din ţancurile munţilor în capul invadatorilor. S-a creat o vălmăşeală nebună, amestec şi încălcare de oameni şi cai, de cuirase, halebarde şi scuturi, de coifuri cu penaj turtit, de pulpare şi mănuşi de fier, împroşcate în vînt. Totul, scrie cronica maghiară,se zbătea nevolnic „cum se mişcă şi se frămîntă copiii în leagăn ca trestiile bătute de vînt".

Desiderius Széery, fiul banului de Severin, observa că ziua bătăliei de la Posada din 1330 a fost „ziua naşterii" Ţării Româneşti, „din acest timp îşi ia începutul viaţa de stat" a românilor: „din păstorii rătăcitori (citeşte transhumanţi, „pornitori" cu oile din munte în vale, în cîmpie şi din cîmpie sus pe plaiuri, ca pe o moşie ce şi-o ştiau, din veci, a lor) s-a format o naţiune". Căci, în fond Terra Blachorum nu se oprea la Carpaţi, nici dacă o priveai din Făgăraş, nici din Cîmpulung. Ea se întindea, în fapt, pînă-n Tisa la nord şi pînă-n Dunăre la sud.

Şi aceasta ca să nu indicăm decît două din cele patru puncte cardinale. Viaţa autohtonă, aceeaşi, existenţa cnezatelor, a voievodatelor anterioare, formate în decursul deceniilor şi al veacurilor îndreptăţeşte afirmaţia lui N. Iorga: „Basarabă nu-i un întemeietor, ci un continuator, iar la urmă, şi un liberator". Forţa militară, politică şi morală, n-au apărut spontan, în 1330; ele s-au forjat, cu veacurile. Legăturile voievozilor Ţării Româneşti cu stăpînii români, secui sau saşi din Transilvania au fost mult mai strînse decît pot să pomenească despre ele documentele, într-o vreme cînd se scria aşa de puţin şi cînd ticluirea unei cronici era un lux ce prea puţini şi-l puteau permite. Să ţinem seama că, de-a lungul veacurilor, cetatea Făgăraş a fost feuda domnilor români, ca şi Gurghiu, Hust, Chioar ori Ciceu, Cetatea de Baltă şi Unguraş.

Înrudirile de familie spun şi ele ceva. Ştim că, de pildă, Nicolae Alexandru, fiul lui Basarab I, s-a căsătorit cu doamna Clara, din neamul nobililor de Dăbîca, o catolică, dar care n-ar fi exclus să coboare din neamul lui Gelu Românul, voievodul de pe Someş. Şi apoi bine-i să amintim iar că Mircea cel Bătrîn era herţeg de Amlaş şi Făgăraş. Că Vlad Dracul se mîndrea cu titlul de duce de Făgăraş. Că dacă a intervenit o ceartă între acest viforos voievod, purtător al Ordinului Dragonului, şi Iancu de la Hunedoara, pricina a fost dorinţa de a fi domn al Făgăraşului, aşa după cum stăpînea părţi din Hunedoara. Teritoriile, bogăţiile nu constituiau numai o rîvnă, o ambiţie personală, ci şi un mijloc de a întări spaţiul românesc, în faţa prădăciunilor şi a invaziilor tătaro-otomane. Dovadă că atunci cînd copilărosul rege Ladislau împrumuta de la Iancu 8000 de florini şi fugea la Viena, împreună cu unchiul Cilley, refuzînd să-l ajute în lupta cu invadatorul otoman, voievodul român al Transilvaniei, acelaşi Iancu Corvin de Hunedoara, a adunat o impresionantă oştire pe cheltuiala sa, de pe domeniile sale: hunedoreni, almăşeni, făgărăşeni, bîrseni. Aşa că episcopul de Capistrano, propovăitor de cruciadă, a putut să vadă în cetatea Belgradului cei 50 000 de oşteni, în marea lor majoritate români.

Şi păşind pe cărarea istoriei în sus, îl întîlnim pe Vlad Ţepeş, domn al Făgăraşului, rivalizînd întru stăpînirea acestui teritoriu cu românul Matei Corvin, apostat, ca să poată fi cel mai strălucit rege al Ungariei, în vremea renaşterii.

Basarab cel Tînăr zis Ţepeluş cerea, cu stăruinţă, de la riga Matei, aceleaşi mereu disputate ducate Amlaş şi Făgăraş. Radu cel Mare le avea iar în stăpînire, de vreme ce se intitula duce de Amlaş şi Făgăraş. Spre ele şi spre Geoagiu au rîvnit şi Pătraşcu cel Bun şi alţi voievozi din Tîrgovişte şi Cîmpulung. Domnii români au făcut însemnate danii „boierilor făgărăşeni", „ai domniei mele", cum glăsuiesc hrisoavele.

Mihai Viteazul a iubit cetatea Făgăraşului, ca pe un adăpost şi ca un leagăn strămoşesc. Şi a stăpînit-o de la 25 octombrie 1599, pînă la 8 august 1601, cînd l-au doborît pe Cîmpia Turdei. I-a fost o cetate de temei în stăpînirea Transilvaniei. Chiar faptul că a dăruit-o doamnei Stanca, dovedeşte ce importanţă deosebită avea. Iar cînd i-o cere Rudolf împărat pentru habsburga Maria-Cristina, fosta soţie a lui Sigismund Bathory, voievodul român răspunde, cu argumente istorice, că a fost zestrea domnilor români şi n-are drept a o înstrăina. Cererea Făgăraşului pentru o habsburgă era o modalitate specifică de a se infiltra în stăpînirea Transilvaniei, după tradiţionalul principiu habsburg: „Bella gerant alii, Tu, felix Austria, nube" (războaie poarte alţii, tu fericită Austrie, căsătoreşte)...

Ca semn că Mihai Viteazul era foarte iubit şi aşteptat aici, în Făgăraş, cronicarul sas Simon Massa povesteşte că, auzind de victoria de la Guruslău, românii făgărăşeni au alcătuit o ceată de 1100 de oameni, cu gînd să apere cetatea şi să pedepsească pe trădătorii voievodului.

Ba mai mult decît atît: făgărăşenii au numit cetatea, cu dreptate şi mîndrie, „Casa lui Mihai Viteazul", denumire pe care o foloseau şi la sfîrşitul veacului al XIX-lea.

Pe-aici, prin Ţara Făgăraşului, s-au rotit de cîteva ori oştile lui Radu Şerban, urmaşul lui Mihai Viteazul, şi oştile de pradă şi pîrjol ale lui Gabriel Bathory care au ars Tîrgovişlea, Cîmpulungul, Curtea de Argeş, Cozia.

La jumătatea veacului al XVII-lea, Susana Lorantfi, soţia principelui Gheorghe Rakoczy, a deschis în oraşul Făgăraş o şcoală românească de mare faimă în acea epocă. Dar, în 1658, o hoardă tătară, în luptă cu armata principelui Gheorghe Rakoczi II, a pîrjolit oraşul şi cea mai mare parte din Ţara Făgăraşului.

Tot cam în acea vreme (1664) o armată otomană a înconjurat cetatea. Printre cei care se apărau în umbra zidurilor ei, au fost şi feciorii preotului Ioan, din satul Galaţi. Îndrăzneţi şi viteji, ei s-au aşezat în poartă şi, printre alte isprăvi, au tăiat capul căpeteniei otomane. Fără conducători, invadatorii au părăsit asediul şi s-au retras. Drept răsplată pentru vitejia lor, prinţul Mihai Apaffy i-a înnobilat pe „Honorabilis Ioanis Popa, Pastoris Ecclesiae Valahicae"şi pe feciorii lui „Zachariam et Ioanem".

Peste patruzeci de ani, în 1698, Constantin vodă Brîncoveanu ctitorea biserica din Făgăraş, plătind pe iconarul Preda Panonean, deci un transilvănean, s-o zugrăvească, pentru ca, peste alţi douăzeci şi doi de ani, „Preda zugrav sin(fiul) Predii zugrav din Cîmpulung"să sfîrşească lucrarea. „Poţi vedea încă — scria Iorga — frumoasa inscripţie din faţadă, înconjurînd stema munteană a vulturului cu crucea în plisc, zugrăveala frumoasă, înnoită numai în tindă pe la 1770, catapeteazma săpată şi aurită ca în ţară". Şi tot meşterii lui Brîncoveanu au înălţat ctitoria de la Sîmbăta, operă de un încîntător stil arhitectonic, ca o extindere a artei de la Hurez, Mogoşoaia, Tîrgovişte ori Bucureşti, la mîndrii şi dîrjii locuitori ai Ţării Făgăraşului care îşi spuneau „boieri", deşi fuseseră sărăciţi, ca vai de ei, de o feudalitate străină, suprapusă. Dovadă a acestei mîndrii citäm pe dascălul făgărăşan, Andrei Sivăilovici, care, în 1763, iscălindu-se pe o carte, se autocalifica, într-o latinească proprie: *„Nobilis in persona, rosticus in natora"*, cum citim într-un mic studiu despre Făgăraş, datorat lui Valer Literat. E un argument în plus că ideea de latinitate venea din adîncuri, instalată acolo de veacuri, chiar dacă făcea greşeli de ortografie.

Într-un document de pe vremea Mariei Tereza, cînd sătenii din Avrig erau spoliaţi de un nemeş hapsîn, s-a înscris cuvînt de tenace rezistenţă şi înfruntare a omnipotenţei politice: „Pîn-ce-a fi picior de român în Avrig, hotarul nost' din bătrîni nu-l lăsăm! Măcar şi cu porîncă de la împărătească, tot nu ne dăm duşi din muntele nost'."

Descriind, înainte de Unire, o zi de tîrg în Făgăraş, N. Iorga portretiza mulţimea de ţărani: „Pălării rotunde, scurte în margini şi cămăşi albe, la bărbaţi; femeile prind în briu catrinţe roşii şi albastre, vărgate, după sate, în lung sau în lat cu foarte mult gust; cămaşa ţesută în arnici negru e acoperită uneori cu un cojocel înflorit; ca acelea din Moldova şi din Bucovina". Încă o dovadă de unitate pe care mulţi n-au voit s-o observe şi s-o ţină seamă.

De aici, dintre făgărăşeni s-a ridicat dîrzul pînă dincolo de limită, Gheorghe Şincai, originar din Şinca Veche. N. Iorga îl prezenta ca pe unul „din cei mai mari cercetători ai trecutului românesc, omul cu puteri neînfrînte şi cu principii neclintite care a vrut să dea neamului hronicul bogat al tuturor faptelor şi suferinţelor sale şi a trecut prin viaţă cufundat în acest gînd mare, aspru şi neiertător faţă de oameni, pînă ce a căzut frînt pe o margine de drum care era însuşi locul menit să-i fie mormîntul". Şi mi se pare deosebit de semnificativ că acest ultim mare cronicar şi prim temeinic istoric român modern a cuprins, în opera sa, întreaga istorie a poporului nostru, de pretutindeni. A unit pe români în sfînta carte a istoriei lor. Opera lui Şincai din Şinca reprezintă Unirea spirituală prin înmănuncherea faptelor istorice într-o singură Hronică a tuturor românilor, ca un prolog la Unirea lor statală. Minunată minte, vizionară şi luptătoare, care a avut puterea să le adune şi să le împletească spre a fi un tot organic. Şi, prin aceasta, a fost descălecător de ţară nouă, conştientă de unitatea ei spirituală.

De aici, din ţară făgărăşeană, din Avrig, a pornit Gheorghe Lazăr, înţeleptul, entuziastul dascăl şi românul neînfricat, neobositul luminător al unei generaţii şi al unei revoluţii. Tudor Vladimirescu a scăpat România de fanarioţi; Lazăr a salvat limba română din grecizare şi a făcut ştiinţa şi cultura pe graiul acestui popor. Şi a făcut-o în condiţii eroice, în chiliile de la Sf. Sava: „Pe scîndurile vechi de lemn, scria N. Iorga, copiii şi copilandrii, moşnegii, veniţi să-l asculte — visau eroi trăind numai pentru cetatea lor, poeţi şi oratori care şi-au scris, pentru veci, numele în cartea gloriei omeneşti, cezari nemuritori prin biruinţele lor, palate şi temple care înfruntă vremile şi începeau a crede că pe pămîntul umilit al patriei mai pot apărea astfel de oameni. Se săvîrşea astfel minunea redeşteptării". Iar magicianul izvoditor de asemenea minune venea tot de acolo, din Ţara Făgăraşului, din lăcaşul de legendă şi istorie al lui Negru vodă, al lui Radu Negru, al lui Basarab sau Vlaicu. La o jumătate de mileniu de la „descălecatul" politic, tot din acele locuri urca şi pogora munţii şi „cel dintîi învăţător de ideal românesc" al istoriei noastre moderne.

Dintre făgărăşeni au „descălecat" zeci de voluntari în 1877. De aici, dintre ciobanii Făgăraşului, a pornit badea Gheorghe Cîrţan, peregrinul pămîntului românesc, eroul unei adevărate odisei europene, călătorind împovărat, totdeauna, cu desaga de cărţi şi, sprijinit în toiagul pribegiei, a umblat, fără hodină, în căutarea şi adeverirea, pentru cei mulţi, a originii daco-romane a poporului nostru. Iorga l-a numit „un fanatic ţăran al romantismului naţional", expresie vie a voinţei poporului din Transilvania de a se elibera şi de a se uni cu „Ţara".

Dar Cetatea Făgăraşului a fost şi este, totodată, un bogat cuib de legende. Şi, în primul rînd, este cetatea de baştină a lui Negru vodă „descălecătorul" legendar al Ţării Româneşti. Cică o vreme ar fi fost herghelegiu la caii craiului de peste munţi. Acolo a crescut un mînz flocos despre care nimeni nu ştia că, în fapt, era un armăsar năzdrăvan, cu aripi şi cu puteri dincolo de fire. La ieşirea din slujbă, tînărul herghelegiu a cerut o simbrie mică, neînsemnată; mînzul cel flocos. Pe crai l-a mirat modestia slujitorului. Dar a rămas crucit cînd a văzut că-i cresc aripi şi porneşte din herghelie în zbor, cu călăreţ cu tot. Apoi în bătălia

cu tătarii şi-a dovedit puterea miraculoasă, ajutîndu-şi stăpînul să-i împrăştie ca pe iepuri. Locul bătăliei s-a numit „Săritoarea lui Negru vodă".

De la legendă se trece, pe nesimţite, la o fază intermediară, unde mitul şi realitatea se îmbină. Legenda Mînăstirii de la Curtea de Argeş, acolo, „Pe Argeş în jos,/ Pe un loc frumos"... Negru vodă se substituie adevăratului ctitor şi alege plaiul bun pentru o măreaţă zidire. Îi trebuia meşteri, de aceea „Negru vodă sta,/ Sta şi se chitea/ Şi se tot gîndea,/ Că tot ce căta/ El tot nu afla:/ Meşter după gînd/ Şi după cuvînt./ Şi el şi-a găsit/ De-un meşter Manole,/ Meşter de zidit/ Şi de plănuit/ Şi la început/ Şi la isprăvit"...

Legendele se contopesc cu istoria. Îşi trag sorgintea din aceeaşi substanţă: viaţa poporului nostru. Şi înfrăţirea continuă.

Cetatea în ruină de pe Colţul Berzei, aproape de Cîmpulung, poporul o numeşte Cetatea lui Negru vodă.

Dar vine apoi cronica, aducînd şi alte semne ale adevărului istoric îmbinat cu legenda.

Scrie cronicarul în „Istoria Ţării Româneşti de cînd au descălecat pravoslavnicii creştini": „Iar cînd au fost la cursul anilor de la Adam 6798 (1290), fiind în Ţara Ungurească (adică în Transilvania n.n.) un voievod ce l-au chiemat Radul Negrul-voievod, mare herţeg pre Almaş şi pre Făgăraş, rădicatu-s-au de acolo cu toată casa lui şi cu mulţime de noroade: rumâni, papistaşi, saşi, de tot feliul de oameni, pogorîndu-se pre apa Dîmboviţii, început-au a face ţară noao.

Întîi au făcut oraşul ce-i zic Cîmpulung. Acolo au făcut şi o biserică mare şi frumoasă şi înaltă. De acolo au descălecat la Argeş, şi iar au făcut oraş mare şi ş-au pus scaunul de domnie, făcînd curţi de piatră, şi case domneşti şi o biserică mare şi frumoasă"... Şi mai departe: „Atunce şi Băsărăbeştii cu toată boierimea ce era mai nainte peste Olt s-au sculat cu toţii de au venit la Radul-vodă, închinîndu-se să fie supt porunca lui şi numai el să fie preste toţi". Şi după ce arată că „tituluşul domnilor" ca voievozi ai Ţării Româneşti şi duci de „Almaş şi Făgăraş" de la dînsul s-a moştenit, cronicarul adaugă: „Şi într-acesta şi chip tocmitu-ş-au Radu-vodă ţara cu bună pace, că încă nu era de turci împresurată. Şi au domnit pînă la moarte, îngropîndu-l la biserica lui din Argeş. Şi au domnit ani 24".

Deci un nume de legendă şi de istorie, circulînd din Făgăraş în Cîmpulung şi de-aici la Curtea de Argeş. Poate-i numele combinat al primilor voievozi care au organizat Ţara Românească. Poate...

Apoi s-a trecut la istoria riguros documentată, ştiinţifică. Dimitrie Onciul socoteşte că Negru vodă e un „personaj mitic", personificînd originile naţionale ale epocii întemeierii Ţărilor Române. Să-l credem pe Onciul: izvodirea oricărei opere mari are şi un sîmbure mitic care se exprimă prin poezie.

Istoricul Ion C. Filitti afirmă că Negru vodă este numele pe care poporul l-a dat lui Basarab Intemeietorul şi fiului său Nicolae Alexandru, îmbinat într-o singură persoană şi numit Radu Negru.

Să-i dăm şi lui crezămînt: ştiinţa istoriei, ca să fie ştiinţă, are nevoie de documente precise, autentice. Şi ele au fost, sînt şi vor fi căutate.

După analiza tuturor documentelor cunoscute în vremea lui, A.D. Xenopol ajungea la concluzia „că descălecarea Munteniei să se fi petrecut aşa cum o expune tradiţia, adică prin coborîrea unui grup de români din Făgăraş sub conducerea unui duce Negru vodă". Şi mai departe: „Noi credem că el se numea Radu Negru, cum îl însamnă tradiţia scrisă a cronicilor muntene". Mai recent, ţinînd seama de revelatoarele descoperiri arheologice din Biserica domnească de la Curtea de Argeş, privitoare la primii domnitori, C.C. Giurescu presupune că Negru vodă al legendei şi al tradiţiei este Basarab I, „întemeietorul", fiul voievodului Tihomir, care ar fi domnit între 1290 şi 1310. Oricum, gîndind că erau voievozi, cnezi, juzi şi în Făgăraş şi în Haţeg — la 1276, documentele vorbesc de un „Petru comitele de Haţeg" — şi în Loviştea şi pe Jiu, încercările de unificare a

acestor stătulețe vor fi pornit din mai multe locuri, nu numai din Cîmpulung și de la Argeș. Asemenea întreprinderi unificatoare s-au inițiat și au pornit în funcție de primejdiile care amenințau aceste embrioane de stat, aceste cnezate, comitate, voievodate, ducate. Adică aceste „țări", ai căror locuitori voiau să trăiască în „Țara" lor mare, cît poruncea logica etnologică. Și, în veacurile al XIII-lea și al XIV-lea, amenințările veneau mai ales de la tătari ori de la regii maghiari, în permanentă expansiune.

„Descălecatele", „întemeierile", „formările" statelor române de la sud și est de Carpați au fost în fond un rezultat al luptei pentru libertate, pentru existență. Iar sorții izbînzii în bătălia pentru independență sporeau din clipa făptuirii unei cît mai cuprinzătoare unități statale românești. Zămislit în vremea conflictelor dintre forțele acaparatoare și împotriva lor, procesul de unificare a fost zăgăzuit, la o treime din drum, de aceste forțe expansioniste.

Dar istoria a făcut ca, mult prea îndelungă vreme, în Cetatea Făgărașului, unde a stăpînit Negru vodă, să se infiltreze ca stăpîni, grofii, „domnii de pămînt". Iar aceștia au ținut în jug iobag pe români. Adică le-au smuls pămînturile cele mai fertile, silindu-i să pogoare într-o tot mai amară sărăcie sau să caute libertatea în munte ori peste munte, în Loviștea, în Cîmpulung, în Argeș și chiar mai la vale, în cîmpie, pe unde, dealtfel, ei mergeau, din străvechi, cu turmele de oi spre iarba Bărăganului și spre otava din lunca Dunării.

Azi cetatea Făgăraș stă în mijlocul orașului ca un venerabil monument și ca un muzeu istoric din cercetarea căreia, noi, cei din acest veac, putem înțelege cîte ceva din viața poporului transilvan în evul mediu.

La fel orașul frate, Cîmpulungul, adăpostește azi, cu legitimă mîndrie, amintirile istorice din vremea începuturilor istoriei medievale românești și se dezvoltă cu mare vigoare prin industria pe care o adăpostește, prin construcțiile cu care se poate lăuda. Uzina de mașini „ARO" e cunoscută pînă departe peste hotare, așa după cum produsele Combinatului Chimic de la Făgăraș se vînd pe o largă arie mondială.

La căile cele vechi, istorice, de legătură între Făgăraș și Cîmpulung, epoca noastră a adăugat una pe măsura puterii uriașe a societății noastre, pe măsura avîntului vremii în care trăim: Transfăgărășanul. Cum vor suna oare, legendele care se vor izvodi, peste veacuri, despre această îndrăzneață și monumentală operă?

Făgărașul și Cîmpulungul ca și Piteștii, Roșiorii ori Sovata, ca și munții Rodnei, Ineul și Pietrosul,
se află pe același meridian;
25° latitudine est. Meridianul geografic
din mijlocul României?
Da. Dar și meridianul Inimii.
Al aceleiași inimi românești.

Scurtă meditaţie la Castelul Corvineştilor de la Hunedoara

Totdeauna, cînd am intrat pe portalul cel mare al Castelului Corvinilor de la Hunedoara, am avut impresia că mă cufund adînc în istorie, mă pătrund de înţelepciunea ei şi mă integrez în mirifica ei lumină. Căci Castelul Corvinilor nu-i numai o operă de artă arhitectonică, cel mai însemnat monument laic în stil gotic din ţara noastră, nu-i numai relicva unei somptuoase reşedinţe princiare, înzestrată cu o „sală a dietei", cu o „sală a cavalerilor", cu o capelă, cu apartamente de locuit, operă de artă şi de funcţionalitate, înflorită pe pămînt românesc în secolele al XIV-lea şi al XV-lea, ci este şi o glorioasă pagină de cronică. Stînd în loggia de aleasă arhitectură renascentistă ori plimbîndu-mă prin gangul ce duce la „Ne boisea" („Nu te teme"), turnul de refugiu dinspre miazăzi, păşind prin marea sală a cavalerilor ori urcînd în turnul buzduganului, mi se pare că aud un cînt din marea epopee a luptei pentru libertate a poporului român, înfrăţit cu conlocuitorii şi cu vecinii, în faţa marilor primejdii externe, un poem de slăvire a unui erou de istorie universală. Căci aici s-a născut şi de aici a pornit în lume un român de obîrşie modestă, ca faptele să-l urce şi să-i slăvească numele în epocă, drept unul din marii generali şi vestiţii eroi ai luptei pentru libertate, nu numai ai ţinuturilor româneşti, ci şi ai întregii Europe: Iancu de la Hunedoara.

Aici, în ţara Haţegului şi a Hunedoarei, trăise şi bunicul său Şerban şi tatăl său cneazul Voicu „valahul", adică românul.

Acest Voicu a fost un „miles", un oştean, un voinic cum ziceau pe-atunci românii oştenilor. Secretarul nepotului său Matei Corvin, cronicarul de origine italiană, Antonio Bonfini, scrie că: Voicu „se bucura de faimă între români, care se trag din coloniile romane, precum se vede din asemănarea limbii lor cu cea latină".

O afirmaţie, fără echivoc a unui contemporan, care ştia pe cine slujeşte şi-şi cunoştea bine oamenii cu care se întîlnea şi, desigur, era bucuros că le înţelegea uşor graiul de latinească origine.

Şi încă o mărturisire a cronicarului polon Ian Dlugosz, care a fost sol la Iancu de la Hunedoara: el se minunează de faptele lui, cum se va minuna şi de izbînda lui Ştefan cel Mare în bătălia de la Vaslui. Şi scrie Dlugosz, polonul: „Ioan de la Hunedoara, puţin cunoscut mai înainte, lipsit de titlu (se înţelege, nobiliar), om născut din popor, dar cu suflet mîndru şi doritor de fapte mari, a fost ridicat de regele Vladislav al Poloniei şi Ungariei; din sărac şi necunoscut, a fost făcut strălucit şi bogat... Neţinînd seama de starea sa, care era umilă, l-a ales comandant împotriva turcilor şi i-a dat în stăpînire toate cetăţile vecine cu ţinuturile turceşti".

Într-o epocă de mare primejdie, de lupte antiotomane, cînd Balcanii şi Dunărea şi Carpaţii alcătuiau ultimele baricade europene împotriva cotropirii musulmane, Iancu de la Hunedoara s-a ridicat, nu prin favoruri regale, ci prin merite excepţionale şi prin acele însuşiri impresionante care l-au impus în istorie. Era ca şi Voicu, un *homo novus*, făcut şi înălţat prin sine însuşi.

Dacă a slujit cu cei 12 voinici ai lui, desigur români de acasă, din Hunedoara, pe episcopul de Zagreb şi apoi, în Italia, pe Filippo Maria Visconti, Iancu n-a fost şi n-a rămas doar un condotier îndrăzneţ şi viteaz, un luptător de profesie care cîştigă averi din închirierea vitejiei şi a însuşirilor ostăşeşti, cum se numărau atunci cu miile, ci s-a afirmat ca un om al acelei renaşteri, tulburător de cu-

tezante, de dărîmătoare de idoli, surpătoare de glorii, ca să ridice altele, mult mai strălucite. Iancu de la Hunedoara nu s-a pierdut în măruntele intrigi dinastice dintre căpeteniile statelor italiene ci, ca un adevărat umanist al spadei, s-a întors în ţara lui, în Carpaţi şi la Dunăre. Aici şi-a pus talentul, averea şi marea-i experienţă ostăşească în slujba apărării vetrei strămoşeşti primejduită de cotropirea otomană. Nu s-a întors în Transilvania să cerşească favoruri, ci să unească pe români, pe unguri, pe sîrbi, pe bulgari, într-un mare front unic împotriva vijelioasei furtuni năbuite dinspre miazăzi, ca un tăvălug strivitor.

În Italia învăţase meşteşugul luptei individuale şi cultivase mai ales bravura cavalerească. Dar aici, în Transilvania, a înţeles repede că armatele leite-n zale ale cavalerilor nu pot rezista în faţa ienicerilor, spahiilor şi acîngiilor otomani, mai uşor înarmaţi, dar iuţi ca vîntul şi cruzi ca tigrii. De la Mircea cel Bătrîn a învăţat că numai o oaste populară poate înfrunta armatele otomane. De la cehi, care tocmai în acei ani, sub conducerea lui Ian Žiszka, luptau împotriva feudalilor, şi chiar de la ţăranii români şi maghiari răsculaţi şi organizaţi pe dealul de la Bobîlna, Iancu de la Hunedoara a învăţat să orînduiască un nou sistem militar şi să practice o altă tactică şi strategie. În calitate de comandant al apărării Dunării a schimbat baza socială a oştirii: a folosit pe acei luptători, pe voinicii districtelor, ai scaunelor autonome, ai „Ţărilor" din spaţiul transilvan, pe care-i cunoştea bine, pentru că se născuse şi trăise în mijlocul lor. I-a unit şi instruit suplimentar, ca pe nişte organisme tinere, viguroase, disciplinate, capabile de mari eforturi, gata să moară pentru libertate; le-a strîns şi le-a pus sub destoinica sa poruncă. Şi-a alcătuit, deci, o oaste nouă, proprie, alături de cea a nobililor şi a aristocraţiei oraşelor. Şi, cu ea, a înfruntat năvălirile otomane, a purtat multele-i războaie şi campanii. Cu oastea lui, Iancu de la Hunedoara a folosit sisteme tactice foarte diverse. Înfrăţind, în oastea lui, pe ţăranii români cu cei maghiari, a cutezat să folosească, în lupta cu otomanii, tactica taberei înconjurate cu care, cu căruţe grele, legate între ele cu funii sau lanţuri, sistem practicat de husiţi şi de cei care luptaseră la Bobîlna. Deci practica tactica de război popular. Război care, şi în Elveţia lui Wilhelm Tell şi în Franţa Ioanei d'Arc şi la Rovinele lui Mircea Bătrînul, se dovedi în stare a doborî cavaleria îmbrăcată în zale, cuirasată în armuri grele. Tabăra de care legate strașnic între ele a devenit în războaiele lui Iancu de la Hunedoara un fel de cetăţi în mişcare. De pieptul lor s-au frînt mulţi din spahiii şi ienicerii lui Mohamed al II-lea El Fatih. Cu oamenii lui, recrutaţi dintr-o ţară bogată în grîne, turme de oi şi vite, ocne de sare şi mine de aur şi argint, cu ajutor primit de la oraşe cu meşteşugari iscusiţi, făuritori de arme pentru tot cuprinsul românesc şi chiar pentru sîrbi şi bosnieni, acest excepţional comandant de oşti a dus, vreme de un sfert de veac, lupte continue pentru libertatea românilor, a ungurilor, a sîrbilor şi a Europei întregi, cum scria o cronică română: „Iancu domnul cerca vreme să se ridice împotriva turcilor pentru volnicia (libertatea) creştinilor".

Lui se datoreşte prima uniune română şi maghiară împotriva unei mari primejdii comune. Vlad Dracul şi Vlad Ţepeş au stat sub epitropia lui politică şi într-o strînsă colaborare militară. Împotriva vechii suveranităţi polone, el a sprijinit în Moldova domn pe Petru vodă Aron. Şi-a aşezat straja lui în cetatea Chilia ca, prin Brăila, Giurgiu, Severin şi Belgrad, să controleze Dunărea, mereu ameninţată de otomani.

Bogdan vodă al Moldovei, tatăl lui Ştefan cel Mare, jura lui Iancu credinţă, numindu-l „iubitul nostru părinte", şi se lega: „să-i fim lui fiu, cît vom trăi, iar el să ne fie, de asemenea, nouă părinte şi dacă s-ar întîmpla să aibă nevoie de noi, noi să ţinem cu măria sa, împreună cu căpitanii noştri şi cu toată oştirea şi cu tot sfatul nostru cel bun".

Astfel, s-a înfiripat atunci, la jumătatea veacului al XV-lea, cînd otomanii dădeau loviturile cele de pe urmă Imperiului Bizantin, o uniune, o federaţie a spaţiului românesc, o alianţă între fraţi şi prieteni: maghiari, sîrbi, bulgari înfăţi-

şîndu-se ca un zid popular, condus şi însufleţit în luptă de un român, dovedit unul din cei mai înzestraţi şi mai vrednici generali ai acelei vremi.

Otomanii băteau tot mai stăruitori şi mai furioşi la porţile Europei. Victoriile din Peninsula Balcanică înspăimîntau popoarele. Beglerbegul Sahabedin se făcea că numai la vederea turbanului său alb, creştinii fi-vor cuprinşi de spaimă şi vor împunge-o la fugă.

În faţa trufiei năvălitorilor, Iancu de la Hunedoara s-a ridicat calm şi demn precum se ridicase şi Mircea împotriva lui Baiazid Ildîrîm. În 1439, Iancu de la Hunedoara, ca ban al Severinului şi Timişoarei, lupta în Serbia şi la Belgrad. În 1441, ca voievod al Transilvaniei, se bătea eroic la Sîntimbru şi la Porţile de Fier, ca apoi să treacă în Ţara Românească şi să-l zdrobească pe fălosul Sahabedin beglerbegul, într-o bătălie pe rîul Ialomiţa. Peste doi ani voievodul Iancu pregăteşte „expediţia cea lungă", cu oştiri române, maghiare, sîrbe, bulgare. O adevărată coaliţie antiotomană. Se apăra atacînd. Sultanul otoman constata că: „Ungurii şi românii sînt împreună o putere mare şi numai cu multe greutăţi poţi să le stai împotrivă la bătălii".

Cînd oastea voievodului Iancu s-a apropiat de Adrianopol, sultanul a cerut pacea. O pace cu independenţa Serbiei şi a Ţării Româneşti. Dar papa şi cavalerii apusului n-au primit-o. Au nesocotit planurile voievodului român şi au continuat lupta, îndreptîndu-se spre Varna, unde debarcau cruciaţii apusului, după ce trecuseră, fără primejdie, prin Dardanele şi Bosfor.

La Varna, în 1444, s-a repetat greşeala de la Nicopole. Regele Vladislav şi cavalerii cruciaţi din juru-i n-au ascultat sfatul lui Iancu de a nu se avînta, cu grelele lor armuri, împotriva furiei otomane, deosebit de mobile, ci să i se încredinţeze lui, cu „oastea românească" de a da lovitura hotărîtoare. „Plăcu tuturor acel sfat", scrie un cronicar moldovean, căci „cu toţii cunoşteau că va face Iancu izbîndă, fiind înţelept şi viteaz".

Dar dacă sfatul a plăcut, el, ca şi la Nicopole, n-a fost urmat. Cum lămureşte acelaşi cronicar: „Ce, craiul fiind tînăr, n-au ascultat, ce s-au potrivit celor ce era pre lîngă dînsul, şi zicea că dacă va izbîndi Iancul să va vesti numele lui. Deci, aşa s-au înşălat (adică s-au urcat pe cai) craiul şi îndată au dat în trîmbiţă şi încălecînd beţi, ameţiţi şi fără nici un cumpăt". Asemenea necugetată azvîrlire în luptă a dus nu la biruinţă, ci la dezastru, la moartea lui Vladislav, rege al Un-

Castelul de la Hunedoara, loc de adăpost şi odihnă al Corvineştilor.

gariei şi Poloniei şi la risipa oastei de cruciaţi, falnici şi ambiţioşi fără acoperire. Nesăbuiţii au pierit, cu toţii, de iatagan otoman. Declarînd că „noi nu am venit aici numai pentru rege", adică pentru faima aristocraţiei cruciate, Iancu de la Hunedoara şi-a retras peste Dunăre oastea lui de ţărani români şi maghiari. A procedat aidoma lui Mircea, în 1396, cînd s-a adăpostit la Braşov. Bătălia de la Varna din 1444 s-a consemnat în istorie ca un mormînt al cavaleriei leite-n zale şi ca o prevestire a înfrîngerii fără drept de apel, a nobilimii maghiare în lupta de la Mohacs, din 1526.

Dar faima şi prestigiul lui Iancu, voievodul Transilvaniei, erau aşa de mari încît, pe cîmpia de la Racoş, unde se alegeau regii, românul de la Hunedoara, omul nou, de la „margini", fără sînge nobil, a fost ales regent şi guvernator al Ungariei pe timpul minoratului regelui Ladislau zis Postumul. În această calitate a strîns ţara în jurul lui şi a mai apărat Dunărea încă 12 ani.

Politica şi lupta lui au îmbrăţişat o nouă tactică. Conştient de rolul pe care-juca în istorie, declara unui cronicar francez, cu care a vorbit pe cînd se afla la Turnu (Măgurele): „Am acuma grija acestui regat (Ungaria), a nobilimii şi a poporului şi nu vreau să-i pun în cumpăna morţii. Căci dacă aş cădea eu, regatul ar fi pierdut. Şi este nevoie să ne batem cu turcii cu grijă şi şiretenie, dacă vrem să-i înfrîngem, căci ei sînt oameni prudenţi".

Şi, în adevăr, peste patru ani, în 1448, a înfruntat la Kossovo, în sudul Serbiei, oastea otomană. A fost o bătălie de uzură care a costat scump ambele părţi.

Important este că Iancu de la Hunedoara a putut stăvili, la Belgrad, în 1456, atacul uriaşei armate otomane, conduse de însuşi Mahomed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului. Apărînd cetatea de la întîlnirea Dunării cu Sava, el n-a permis otomanilor să treacă în pusta panonică. Nu i-a lăsat să ocupe spaţiul românesc şi nici Ungaria. Victoria de la Belgrad a lui Iancu de la Hunedoara a fost una dintre bătăliile hotărîtoare ale evului mediu. Sultanul, înflăcărat pînă la beţie de succesul cuceririi Constantinopolului, s-a poticnit la Belgrad în paloş, suliţă şi săgeată română şi maghiară, aşa cum avea să se mai poticnească la Giurgiu şi Tîrgovişte, apărate de Vlad Ţepeş, la Vaslui şi Războieni, unde Ştefan cel Mare a pus pe fugă puhoiul de ieniceri, spahii şi acîngii.

Dar, la puţine zile după izbînda de la Belgrad, îmbolnăvindu-se de ciumă, Iancu de la Hunedoara s-a stins, la 11 august 1456. S-a stins în apogeu, în apoteoză. Europa întreagă îl jelea, iar papa îl cinstea cu titlul de „atletul cel mai puternic al lui Hristos". Credincioşii lui oşteni l-au aşezat, la veşnică hodină, în catedrala din Alba Iulia, pe drag pămînt românesc, sub lespede sculptată, cu un epitaf de istorie universală: „S-a stins lumina lumii".

Iancu de la Hunedoara s-a rînduit printre acele mari personalităţi pe care poporul român le-a împrumutat istoriei universale.

Nici o pană de cronicar ori de poet n-a mai putut să nu slăvească fapta şi personalitatea celui care a ştiut să unească, sub acelaşi steag, poporul român înfrăţit cu conlocuitorii, în lupta eroică pentru libertate. Chiar Voltaire, cel aşa de zgîrcit în consemnarea numelor de mari comandanţi militari, îl pomeneşte, de două ori semnalîndu-i faptele în al său *„Essai sur les moeurs"*. N. Iorga îl compară cu Ştefan cel Mare pe care, într-un fel, l-a lăsat urmaş în ocîrmuirea rezistenţei româneşti împotriva invaziei otomane. Îl compară semnalînd că, dacă Iancu de la Hunedoara a fost un mare cavaler şi biruitor al sultanului, „nimeni nu i-a fost mai asemenea dintre urmaşi decît domnul Moldovei, prin buna pregătire, prin curajul de a înfrunta riscul, prin dispreţul faţă de moarte, dar fără nimic din periculoasa pasiune a aventurii". Şi concluzia care-l înalţă pe Ştefan vodă încă mai sus: „Aceasta îl face mai rege decît regii şi, decît împăraţii vremii sale, mai împărat".

Are dreptate istoricul P.P. Panaitescu socotind că Iancu de la Hunedoara „ca şi Ioana d'Arc în Franţa, ca Ian Žiszka la cehi, este unul din acei oameni ai evului mediu care apar ca salvatori, din mijlocul maselor, tocmai în clipa de mare nevoie pentru ţara lor, cînd toţi îi aşteaptă porunca şi fapta".

În Castelul Corvineştilor de la Hunedoara istoria şi epopeea eroică se îmbină armonic cu frăţia dintre toţi locuitorii României socialiste, dornici de libertate şi progres. Mai ales că din turnul buzduganului privelişte a se deschide asupra celor 11 furnale înalte unde se topeşte oţelul şi asupra strălucitului oraş pe care noi l-am construit, într-o perfectă unire, în anii aceştia mari, pe care-i trăim.

Meditaţia în loggia Castelului Corvineştilor de la Hunedoara este totdeauna încărcată de întremătoare amintiri istorice, despre victorii răsunătoare şi despre plăcuta mireasmă a înţelegerii şi păcii, aşa de mult iubite de toate popoarele şi de al nostru, îndeosebi.

Cuminte şi-ntru slavă cîntare lui Ştefan voievod cel Mare

1. La Vaslui, în ianuarie 1475, libertatea

La Vaslui nu-i nimic extraordinar.

Dealuri, văi, livezi, rîuri şi pîraie, toate modeste. Apoi case, fîntîni şi punţi peste ape — şi oameni după treburile lor; şi ei modeşti, harnici şi cumsecade.

Nu mai este nici un „pod înalt". S-a surpat de vreme. A rămas numai legenda. O legendă uriaşă ca o epopee: epopeea luptei pentru libertate a poporului român.

La Vaslui, primăverile-s cu dezgheţ, cu ghiocei şi toporaşi; verile-s cu holde în lanuri, cu foşnet de spice în pîrgă, întinse pe coaste de dealuri, ca nişte uriaşe pînze albite-n pîrîu şi luminate de soare; toamnele-s cu mireasmă de măr copt şi cu grămezi de porumb auriu; iernile-s cu ploaie, cu ceaţă, cu omături şi troiene, cu îngheţuri şi dezgheţuri, cu pîcle pe văi şi viscole pe boturi de deal.

Acum ca şi cu cinci veacuri în urmă.

La Vaslui, anotimpurile se leagă între ele, pregătindu-se şi urmărindu-se unul pe altul, într-o perfectă înlănţuire de continuitate şi contradicţie, ca pe întreg spaţiul românesc, pe care un filozof-poet l-a numit şi mioritic.

Şi totuşi, la Vaslui, ca şi la Războieni, la Călugăreni, la Feldioara ori la Şelimbăr, se simte şi ceva deosebit. Pentru că acolo, la Vaslui, în 10 ianuarie 1475, patruzeci de mii de inimi româneşti s-au zbătut în teama, nerăbdarea şi grija primejdiei celor o sută douăzeci de mii de iatagane, suliţi şi buzdugane duşmane, năpustite asupra Moldovei, în iureş nebun de armăsari sirepi.

Parcă-l aud pe Eminescu:

„Mînat de credinţă, mînat de profet,
Din negre pustiuri, porni Mohamet,
Stîrnind mulgătorii de iepe;
Înnecă o lume în flăcări şi fum
Şi moartea-i netează al gloriei drum;
E moartea stăpînă pe stepe".

Acolo, la Vaslui, era, în acea iarnă de pomină, capătul pîrjolului pe care şi-l făcuseră oamenii înşişi, la porunca aspră şi-ndurerată a voievodului Ştefan, ca să mai poprească, să mai întîrzie năvala iataganelor islamice.

Ştiu, oare, dealurile şi rîurile moldovene de ce inimă şi de ce tărie de cuget au avut nevoie răzeşii şi ţăranii, ca să-şi aprindă casele şi să se tragă spre munte, spre codri, în bejenie, cu avutul încărcat în căruţe?

Ştiu, oare, dealurile şi rîurile moldovene cu cîtă iscusinţă a trebuit să fie împodobită personalitatea lui Ştefan-vodă, ca să-şi înăbuşe durerea pîrjolului ţării, la vreme de iarnă? Şi cîtă pricepere i-a trebuit ca să-l atragă pe Soliman paşa, cu toată urdia lui, pe valea strîmtă a Bîrladului, printre codrii bătrîni de pe atunci, printre dealurile şi smîrcurile acelui rîu şi ale pîraielor lui, cînd mai firesc era să înainteze pînă la Suceava, pe valea largă a Siretului?

Mi se pare că ştiu. Dovadă, sutele de legende despre Ştefan-vodă, despre eroul cel mare şi vestit al veacului al XV-lea şi al tuturor veacurilor, legende care înfloresc pe acele meleaguri cum înfloresc ghioceii, viorelele, busuiocul, vîzdoaga şi trandafirul, pe văile şi dealurile unde a curs sînge românesc pentru apărarea libertăţii.

Auziţi? În copacul cela mai răsună strigătul de luptă „Hai fraţi, hai fraţi, la năvală daţi, ţara v-apăraţi"... A pornit de la un bucium şi de la glasul lui Ştefan-vodă însuşi. Şi buciumul şi glasul lui Vodă şi al tuturor vitejilor au întărit inimile, au vîrtoşit braţele oastei de ţară şi ale vitejilor şi le-au dat puterea biruinţei în luptă.

Vedeţi? În malul acela mai bubuie tunul cu doagă de cireş şi bombă de piatră; cade boncăluind şi stropşind ienicerii şi spahii cu zeamă amară de mocirlă în dezgheţ, dar care pe duşmani îi arde ca para focului; iar împroşcarea asta scrie pe muchie de zare firească întrebare: „Ce căutaţi la noi? De ce nu ne lăsaţi în pace şi tihnă, în libertate să trăim?"

Auziţi? Acela-i răgetul de război al potrivnicului. Urlet a zeci de mii de fiare dezlănţuite, furibunde. Căci duşmanul invadator e de trei, de patru, de cinci ori mai puternic. Şi vine de departe, din pustiuri flămînde şi din aurite bogăţii ţarigrădene. A luat în copite faţa negrului pămînt şi a ajuns la noi. Să ne copleşească, să ne orbească şi să ne ucidă cu sclipiri de semilună şi fulgerări de iatagan.

Vedeţi? Aceea-i armia cea mare a sultanului. A celui care a cucerit Constantinopolul. A celui care a îngropat o împărăţie şi a pus în locu-i puterea lui. E armia lui Mohamed al II-lea El Fatih, Cuceritorul. El l-a trimis pe Soliman Paşa să i-l aducă de grumaz pe acel „ghiaur rebel", pe Ştefan voievodul, şi să-i supună ţara. Iar pe steagul cel verde, cu semilună de aur, stăpînii islamului să mai coasă încă o cunună de lauri: biruinţa împotriva ghiaurului de la Suceava.

Priviţi! În luptă, pe cei puţini îi ajută rîul şi mocirla, codrul şi nămeţii, ceaţa şi dealurile; dar mai ales iscusinţa şi vitejia lor îi ajută să biruie pe cei mulţi şi

trufaşi. „Primejdia ar fi ajuns foarte mare — mărturiseşte cronicarul polon Dlugosz — dacă nu s-ar fi aruncat Ştefan însuşi în linia de luptă a turcilor".

La 10 ianuarie 1475, la Vaslui, închinătorii semilunei s-au împotmolit în mocirlă, iar ghioagele române le-au spart capetele, le-au amestecat stîrvurile cu tina, cu apa, cu gheaţa şi le-au acoperit, iertător, cu giulgiul feciorelnic al omătului alb.

Priviţi! La Vaslui, un popor dîrz, ocîrmuit de un voievod viteaz, un voievod erou, şi-a apărat libertatea. A apărat-o cavalereşte, dîrz şi drept.

Priviţi şi ascultaţi! La Vaslui, şi lutul, şi iarba, şi copacii, şi apa, şi dealurile, şi cerul cîntă în şoaptă şi vor cînta în veci de veci:

„Ştefan, Ştefan, domn cel mare
Seamăn pe lume nu are,
Decît numai mîndrul soare".

2. *Jeluirea frîngerii de la Războieni... Termopile ale neamului nostru*

1476. Vară fierbinte.
Istovitor de fierbinte; iar duşmanul vine năpustit, năvalnic, nebun.
Vine, vine mereu, pe armăsări de flăcări roşii.
Vine Mahomed sultan, al doilea cu acest nume, El Fatih, Cuceritorul — după faimă şi poreclă.
Vine cu spahii şi ienicerii şi cu acîngii vine.
Năpraznic mai vine şi arde potopitor ţara, de la Dunăre spre Suceava.
Cu bidivii sirepi, în valuri de colb, de fum şi cenuşă năvalnic se năpustesc duşmanii.
Şi pîrjolesc Moldova, de la picioarele-i de fecioară
pînă la capul cu păr ca mătasa,
şi pînă la ochii senini şi buni ca izvoarele Bistriţei.
Vară nemilos de fierbinte.
Vară de foc: 1476. La Războieni, pe Valea Albă,
îmbrăcat în zale şi sprijinit în spadă, Ştefan vodă
aşteaptă, cu ai lui, cu vitejii,
cîţi i-au rămas: pe cei mulţi i-a trimis să fie zăgaz hoardelor tătare.
Că sultanu-i iatagan şi izbeşte în faţă,
iar han tătaru-i săgeată otrăvită, în coastă ţintită.
Aşteaptă vodă Ştefan şi-n gînd macină durere şi-amar:
„În stejarii înalţi, furtuna de foc
tot mai năpraznic izbeşte"...
Jaf şi pulbere, jar şi scrum e trupul Moldovei.
Ard satele iară şi tîrgurile ard.
Şi ogoarele şi prisăcile şi codrii ard,
ca-n iarna anului trecut.
Arde iarba şi frunza şi florile şi nădejdile ard.
Toate se preschimbă-n scrum vînăt şi-amar.
Ceru-i uscat, cenuşiu şi roşie-i zarea.
Geme muma, cu pruncul la sîn.
Şi pruncu-i mort — spintecat de iatagan;
sînge şi lacrimi pe faţa mumei, pe cămaşă sînge-i.
Trupurile femeilor, trupul ţării strivite de musulmana furtună de foc, ard. Chiar apa-n vaduri arde.

La Războieni, pe Valea Albă, sprijinit în spadă,
Vodă Ştefan aşteaptă şi către vitejii lui şopteşte:
„Stejarul cel nalt mai tare-i zgîlţîie şi-i sfîşie furtuna".
De la Bacău, osmanlîii la stînga s-abat:
să doboare cetatea de la Neamţ
şi Suceava s-o ia,
trupul Moldovei în mii de bucăţi să-l hăcuie.
Strigă, chiuie, urlă şi spumegă musulmanii.
În galop, peste dealuri trec şi prin văi.
Peste holde şi peste trupuri saltă;
în goană smintită trec, tropotind din copite.
Frîng pămîntul ţării şi pulberea, fierbinte, arzîndă
spre ceruri o împroaşcă, nouri, s-astupe soarele.
Sălbatec gonesc spahiii lui El Fatih,
capete de ghiauri cît mai multe lui Allah să jertfească.
Spun iscoadele: „Ştefan, nedomolitul,
între dealurile din mijlocul Moldovei s-a ascuns.
Şi pîndeşte. Cu zece mii stă la pîndă,
ca dihorul cel şiret.
Ne pîndeşte iar, ca la Vaslui"
Strigă sultanul:
„Într-acolo dezlănţui-ţi-vă, spahii!
Şi-n pulbere totul să se preschimbe"...
Ştefan vodă aşteaptă, cu gîndul în răvăşire:
„În stejarul stufos, cu rotată coroană,
furtuna cu nemilă trăsneşte"...
„Iată-i! iscoadele vestesc:
Aşezaţi pe două boturi de deal,
aici, la Războieni, în inima Moldovei, pîndesc.
Nu ştiu oare că-i strivim, cu pumnul, ca pe-o nucă?"
20 iulie 1476: El Fatih, Cuceritorul,
a ajuns lîngă Valea Albă.
Armia pentru luptă-şi desfăşoară:
„Bizanţul am cucerit şi n-o să cuceresc Moldova?"
Arde soarele. Şi armurile ard.
Ci, mai ales inimile flăcări de durere şi de mînie,
de dragoste pentru Moldova ard.
Sînt doar zece mii, dar întruchipează ţara toată.
O întruchipează şi-o apără, pumnii încleştînd pe spadă.
„Hai fraţi, hai fraţi, la năvală daţi
Ţara v-apăraţi!..."
În stejarii nalţi şi rotaţi furtuna de foc mai tare izbeşte!
Lovesc osmanlîii, lovesc!
Şi iataganele taie: în carne vie taie.
Sînge, şiroaie de sînge otoman şi moldav
roşesc pămîntul de la Valea Albă
Soarele de foc încheagă sîngele
pe iatagane,
pe scuturi,
pe zale.
Pe iarbă şi pe lut sîngele se sleieşte şi negru se face, pecete;
peçetea rîvnei de-a trăi slobod.
Cu frunţile încercănate de hurmujii negri ai morţii,
cu trupurile sfîrtecate de iatagane,
înţepate de suliţi,

străpunse de săgeți,
cad românii,cu sutele, cu miile cad:
„nu fieștecum, ci pînă la moarte se apără,
nici biruiți dintru arme,
ci stropșiți de mulțimea turcească,
au rămas izbînda la turci...
Și atîția de-ai noștri au pierit,
cît au albit poiana de trupurile celor pieriți,
pînă au fost războiul"...
În stejarii nalți și stufoși
cu lumina libertății pe frunze lucind,
mai avan se năpustește furtuna...
Zecile de zeci de mii copleșesc miile:
„au rămas izbînda la turci"...
Copiii de casă pe Ștefan vodă, înfrîntul,
din a morții gheară îl scot:
„Urcă sus în munte, măria ta, strînge oaste nouă
și armia vrăjmașă frînge-o drept în două.
Frînge-o-n două, frînge-o-n trei,
Să nu scape nici unul din cei
care ne-au ars țara"...
Pe cal ostenit, cu platoșa de sînge stropită
spre miazănoapte pășește voievodul.
În urmă, pe Valea Albă zac morții.
Îi socotește-n gînd, prefirîndu-i,
în cumplita fulgerare a morții sub iatagan:
...„Și Manuil și Goian, și Știbor, și Cînde,
și Mihail spătarul, și Dobrul, și Iuga,
și Gangur, și Gotcă, și Gherman... și Boldur...
O, țară, plîngi, plîngi cu lacrimi de sînge și de tămăduire;
ci leagă-ți rănile strîns, strîns
și luptă-te înainte.
L-am biruit, ne-a biruit și iar birui-l-vom"...
Furtunile, zghihuitele, nebunele furtuni
oricît de vrăjmașe, de năprasnice tot trec
Da, furtunile trec, stejarii, nedoborîți, rămîn.
Chiar de-s schilăviți de grindină, de trăsnete și foc
Rămân și lăstăresc alți stejari înalți și coronați,
pentru alte furtuni zălude.
Lăstăresc în răzbateri de ecou din glas voievodal:
„Hai frați, hai frați! Iar v-adunați,
Arma-nșfăcați, țara v-apărați!..."

Scria solul venețian Gerardo, aflat în Brașov, la sfîrșitul anului 1476: „Sultanul a ieșit din țară cu cetele sale fără a fi luat o singură cetate și fără altă pagubă pentru Moldova decît ce a dus cu sine; iar Ștefan vodă a ieșit din munți și călărește viteaz prin toată țara lui".

3. *Coboară în mormînt și urcă în legendă*

1504: Ștefan Vodă „fiind bolnav și slabŭ de ani, ca un om ce era într-atîtea războaie și osteneală și neodihnă, în 47 de ani, în toate părțile se bătea cu toții și după multe războaie cu noroc ce au făcut, cu mare laudă au muritŭ, marți, iulie 2 zile"... (Grigore Ureche).

Coborînd în cripta de la Putna, Ştefan vodă s-a înălţat în zenitul istoriei ca un ocîrmuitor genial, iar în legendă ca înţelept al înţelepţilor, ca erou al eroilor.

Alecu Russo spune că lui Ştefan cel Mare „românul îi atribuie tot ce-i pare curios, mare, vitejesc şi chiar neînţeles. Orice cetate, orice zid, orice val, orice şanţ, întreabă-l cine l-a făcut, el va răspunde: Ştefan cel Mare. Orice pod, orice biserică, orice fîntînă, orice curte ori palat vechi, el le va raporta eroului său". Într-un anume fel, în legenda populară Ştefan „rezumă toate isprăvile şi instituţiile făcute în cinci veacuri".

Pentru popor Ştefan e „fîntîna tuturor dreptăţilor".

„Toate satele — scria N. Iorga — vreau să se tragă din strămoşii dăruiţi de Ştefan pentru vitejie. Unde n-a măritat el fete fără avere, unde n-a făcut el biserici şi cetăţi şi fîntîni răcoritoare? În care ţinuturi nu se cîntă vreo iubire a frumosului vodă Ştefăniţă, care coboară pe neştiute inelul său de aur în cofiţa fetelor ce dau să beie străinului frumos?

Tot ce a fost pe acest pămînt se topeşte în lumina lui".

*

La Vaslui nu-i nimic extraordinar. Totul e domol, molcom, liniştit, blînd şi parcă visător, ca toate cele multe din Moldova. Iar statuia pe care noi, în anii cei mari ai socialismului, am ridicat-o sus, pe vîrf de deal, pe zeci de trepte şi pe soclu tare ca veşnicia, mărturiseşte recunoştinţă şi slavă pentru eroul care a ocîrmuit lupta întru libertate şi pentru eroii cei fără nume, jertfiţi acolo, la Vaslui, în ianuarie 1475, întru mîntuirea patriei.

Un monument gospodăresc, tratat cu bun simţ, cu măsură şi echilibru, cu demnitate şi cumsecădenie, însuşiri din care rezultă măreţie şi frumuseţe. Un monument încadrat în firescul de mare slavă al peisajului, al istoriei şi al inimilor noastre. E monumentul celui care a spus aici, la Vaslui despre Mohamed al II-lea: ...„noi i-am tăiat mîna cea dreaptă". E monumentul celui care a făcut din ţara lui „poarta creştinătăţii".

Da, la Vaslui nu-i nimic extraordinar.

Dar dacă în jurul statuii, din primăvară pînă în toamnă, înfloresc ghioceii şi toporaşii, brînduşele, vîzdoaga şi busuiocul, să ştiţi că mireasma şi culoarea lor e, de fapt, amintirea jertfiţilor din 10 ianuarie 1475, aici, pe malurile Bîrladului în luptă cu împilarea.

Călătorule! Apleacă-te, soarbe mireasma florilor crescute pe locul neuitatei bătălii, îmbată-te de frumuseţea culorilor şi gîndeşte-te la porunca izvorîtă din măruntaiele acestui pămînt. Steagul libertăţii trebuie ţinut sus, în soare, în lumină oricît de păgîne ar fi toate viforniţele vremilor.

La Probota, cu Petru Rareş, moştenitor întru vitejie şi precursor întru făptuirea unităţii româneşti

Din copilărie am jinduit să ajung la Probota. De multe ori, în vremea studenţiei, am cercat să ajung pînă la ea, cu pasul. Dar n-am izbutit. Era un sat şi-un monument lăturalnic peregrinărilor mele tinereşti, în goană după peisaj, după vetre de istorie, după subiecte etnografice, după întîmplări ori tipuri umane. De mai multe ori am pornit chiar direct spre Probota, cu gînd să văd cea mai măreaţă ctitorie a lui Petru Rareş. Dar, nu mai ştiu cum s-a făcut, că n-am izbutit s-ajung a face un popas probotian. Un popas lîngă lespedea neastîmpăratului voievod, fecior al lui Ştefan cel Mare, să admir ferestrele pridvorului traforate ogival şi stema din pisania turnului clopotniţă, întîlnite, de multe ori în cărţile de istorie şi în albumele de artă.

Mă îndemna spre Probota, cu stăruinţă, Grigore Ureche care-l zugrăvea pe Rareş vodă în voroavă de slavă: ...„Altminteri, era un om cuvios şi la toate lucrurile îndrăzneţ şi la cuvinte gata, de-l cunoştea toţi că iaste harnic să domnească ţara“...

Mă îndemna faptul că totdeauna am privit domnia lui ca pe o succesiune de drame istorice şi chiar ca pe o tragedie clasică, în care oamenii se bat straşnic cu destinul vitreg şi orb. Căci subiect de tragedie clasică e viaţa unui popor şi a unei ţări aşezată la răscruce de vînturi, în viforniţe de năvăliri şi în vîltori de ambiţii de dominare, stăpînire, înrobire.

Putea Petru voievod Rareş să piară în mlaştinile de la Obertyn, de unde numai calul, cu credinţa lui de animal înţelept şi vînjos, îndemnat de voinţa de oţel a stăpînului, l-a scos la liman: nu l-a lăsat să cadă prins în mîna leşilor lui Tarnovski.

Putea să-l prindă Soliman Magnificul, cînd l-au trădat hatmanul Mihul şi logofătul Trotuşan.

Putea să fie ucis cînd a fugit din mănăstirea Bistriţa, urmărit de trădători şi de oamenii lui Soliman Magnificul.

Putea sfîrşi „de muşcătura fiarelor“, pe cînd rătăcea prin păduri, gonit de ogarii mişeilor.

Putea să moară, cînd l-au asediat neprietenii în cetatea Ciceului.

Putea să-şi piardă viaţa cînd a ieşit, furiş din această cetate a lui, moştenire de la părintele său, şi-a drumeţit, în strai schimbat, prin Transilvania, Ţara Românească şi Imperiul Otoman, pînă la Ţarigrad, mereu încolţit de zeci de duşmani.

Sultanul însuşi ar fi putut să-l omoare, ca să-şi ţină jurămîntul că-l va călca el însuşi în picioarele calului, dacă voievodul înmormîntat la Probota n-ar fi fost un bărbat îndrăzneţ, dibaci, deştept, fermecător la stat şi la vorbă şi n-ar fi izbutit să potolească furia padişahului, să-l îmblînzească şi să dobîndească iertare, ba chiar să-i dea iar domnia Moldovei.

Poate el însuşi a găsit o cale potrivită pentru ca jurămîntul sultanului să fie împlinit. Povesteşte Neculce, în sama 13: „Iar alţii zicu că au şezut supt un pod şi împăratul au trecut de trei ori pe pod"... A avut Soliman sultan mulţi adversari pe care i-a umilit şi decapitat. Era doar „craiul crailor" şi umbra lui Allah pe pămînt. Dar faţă de nici unul nu şi-a ocolit jurămîntul, recurgînd la un atare subterfugiu.

Cu toată rîvna mea, n-am putut vizita ctitoria şi necropola lui Petru vodă Rareş decît foarte tîrziu: abia acum cîţiva ani, cînd începuse, în sfîrşit, restaurarea.

Şi, intrînd în incinta Probotei, am avut şi mai vie, mai categorică dojana şi părerea de rău că prea îndelungă vreme am nedreptăţit personalitatea lui Petru Rareş. Dacă nu l-am uitat, de multe ori l-am omis. Deşi N. Iorga socotea că acest voievod „cu neînfrîntul lui avînt către fapte, cu conştiinţa lui că moşteneşte pe Ştefan cel Mare, cu stăruinţa lui în a apăra toate drepturile marelui său părinte, cu dorinţa-i de a juca un rol în istoria universală, pe care personalitatea lui îl îndreptăţea... a avut marele dar de a amesteca numele Moldovei şi al neamului său valah în toate marile probleme ale timpului"... totuşi mulţi alţi istorici i-au pus pecete de epigon şi l-au tratat ca atare. Nu i-a impresionat nici strălucita lui politică economică, nici îndrăzneţele lui campanii militare în vest şi nord, nici cutezanţa de a-l înfrunta pe Soliman Magnificul şi nici măcar că frumosul lui chip se află zugrăvit în tabloul votiv al atîtor ctitorii, de o neasemuită valoare artistică.

Petru voievod Rareş merită mult mai mult în paginile istoriei, pentru că este nu numai un moştenitor şi un aprig apărător al moştenirii de la Ştefan cel Mare, un luptător neobosit care vrea să sporească această moştenire şi, prin aceasta, aşa cum îl numeşte distinsul istoric ieşean Nicolae Grigoraş, „un precursor al lui Mihai Viteazul", deci un reprezentant ilustru al ideii de continuitate, unitate şi independenţă a poporului român.

Predecesorii lui: Bogdan al III-lea şi Ştefan cel Tînăr, n-au lăsat să ruginească agera şi iscusita spadă a apărării, mînuită cu atîta pricepere, virtute şi

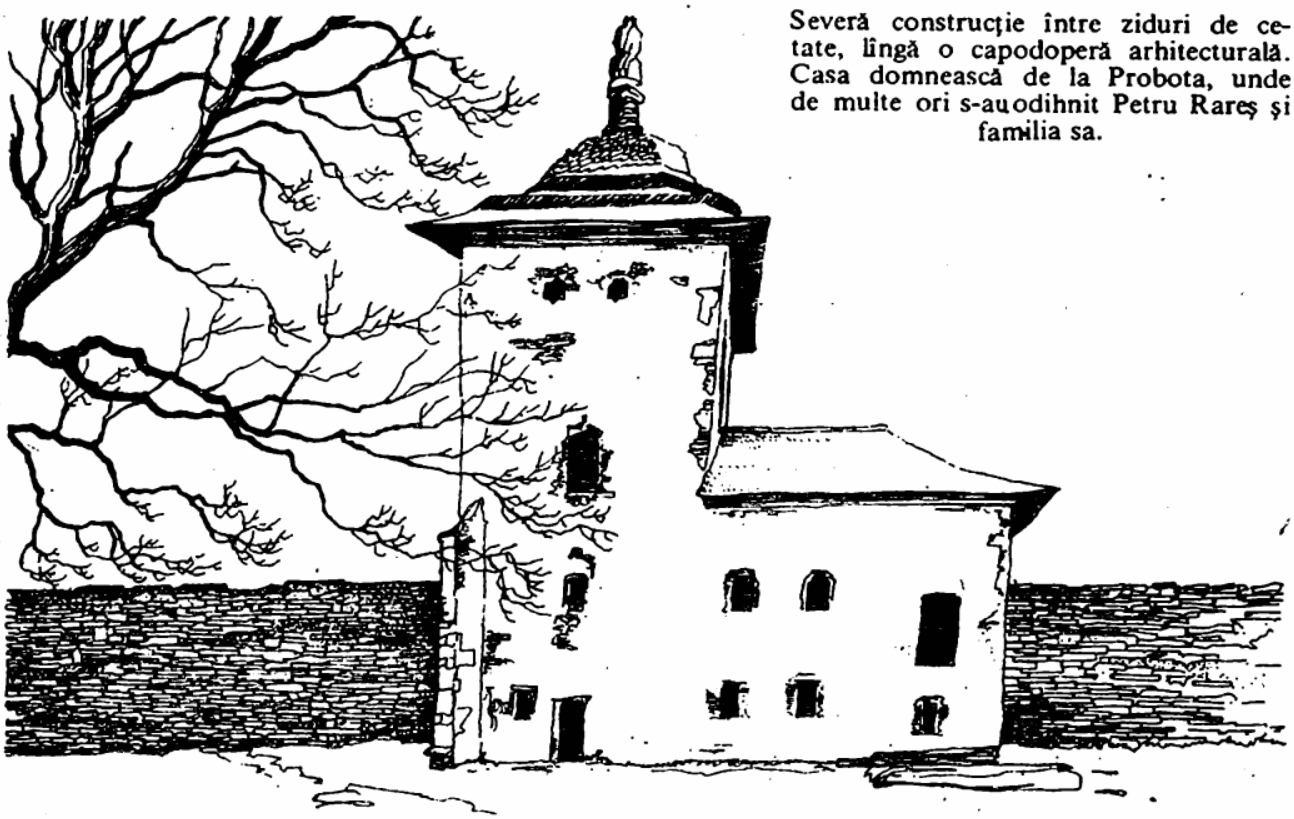

Severă construcţie între ziduri de cetate, lîngă o capodoperă arhitecturală. Casa domnească de la Probota, unde de multe ori s-au odihnit Petru Rareş şi familia sa.

energie de părintele şi bunicul lor. Parcă i-au întreţinut anume luciul şi ascuţişul, ca s-o poată mai iute înhăţa, cu o neînfricată putere şi cu mare îndrăzneală s-o mînuiască fiul din flori al celui care, de douăzeci şi trei de ani, odihnea în ctitoria de la Putna. S-o înhaţe şi s-o poarte cu bravură spre toate zările pămîntului românesc, nu atît dintr-o rîvnă a măririi şi falei sale, ca unul născut din pătimaşa dragoste a Răreşoaiei şi o vreme prigonit şi urgisit de urmaşii cei legitimi, cît din marea, din cumplita nevoie de a apăra şi menţine moştenirea părintească, integritatea ţării şi neatîrnarea ei, împotriva multor poftiri de înrobire. Avea o fire aprinsă, vulcanică, iar împrejurările îl sileau să fie fără astîmpăr, mereu ofensiv, mereu în războaie cu vrăjmaşul ori cu slugile lui. Înţelegea să se apere atacînd. Adică, în fapt, luînd-o doar cu un sfert de ceas înaintea vrăjmaşului care-i căta pricină şi voia să-l lovească viclean, pe la spate.

Ca succesor al marelui Ştefan, Rareş rîvneşte, din răsputeri, să păstreze şi să întărească baza economică a ţării. Să-şi organizeze o oaste capabilă a apăra ţara şi libertatea ei. Să ducă o politică externă amplă, complexă, europeană, spre folosul ţării. Şi să continue opera de construire, de împodobire a ţării printr-o stăruitoare şi pricepută activitate cultural-artistică.

Condiţiile interne şi externe ale ocîrmuirii, ale domniei lui Rareş reprezintă o continuare şi o dezvoltare a celor din vremea lui Ştefan. Ca şi părintele său a trebuit să apere ţara dinspre toate punctele cardinale: spre răsărit hanul tătar, spre miazănoapte regele leah, spre apus Zapolya şi Ferdinand de Austria, spre miazăzi sultanul, potrivnicul cel mai înverşunat şi, deci, mai primejdios, în acel veac, pentru libertatea poporului din spaţiul românesc.

Şi analogia poate merge mai departe: Ştefan vodă a fost nevoit să se apere împotriva unuia dintre cei mai mari comandanţi şi conducători de oşti otomani: e vorba de Mahomed al II-lea Cuceritorul; Petru Rareş l-a înfruntat pe cel mai mare şi mai temut dintre sultani: Soliman Magnificul. Şi, ca şi părintele său, cînd a văzut că laşii şi trădătorii nu-i îngăduie a ţine piept cu puterea armelor, a folosit priceperea diplomatică, întru redobîndirea scaunului domniei.

Ca şi Ştefan cel Mare, el a înţeles că numai colaborarea permanentă şi eficientă cu Transilvania şi Ţara Românească, numai o concentrare a întregului potenţial românesc, în lupta de apărare a fiinţei neamului şi a organismului statal, poate avea izbîndă.

Numai că, în 1530 sau 1538, condiţiile externe se agravaseră mult pentru spaţiul românesc, pentru toate ţările şi popoarele de la nord de Dunăre. În vremea lui Ştefan, Dunărea încă nu era „furată", cum zice poetul: Cetatea Albă şi Chilia au mai rezistat o bună bucată de vreme, apărate de vrednicii lui pîrcălabi. Datorită lui Iancu de Hunedoara, în 1456 Belgradul a rezistat şi n-a îngăduit armiilor musulmane să se năpustească în pusta panonică. Regii şi feudalitatea maghiară au putut să-şi ducă politica lor europeană şi renascentistă. Dar, în 1526, zidurile Belgradului au cedat şi cavaleria maghiară s-a prăbuşit în mlaştinile de la Mohacs, pentru ca, peste cincisprezece ani, însăşi Buda să cadă în stare de paşalîc otoman.

În aceste împrejurări, românii şi spaţiul lor carpato-dunărean rămîneau singurul pivot de rezistenţă şi singura suliţă în coastă, în flancul drept al armatelor otomane dirijate spre Viena, spre inima Europei.

Cum a procedat Petru Rareş în atari momente de grea cumpănă?

Mai întîi, ca şi părintele său, a căutat să aibă prieteni voievozii din Ţara Românească: viteazul Radu de la Afumaţi, Moise vodă, Vlad Vintilă sau Radu Paisie. Apoi s-a angajat într-o foarte activă politică în Transilvania, unde se refugiase cea mai mare parte din feudalitatea maghiară, după cotropirea Ungariei. Cum era firesc pentru un conducător român conştient de unitatea poporului român, din Maramureş în Dunăre şi din Timişoara în ţărmul mării, Petru Rareş nu voia să intre în Transilvania armia lui Soliman cel Mare; nu voia nici ca aici să se instaleze puterea lui Ferdinand de Austria; dar nici ca nobilimea maghiară, ajutată cînd de sultan, cînd de regele Poloniei, cînd de habsburgi, să devină prea

puternică în Transilvania şi să-i smulgă Ciceul şi Cetatea de Baltă, însemnate puncte de sprijin ale politicii de legătură, de comuniune românească de la est la vest de Carpaţi, comparabile cu Făgăraşul, Vurpărul, Vinţul, Geoagiul, în funcţionarea legăturilor româneşti la nord şi sud de Carpaţi.

Aducînd pe secui sub ascultare, cîştigînd victoriile de la Feldioara şi Bistriţa, atrăgînd de partea lui conducerea săsească din Braşov, obligînd pe cea din Sighişoara să-i respecte cererile în orientarea politică, voievodul din Suceava a căutat ca, din disputa dintre forţe contrarii, să-şi creeze o poziţie dominantă în Transilvania.

Pentru apărarea independenţei Moldovei, ameninţată mereu de hanul tătar, de sultanul otoman ori de regele polon, îi trebuia lui Rareş, cum scria N. Iorga, „tot unghiul nord estic al Transilvaniei, cu capitala naturală Bistriţa, cu minele de aur şi argint ale Rodnei, cu celălalt castel care-l domina — Unguraşul — de la unirea celor două Someşuri".

Scria, în 1531, braşovenilor cu pană de foc, arătînd că a cucerit Transilvania „cu sabia" şi n-o va da „nimănui, nici lui Ferdinand, nici altuia". S-a folosit pentru asta şi de o parte a nobilimii române din această parte a ţării, care avea strînse legături cu ţărănimea română majoritară, din totdeauna şi în acest pămînt cotropit cu cinci veacuri în urmă. Dealtfel cronicarul contemporan, Paul Giovio, scrie că, folosindu-se de „anarhia" produsă în acest spaţiu după victoria musulmană de la Mohacs, Petru Rareş voia să obţină, pentru dînsul, întreaga Transilvanie. Adică s-o unească la Moldova, într-o singură ţară românească. Domeniul Ciceului avea 60 de sate, Unguraşul 24, domeniul Bistriţei 50 de sate, toate intrate sub controlul lui Rareş. Şi dacă ţinem seama că secuii nu ieşeau din cuvîntul lui, că Braşovul îl ajuta cu arme, produse industriale şi bani, că prin episcopatul de Vad, păstorit de Atanasie, călugăr cu metania la Putna şi unul din bunii lui sfetnici, din neobosiţii lucrători pentru uniunea moldo-transilvană, înţelegem că Petru Rareş a fost într-adevăr un ilustru precursor al lui Mihai Viteazul, pornit însă din Suceava. Dar dacă asemenea iniţiative pornesc din direcţii diverse şi se repetă, chiar dacă ele nu au sorţi de victorie de la primele încercări, dovedesc, totuşi, cu pregnanţă, că se întemeiază pe legile realităţilor istorice, că sînt necesare şi drepte. Şi chiar repetarea lor a dus la clarificarea posibilităţilor şi la alegerea momentului preschimbării lor, dintr-o tendinţă firească, dintr-un ideal, într-o realitate concretă: unirea şi neatîrnarea.

În evul mediu, toată această politică de unitate românească a izvorît şi s-a conjugat cu marea şi continua strădanie de a menţine, de a cîştiga şi recîştiga independenţa ţării. Încadra lupta pentru independenţă a românilor, a tuturor românilor în ansamblul războaielor europene antiotomane. El însuşi scria, în 1536, lui Ferdinand de Habsburg: „Iar cînd vor veni maiestăţile lor să facă o expediţie generală împotriva turcilor, să trimită 15 000 de oameni, la care eu voi adăuga din ţara mea 45 000 de oameni aleşi, 20 000 ai Transilvaniei şi 25 000 ai Ţării Româneşti".

Rareş ştia bine că Soliman Magnificul va relua expediţia din 1476, întreprinsă de Mahomed Cuceritorul. S-a pregătit ostăşeşte şi politic. Avea o oştire de peste 60 000. S-a aşezat, strategic, pe linia Suceava-Iaşi cu gînd să-i oprească pe cei peste 200 000 de invadatori. Şi, odată opriţi, să-i lovească din coaste şi să-i silească a fugi spre Dunăre, precum fugiseră şi în 1476, după bătălia de la Războieni şi după eroica rezistenţă a cetăţilor Neamţ şi Suceava. Şi ca dovadă că planul lui Rareş era bun şi că istoria se putea repeta, stă victoria de la Tărăsăuţi împotriva invaziei tătare, întreprinsă ca o aripă dreaptă a expediţiei lui Soliman şi ca o izbire dură în flancul stîng al apărătorilor Moldovei. Victoria asta i-a înaripat şi i-a sporit, o clipă, încrederea în victorie.

Dar Rareş n-a avut pîrcălabi ca Arbore şi nici portar la Suceava ca hatmanul Şendrea. L-a avut pe logofătul Trotuşan şi pe hatmanul Mihu, care au renunţat la apărarea Sucevei; adică au trădat. S-au temut de strivitoarea forţă oto-

mană. Le-a fost frică de atacul polon din spate. S-au speriat de inerţia Europei creştine.

Aşa, Rareş şi Moldova şi întreg spaţiul românesc, pe care voievodul îl voia unit şi independent, în septembrie 1538, au îndurat înfrîngerea. Încă una din multele înfrîngeri, care, în acumulările istorice, trebuia să aducă totuşi, pînă la urmă, victoria

Pe vodă Petru Rareş, cel despre care Grigore Ureche scria: „Cu adevărat era fecior lui Ştefan vodă celui Bun, că întru tot semăna tătîne-său, că la războaie îi mergea cu noroc, că tot izbîndiia, lucruri bune făcea, ţara şi moşiia sa ca un păstor bun, o socotea, judecata pre direptate făcea"; a fost un moştenitor, un continuator al politicii de unitate în lupta pentru independenţă românească.

Transilvania, Moldova şi Ţara Românească erau numite atunci poarta şi cheia Ungariei, a Poloniei şi a tuturor ţărilor creştine primejduite de invazia otomană, tot mai furibundă.

În a doua domnie, Petru Rareş a ţinut bun prieteşug cu regele Poloniei. Găsim în corespondenţa lui semne de paşnică vecinătate. Uitaseră Obertynul. De pildă într-o scrisoare către riga din Cracovia, vodă Rareş îi mărturisea: „Dăm de ştire măriei tale că anul trecut am trimis pe solul nostru la măria ta... să plece la Moscova, pentru alte treburi: mai întîi, pentru blănuri de samur, de veveriţă, pentru şoimi şi pentru alte nevoi, pe care trebuie să le dăm turcului, ca să mă plătesc în faţa sultanului". În altă scrisoare, tot către regele polon, strecura o informaţie în care se vădea tragedia familiei muşatine, a voievodului vasal marelui padişah: „Dăm ştire măriei tale că mi-am trimis fiul la turci (ca zălog) pentru toţi creştinii şi eu nu m-aş îngriji de fiul meu, dacă aş auzi că creştinii s-au împăcat şi s-au unit împotriva turcilor". Era consemnarea unei jertfe de mitologie, de legendă, un sacrificiu suprem pentru libertate, prin împăcare şi unitate europeană în faţa primejdiei.

Înzestrînd epopeea neatîrnării cu încă un cînt eroic, Rareş continua de fapt ideea politică a lui Gelu Românul şi Basarab, a lui Bogdan şi Mircea, a lui Vlad Ţepeş şi Ştefan cel Mare. Şi, continuînd-o, s-a înscris ca un străbun şi eroic precursor al lui Mihai Viteazul, unificatorul de la 1600.

Această vitală idee politică îndrăzneţul voievod din Suceava o încadra în politica europeană a vremii, declarînd: „eu sînt gata să slujesc... toată creştinătatea, punîndu-mi capul şi domnia mea, şi nu-mi voi cruţa nici viaţa, nici averea, ci sînt pregătit să înfrunt toate (primejdiile) pentru apărarea creştinătăţii şi pentru binele obştesc, numai doar ca maiestăţile lor să-mi dea concursul şi sprijinul ca să pot să-mi urmez gîndul meu mai uşor şi fără vătămarea mea şi a acestei ţări a Moldovei. Căci de pretutindeni sîntem înconjuraţi, şi eu şi ţara mea, de mari duşmani".

Acesta a fost Petru voievod Rareş, aşezat în cripta de la Probota, bărbat viteaz şi înţelept din veacul al XVI-lea şi din toate veacurile istoriei noastre.

Mă aşez pe pragul Casei domneşti din ograda Probotei.

Am în faţă zidul de miazănoapte puternic, masiv, acoperit de licheni şi înnegrit de vreme. Bătută de crivăţ şi ploi, urgisită de ceţurile şi pîclele oarbe ale nepăsării, fresca s-a şters cu desăvîrşire. Ici colo se mai ghiceşte cîte un chip de sfînt. Veşmîntul acela încîntător ca o horă pe o pajişte înflorită, sfîşiat de furtuni, s-a pierdut pentru totdeauna. Greu, foarte greu ne mai putem imagina cum ar fi arătat aceste ziduri în ziua însorită şi luminoasă, cînd zugravii le-au decojit de scîndurile schelei.

Regret încă una din capodoperele iremediabil pierdute.

Mă simt sărac de ele şi caut, cu un efort de imaginaţie, să-mi închipui cum arăta puternica zidire a Probotei, atunci cînd se mai păstra zugrăveala exterioară, acel minunat covor cu chipuri omeneşti şi peisagii, ca la Moldoviţa, Sucevita, Humor şi Voroneţ şi chiar mai măreţe ca acolo.

Şi iar tîngui, în sinea-mi, o frumuseţe pe veci risipită.

O slabă mîngîiere mi se zămisleşte în inimă cînd privesc arta cu care sînt sculptate ferestrele pridvorului, asemeni oricărei catedrale gotice. Mă mîngîi că fresca din pridvor s-a păstrat în starea ei de la început. Mă bucur că, în vremea noastră, mîini meştere, îndrăgostite de istorie şi de frumuseţe, susţinute de o conducere care va să păstreze, cu pietate, valorile trecutului şi mă gîndesc la vremea cînd şi zidurile crenelate vor fi drese, ca şi Casa domnească, la ceasul cînd ograda va fi împodobită cu straturi de flori şi cu chilii, pentru odihna drumeţilor dornici de popasuri îndelungi, cu zăboviri în istorie şi în cuprins de străveche şi bogată artă românească.

Caut să-mi deapăn în amintire frescele din pridvor, judecata din urmă şi zodiacul, apoi portretul lui Petru Rareş, cu coroana înaltă, împărătească, portretul doamnei Elena, al coconilor, toţi acei care au alcătuit familia voievodului ctitor la Probota. Şi lespezile de mormînt din gropniţa acestei zidiri, din marmură albă, mult împodobite cu flori măiestrit cioplite şi închenărate cu slove artistice, cu numele şi binecuvîntarea către cei puşi să hodinească la adăpostul lor, în veci, sînt capodopere sculpturale. Frunzele şi florile de marmură albă vor, cumva, să concureze natura. Urmărind înfloriturile de pe lespedea tombală, parcă-l aud pe Grigore Ureche cronicarul: ...„Pătru vodă fiind bătrîn de zile şi căzînd în boală grea, au plătit datoria sa... şi cu cinste l-au îngropat la mănăstire în Probota ce iaste făcută de dînsul, cu multă jale şi plîngere, ca după un părinte al său, carile n-au fost mai jos decît alţii, ci au lăţit hotarul ţării..."

De aici, de pe pragul Casei domneşti din ograda Probotei, prefir în memorie pagini de istorie şi amintiri literare. Delavrancea l-a văzut pe Rareş ca pe un luceafăr: Luceafărul care anunţă zorile unităţii româneşti, cercînd să le lumineze cu strălucirea faptei vitejeşti. Să-l rînduim deci printre vitejii, iscusiţii, curajoşii care au cercat îndreptarea hotarului. A şi cîştigat, a şi pierdut. Dar totdeauna a nădăjduit că visul lui împlini-se-va, în legiuita lui dreptate. Poate de aceea n-a avut parte de prea multă tihnă nici în cripta de la Probota. Fiii, pe care i-a iubit atît, s-au dovedit nevrednici: mai mult ocărîtori decît urmaşi întru aceeaşi lumină, dacă nu sporită.

Dar nici vremile, din 1546 pînă azi, nu s-au legănat de fel pe ape liniştite. O dovedeşte şi lespedea de pe mormîntul lui Rareş: e fărîmată în şase bucăţi. Semn că au călcat-o mulţi răufăcători şi duşmani.

Adevereşte asta şi cronica la domnia lui Alexandru Lăpuşneanu, a lui Iancu Sasul, a lui Ioan vodă cel Cumplit, a lui Petru Şchiopul, a lui Mihai Viteazul.

Căci Petru voievod Rareş, prin faptele lui, a prevestit şi pregătit, ca un înainte mergător, calea unirii înfăptuită întîia oară de Mihai Viteazul, înfăptuită concret şi de neuitat.

A spus-o însuşi, Petru voievod Rareş, în iunie 1540, cînd ajunsese în Constantinopol şi se pregătea să-l întîlnească pe Soliman sultanul care jurase să-l strivească sub copitele calului: ...„să fim, iarăşi ceea ce am fost şi încă mai mult decît atît".

În pălimarul cetății Prejmer „...Ba, zău, nu l-oi da!“

Prin bolta ferestrei înguste
Mă uit într-al văilor rai,
Cum codrii în cale-i supune
Furtuna, copila de crai.

(M. Eminescu, Ecò)

De cîte ori m-am oprit la Prejmer, m-am gîndit la Mihai Viteazul. N-aș putea spune, lămurit, de ce. Dar poate pentru că numele acestei localități, cu o bine păstrată cetate țărănească, îmi amintește că voievodul întregitor de țară a făcut aici scurt popas, în acel octombrie 1599, cînd a pornit să unească Transilvania. Aici au venit cetele secuilor să-i ceară dreptate și să-i dea ajutor împotriva Bathoreștilor. Tot aici, mai marii sașilor din Brașov și-au plecat frunțile în fața celui care avea să cîștige, peste zece zile, victoria de la Șelimbăr. Și tot pe-aici, prin preajma Prejmerului, și-a adunat Viteazul oastea, la începutul lunii mai 1600, ca, trecînd în zbor munții, să unească, în opt zile, și Moldova, luîndu-și măreț titlu voievodal, cum nu avusese nici unul pînă la dînsul: domn al Țării Românești, al Transilvaniei și a toată țara Moldovei.

Stînd, într-o prielnică zi de vară, cu un prieten, la sfat în pălimarul cetății sătești din Prejmer, ne-am amintit despre politica lui Mihai Viteazul față de naționalitățile conlocuitoare. Prietenul meu a cuvîntat:

— De obicei zicem că Mihai Viteazul a fost un excepțional comandant de oști. Contemporanii îl apreciau chiar ca pe unul din marii generali ai epocii. Însuși împăratul Rudolf al II-lea al Austriei îl compara cu Alexandru cel Mare, iar comisarul imperial, David Ungnad, afirma că „pentru războiul de aici (din spațiul românesc) împotriva turcilor, voievodul Mihail e un general mai mare decît oricare“. În numeroasele lui bătălii, Mihai vodă a oferit istoriei uimitoare pilde de pricepere în tactică și strategie, în conducerea oștilor, în organizarea campaniilor, în combinarea atacurilor, în expediții cu mărșăluire extrem de rapidă, în lovirea prin surprindere, în retragerea strategică precum și în atacurile repetate, pînă dobîndea izbînda. Dar mult îl laudă, îl admiră contemporanii și pentru nu mai puțin impresionantele exemple de vitejie personală.

— Adevărat. N-a fost bătălie în care, după ce a rînduit mișcarea fiecărei unități, să nu intre direct în luptă, să-și îmbărbăteze ostașii prin îndrăzneala și priceperea personală de a se bate, cu spada ori cu legendara-i bardă cu două tăișuri, intervenind totdeauna unde greul era mai greu, căci, așa cum observa Miron Costin, stătea totdeauna „ca un leu în fruntea războiului“.

— Dar personalitatea Viteazului e mult mai complexă. S-au vădit îndeosebi calitățile ostășești pentru că, în fond, nevoit a fost să ocîrmuiască țara, de-a călare, mereu cu arma în mînă.

— Din cei opt ani de domnie n-a fost nici unul de liniște și pace.

— Pentru că adversarii politicii lui de unitate și independență românească nu i-au îngăduit nici o clipă de tihnă.

— Și, totuși, Mihai vodă a dovedit că înțelege rolul economiei în politica unei țări: de aici importanța mare pe care a dat-o porturilor dunărene, Brăila și Giurgiu; de aici interesul mare pentru comerțul cu Brașovul, Sibiul, Bistrița și Clujul.

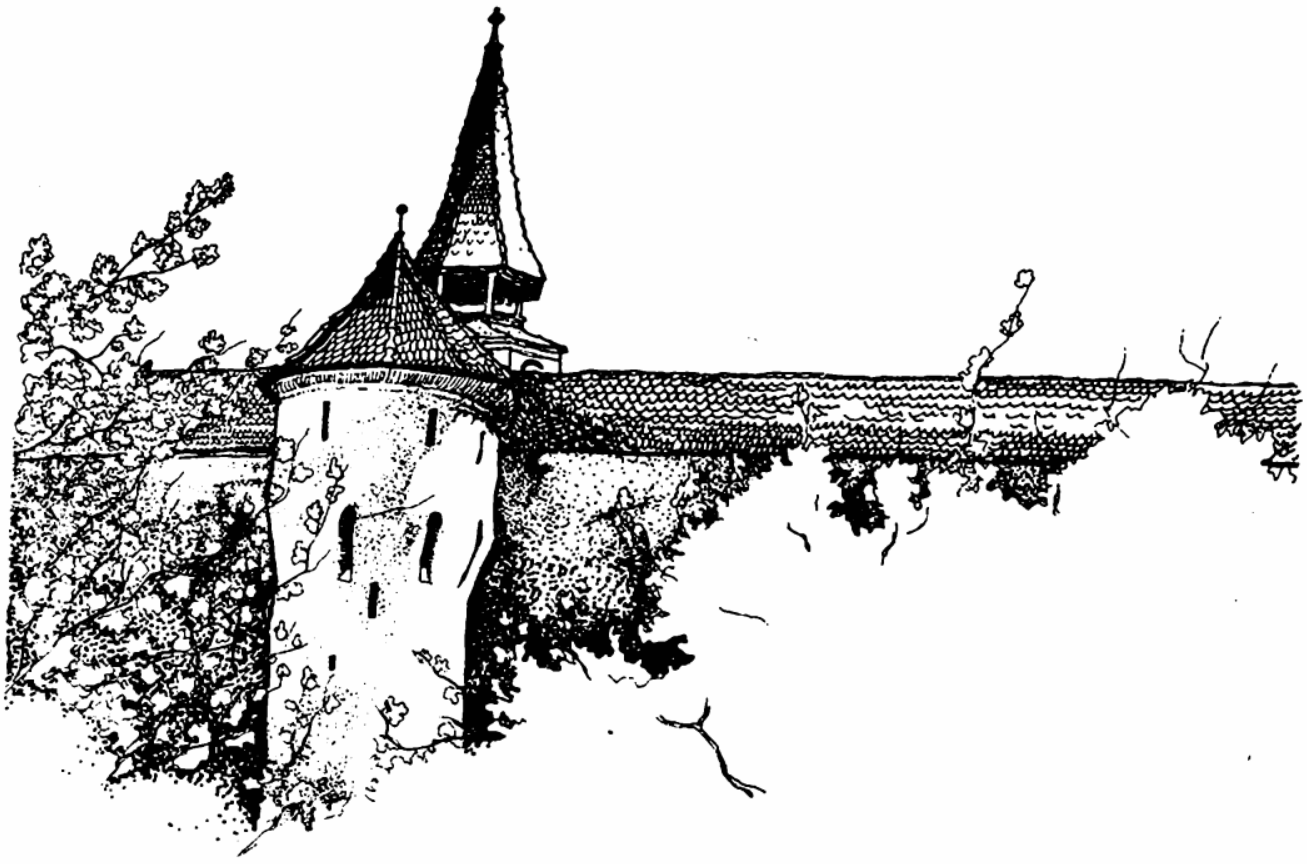

Ziduri durabile, puternice amintitoare de vremuri vechi şi de oameni de altă dată.Cetatea de la Prejmer — turnul de nord-vest.

— Nu uita că s-a folosit de toate valenţele diplomaţiei: emisarii lui au circulat pînă la Moscova, Praga, Viena, Cracovia şi Raguza. Poate n-a avut soli îndeajuns de pricepuţi şi de credincioşi, dar strădania personală de a-i îndruma, ca şi succesul obţinut de el însuşi la interesata şi suspicioasa curte habsburgică dovedesc că ştia să mînuiască bine şi armele fine ale diplomaţiei.

— A ştiut, de asemenea, el şi cei din jurul lui, cum să-şi creeze o faimă bună în rîndul ţăranilor români din Transilvania şi în rîndul moldovenilor. Emisarii lui secreţi, negustori, călugări, ciobani i-au pregătit calea fulgerătoarelor lui expediţii peste Carpaţi, întru înfăptuirea unirii.

— A avut timp să fie chiar ctitor la Bucureşti, Braşov, Tîrgovişte şi Alba Iulia.

— Dar socotesc că Mihai vodă a fost, întîi de toate, un conducător care a cunoscut adînc toate realităţile din teritoriul românesc. A cunoscut perfect structura etnică a locuitorilor din acest spaţiu. A cunoscut concret doleanţele şi aspiraţiile fiecărui grup etnic şi a căutat să-i lege, să-i unească şi să-i antreneze în vîltoarea aceleiaşi politici de unitate şi independenţă. Românii, din toate părţile româneşti, l-au ajutat în bătăliile de la Călugăreni şi Giurgiu, unde luptă şi transilvăneni — secui, maghiari, români — şi cei 4 000 de moldoveni, comandaţi de voievodul Ştefan Răzvan. Căci, în fapt, bătăliile din 1595 sînt un prolog la unirea din 1600. Semnalăm că, în oştirea lui de lefegii, Mihai Viteazul a dat o mare importanţă secuilor. Îi cunoştea ca buni ostaşi, încă din străvechea lor obligaţie şi îndeletnicire de a apăra trecătorile Carpaţilor de invaziile tătare.

— Aşa-i. Cronicarul maghiar Szamosközy reproduce mărturisirea voievodului că rămăsese sărac, numai ca să poată cumpăra cai, straie şi arme pentru oşteni, pe care, cum se exprima el însuşi: „i-am ţinut nu ca pe slujitorii mei, ci ca pe copiii mei, cînd dobîndeam ceva, toată prada le-o dădeam lor".

— Deşi foarte surprinşi de viteza cu care Mihai a luat în stăpînire Transilvania, saşii din Braşov şi Sibiu, Bistriţa şi Cluj l-au ajutat, totuşi, cu arme, bani, provizii.

— Mai mult decît atît: în timpul bătăliei de la Şelimbăr, patriciatul săsesc din Sibiu a refuzat să pună cetatea la dispoziţia lui Andrei Bathory, ca să reziste împotriva loviturilor năprasnice ale oştirii Viteazului.

— Vrednic de subliniat este că secuii, ca şi ţăranii români din Transilvania, au văzut în Mihai voievodul un eliberator. Îl cunoşteau bine pentru că mulţi luptaseră, ca lefegii ai lui, împotriva lui Sinan paşa, conduşi de căpitani ca Gh. Mako, Gh. Kis ori Gh. Horvath.

— Apoi, pentru că Bathoreştii şi nobilimea maghiară au „răsplătit" vitejia şi sîngele vărsat de secui în lupta antiotomană cu anularea diplomei de libertăţi, acordată înainte de campania din 1595, secuii s-au răsculat în anul următor. În lupta lor împotriva nobilimii, cum consemnează cronicarul Borsos Tamaş, secuii sperau „că Mihai vodă le va da şi lor libertate".

— În bătălia de la Şelimbăr, unităţile de secui din oastea lui Mihai vodă au jucat un rol important în obţinerea victoriei.

— Ca voievod la Alba Iulia, Mihai lăuda vitejia şi eroismul secuilor în războiul cu otomanii şi căuta să le cultive virtuţile ostăşeşti, ca să „apere mai cu sîrguinţă creştinătatea şi patria", cum se exprimă însuşi voievodul, în actul din 28 noiembrie 1599, prin care le reda vechile libertăţi şi-i scotea de sub stăpînirea nobililor.

— Adică le acorda acele drepturi şi libertăţi de care s-au bucurat în vremea lui Matei Corvin.

— Totodată, Mihai a confirmat drepturile şi privilegiile oraşelor din secuime şi a ocrotit drepturile unor comune şi sate.

— Ioan Darai, unul din secretarii voievodului scria că totdeauna, faţă de secui, Mihai „a arătat dragoste: îi asculta pe toţi cu capul descoperit cînd îşi spuneau păsurile şi îi ocrotea, bucuros, împotriva tuturor pîrîţilor în pricinile lor drepte". De aceea i-au fost, în cea mai mare parte, bun sprijin ostăşesc şi de nădejde.

— În oştirea cu care a unit Moldova la Ţara Românească şi Transilvania, în mai-iunie 1600, Mihai avea, o arată documentele, 4000 de secui. S-au distins, cum însemnă acelaşi Ion Darai, şi în bătălia de la Hotin.

— Chiar pîrcălab al Sucevei l-a numit pe căpitanul secui Ioan Kaptury, în care se vede că avea mare încredere.

— Şi în bătălia de la Mirăslău secuii s-au bătut alături de Mihai. Şi chiar dacă aristocraţi, ca Moise Secuiul ori căpitani, precum Gheorghe Mako, l-au părăsit şi l-au trădat, în momentul tragic din septembrie 1600 şi au trecut la nobilimea răsculată sau la generalul Basta, totuşi, în tabăra lui Mihai de pe malul Mureşului se mai aflau 3000 de secui, care s-au bătut eroic, ca pentru propria lor cauză: libertatea socială şi independenţa statală.

— Cumplit de furioşi împotriva lor, furioşi că luptau alături de valahul care le recunoştea drepturile şi privilegiile, nobilii răsculaţi, cu consimţămîntul lui Basta, au tăiat, spun documentele, 2000 de secui, prizonieri la Mirăslău. O sîngeroasă şi absurdă răzbunare din pricini sociale şi politice; o crimă pe care secuii n-au uitat-o niciodată.

— În proiectul prezentat Curţii din Viena, în iarna refugiului din 1601, Mihai sublinia valoarea ostăşească a secuilor, arăta că le-a acordat drepturi şi libertăţi pentru a răsplăti devotamentul lor pentru cauza sfîntă, al cărei exponent era.

— Iar în iulie 1601, voievodul scria secuilor îndemnîndu-i: „...să vă ridicaţi cu toţii şi să veniţi la mine; voi respecta şi apăra libertăţile voastre".

— Crima săvîrşită de Basta pe Cîmpia Turdei a întrerupt legăturile sincere şi absolut necesare, între toţi locuitorii din spaţiul românesc care trăia atunci un zguduitor capitol de epopee.

— Principiul luptei antiotomane, îndrăzneala cu care a redeschis această luptă, victoriile obținute făceau din Mihai Viteazul idolul tuturor locuitorilor din România și chiar al celor de la sud de Dunăre. După afirmația unui martor ocular, în oastea lui Mihai care a biruit la Șelimbăr, au luptat și 2500 de moldoveni. Iar alt document arată că, în martie 1600, în oștirea lui Mihai se aflau 1452 de călăreți moldoveni, alcătuind 10% din totalul lefegiilor. În campania din mai 1600 pentru unirea Moldovei, voievodul unificator a avut, chiar de la început, peste 2000 de moldoveni.

— Și, desigur, acest nucleu a contribuit nu numai la victoria surprinzătoare, ci și la atragerea ostașilor români din tabăra lui Ieremia Movilă, lăsîndu-l numai cu lefegii poloni sau cazaci. 1500 de moldoveni, conduși de Sava armașul, au pornit, în septembrie 1600, spre Mirăslău; dar, din nefericire, n-au putut ajunge la timp, înainte de desfășurarea bătăliei.

— Moldoveanul Mîrzea, căpitan vestit, l-a slujit cu credință, tot timpul, pe Mihai, rămînînd apoi în slujba lui Radu vodă Șerban, urmașul Viteazului. Priceperea și credința lui l-au ridicat pînă la rang de mare spătar.

— Dar nu numai locuitorii din spațiul românesc l-au ajutat pe Mihai, ci și popoarele de la sud de Dunăre au sperat de la dînsul eliberarea de sub asuprirea otomană și l-au chemat în ajutor.

— Numeroase mărturii contemporane grăiesc că „sîrbii, bulgarii și dalmatinii așteaptă pe voievodul Munteniei peste Dunăre". În memoriul său către granduca di Toscana, Mihai însuși declara că sîrbii și bulgarii „îl așteaptă cu mare dor". Bătăliile susținute de Mihai și de căpitanii lui de-a lungul Dunării ca și incursiunile pînă în Balcani, răsunătoarele lor succese au făcut din Mihai vodă un erou legendar, meritînd a fi preamărit în balade populare unde se scanda despre forțele ostășești pe care:

„Le conducea Mihai Viteazul,
Ca să-și dezrobească surorile și frații,
Să dezrobească Alba Bulgarie".

— Un cronicar maghiar — Nagy Szabo Ferenc — vorbind despre întîlnirea dintre Mihai și solul lui Rudolf al II-lea, venit să-l felicite pentru victoria de la Șelimbăr, dar să și ceară Transilvania pentru împăratul habsburg, descrie mînia voievodului cînd a auzit de asemenea pretenție. A strigat, clocotind de furie: „Eu singur am cucerit Ardealul și doresc să-l și stăpînesc; nu l-oi ceda nimănui!". Cronicarul maghiar reproduce chiar cuvintele în limba română, așa cum le-a rostit voievodul, cu îndîrjirea și hotărîrea neclintită care-l caracteriza: „Ba, zău, nu l-oi da!".

Ecoul cuvintelor Viteazului, rostite la 1600, s-au imprimat în conștiința oamenilor și în stîncile munților, ca să dăinuie pînă azi și în veac.

— Îl auzim și aici între zidurile Prejmerului, sporit de glasul clopotelor care cîntă spre zările pămîntului nostru o melodie veche: melodia de alarmă, de îmbărbătare, de chemare la luptă, de sărbătoare a biruinței.

— Și dacă am povestit despre acest aspect al legăturilor și al comportării lui Mihai Viteazul cu sașii și secuii de aici din cetatea țărănească a Prejmerului, am făcut-o ca să arătăm că politica noastră de azi, de bună și armonioasă conviețuire cu naționalitățile conlocuitoare, își are adînci rădăcini istorice. Așa de adînci și de puternice, încît se confundă cu istoria, cu întreaga noastră istorie națională.

Din pălimarul cetății țărănești de la Prejmer istoria se vede, azi, încălzită de lumina frăției între toți cei care mîncăm pîinea acestui pămînt românesc, pîine pe care noi o muncim în înțelegere, conlucrare, respect și dragoste reciprocă.

Prin Braşov, cetatea medievală din inima României

Port în minte amintirea unui concert de orgă, ascultat, într-o după-amiază de primăvară, în bătrîna Biserică Neagră din Braşov. Sub uriaşele bolţi în ogivă sprijinite pe tulpinele groase, puternice ale coloanelor de piatră, eram doar cîţiva auditori.

Cele 4000 de tuburi aşezate pe 74 de registre şi patru claviaturi lansau în văzduhul dintre stîlpi o fugă de Bach, amplificată între cupolele clădirii de o acustică excepţională, prefăcînd muzica în furtună şi tăcere, în vrajă şi beatitudine.

Numai în Thomas Kirche din Leipzig, unde a cîntat însuşi Johan Sebastian Bach, am mai trăit momente de bucurie spirituală, de înălţare artistică, de învăluire a întregii fiinţe în vălul mirific al muzicii. Dar la Braşov bucuria a fost parcă mai deplină pentru că aceste sunete sublime, necuvîntat de armonios, de expresiv, emise în eter, le auzeam aici, în oraşul, în cetatea din inima României. În oraşul din Ţara Bîrsei. În cetatea de sub Tîmpa.

De aceea, ori de cîte ori trec prin Braşov mă învăluie o emoţie puternică, înaltă, în care datele istorice se amestecă, se contopesc organic cu amintirile personale şi cu imagini din Braşovul de azi.

Încă din vremurile străvechi, Braşovul a fost cetatea din inima României. O inimă a geografiei şi istoriei noastre. O inimă a economiei din spaţiul românesc. Şi, îndelungă vreme, o inimă a culturii noastre, a luptei pentru dreptate socială şi unitate naţională.

Întemeiat în secolul al XIII-lea, Braşovul a fost una din cele şapte cetăţi colonizate cu saşi, în Transilvania. S-a clădit pe o străveche vatră românească şi geto-dacă. Cetatea dinlăuntrul arcului carpatic a avut şi misiune de strajă, la trecătorile Oituz, Buzău, Bran. Încă din primăvarea anului 1241, cum ne spune Rogerius în „Carmen miserabile", Braşovul a suferit lovitura gravă a hoardei tătare împinsă după pradă de hanul Kadan. Ocupată, cetatea a suferit distrugeri mari. Totuşi, datorită sprijinului regal şi al populaţiei româneşti din jur, s-a refăcut repede după retragerea hoardei tătare. La sfîrşitul secolului al XIII-lea, Braşovul se afirma ca un prosper oraş de meşteşugari şi negustori care, sub protecţia regală, îşi întind jurisdicţia asupra populaţiei româneşti agrare, producătoare de hrană şi de materii prime, pentru industria săsească: lînă, carne, piei, grîne, lemn, piatră, in, cînepă, fructe.

În 1377, braşovenii încep construirea cetăţii Bran, ca un fort la trecătoarea cea mai frecventată a Carpaţilor, necesar vămuirilor şi stăvilirii invaziilor prădalnice ale tătarilor şi otomanilor.

Puternicile ziduri şi turnuri de apărare, ca şi solidele construcţii din piatră şi cărămidă din Braşov, Bran sau Rîşnov nu se puteau înălţa ca să ocrotească şi să dureze pînă azi decît dintr-o colaborare, dintr-un efort comun al iscusiţilor meşteri şi negustori saşi şi al băştinaşilor români.

Prosperitatea lor a urcat în funcţie de organizarea şi liniştea, de progresul şi libertatea întregului popor român.

Nuclee de civilizaţie apuseană, în secolul al XV-lea, cetăţile săseşti din Transilvania au dezvoltat urbanitatea într-o regiune unde instabilitatea epocii migraţiilor, neîncetatele prădăciuni tătare ori otomane obligaseră pe românii băştinaşi la un trai rural, lîngă pămîntul pe care-l munceau, în poienile în care se adăposteau

Cel mai impresionant monument de stil gotic din România: Biserica Neagră din Braşov.

de primejdii, lîngă stînele şi turmele pe care le plimbau din munte în şes şi înapoi. Împrejurările istorice concrete au făcut, ca între cetate şi satele româneşti din Ţara Bîrsei să se stabilească raporturi de subordonare şi vasalitate, aşa cum impuneau nevoile de viaţă şi condiţiile socio-politice ale vremii feudale.

Documentele arată că, în vremea lui Ştefan cel Mare, de pildă, Braşovul avea peste 6000 de locuitori, Clujul 5000, iar Bistriţa 3500. Deci era cel mai mare şi mai important oraş transilvan.

Ca voievod al Transilvaniei, Iancu de la Hunedoara autoriza braşovenilor dreptul de a-şi întări zidurile cetăţii distruse de o invazie otomană. În vremea aceea cetatea era un oraş regal liber, un centru meşteşugăresc şi comercial bine fortificat. Conducerea politică, regele şi dieta Transilvaniei, avînd nevoie de arme, de străie, de şei pentru oaste, acordau cetăţii braşovene dreptul de auto-administrare şi alte privilegii, la fel cu cele de care se bucurau Sibiul, Bistriţa, Clujul sau Sighişoara.

Simbol al legăturilor permanente între români şi al apărării pe Carpaţi: Cetatea Bran.

Aşezarea ei, chiar în centrul pămîntului românesc, a făcut din cetatea Braşovului o placă turnantă, o inimă care pulsează produse meşteşugăreşti spre toate zările României, din evul mediu pînă azi. Din Braşov drumurile radiau, ca spiţele unei roţi, în toate direcţiile. Caravanele negustorilor de sub Tîmpa circulau spre miazănoapte şi apus, pe Olt în sus şi în jos, pe Mureş la vale; treceau în Mol-

dova prin pasul Oituzului, ajungînd pînă la Bacău, Iaşi ori Galaţi; prin Bratocea coborau pînă la Brăila; prin Bran ajungeau la Cîmpulung, Tîrgovişte, Bucureşti ori Giurgiu; pe valea Oltului la Craiova, Calafat şi Vidin. În veacurile al XV-lea şi al XVI-lea, braşovenii vindeau unelte, arme, praf de puşcă, stofe, straie, cuie, fier, cositor, obiecte fine meşteşugăreşti, aşa după cum prelucrau artistic aurul şi argintul. Cumpărau vite, cai, oi, porci, piei de vită şi blănuri de animale sălbatice, lînă, slănină, seu, ceară, cereale, plumb. Realizau un schimb normal şi necesar între sat şi oraş. Aceasta arată că între satele româneşti şi cetate, funcţiona o simbioză firească şi necesară dezvoltării civilizaţiei pe pămîntul nostru. Precum poetic scria N.Iorga: „Pentru a ţinea cele cîteva mii de locuitori ai cetăţii, se purtau necontenit prin trecătoarea spre Rucăr, carăle puternic încheiate ale negustorilor, duse de români în cămăşi albe, cu plete fîlfîietoare pe umeri".

Putem spune, deci, că aşezarea săsească din Braşov se afirma ca o montură de piatră preţioasă într-o bijuterie solidă, care se numea economia întregului spaţiu românesc. Şi se afirma nesocotind graniţele nefireşti de pe Carpaţi şi înscriind cele mai utile şi mai normale forme de colaborare între conaţionalităţi. Dovadă numeroasele documente despre privilegiile comerciale acordate de domnitorii din Tîrgovişte şi Suceava, de la Vlaicu vodă şi Mircea cel Bătrîn, la Ştefan cel Mare şi de la Alexandru Lăpuşneanu, pînă la Constantin Brîncoveanu. Numai aşa se putea ajunge la prosperitatea care a caracterizat *Universitas Saxonum* — Comunitatea săsească din Braşov, Sibiu sau Bistriţa. Numai dintr-o convieţuire armonică şi dintr-o conlucrare rodnică între români şi saşi s-a putut ajunge ca în secolul al XV-lea, în cetatea din inima pămîntului românesc să lucreze, cu bun cîştig, peste 40 de branşe meşteşugăreşti, cu specializări numeroase, dovedind măiestrie, fineţe şi artă. Numai în specialitatea pielăriei, de pildă, funcţionau 8 branşe: tăbăcari, blănari, cojocari, cizmari, şelari, curelari, mănuşari, trăistari.

Pe la 1500, în Braşov, breasla blănarilor număra 270 de membri. Vestite au ajuns atelierele de postav care au îmbrăcat multe veacuri boierimea din România. Un rol important jucau pietrarii, care lucrau nu numai în cetate sau în spaţiul transilvan, ci şi în Ţara Românească ori Moldova. O faimă mare au dobîndit argintarii. Din 1546, la Braşov a început să funcţioneze „moara de hîrtie" a lui Hans Fuchs şi a lui Johannes Benkner, cu un rol atît de important în tipărirea cărţilor, în dezvoltarea culturii în România.

În veacul al XVI-lea, Braşovul se înconjura cu ziduri puternice, întărite cu 32 de bastioane, apărate fiecare de cîte o breaslă: turnul pietrarilor, al croitorilor, al argintarilor şi aşa mai departe. De sute de ori, străjerii din Turnul Trîmbiţaşilor au vestit braşovenilor primejdiile din afară sau dinlăuntru.

Avea 14 biserici şi capele, pentru saşi, români şi unguri. Exista un han (domus diversorii), o casă de comerţ, 3 spitale, o farmacie, 2 băi, numeroase ateliere, dughene, brutării, o tipografie, o bibliotecă. Construiseră braşovenii o impunătoare Casă a sfatului, în mijlocul pieţei, precum se vede şi azi, cu o sală a centumvirilor, exponenţii patriciatului care dispuneau şi răspundeau de conducerea cetăţii. Nu-i lipsea nici închisoarea (carcer).

Mai mult ca oricare oraş-cetate din cuprinsul României, Braşovul a jucat un important rol politic, ca loc de întîlnire, de interferenţe între diverşii conducători ai spaţiului românesc. Aici, în cetatea de sub Tîmpa, s-a încheiat, în 1395, tratatul de alianţă dintre Mircea cel Bătrîn şi Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei şi împăratul Imperiului romano-german. O alianţă ca între doi suverani egali, după bătălia de la Rovine, din 1394, îndreptată împotriva lui Baiazid Ildîrîm. În 1456, urcînd în scaunul Ţării Româneşti, cu ajutorul lui Iancu de la Hunedoara, Vlad Ţepeş făgăduieşte braşovenilor să-i apere de turci, anunţîndu-i despre expediţiile pe care Mahomed al II-lea le pregătea împotriva spaţiului românesc. Dar, în acelaşi timp, aprigul voievod nu şovăie a-i pedepsi pe braşoveni cînd află că ajută un pretendent la domnie. Cuminţiţi, saşii îmbunătăţesc raporturile cu Vlad voievod, iar acesta le scrie că pot veni cu mărfuri la sud de Carpaţi, să le vîndă

cu bun alişveriş. Ba chiar, în momentul greu din 1460, Ţepeş încheie o înţelegere cu Braşovul, care se obliga să-i prindă ori să-i alunge adversarii pribegi, aciuiţi prin această cetate şi, împreună cu ceilalţi locuitori ai Transilvaniei, să-l ajute cu 4000 de ostaşi, în războiul nevoit a-l purta împotriva otomanilor. O colaborare româno-săsească, întru apărarea libertăţii, care face cinste conducătorilor braşoveni.

Şi exemplele de colaborare se rînduiesc încă multe pe firul anilor.

Căci inima locuitorilor din cetatea din inima României a bătut adesea în ritmul obştesc al istoriei poporului român, în mijlocul căruia trăiau şi creau bunuri materiale şi spirituale. De pildă, Laiotă Basarab, în 1474, cerea ajutor braşovenilor, motivînd: „să ne apărăm de turci şi de vrăjmaşii noştri". În 26 aprilie 1475, puternic impresionaţi de victoria de la Vaslui, braşovenii scriau lui Ştefan cel Mare, formulînd înaltă laudă: „...parcă ai fost ales şi trimis de Dumnezeu pentru cîrmuirea şi apărarea Transilvaniei... de aceea cu mare dor şi dragoste rugăm pe măria ta să binevoieşti a te grăbi şi a te apropia de părţile acestea (adică de Braşov şi de Transilvania) spre a le apăra de mai sus zişii turci prea cumpliţi".

În 1524, viteazul Radu de la Afumaţi a aflat în cetatea Braşovului adăpost într-un ceas greu al luptei sale, aproape neîntrerupte, cu armia lui Soliman cel Mare.

În vara anului 1529, Petru vodă Rareş a intervenit direct în frămîntările politice din Transilvania şi în conflictele armate dintre nobilimea maghiară şi Ferdinand de Austria care căuta să ajungă stăpînul Transilvaniei, profitînd de înaintarea otomanilor lui Soliman cel Mare în Ungaria, de prăbuşirea acestei ţări după înfrîngerea de la Mohacs (1526), de faptul că era ruda fostului rege mort în mlaştinile Tisei. Petru Rareş socotea că a sosit momentul să-şi întărească el stăpînirile în Transilvania: nici Soliman, nici Ferdinand, ci libertatea celor care locuiau aici. Dar pentru că tocmai atunci i-a murit doamna, n-a putut participa personal la operaţiile militare. Drept aceea a numit comandanţi pe marele vornic Grozav, pe portarul Sucevei, Barnovschi hatmanul şi pe Danciul pîrcălab de Roman, „carii era mai credincioşi din boiarii săi", cum scrie Grigore Ureche. Petru Vodă „au învăţat o samă de oaste să treacă pe drumul Braşovului, iar alta pre al Sucevei", ne arată acelaşi cronicar. Întru împlinirea acestui plan, a ţinut seama de faptul că ferdinandiştii îşi concentraseră trupele în sud şi că o parte din secui care, cum scrie cronicarul Azarie, „se prefăceau supuşi, se uniră şi ei cu potrivnicii", aşa după cum forţele săseşti din Sibiu, Braşov şi Sighişoara se adunau repede şi se puteau folosi de puternicele lor cetăţi, pentru a rezista. Aceasta l-a obligat pe Rareş să dea un efectiv mai mare coloanei îndreptată „pe drumul de jos". Trecînd prin Oituz, marele vornic Grozav ţintea să ajungă în Ţara Bîrsei şi să lovească pe ferdinandişti înainte de fortificare, silindu-i a da bătălia în cîmp deschis.

Coloana dinspre miazănoapte, condusă de Barnovschi şi Danciul, pornea pe „drumul de sus al Sucevei", prin Cîmpulung, Rodna, Vişău, ca să ajungă la Ciceu, unde o armată ferdinandistă, alcătuită din bistriţeni şi nobili unguri, se afla sub comanda contelui Bethlen. Drumul nu era defel uşor: Prislopul este o trecătoare înaltă; dar ocolind prin Vişău, Barnovschi izbutea să cadă în spatele adversarului, venind dinspre nord-vest asupra intruşilor din Ciceu. La 24 iunie se afla sub zidurile acestei cetăţi, eliberînd-o şi aşezînd străjile române la locul lor. În luptele care se vor fi dat — documentele lipsesc — românii au reocupat nu numai Ciceul, ci şi Cetatea de Baltă, şi Ungurăşul. În Ciceu au pus pîrcălab pe Simion Dracşin. Cum oastea bistriţenilor s-a retras în cetate, iar Barnovschi nu avea poruncă, şi probabil nici nu era pregătit pentru asediul unei cetăţi aşa de puternice, cum era Bistriţa şi-a socotit misiunea îndeplinită şi s-a întors la Suceava.

Marele vornic Grozav şi-a trecut coloana pe la Oituz, în marş forţat. Aflînd că vornicul moldovean se apropie de Braşov, episcopul Gerendy, conducătorul armatei ferdinandiştilor, îndeamnă pe saşi să nu se teamă de „acel barbar" şi de „mîndria" lui. Ca să-l întîmpine, s-a deplasat din Sighişoara spre sud-est. La 18

iunie 1529, ajunsese la Cohalm şi cerea braşovenilor să-şi aducă toate tunurile. La 20 iunie, vornicul Grozav se afla la Săcele, lîngă Braşov; în aceeaşi zi oştile braşovenilor jonctionau cu ale lui Török şi Gerendy, lîngă satul Feldioara. Grăbind spre tabăra adversară, să-i scurteze cît mai mult timpul de fortificare, la 22 iunie declanşează bătălia, în cîmp deschis, pe malul rîului Bîrsa. Vornicul Grozav cu ai lui a executat o izbire frontală, fulgerătoare, neîngăduind adversarului răgazul de a folosi forţa artileristică, foarte importantă, de care dispunea. Oştenii lui au luptat cu multă vitejie: „Au spart rîndurile adversarilor şi le-au zdrobit cu desăvîrşire armata". Grigore Ureche povesteşte, în continuare: „Şi dînd război vitejeşte, mare moarte s-au făcut de amîndoao părţile"... Văzîndu-se biruiţi, potrivnicii au lăsat „toate armile şi puşcile cu carile avea nădejde să-şi amistuiască capitile, au dat dosul a fugi şi mulţi din domni au picat în apa Bîrsei". Letopiseţul lui Azarie menţionează că „potrivnicii se arătau a fi mai tari, căci aveau foarte multe arme, cărora de obicei le zic puşti (de fapt tunuri) şi altele mai mici, asemenea lor". Menţionează şi faptul că „săcuii, care se prefăceau a fi supuşi, se uniră şi ei cu potrivnicii". Şi, totuşi, marele vornic Grozav a obţinut o victorie răsunătoare şi decisivă.

Braşovenii scriau că „în acea luptă nenorocită, ca să nu zicem ruşinoasă, am pierdut toate tunurile noastre cu toţi soldaţii, care au fost duse de moldoveni. Niciodată Ţara Bîrsei n-a suferit un dezastru atît de mare".

Drept răsplată, regele Ioan Zapolya a lăsat lui Petru Rareş castelul Ungurașul şi oraşul Bistriţa. De asemenea, conducerea saşilor din Braşov plătea bani moldovenilor ca să nu lovească oraşul şi făgăduia să asculte de voievodul Moldovei. Biruinţa era deplină. Durata ei însă depindea de rezistenţa sau înfrîngerea armatelor habsburgice în luptă cu otomanii.

Dar, în octombrie, Soliman Magnificul a şi ridicat asediul Vienei. Acest fapt a îndemnat pe ferdinandiştii din Transilvania să încerce a relua lupta împotriva lui Zapolya şi a lui Rareş. Saşii din Sibiu, Braşov şi Sighişoara continuau să rămînă credincioşi lui Ferdinand de Austria şi redeschideau lupta. Şi chiar Zapolya îndemna, pe sub ascuns, pe bistriţeni să nu se supună încă lui Petru Rareş. Acestea l-au obligat pe voievod să reia operaţiunile în toamna anului 1529. Scrisese bistriţenilor, cu mînie, exprimată în verb homeric: „Am auzit că pînă acum nu v-aţi tuns chica şi sînteţi rebeli contra regelui Ion"; dacă nu se supun, se arăta gata a „pedepsi pînă şi pe copiii voştri cu fier şi cu foc". Sau, în continuare, dojana cea mai necruţătoare: „Prin neruşinarea şi revolta voastră aţi ridicat coarnele şi aţi refuzat să vă supuneţi nouă... şi n-aţi primit pe pîrcălabii noştri să intre în cetatea noastră". Şi ca s-o ia înaintea evenimentelor, a întreprins cea de a treia expediţie transilvană. Trecînd tot pe la Oituz, cu oastea condusă de el însuşi, la 25 octombrie ataca Prejmerul şi-l cucerea repede, deşi cetatea din jurul bisericii era destul de puternică. În zilele acelea şi Moise vodă, domnul Ţării Româneşti încerca, fără izbîndă, să pună stăpînire pe cetatea Bran.

De la Prejmer, Rareş scria braşovenilor expunînd scopul expediţiei: „Am venit aici să vă silesc, pe voi, care sînteţi răzvrătiţi contra luminatului rege Ion să vă supuneţi stăpînirii sale". Îi ameninţa că, dacă nu ascultă sfatul, le va distruge cîmpurile şi semănăturile, silindu-i a se nutri „cu piatră".

După ce arde Prejmerul şi Săcelele, Petru Rareş şi-a aşezat tabăra „lîngă biserica Sf. Bartolomeu, în spatele Muntelui de Piatră", la circa 2 000 m de cetate, în afară de bătaia tunurilor. În cetate se afla Ştefan Mailath „şi-o apăra cu pricepere", observă N. Iorga. Rareş procedă sistematic: atacă întîi fortul de lemn şi pămînt de pe dealul Straja (Schlossberg) şi a altor înălţimi fortificate din preajma oraşului. A concentrat focul tunurilor şi a distrus şi incendiat parapetele. În 29 octombrie 1529, cucereşte fortul de pe dealul Straja; întreaga garnizoană de 20 de oameni, luată prizonieră, iar două tunuri grele (bombarde), care-i costase mult pe saşi, sînt capturate. Probabil că de aici, artileria lui Rareş putea bate acum oraşul pe deasupra zidurilor. În condica de cheltuieli, meticuloşii braşoveni nu treceau

numai sumele cheltuite, ci şi regretele: „Am pierdut noi multe altele, încît ne doare să ne mai aducem aminte de ele". Peste patru zile, la 3 noiembrie, ca să cruţe oraşul de distrugeri, braşovenii cereau pace. Ofereau 5000 de florini pentru răscumpărarea prizonierilor, se obligau să-l recunoască rege pe Zapolya şi mai veneau cu un dar „de onoare" de 600 florini.

Folosind deci un marş rapid, intimidînd prin îndrăzneală, prin distrugerile făcute şi prin ameninţări grandilocvente, ocupînd un post înaintat în apărarea oraşului, Petru Rareş obliga ocîrmuirea braşoveană să i se închine, fără a aduce vreo pagubă prea mare acestui important centru economic, atît de necesar Moldovei şi Ţării Româneşti pentru produsele industriale, pentru contribuţia financiară şi pentru informaţiile politice şi militare pe care le furniza domnilor români. De aceea, voievodul din Suceava dădea braşovenilor, în continuare, libertatea de a face comerţ cu Moldova şi cu toate oraşele Transilvaniei. Dealtfel solia care încheia înţelegerea îl considera pe Rareş „vechi şi bun prieten", recunoscînd adevărul că, îndeobşte, cetatea Braşovului şi Moldova „s-au ajutat totdeauna".

Succesul expediţiei din sud a fost deplin. De la Braşov, voievodul s-a îndreptat spre Sighişoara. Dar, aflînd cît de repede a fost cucerit Braşovul, conducerea cetăţii i-a ieşit înainte cu daruri şi cu făgăduiala de a se supune aceluia dintre regii Ungariei „care va avea coroana şi va domni în scaunul regesc" şi care, la acea dată, nu era altul decît Ioan Zapolya.

În aceste împrejurări, Petru Rareş îşi opri expediţia în mijlocul Transilvaniei, trimise o parte din oaste în ajutorul coloanei dinspre miazănoapte, aflată acum în faţa oraşului Bistriţa.

Plecînd din Braşov, Petru Rareş, ducea cu el multe arme, care cu bucate, cu blănuri şi postavuri de preţ, precum şi „o mulţime de talanţi de aur şi alte lucruri, spre folosul şi îndulcirea domniei", cum se rosteşte istoricul I. Ursu.

Mihai vodă a avut în Braşov prieten bun pe sasul Schönkebonck, iar burgmeşterul Valentin Hirscher i-a prezentat omagii şi stipendii pentru oştirea cu care Viteazul avea să-l strivească pe Andrei Bathory, sub zidurile Sibiului. La Braşov a ţinut Mihai vodă dieta, din 15 martie 1600, unde hotăra expediţia în Moldova. De aici, din Ţara Bîrsei, din faţa Cetăţii de iscusiţi şi bogaţi meşteri şi negustori, voievodul unificator şi-a săltat oştirea peste Carpaţii de la răsărit, unind Moldova sub ocîrmuirea lui.

La Zărneşti, lîngă Braşov, în 1602, Radu Şerban l-a înfrînt pe Moise Secuiul. Şi tot în această cetate s-a stins din viaţă şi Stroe Buzescu, viteaz căpitan al lui Mihai vodă, rănit de vîrf de iatagan otrăvit în lupta singulară cu cumnatul hanului tătar, în bătaia de la Teişani, din toamna aceluiaşi an, 1602.

În lupta de la Braşov din 17 iulie 1603, oştenii lui Radu vodă Şerban l-au răpus pe Moise Secuiul. „Radu vodă, scrie cronicarul maghiar Szamosközy, a trimes capul lui Moise la Braşov, şi, fiind aruncat pe piaţă într-o balegă de vacă, a stat acolo pînă seara. Fu văzut şi în ziua a doua şi a treia într-un şanţ, apoi l-au mîncat cîinii. Oasele i-au zăcut împrăştiate, pe ici pe colo prin tîrg, mai mult timp". Cruntă răzbunare asupra celui care l-a trădat pe Mihai Viteazul şi la Bucov l-a lovit pe la spate, ca un mişel, după ce-i jurase credinţă pe viaţă, iar voievodul unificator îl ţinuse la mare cinste şi multă încredere avea în el. Cruntă răzbunare şi pentru asasinatul de pe Cîmpia Turdei, unde trupul lui Mihai, biruitorul de la Guruslău, fusese păgînește batjocorit.

Apoi, în 1611, tot în preajma Braşovului, lîngă moara de hîrtie, tot Radu Şerban, vrednicul continuator al lui Mihai Viteazul, a cucerit victoria împotriva lui Gabriel Bathory.

Dar nu numai atît. În Braşovul medieval a înflorit o frumoasă artă şi cultură umanistă, în strînsă legătură cu cultura în limba română. Iscusiţii meseriaşi şi bogaţii negustători de aici au înălţat Biserica Neagră, cel mai mare, mai impresionant monument gotic din România.

De cîte ori dau ocolul Bisericii Negre din Braşov, mă opresc în faţa statuii de bronz a lui Ioan Honterus. Este opera sculptorului Harro Magnussen şi a fost

așezată aici în 1818. Cu cartea într-o mînă și cu cealaltă întinsă asupra pămîntului și a oamenilor, umanistul brașovean parcă predică despre o acută și universală problemă de conștiință: oameni, lepădați dogmele încremenite, închistate; nu mai credeți că viața pămîntească e „o vale a plîngerii"; cultivați rațiunea și aveți încredere în puterea ei; întemeiați-vă știința pe experiență și rațiune, adică așa cum spun cei mai cutezători, întru ale gîndului: „studiați știința în marea carte a naturii", iar dacă vreți să cuceriți „cerul" înțelegeți întîi tot ce-i pămîntesc.

Stă Ioan Honterus în umbra Bisericii Negre, dar strigă împotriva dogmei infailibilității papale. Și, după pilda lui Luther, se ridică împotriva absurdului comerț cu indulgențe, împotriva risipei, a luxului practicat de clerul romano-catolic, împotriva superstițiilor neroade, ca să facă loc unei credințe mai raționale, mai umane, necesară încă unor conștiințe, insuficient eliberate de teroarea necunoscutului de dincolo de lumina înțelegerii. Așa s-a ilustrat drept cel mai de seamă propagandist al protestantismului lutheranian în Transilvania.

Ioan Honterus s-a născut la Brașov, în 1498. A studiat la Cracovia și la Viena, la Wittenberg și la Basel. A fost unul din acei tineri neliniștiți, frămîntați de întrebări și de probleme, care căuta un maestru să-l ajute a ieși din crusta sufocantă a dogmelor catolice și a se lansa în furtuna deschisă a vieții. Ca în multe orașe ale Europei secolului al XVI-lea, și la brașoveni toată patima de a trăi, sugrumată timp de un mileniu de ascetismul catolic, țîșnea acum, prin fiecare por al tinerilor născuți din rîndurile burgheziei din ce în ce mai bogate. Și așa după cum capitalismul rodea în grădinile regimului feudal, după cum lupta țăranilor cu nobilimea aducea emanciparea, ca de pildă în războiul țărănesc german, condus de Th. Müntzer, așa după cum manufactura lua locul atelierului meșteșugăresc, producînd înzecit mai mult și mai bine, așa după cum corăbierii portughezi sau spanioli spărgeau, cu eroică îndrăzneală, zările oceanice și descopereau nu numai drumuri noi spre miraculoasele țări ale mirodeniilor și ale sudului, ci și continente noi, tot așa și în domeniul gîndirii oamenii vremii noi ai Renașterii n-aveau astîmpăr. Îi frămînta permanent demonul nehodinit al căutărilor. Căutau în propriul eu și în stele; căutau în esența materiei și în tainele marilor arte. Îi lovea și vexa tot ce era vechi și ruginit. Îi jicnea și-i înfuria tot ce era impus în ordinea politică, în cea științifică, în cea religioasă. De aceea, protestau mereu. Protestau și cutezau să ardă bulele papale, pînă atunci ascultate și împlinite ca sacrosante glasuri ale divinității.

Făcînd parte din falanga acestor tineri, Ioan Honterus a învățat de la Copernic, în Cracovia, astronomia, iar la Wittenberg a luat legătura cu protestantismul lui Luther. Tînărul pornit din orașul de sub Tîmpa, ca și Nicolaus Olahus originar din Argeș, învăța la marea școală a lumii europene despre cele mai noi descoperiri ale științei și se angaja în acea aprigă bătălie pentru reforma religiei, pentru eliberarea conștiinței umane, pentru luminarea popoarelor.

Cînd s-a întors la Brașov era un luteran așa de convins, încît a și început propaganda protestatară în tagma înstărită a negustorilor sași, i-a pus în curent cu scuturarea gîndirii de anchiloza și cătușele papale și i-a atras la reforma lui Luther. Așa, și pe porțile Bisericii Negre din Brașov, ca și pe ale celeia din Wittenberg, s-au afișat cele 92 de teze protestante întru dojana abuzurilor săvîrșite de marii prelați și împotriva iraționalismului și a dogmatismului absurd al bisericii catolice. Și așa după cum Hus propovăduise reforma lui în Praga, Luther în orașele germane, iar Calvin în Geneva elvețiană, tot așa Ioan Honterus aducea și răspîndea în Brașov, și de-aici în întreaga Transilvanie, ceea ce era mai nou și mai îndrăzneț, pe acea vreme, în domeniul credinței, cercînd s-o readucă la simplitatea biblică, inițială.

Ca om de știință, Honterus a organizat, pornind din 1544, gimnaziul din Brașov, școală temeinică, înzestrată cu local bun și cu învățăcei din rîndul negustorilor și meșterilor sași, cu un program modern, luminat de ideile umanismului renascentist. Ba, mai mult, prin grija lui la Brașov s-a înființat, în 1535, o tipo-

grafie unde a tipărit numeroase cărți didactice și opere de știință. Profesor, om de știință, editor, gospodar metodic cu spirit de bun organizator, umanistul brașovean a tipărit manuale pentru școală, în limba latină, greacă și germană. Astfel, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, Brașovul devenea, pe lîngă un important centru economic în această parte a lumii, și un centru cultural de seamă.

Era vremea (1521) cînd Neacșu din Cîmpulung-Muscel scria, în românește, judelui brașovean Hans Benkner, dîndu-i vești despre mișcările turcilor: ...„să știi domnia ta că au venit un om de la Nicopole de mie mi-au spus că au văzut cu ochii lui că au trecut cele corăbii ce știi și domnia ta pre Dunăre în sus"...

Era vremea lui Neagoe Basarab și Radu de la Afumați, apoi a lui Petru Rareș, care atîta s-au străduit, cu meșteșugul diplomației ori cu spada, să mai oprească pe cotropitori la Mohacs (1526) și vremea luptelor Moldovei cu Soliman Magnificul (1538).

Era vremea cînd Transilvania se organiza ca voievodat separat (1542), ocîrmuit de un reprezentant al nobilimii — Ioan Zapolya — dar alcătuit mai cu seamă din români, totdeauna majoritari pe acest pămînt de străveche Dacie romană.

În acea vreme, Ioan Honterus publica, la Cracovia, o descriere a lumii: „Rudimenta Cosmographiae", un prețios manual de geografie și astronomie, întemeiat pe concepția heliocentrică a lui Copernic. A fost așa de mult apreciată această carte de știință, încît școlile din Germania și din sud-estul Europei au folosit-o pînă în veacul al XVII-lea. Iar autorul, ca s-o facă și mai ușor de învățat și mai agreabilă, a versificat-o tot în limba latină și a tipărit-o în două ediții: la Brașov, în 1541 și la Zürich, în 1546.

Și încă un fapt vrednic de semnalat, pentru importanța lui istorică și geografică pentru poporul nostru: Honterus este primul care — pe harta alcătuită de el în 1542 — a înscris numele *Dacia* peste întreg teritoriul celor trei țări române; l-a scris cu litere mai mari decît provinciile istorice: *Valachia, Moldavia, Transilvania.* Deci, în Brașov, la jumătatea veacului al XVI-lea se știa, cu precizie, că *Dacia* era unde este și cît este România. Așa după cum pentru cronicarul Macarie, Moldova, Transilvania și Țara Românească erau „țările Daciei".

Un cărturar umanist crescut pe pămînt românesc, Ioan Honterus, era cunoscut în lumea științei europene și generații întregi de tineri de multe nații învățau pe cartea lui. Și nu era de fel ușor pentru cineva, oricît de înzestrat, să se distingă în acea epocă a tuturor căutărilor, cînd în cultura omenirii au apărut atîția giganți.

De aceea semnalăm că, aproape în aceeași vreme, românii din Șcheii Brașovului, împreună cu judele cetății, îl ajutau pe Coresi a tipări cărți în slovă românească.

Cu cheltuiala lui Luca Hirschel, judele Brașovului, Coresi a tipărit în 1581, o nouă Cazanie, „Evanghelia cu învățături", după un text trimis din Țara Românească, de la Tîrgoviște, de mitropolitul Serafim, de la care „cu multă rugăciune cerșit-am de la sființia sa și mi-o au trimis". În multe alte părți ale acestei Cazanii a folosit traducerea „pe limba românească, împreună și cu preuții de la biserica Scheilor de lîngă cetatea Brașovului, anume popa Iane și popa Mihai". Deci, lîngă școala lui Honterus, lîngă tipografia lui, în limba latină ori germană, lucrau școala din Șchei a lui Iane și Mihai și tiparnița, harnica tiparniță a lui Coresi, multiplicînd cartea în limba română pentru toți românii.

La fel făceau și cei cinci cărturari români, episcopul Mihail Tordași, Ștefan Herce, Efrem Zacan, Moise Peștiștea și Achirie care au tradus „den limba jidovească, grecească și sîrbească pre limba română", cartea numită azi „Palia de la Orăștie", tipărită de Șerban „mesterul mare a tiparelor" și fiul lui Coresi care zicea: „le-am scris voo, români, să le citiț". „Le-am scris" cu tiparul, ca mai repede și mai larg, să se răspîndească.

Între bătrînele ziduri ale modestei clădiri din ograda bisericii Sf. Nicolae din Șchei au primit învățătură în limba română mii de dascăli și preoți din Transilva-

nia şi din tot cuprinsul ţării româneşti. Un document din 1484 ne arată că românii din Răşinari chemau ca preot pe popa Bratu din Braşov, care fusese şi „scriitor la cetate", cunoscător de grai românesc şi scrisoare slavonă.

Între bătrînele ziduri ale modestei şcoli din Şcheii Braşovului a răsunat glasul diaculuí Oprea, priceput dascăl, talentat psalt şi meşter copist de carte românească: ...„cine învăţăturii sălaşiu rădică, sieşi rădică sălaşiu în cerure, prealuminat şi întru oameni pomană (amintire) mai delungată şi mai tare de firul şi de arama care furul nu va fura, nici vîntul va strica, nici apa va neca, e oamenilor putiare dăruieşte, derepce că învăţătura putiare iaste neminciunoasă şi despunitoare spadă (armă stăpînitoare)". Munca tipografică şi editorială era strîns legată de şcoala română din Şchei. În epilogul unor cărţi se specifică, în mod expres, ca să fie dată întru înzestrarea şcolii: „cartia rămîne şcoalei", „drept să rădice şcoala de iznoavă", ca o instituţie necesară şi vestită „din ţara Bîrsei şi den tot ţinutul Ardialului".

Mai reţinem şi numele lui Popa Toma, dascăl la şcoala română din Şchei, între 1541-1566; lui i-a urmat nepotul său Dobre. Mihai Viteazul însuşi, ca şi Neagoe Basarab şi Petru Cercel, s-a numărat printre ctitorii bisericii şi şcolii române din Şchei. Dealtfel voievodul unificator de ţară şi-a avut portretul de ctitor la Sf. Nicolae. El a fost restaurat, în 1694, de un pictor român plătit din bugetul oraşului Braşov.

Printr-un hrisov, din 28 noiembrie 1594, Aron vodă asigura bisericii din Şcheii Braşovului o subvenţie anuală de 12 000 de aspri, cu scopul de a-i înfrumuseţa chipul şi de a spori numărul dascălilor şi al şcolarilor din acest oraş din inima României.

Din 1597, şcoala din Şchei avea lăcaş propriu. În 1602, Nicolae Pătraşcu dăruia bisericii din Braşov, printr-un hrisov, moşia Micşeneşti, dovadă că politica de legături culturale şi politice se menţinea în ciuda atîtor tragedii.

Pe lîngă citit, scris, cîntece religioase, noţiuni de aritmetică, drept canonic, limba slavonă şi probabil limba latină, pe lîngă dogmatică, exegeză, omiletică, şcoala din Şchei pregătea şi specialişti în copierea cărţilor. Aici s-a copiat un „Apostol", tradus în româneşte din 1526. Un dascăl, Ion Dunca, a tradus „De imitatione Christi". Asemenea intensă activitate culturală explică de ce, aici, în cetatea de sub Tîmpa, ni s-a păstrat cea mai veche cronică în limba română, ticluită de Popa Vasile, fiul protopopului Mihai din Braşov. Este o cronică a bisericii Sf. Nicolae din Şchei; începe din 1392 şi urmăreşte evenimentele pînă la 1633.De ea s-a slujit şi Radu Tempe cînd a scris, în veacul al XVIII-lea, istoria Bisericii Sf. Neculai din Şchei. Tot în cetatea Braşovului s-a publicat, în 1731, primul calendar în limba română.

Cuvine-se a mai menţiona că la şcoala românească din Braşov veneau şi copii şi tineri şi bătrîni. Dovadă a rîvnei neostoite a românilor spre lumina cărţii, spre cultură, dornici mereu să ţină pasul cu bogaţii negustori şi meşteri saşi, aşa de strălucit organizaţi şi ocîrmuiţi în *Universitas Saxonum Transilvaniae*. Aşa că alături de o cultură umanistă de anvergură europeană, în limba latină şi apoi germană, Braşovul a găzduit şi o remarcabilă cultură în limba română. Deci, încă din evul mediu, Braşovul a fost un strălucit centru cultural pentru întreg spaţiul românesc, consecinţă a importanţei lui economice, a aşezării geografice şi a influenţei politice.

De asemenea, cuvine-se să nu uităm că tot un braşovean, David Corbea, în veacul al XVII-lea şi al XVIII-lea, a învăţat diplomaţia la curtea lui Constantin Brîncoveanu şi a devenit diplomat european. Trimis de ţarul Petru al Rusiei, de mai multe ori, în solii foarte importante, ca şi Neculai Milescu spătarul, explorator, diplomat şi om de ştiinţă, cunoscut în multe ţări, David Corbea a fost foarte de folos întru buna tocmire a prieteniei şi păcii între state şi popoare. Stins în marea osteneală a drumurilor străbune cu scopuri politice la Francisc Rakoczy, braşoveanul David Corbea, încă unul din oamenii noştri împrumutaţi istoriei universale, a meritat cinstirea ţarului Petru I, care i-a însoţit sicriul, cu lumînarea în mînă, pînă la aşezarea cea veşnică, în mormînt.

Şi în domeniul aşa-ziselor arte minore, prin meşterii argintari, Braşovul a răspîndit opere de valoare în tot spaţiul românesc. Cîte din obiectele de valoare artistică dăruite de Alexandru Lăpuşneanu ctitoriilor sale, ca de pildă cea de la Slatina, nu provin din atelierele braşovene, plătite fiind meşterilor cu grîu şi cu turme de vite. ...Nici nu ne putem închipui bogata şi preţioasa artă orfevrieră din vremea lui Constantin Brîncoveanu, fără talentul şi inventivitatea artistică a lui Georg May al II-lea şi a atelierului său. Bogatul voievod, ca şi Cantacuzinii şi alţi boieri munteni, cu mult gust artistic, au fost clienţi generoşi ai meşterilor şi artiştilor braşoveni. În iarna anului 1708, de pildă, toată breasla argintarilor din cetatea Braşovului a lucrat vase de argint pentru curtea lui Brîncoveanu. Documentele arată că Georg May al II-lea a fost chemat de mai multe ori la Bucureşti, la Curtea domnească şi a primit comenzi, cu indicaţii precise date de voievodul însuşi, cu nădejdea, cum însuşi se exprima: „socotim că ne va face lucru frumos". Ca şi în Sighişoara ori Făgăraş, vodă Brîncoveanu avea în Braşov case şi prăvălii, unde oamenii lui poposeau şi vindeau produsele de pe întinsele moşii domneşti din Ţara Românească.

Poposind prin Braşov, înainte de 1918, N. Iorga evoca şi un alt gen de legături cu cetatea din inima ţării:

„În rînduiala lui harnică apăreau în anumite dimineţi de zgomot războinic cetele boierilor călări ai Ţării Româneşti, de pe zdrenţele scumpe ale cărora nu se ştersese încă praful încleiat cu sînge al luptelor pierdute. Cîte un bătrîn domn obosit care nu se mai putea întoarce, ci venea să-şi plece capul spre moarte, cîte un aprig domnişor cu pletele negre resfirate, cu ochii în care scînteia pofta răzbunării şi credinţa în viitor, stăteau adesea în fruntea fugarilor. Veniseră încă odată, după atîtea alte rînduri, pribegii din ţara unde românii se sfîşiiau între sine pentru putere".

Zidurile cetăţii Braşovului au stat ca o platoşă împotriva primejdiilor, ca un loc de popas si odihnă ori ca o arenă de luptă şi intrigă. Cu suflu poetic greu de egalat, Iorga amintea şi alt soi de evenimente legate de cetatea Braşovului şi de domnii fugiţi din Tîrgovişte ori Suceava: „Argintarii saşi primeau ca zălog scumpe juvaere răsăritene după ce se mîntuiseră toţi ducaţii din lădiţă, şi tot mai posomorîte erau feţele oaspeţilor care nu mai puteau cîrmui, nu mai puteau lupta, nu mai puteau stăpîni. Pînă ce, în altă zi de vălmăşag războinic un vînt sălbatec îi lua cu sine şi resfira pe plaiurile româneşti stăpînii sau jertfele zilei următoare".

Deci, în tot evul mediu, Cetatea de sub Tîmpa a fost un centru economic, politic şi cultural al întregului spaţiu românesc. O inimă care pulsa viaţă pentru toţi locuitorii României. O inimă puternică în stare a crea şi răspîndi bogăţie şi lumină, vrednică a radia belşug şi cultură, nesocotind nişte hotare nefireşti, impuse de stăpîniri străine care au fărîmiţat, prea îndelungată vreme, pămîntul românesc. În mod obiectiv, Braşovul, ca şi Sibiul ori Bistriţa şi mai mult decît ele, a întreţinut unitatea economică şi spirituală a locuitorilor din România, chiar atunci cînd ea nu se numea aşa, deşi exista, în fapt. Dar, mai ales, Braşovul a fost un centru înterromânesc, un nod de legătură între ţările române.

S-a întîmplat ca, în după-amiaza cînd am ascultat pe Bach, amplificat pînă la sublim sub bolţile gotice ale Bisericii Negre, să mă plimb pe străduţele strîmte ale cetăţii medievale şi pe cele moderne ale acestui Braşov, azi mare centru industrial, de o vigoare şi o forţă pe care numai oamenii uniţi ai socialismului puteau să i-o creeze şi să i-o valorifice.

Dar nu ştiu cum s-a făcut că, peregrinînd pe strada Castelului, fără să vreau, am dat cu ochii de o placă de marmură gravată cu inscripţia: „În această casă a trăit în ultimii ani ai vieţii poetul Andrei Mureşianu (1816—1863), participant la revoluţia din anul 1848, autorul înflăcăratului imn „Deşteaptă-te, române"...

Şi, dintr-o dată, mi s-a părut că aud o altă uriaşă orgă, orga milioanelor de glasuri şi suflete româneşti trezite la viaţa nouă de azi, intonînd marşul energic şi sublim al zilelor de mîine.

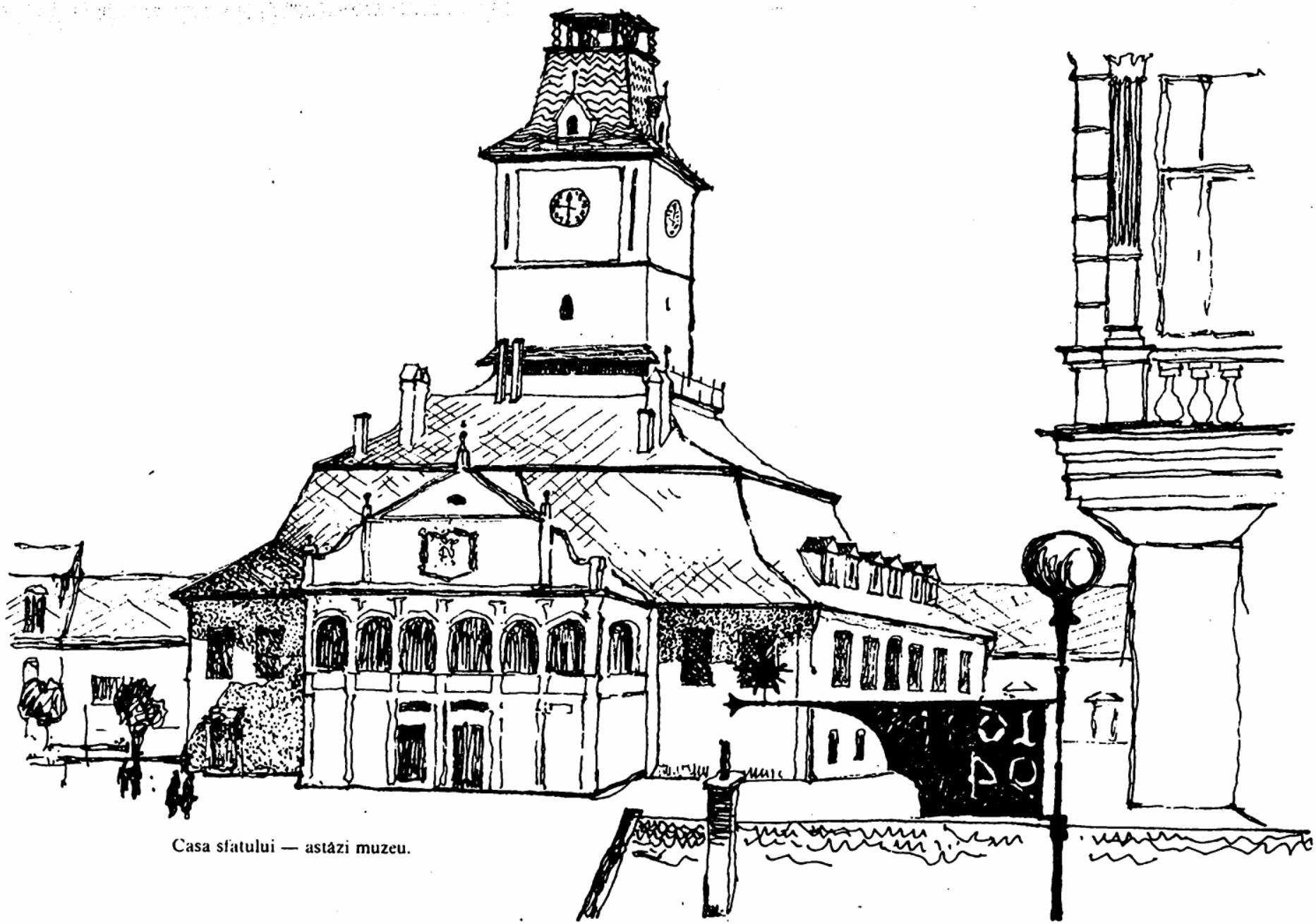

Casa sfatului — astăzi muzeu.

Istoria văzută din Turnul Chindiei

De cîte ori am urcat în Turnul Chindiei, donjonul cetății Tîrgoviște, cetatea de scaun voievodal de la Mircea cel Bătrîn pînă la Constantin Brîncoveanu, am simțit nevoia să îngîn versurile lui Vasile Cîrlova:

„La voi, la voi nădejde eu am de ajutor,
Voi sînteți de cuvinte și de idei izvor"...

Turnul Chindiei e înalt doar de 27 metri; a fost construit în veacul al XV-lea și restaurat în vremea lui Gheorghe vodă Bibescu. În vremile cele vechi, a slujit ca loc de supraveghere, de pază și de apărare în cazuri de mare primejdie. Pigafetta, care l-a văzut în 1595, spune că era „făcut într-o bisericuță" și că avea o galerie subterană care ieșea la apa Ialomiței, loc de retragere atunci cînd potrivnicul nu mai putea fi, cu nici un chip, alungat din jurul cetății. După restaurare, în veacul al XIX-lea, a căpătat altă destinație: „observator la întîmplări de aprinderi". Adică un „foișor de foc" pentru pompieri, într-o vreme cînd incendiile constituiau o adevărată pacoste pe capul orașelor.

De acolo de sus, dintre crenelurile rînduite în cerc, mult îmi place să privesc în jur. Și aceasta pentru că aici, la Tîrgoviște peisajul reprezintă întîlnirea dintre cîmpie și dealuri, iar pe el istoria se desfășoară ca un pămînt al făgăduinței, văzut în oglinda fidelă și luminoasă a documentelor și a legendelor. Ieșind dintre munți și dealuri, ca un uriaș șipot, Ialomița șerpuiește în latura de răsărit, despărțind Tîrgoviștea de promontoriul înaintat în șes al Mînăstirii Dealu. Vine dinspre Dragoslavele, dinspre Rucăr și mai de departe, din înălțimile Omului, aducînd apă de la 2000 m altitudine. Captează drumul Branului, peste Dealul Sasului, străveche cale de vitală legătură între Tîrgoviște, Brașov, Făgăraș și cu toată Transilvania de mijloc.

De-a lungul veacurilor calea brașovenilor spre Giurgiu, spre Dunăre a trecut prin Tîrgoviște. Așezarea acestei străvechi cetăți de scaun, aici, în mijlocul Țării Românești, a implicat și o concepție strategică. Primejdiile cele mari veneau de la miazăzi și de la răsărit: de la otomani și de la tătari. Aici, la poala dealurilor, domnia țării se apăra mai ușor, protejată de păduri, de ape curgătoare, de mlaștini, de rîpi săpate în lutul cîmpiei. Și apoi, din cetatea Tîrgoviștei, pe valea Ialomiței în sus, peste Dîmbovicioara, pe calea șerpuită din munți, repede se puteau retrage românii la loc ferit, intrînd în legătură cu frații transilvăneni, cu cetatea Brașovului, cu Făgărașul, Sibiul ori Sighișoara. Din Tîrgoviște, pe acest drum, s-au tras peste munți și Mircea cel Bătrîn și Vlad Țepeș și Radu de la Afumați. Iar Mihai Viteazul a stat, în pîndă și așteptare, la Stoienești, în august-septembrie 1595, pînă i-a sosit ajutorul ostășesc din Transilvania și Moldova.

Legendar, Tîrgoviștea a fost întemeiată de Negru vodă. Johann Schiltberger, participant la bătălia de la Nicopole, pomenește Tîrgoviștea (Türkoich), în memorialul său de călătorie. O pomenește ca pe a doua capitală a lui Mircea voievod, după cea de la Curtea de Argeș. Deci chiar dacă Turnul Chindiei nu era construit încă, de pe locul lui se puteau vedea, în cetate, oștenii care s-au bătut la Rovine, în 1394 și la Nicopole în 1396.

Istoricii cred că, după Mircea, începînd deci din 1418, prin părăsirea Curții de Argeș, Tîrgoviștea a rămas singura capitală, pînă la 1465, cînd la porunca sultanului, Radu cel Frumos și-a așezat scaunul domniei la București.

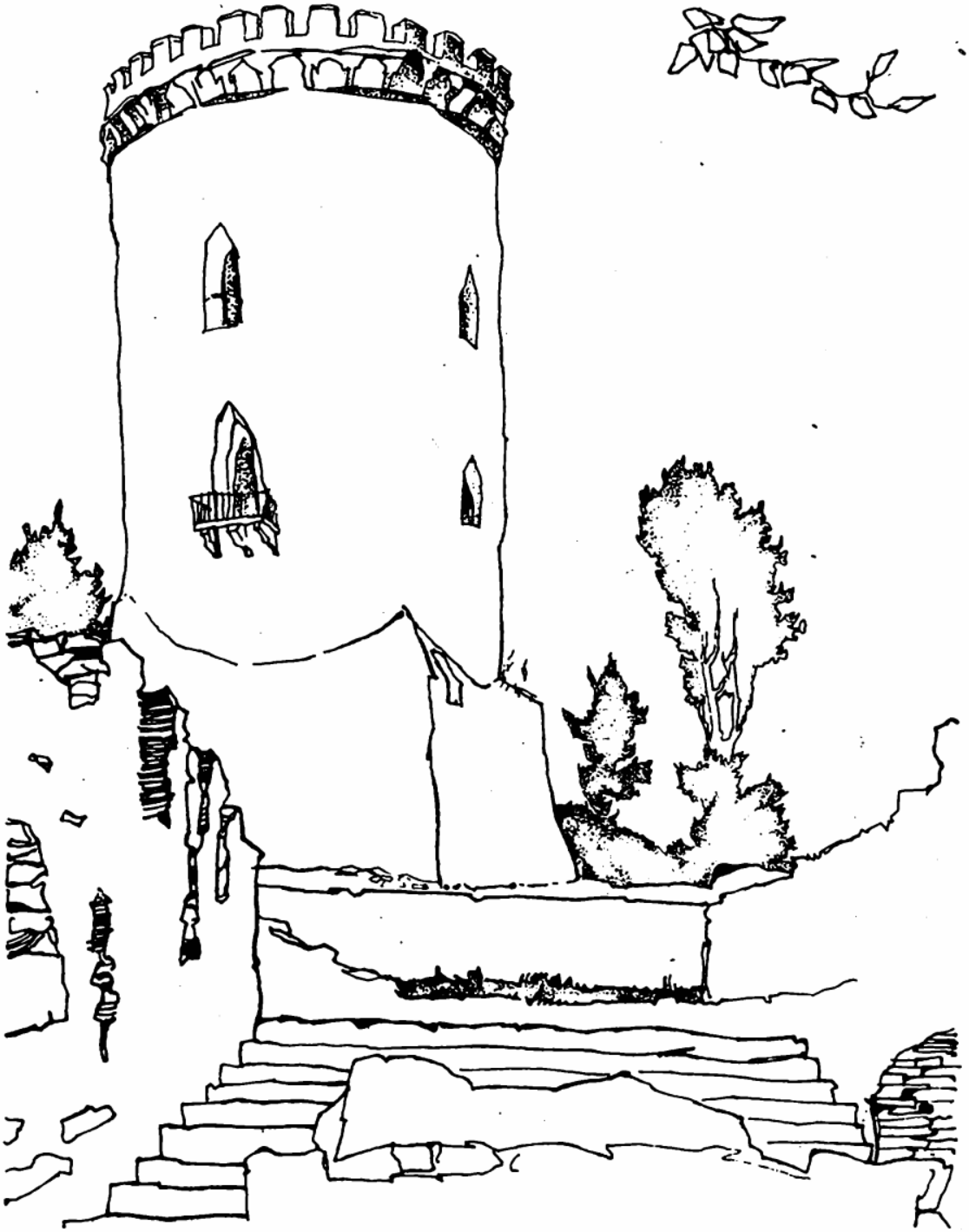

Turnul Chindiei, donjonul Cetății domnești din Tîrgoviște care de șapte veacuri multe întîmplări și prefaceri a văzut.

A fost deci, o jumătate de veac, cel mai important centru administrativ și ostășesc, inima și creierul Țării Românești, așa după cum era și un însemnat vad economic la răscruce de drumuri, adunate dinspre cele patru zări.

Așa cum remarca și Franco Sivori, secretarul lui Petru Cercel, pe la 1582, în Tîrgoviște locuințele erau „mai bune și mai nobile", era mai multă bogăție, pămîntul era mai roditor, avea izvoare multe, un rîu bogat în apă trecea chiar prin oraș, iar aerul foarte curat, sănătos și plăcut, împrejurimile încîntătoare. Se poate ca Turnul Chindiei să fi fost zidit de Vlad Țepeș, ctitorul cetății de la Poienari. Contemporanii lui spun că strașnicul voievod avea un „bun castel" în cetatea de scaun. Iar un document din 1476 îl menționează ca existent. Curtea domnească din Tîrgoviște era împrejmuită cu puternice ziduri de piatră și de cărămidă. La

adăpostul lor s-a dezvoltat un oraş important, frate cu Suceava moldoveană, cu o economie înfloritoare. Aici s-au orînduit breslele meşteşugăreşti şi negustoreşti, legate cu braşovenii şi bîrsenii. A funcţionat ca o largă piaţă de desfacere a produselor venite din Transilvania, pentru cumpărători locali, balcanici ori răsăriteni. Dar se vede că nu totdeauna în asemenea îndeletnicire mănoasă, domnea cinstea cea mai neîntinată, de vreme ce letopiseţul cantacuzinesc povesteşte că fulgerile mîniei lui Vlad Ţepeş au trăsnit asupra lor: „Cînd au fost în ziua paştilor, fiind toţi orăşenii la ospeţe, iar cei tineri la hore, aşa fără veste pe toţi i-au cuprins. De cîţi au fost oameni mari, bătrîni, pe toţi i-au înţepat de au ocolit cu ei tîrgul, iar cîţi au fost tineri, cu nevestele lor şi cu fete mari, aşa cum au fost împodobiţi în ziua paştilor, pe toţi i-au dus la Poienari de au lucrat la cetate, pînă s-au spart toate hainele dupre ei au rămas toţi desfăcuţi în pieile goale".

Letopiseţul nu spune ce fapte împotriva domniei, ce acte de necinste ori desfrîu săvîrşiseră „orăşenii" tîrgovişteni de au meritat osîndă ca aceea. În schimb ştim sigur că Hamza paşa, cel venit cu gînd viclean să-l prindă pe Vlad vodă, şi-a meritat pedeapsa. Şi dacă atunci, în 1461, a existat Turnul Chindiei, din vîrful lui s-a putut vedea crîncena pădure de ţepi, în fiecare stînd cocoţat cîte un ienicer ori spahiu, iar în cea ascuţită din cel mai înalt brad s-a aflat Hamza paşa însuşi, cu trufia-i de istov pleoştită sub pliscul ascuţit al corbilor negri. Cînd Mohamed II Cuceritorul, cel care s-a năpustit cu oaste mare asupra ţării, pustiind-o cu nemilă, s-a apropiat de Tîrgovişte, hărţuit în zeci de atacuri de zi şi noapte, din locuri neaşteptate, Vlad Ţepeş, bun psiholog i-a pregătit acest crîncen „decor" al pădurii de ţepi, încărcate cu stîrvuri otomane, ciugulite de stoluri croncănitoare de corbi, anume ca să-i înspăimînte pe invadatori. Spaimă despre care pomeneşte şi cronicarul contemporan Chalcocondil: apropiindu-se de Tîrgovişte, cuibul şoimului nevăzut, dar prea adesea simţit, sultanul „şi ceilalţi turci, văzînd mulţimea de oameni traşi în ţeapă, s-au spăimîntat foarte". Şi a speria pe cuceritori era un mijloc de apărare.

Radu cel Mare (1495—1508) va fi stat mai mult la Tîrgovişte, de vreme ce aici, alături, a înălţat impresionanta ctitorie de la Dealu şi tot aici Macarie şi-a instalat tiparniţa lui, ca să scoată, în 1508, Liturghierul, Octoihul în 1510, iar în 1512 Evangheliarul. Şi tot de aici, din Tîrgovişte, va fi pornit călugărul Maxim, ca sol la domnul Moldovei, cu rugă să potoale o necugetată sfadă cu armele. Inserează cronica: „şi s-au rugat lui Bogdan vodă să facă pace cu Radu vodă pentru că sînt creştini şi de-o seminţie". După ce s-au învoit, au jurat ca între ei „să fie pace neclintită", aşa cum dorea, din veac de veac, norodul.

Şi deşi rolul de cetate de scaun îl împărţea cu Bucureştiul, Tîrgovişteа rămînea totuşi capitala rezistenţei antiotomane. Toţi voievozii care au plănuit, au gîndit sau au încercat a scutura suzeranitatea sultanului, au căutat să facă din Tîrgovişte un adăpost. Am putea-o numi sălaşul răzvrătirii antiotomane şi cetatea unde mereu renăştea libertatea din cenuşa amarelor înfrîngeri.

Mai liniştită şi mai sigură, viaţa în Tîrgovişte s-a rînduit în tot evul mediu românesc, la un nivel cultural mai înalt decît Bucureştiul. Mitropolia de aici s-a zidit în vremea lui Neagoe Basarab (1518—1520). Un mare vornic, Manea Perşanu, era ctitor la biserica Sf. Neculaie (1577); Spătarul Stelea reclădea (1582) ctitoria care-i poartă numele. Aici, continuînd tradiţia lui Macarie, Dimitrie Liubavici (între 1545—1547), Coresi şi Oprea au tipărit cărţi şi în limba română: un Triod şi un Penticostar (1558), ca apoi să se mute la Braşov şi să continue această activitate culturală necesară tuturor românilor. De asemeni constituie o mîndrie pentru Tîrgovişte că Pătraşcu cel Bun şi mai ales Petru Cercel şi Mihai Viteazul se înscriu printre ctitorii ei de seamă. După însemnările lui Jacques Bongars şi Franco Sivori, secretarii lui Petru Cercel, palatul domnesc şi biserica domnească, construite în cei doi ani de domnie (1583—1585) ai prea iscusitului Petru voievod, impresionau nu atît prin dimensiuni cît prin arta arhitectonică. „Petru vodă — sintetiza Bongars — a făcut la Tîrgovişte un palat frumos şi măreţ". Ală-

turi a înălțat o biserică, în care „pe un pod acoperit voievodul putea intra din apartamentele sale fără să fie văzut". Franco Sivori ne informează că palatul domnesc al lui Petru Cercel era „di molta grandezza", cu „camere frumoase și mîndre", că-l înconjurau grădini orînduite „alla italiano", cu trei fîntîni țîșnitoare, alimentate cu apă adusă de la o depărtare de 4—5 mile, prin uluci groase din lemn de pin. Se vede că izvoarele erau destul de puternice, iar jgheaburile așa de largi încît puteau îndestula tot orașul cu apă potabilă. Dar harnicul și neastîmpăratul voievod, însuflețit de principii de renaștere apuseană și mult dornic să organizeze o cruciadă antiotomană, n-a ctitorit singur, ci a obligat și pe boierii bogați să-și construiască și ei case mari și frumoase în acest oraș, pe care voia să-l preschimbe într-o capitală înfloritoare, mare, plină de strălucire și faimă, asemenea celor văzute în apus. Așa se explică de ce călătorii străini din a doua jumătate a veacului al XVI-lea constatau că Tîrgoviștea avea „multe case frumoase de piatră", că era „o așezare mult mai frumoasă și mai plăcută, bine și bogat populată", că avea „o mai mare îmbelșugare de lucruri trebuitoare" unei vieți confortabile și civilizate.

Plănuind ridicarea împotriva sultanului, cu arma în mînă, Mihai Viteazul a întărit Tîrgoviștea. Dar, în august 1595 după eroica bătălie de la Călugăreni, nevoit a fost s-o părăsească și să se așeze cu oastea mai sus, în munte, la Stoienești. De acolo a văzut cum Ali pașa, subordonat lui Sinan pașa, marele vizir și seraskier, se așază în cetatea sa ca să reziste împotriva ofensivei românilor. Sosind, în sfîrșit, Sigismund Bathory, voievodul Transilvaniei, cu ajutor de oaste, Mihai a pornit să elibereze Tîrgoviștea. Un cronicar maghiar povestește că, după ce și-a unit oastea transilvăneană cu a voievodului Mihai, Sigismund Bathory a intrat în cort, la odihnă. L-a speriat însă foarte un zgomot înspăimîntător: un vultur neobișnuit de mare, vînăt la pene, s-a rotit o vreme de-asupra taberei și, pe neașteptate, s-a repezit, săgeată, chiar asupra cortului lui Bathory, zămislind spaimă și panică. Noroc că astrologul era pe-aproape și a căutat o tălmăcire fericită acestei întîmplări puțin obișnuite: i-a prezis că vulturul, semnul împărăției și al puterii fiind, îl va ajuta pe măritul crai să-l doboare și să-l sfîșie pe Sinan pașa, cum sfîșie prada pasărea asta răpitoare.

Nevoit să fugă, pe furiș, din Tîrgoviște, Ali pașa a dat foc orașului. Probabil prin grija populației și a ostașilor lui Mihai, mitropolia, biserica și curtea domnească au rămas, totuși, nevătămate.

După victoriile din 1595, Mihai Viteazul a stat mai mult în Tîrgoviște. A reclădit-o, îngrijindu-se să ajungă „un tîrg foarte mare, cu multe case; cu mulți negustori bogați", cum scrie un călător de la începutul secolului al XVII-lea. De aici a plecat voievodul unificator, în octombrie 1599, în tabăra de la Ploiești, ca să salte vulturește peste Carpați, iar la sfîrșitul lunii, să cîștige victoria de la Șelimbăr și să intre triumfal în Alba Iulia. La 17 octombrie, prin pasul Bran, trecea și doamna Stanca, însoțită de Nicolae Pătrașcu, coconul care nu avea mai mult de 12—13 ani. Călătoreau într-un frumos cupeu căptușit cu catifea roșie, prinsă în nasturi de argint. Doamna Stanca era „o femeie vioaie, cu fața prelungă, cu ochii negri". Coconul îi semăna mult, menționau contemporanii.

În decembrie 1599, Mihai vodă își trimitea feciorul, pe Nicolae Pătrașcu voievod, în cetatea Tîrgoviștei, să stea în fruntea celor care conduceau Țara Românească. Îl ajuta înțeleptul logofăt Teodosie Rudeanu și un corp de 6000 de ostași, sub porunca lui Sennyey, unul dintre secuii credincioși lui Mihai.

Cunoaștem iscălitura și pecetea lui Nicolae Pătrașcu voievod pe multe hrisoave, între decembrie 1599 și septembrie 1601. Cînd în Tîrgoviște au intrat leșii lui pan Potocki, cu ajutor tătăresc și l-au pus domn pe Simion Movilă, Nicolae Pătrașcu a trecut în Transilvania, adăpostindu-se, împreună cu doamna Stanca, în castelul de la Gilău, așteptîndu-l pe Mihai vodă plecat la Viena să-și caute dreptatea. De aici, ca să scape de nemeșii urzitori ai trădării voievodului român, s-au adăpostit la Făgăraș. Dușmănia și ura împotriva domnescului soț se revarsă

din belşug şi asupra familiei. Victoria de la Guruslău a stîrnit o sclipire de bucurie în inima celor urgisiţi. Dar Mihai n-a mai putut ajunge la Făgăraş să-şi vadă familia: Basta l-a asasinat mişeleşte pe Cîmpia Turdei. Singură şi fără speranţe, doamna Stanca a trecut, ea ştie cum, în ţară. S-a întîlnit cu maica Teofana, muma lui Mihai, la mînăstirea Cozia. Suspinul ei parcă s-aude şi azi, în chiliile ctitoriei de pe malul Oltului: „cîte am păţit noi, maică, să nu pată nimeni"...

Ştefan Czaky, una din căpeteniile nemeşilor răzvrătiţi, le-a confiscat toată averea: obiecte de argint, săbii, paloşe, podoabe pentru harnaşamente, straie bărbăteşti, rochii de catifea, de tafta, de atlas de felurite culori, căptuşite cu jder, cu mătase şi tivite cu aur, vase de argint, pocale, pahare, farfurii... preţuite la cîteva mii de fiorini. În condiţii dramatice, tînărul voievod Nicolae Pătraşcu a căutat adăpost la curtea împăratului Rudolf al II-lea. Acolo, la Praga, ajunseseră şi o parte din lucrurile rămase după uciderea lui Mihai luate din mîna lui Basta de slujbaşul împărătesc Carlo Magno: şase cai de rasă, o trăsură căptuşită cu catifea roşie, o mantie bătută cu rubine şi diamante, harnaşamente cusute cu perle, 80 de rubine, blănuri, argintărie. Valorau 80 000 de taleri; dar lacomii habsburgi le-au preţuit doar cu 12 000. Şi nici pe aceştia nu i-au dat, în întregime. Cu greu, curtea imperială din Praga i-a îngăduit lui Nicolae Pătraşcu să locuiască lîngă Bratislava, la Tîrnavia, şi i-a aprobat o pensie lunară de 100 de fiorini. Avea şaisprezece ani tînărul voievod, în 1603, cînd îmbolnăvindu-se de ciumă, doamna Stanca s-a stins din viaţă. Pribeag, fără bani, Nicolae Pătraşcu s-a îndatorat pînă peste cap: în 1606 îl împovăra o datorie de 20 000 taleri.

După zece ani de zbateri şi lupte, în toate cele trei provincii româneşti, Radu voievod Şerban, urmaşul lui Mihai Viteazul, sfîrşea o domnie zbuciumată, dramatică. „Nu-i era dragă cearta, scrie cronica, nici mînia, ci îi era voia să aibă cu toţii pace". Dar nevoit a fost să se bată cu Moise Secuiul şi cu Gabriel Bathory, cel mai zălud, mai nechibzuit dintre Bathoreşti. Radu Şerban l-a înfrînt lîngă Braşov, dar nu s-a mai putut reaşeza pe scaunul de la Tîrgovişte: împăratul Rudolf al II-lea nu l-a mai ajutat; iar otomanii, cu forţe superioare, l-au înscăunat pe Radu Mihnea. Se repetau, adică, evenimentele din 1601. Din 1611, Radu Şerban îşi începea pribegia. S-a adăpostit la Tîrnavia, lîngă Nicolae Pătraşcu. Aici, în 1613, voievodul pribeag primea plîngerea boierilor împotriva lui Radu Mihnea. Acest document ilustrează nu numai situaţia Ţării Româneşti, ci vădeşte şi marea, istorica însemnătate a faptelor lui Mihai Viteazul: lupta pentru independenţa şi unitatea ţărilor române. Căci zic boierii, în plîngerea lor către voievodul pribeag: ...„acum înţelegem că are turcul gînd să puie în ţara noastră paşă; aşişderea şi în ţările ce sînt vecine cu noi. Deci dacă vom cădea noi la aceea să rămîie în ţara noastră paşă şi mănăstirile şi bisericile noastre să fie meceturile turcilor şi coconii noştri să-i facă ieniceri, şi fetele noastre să le ia turcii lor muieri, cum fac într-alte ţări ce sînt supuse lor; deci noi, în zilele lui Mihai vodă, de cînd ne-am supus şi ne-am jurat creştinilor, pentru aceea ne-am jurat şi ne-am supus noi supt împăratul creştinesc, ca să nu cădem noi la lucru ca acesta"... Îl aşteptau pe Radu Şerban, aşa cum aşteptaseră şi pe Mihai Viteazul, să vină cu ajutor de la Rudolf al II-lea. Se mirau mult că acest ajutor întîrzia şi-l întrebau cu dojană pe voievodul rătăcitor prin Imperiul habsburgic: „Au dumneata nu faci ştire împăratului de nevoile noastre? Că inima noastră nu se poate suferi cu păginii"...

Peste trei ani, în 1618, Radu Şerban cearcă să reediteze întoarcerea lui Mihai Viteazul, cu arma în mînă. Din Polonia — va să intre în Moldova. Dar e înfrînt de Skender paşa. Vrea să se alieze cu oastea Movileştilor, povăţuiţi de ambiţioasa Elisabeta doamna, soţia lui Ieremia vodă Movilă. Dar suferea şi ea o grea înfrîngere: „ruşinată" de însuşi paşa, e luată roabă, împreună cu toate odraslele ei, şi dusă la Ţarigrad, să alimenteze haremurile şi să sporească numărul maziliţilor. Radu Şerban scapă cu greu din această nouă încercare şi se întoarce la Tîrnavia, lîngă Nicolae Pătraşcu: reeditase soarta lui Mihai, fără martiriul acestuia. Peste

doi ani, la 10 iulie 1618, Nicolae Pătraşcu s-a căsătorit cu Anca, fiica lui Radu vodă Şerban. Ca să măsurăm meschinăria habsburgilor, însemnăm aici informaţia că arhiducele Matias, care se intitula rege al Ungariei, îi oferea drept dar de nuntă un pahar de argint valorînd 20 de florini. Atît se-ndura să dea prea bogaţii habsburgi fiului lui Mihai şi socrului său Radu Şerban, care-şi jertfiseră tot, şi averi şi ţară şi viaţă, pentru prietenia cu... creştinii.

Peste alţi doi ani moare Radu Şerban şi-i înmormîntat la catedrala Sf. Ştefan din Viena. Mare cinste, postumă!

Ginerele său, fiul lui Mihai Viteazul, a ajuns un bărbat deosebit de instruit, de cult. Bolnav de podagră, citea, studia mult. Ne-au rămas de la el cîteva însemnări din care rezultă că împrumuta cărţi de la Viena. Între altele şi „Epitomes Arithmeticae practicae", opera lui Cristophorus Clavius Bamborgensis, ori cartea intitulată „Judicium Orientalis Ecclesiae super confessione Augustana latino idiomatae (Judecata Bisericii orientale asupra confesiunii augustine). Le cerea pentru că nu le-a găsit în nici o librărie. Şi nădăjduia că lectura lor îi „va uşura greutatea bolii" de care suferea*. A fost deci fiul Viteazului un bărbat cu înalte preocupări intelectuale, cu o amplă pregătire umanistă care, dacă ar fi putut sta în ţară, la Tîrgovişte, în umbra turnului Chindiei, şi ar fi putut ocîrmui ar fi fost un înţelept proteguitor al culturii. Dar soarta a vrut altfel: chinuit de boală şi de dorul de ţară a murit în 1627. Doamna Anca l-a înmormîntat în biserica ortodoxă din Raab (Györ). Cînd, în 1640, a putut veni în ţară, a adus şi sicriul soţului şi al părintelui Radu Şerban voievod, şi le-a aşezat în mănăstirea Comana. Reînmormîntarea în pămîntul ţării a prilejuit un ceremonial deosebit. Matei Basarab voievod, cu întreaga curte şi cu mult norod,a întîmpinat carul mortuar, însoţindu-l în pas de doliu pînă la locul îngropării. Dîrzul voievod al culturii şi al demnităţii româneşti carę a fost Matei Basarab cinstea cum se cuvine pe înaintaşi, pe urmaşii lui Mihai Viteazul, devenit simbol şi adevărat model pentru conştiinţa celor mai de seamă voievozi din veacul al XVII-lea. Inscripţia de pe lespedea de mormînt sună ca o pagină de cronică: „Aici odihnescu-să oasele robilor lui Dumnezeu Io Radu Şerban Băsărabă voievod şi gineriu-său Pătraşcu-Nicolae. Amîndoi tare şi vîrtos pentru leage şi pentru moşie cu păgînii turci, tătari şi cu ereticii unguri s-au bătut"...

Din Turnul Chindiei s-ar mai fi putut vedea cum, în 1610, Tîrgovişteа a fost pîrjolită din porunca lui Gabriel Bathory, odată cu multe alte localităţi din Ţara Românească. Şi vreme de două decade, pînă la Matei Basarab, cît voievozii stau numai la Bucureşti, mîndra cetate a Tîrgovişteі cade în uitare şi paragină. Acest voievod vrednic şi gospodar, iubitor de libertate şi de cultură, s-a preocupat şi de viaţa străvechii cetăţi de scaun, în măsura în care se pregătea, în înţelegere cu Gheorghe Rakoczi I voievodul Transilvaniei şi cu Vasile Lupu al Moldovei, să scuture apăsătoarea suzeranitate otomană. Tîrgovişteа reînvia ca un cuib de şoimi răzvrătiţi împotriva atotputernicului sultan. Drept aceea Matei Basarab s-a întors la umbra Turnului Chindiei şi „au făcut cetatea de isnoavă, leat 7153 (1645)", mîntuind-o din părăsire şi ruină. În timpul lui, oraşul Tîrgovişte avea vreo 7 000 de case şi 40 000 de locuitori. Ajunsese iar, renăscînd în propria-i cenuşă, cum îl descrie Paul de Alep, un oraş mai mare ca Alepul; era „centrul comercial al ţării", aşezat „într-o regiune prosperă şi fericită". Iar Matei Basarab, mult mai independent faţă de sultan decît înaintaşii săi, a folosit cetatea Tîrgoviştei ca reşedinţă preferată. De aici puteau pleca mai uşor soliile de alianţă la Alba Iulia, la Iaşi, la Cracovia regelui Vladislav al IV-lea şi chiar la Veneţia, pentru încheгarea unei ligi antiotomane. Contemporanii cunoşteau însuşirile ostăşeşti ale lui Matei Basarab de vreme ce îi acordau rolul de „general al întregului Răsărit", vrednic a duce la biruinţă o expediţie antiotomană. Dar războiul de treizeci de ani, în care era amestecat şi Gheorghe Rákóczi, precum şi războiul pornit de

* Datele acestea le-am cules dintr-un merituos studiu al profesorului Ştefan Mihăileanu, „Nicolae Pătraşcu voievod", publicat în „Studii şi materiale privitoare la trecutul istoric al judeţului Prahova".

hatmanul cazacilor Bogdan Hmielnițchi împotriva stăpînirii polone împiedicară punerea în practică a unei alianțe asemeni celeia urzite de Mihai Viteazul. Din noiembrie 1632, cînd aga Matei, prin lupta de lîngă București, „din jos de mănăstirea Plumbuita" a smuls scaunul domnesc de la Radu, fiul lui Alexandru Iliaș, printr-o bătălie, în descrierea căreia cronicarul vine cu un amănunt pitoresc: „Bucureștenii cu copiii să suia pă garduri, de să uita cum se bate războiul", din acea zi chiar, s-a vădit caracterul domniei celui care, pînă în aprilie 1654, a ocîrmuit cu energie și pricepere Țara Românească. Impresionează la acest voievod, în primul rînd, stăruința cu care a căutat să smulgă otomanilor o cît mai largă independență pentru țară. Este, am putea spune, cel mai vrednic urmaș al lui Mihai Viteazul prin grija arătată față de oștire, instrumentul peremptoriu pentru impunerea autorității personale și, mai cu seamă, pentru menținerea independenței și făptuirea unirii românești, asemeni celeia din 1600. Contemporanii români și străini l-au elogiat pe Matei, înfățișîndu-l ca pe un „prinț zelos pentru religia creștină și foarte iubit de supușii săi". După cum arăta Rudolf Schmidt, rezident german la Istanbul, sultanul și dregătorii otomani „se tem de Matei și-l consideră aproape ca pe un al doilea Mihai vodă".

Nici nu se putea un elogiu mai înalt.

Fără îndoială, Matei Basarab a fost, mai întîi de toate, un gospodar vrednic și priceput. A dat o deosebită atenție dezvoltării economice a țării: s-au exploatat, mai intens, minele de aramă și fier din Oltenia; s-a înființat o fabrică, o „moară" de hîrtie și o fabrică de sticlă. Agricultura a progresat și s-a extins prin noi desțeleniri; turmele de vite s-au înmulțit, împodobind poienele și cîmpia, îngreuind cu aur pungile stăpînilor. Comerțul cu Brașovul și Sibiul s-a intensificat, în ciuda faptului că aprovizionarea Istanbulului cerea mari, tot mai mari cantități de produse agrare.

Cronicarul Radu Popescu rezumă activitatea acestui domnitor într-o frază: „S-au nevoit Matei vodă de au dres țara foarte bine, care-și după orînduiala lor: boierii, slujitorii, țăranii, cît tuturor le era bine în zilele lui, precum am auzit pre bătrînii noștri mărturisînd de aciasta, că Țara iubia pre domn și domnul pre Țară".

Înflorirea economică i-a permis lui Matei Basarab să întrețină o oștire de dorobanți și seimeni, cu care a ținut în șah pe otomani și a cîștigat victoriile împotriva concurenților la domnie. Bogăția țării i-a îngăduit să plătească sumele mari de bani cerute de otomani, ca haraciu și peșcheșuri. Numai în 1645, ca să obțină confirmarea domniei pe viață, a plătit sultanului și șefului eunucilor (cizbaraga) 70 000 de reali; iar în 1650, ca să scape de mazilire, și poate chiar de moarte, a oferit încă 50 000 de reali.

Dar Matei Basarab și-a ocrotit domnia nu numai cu bani ori daruri, ci și cu ajutorul unei politici externe active, prin alianța cu Rakoczeștii, voievozii Transilvaniei, cu Vasile Lupu sau cu Gheorghe Ștefan, domni ai Moldovei. În toate, s-a dovedit un diplomat iscusit, dibaci, înțelept. Se poate spune că, față de sultan, Matei Basarab s-a purtat cu o rară demnitate, semnalată cu satisfacție de cronicar: trimitea haraciul și peșcheșurile trebuitoare, dar sta și „cu sabia în mînă". În 1636, de pildă, cînd un pașă a venit cu armată la București să-l mazilească, Matei vodă, cum scrie cronica, „au strîns toate oștile țării, stînd toți înarmați, în zi și în noapte lîngă domnul lor. Iar turcii, dacă au văzut că nu vor strica nimica, ei s-au întors ear înapoi, cinstindu-i și dăruindu-i Matei vodă cu multe daruri scumpe".

Politica de independență l-a făcut pe Matei vodă să folosească mai ales Tîrgoviștea drept cetate de scaun, mai mult decît Bucureștii. Și așa să se numere printre cei mai de seamă constructori sau reconstructori ai acestei străvechi capitale românești.

Alianța și prietenia cu Gheorghe Rakoczy I și Gheorghe Rakoczy al II-lea, adică legăturile strînse economice, politice, militare și culturale cu Transilvania, pot fi considerate drept temeiul politicii lui Matei Basarab, în toți cei 22 de ani de ocîrmuire. Conflictele cu Vasile Lupu au reprezentat, în fond, o formă a poli-

ticii pentru unirea dintre Ţara Românească şi Moldova, după concepţia vremii feudale: fiecare dintre cei doi vrednici şi ambiţioşi voievozi voiau ca această unitate să se facă în folosul său şi al urmaşilor săi. Cetatea Tîrgovişteі are meritul şi bucuria de a vedea semnul împăcării între Vasile Lupu şi Matei Basarab, după bătăliile de la Ojogeni şi Nenişori (1639), semn întruchipat, din 1645, în preţioasele monumente de artă şi documente istorice: biserica Stelea din Tîrgovişte, zidită de voievodul din Iaşi, şi mănăstirea Soveja din Vrancea ctitorită de voievodul din Tîrgovişte. Prietenia este, cu patetism evocată, în pisania acestei ctitorii, ridicate „cu bunăvoinţa... prea iubitului fratelui nostru domnului moldovenesc Io Vasile voievod". De altfel, aceste două construcţii tălmăcesc nu numai frăţietatea de neam, ci şi caracterul celor doi domni: Stelea e o biserică înaltă, monumentală, somptuoasă, bogat împodobită, într-un stil artistic combinat, moldo-muntean, cu turle poleite în aur, arhitectură barocă, amintind de zidirea Goliei. Soveja, în schimb, e un lăcaş modest, extrem de simplu, fără podoabe, dar cu ziduri groase, solide, de-o trăinicie ce sfidează furtunile veacurilor.

Domnia lui Matei Basarab, ca şi a lui Vasile Lupu, emulul din Iaşi, a fost şi vremea unui mare progres cultural. S-a umplut ţara de construcţii puternice, gospodăreşti, de o arhitectură caracteristică, pe care a dezvoltat-o şi îmbogăţit-o artistic pînă la măreţie epoca lui Constantin Brîncoveanu.

În sprijinirea culturii, izvodită de aici, din Tîrgovişte, Matei Basarab a primit şi sprijinul soţiei sale Elina doamna şi a cumnatului său Udrişte Năsturel, unul dintre cei mai de seamă cărturari români ai veacului al XVII-lea, comparabil cu Costinii, cu Varlaam şi Milescu ori Dosoftei din Moldova, fraţii lui de sînge.

Portretul zugrăvit de Miron Costin, în letopiseţul său, e un elogiu şi o capodoperă prin precizie şi plasticitate: „Matei vodă, domnul muntenesc om fericit, peste toate domniile acei ţări, nemîndru, blînd, drept un om de ţeară, harnic la războaie, aşa neînfrînt şi nespăimat, cît poţi să-l asemeni cu mari şi vestiţi oşteni ai lumii". Nu se poate înălţa voievodului din Tîrgovişte un cîntec de slavă mai frumos decît acesta, rostit de Miron Costin, român moldovean şi dregător de seamă al lui Vasile Lupu. Încă un semn că adversităţile au fost incidentale şi trecătoare, iar frăţia veşnică.

Turnul Chindiei a văzut, de bună seamă, pe bătrînul voievod, bolnav de podagră, trecînd din curtea domnească prin galeria suspendată construită de Petru Cercel, de-a dreptul în cafasul Bisericii domneşti, să stea, în momentele-i de reculegere. A văzut moartea distinsei şi cultei doamne Elina, pe a cărui piatră funerară, măiestrit sculptată, voievodul a pus să se sape cuvinte de slavă pentru „...prea pohtita soţic a luminatului Matei vodă"... Peste mai puţin de un an de la stingerea doamnei s-au sfîrşit şi zilele voievodului, mult mîhnit de purtarea seimenilor care, în răscoala lor, au jefuit cumplit cetatea, aşa după cum, peste trei ani, în zilele de 21—22 februarie 1658, au pîrjolit-o mari cete turco-tătare. Cum nota Paul de Alep: „Focul nu încetă pînă ce nu mistui cea mai mare parte din acest oraş nenorocit".

Se poate să fi împlinit o asemenea nelegiuită prădăciune şi pîrjolire din porunca tainică a marelui vizir, ca domnitorii să nu mai aibă unde se adăposti şi urzi răzvrătiri împotriva sultanului.

Dar tocmai în acei ani, cu mare îndrăzneală şi repeziciune, voievodul Mihnea al III-lea Radu încearcă să reînvie vremea eroică a lui Mihai Viteazul: adaugă la numele său pe al lui Mihai, masacrează otomanii aflaţi în ţară, bate oşti duşmane, eliberează cetăţile de pe malul Dunării şi chiar din Dobrogea. Asemenea fapte meritorii, dar slab pregătite, în condiţii externe dificile, s-au înscris în istorie doar ca o dovadă în plus că exemplul, adică necesarele şi strălucitele acţiuni ale Unificatorului renăşteau mereu, în conştiinţe, cum ţîşnesc izvoarele primăvara. Poate pentru a păzi osemintele ilustrului său înaintaş, Mihai Radu Mihnea le ridică din Tîrgovişteа mereu lovită de duşmani şi le adăposteşte la Arnota. Din

Turnul Chindiei s-a văzut iară şi iară o nouă prigoană otomană împotriva Tîrgovişte. A cîtea oare? Nici istoria nu mai stă să le numere.

Cronica vorbeşte chiar că, în 1660, „numai că împărăţia au poruncit lui Ghica vodă care venise domn în urmea Mihnei de au surpat casele şi le-au fărîmat de tot ca să nu mai fie scaun domnesc acolo", cu explicaţia ştiută: „mai sub munte fiind, se temeau turcii de hainie".

Şi, totuşi, Constantin Brîncoveanu (1688—1714) a refăcut zidurile împrejmuitoare, a rezidit Curtea domnească şi a împodobit-o cu mobile, covoare şi perdele cumpărate de la Ţarigrad, a reparat stricăciunile Turnului Chindiei, a dres baia, a întărit şi înfrumuseţat cetatea, în general, orînduind din nou grădina şi a înălţat foişorul de pe malul Ialomiţei, cu eleganţă boltit şi artistic împodobit. Cronicarul curţii brîncovene, Radu Greceanu, menţiona această construcţie ca pe un eveniment deosebit, la anul 1698: „s-au isprăvit şi foişorul cel boltit din grădina domnească... l-au înfrumuseţat precum să şi vede că e foarte ciudat" (adică minunat) şi potrivit pentru „priveală", pentru desfătarea ochilor cu priveliştea încîntătoare a luncii Ialomiţei, a undelor ei limpezi, a dealurilor cu vii şi pometuri, a munţilor albastru incondeiaţi pe zarea de la miazănoapte. Brîncoveanu urmărea ca întregul ansamblu să se asemene cît mai mult cu palatul domnesc din Bucureşti, pe care cu mare cheltuială şi lux l-a restaurat şi înfrumuseţat. N-a fost uşor, căci otomanii cei mari se împotriveau cu înverşunare. Scrie cronica: ...„după al patrulea an al domniei măriei sale... nemaiputînd lăsa un scaun vechi ca acela de pre la strămoşii măriei sale, să stea pustiu şi în tot felul şi în multe rînduri au cercetat el împărăţia pînă i s-au dat voie ca şi casele să facă şi cînd va vrea acolo să şează"...

Biserica domnească din cetate a început a fi zugrăvită din vremea lui Mihai Viteazul, continuată de Matei Basarab şi terminată de Constantin, zugravul lui Şerban Cantacuzino şi al lui Constantin Brîncoveanu. La marile număr de scene şi teme iconografice tradiţionale, au adăugat bogate detalii, în culori vii, cu multe motive florale. Dar cel mai însemnat fapt este că zugravii au aşezat pe zidurile pronaosului acestei ctitorii chipul multor voievozi: Neagoe Basarab, Petru Cercel, Mihai Viteazul, Radu Şerban, Matei Basarab, Mihnea (Radu Mihnea), Constantin Şerban, Şerban Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu, semn că istoria devenea o conştiinţă şi deci o forţă românească în neodihnita bătălie întru vădirea dreptăţii şi a libertăţii.

E un adevărat panteon al Basarabilor, aşa după cum Hurezul este un mausoleu al Cantacuzinilor şi Brîncovenilor. Mai mult decît atît, un istoric de artă (Petru Cristea) crede că tabloul reprezentînd nunta din Cana Galileii, zugrăvit în naos, ar figura nunta domniţei Maria, fiica Brîncoveanului, căsătorită cu Constantin Duca, tînărul care avea să fie domn în Moldova, aşa după cum părintele său, Gheorghe Duca, domnise şi în Ţara Românească. Iar dacă, în aprilie 1714, Brîncoveanu putea să ajungă la Tîrgovişte, aşa cum se pregătea, cu întreaga-i familie, altul i-ar fi fost sfîrşitul: s-ar fi adăpostit în Transilvania la Sîmbăta, Braşov, Făgăraş sau Sighişoara şi ar fi trecut la Viena, sub ocrotirea directă a împăratului Carol al VI-lea: avea doar titlul de principe al Coroanei habsburgice. Scăpa de supliciul din „Groapa sîngelui", iar Gin Ali, marele vizir, nu se mai hrănea cu sîngeroasa plăcere a descăpăţînării celor cinci vlăstare basarabe.

În epoca fanariotă, din Turnul Chindiei nu s-ar fi putut vedea decît jalnica paragină a istoricei cetăţi de scaun voievodal. Mai ales că, în timpul războiului turco-austriac din 1736—1739, Tîrgovişte sufere noi distrugeri. Ca şi ruinele Curţilor domneşti din Bucureşti, şi cele din Tîrgovişte au fost vîndute, în 1813, şi demolate sistematic.

Dar pe acest loc istoric al Tîrgoviştei s-a mai petrecut încă un act tragic din istoria română: în curtea mitropoliei, eteriştii lui Alexandru Ipsilanti l-au ucis mişeleşte pe Tudor Vladimirescu. Şi poate numai Turnul Chindiei, din înălţimea lui, va fi văzut pe acei tîlhari, unde au aruncat trupul acestui martir al luptei pentru dreptate şi libertate socială şi naţională.

În acei ani, mișcat de romantica lor înfățișare, îndurerat de paragina în care căzuse și mîndru de amintirile glorioase pe care le genera, poetul Vasile Cîrlova evoca, într-o elegie, „minunile Tîrgoviștei":

„O, ziduri întristate! O, monument slăvit!
În ce măreire naltă și voi ați strălucit,
Pă cînd un soare dulce și mult mai fericit
Își revărsa lumina p-acest pămînt robit"...

Ca să nu se stingă întru totul în „negura uitării", domnitorii Gheorghe Bibescu și Barbu Știrbei i-au mai dres unele monumente venerabile, printre care și Turnul Chindiei; parcă anume ca să-i dea puterea de a privi cum se construiește în jur istoria cea nouă.

În iunie 1848, aici la Tîrgoviște s-a refugiat guvernul provizoriu, lovit de forțele reacțiunii. Amintirile istorice și simțul lor patriotic au făcut din tîrgovișteni aprigi luptători pentru Unire. Iar Turnul Chindiei a fost martorul bucuriei obștești din 1859 și 1877, tălmăcită prin ritmul vioi și vesel al „Horei Unirii" și prin marșurile războiului pentru independență.

Cînd România independentă a prins cheag economic, oamenii de cultură au început a se gîndi mai stăruitor la Tîrgoviște, vechi cuib de vulturi și sălaș de libertate.

La începutul veacului al XX-lea, arhitectul Ghica-Budești a restaurat biserica domnească (1907—1910). Dar lucrurile s-au oprit aici. „Curțile domnești, cum scria Al. Vlahuță în „România pitorească", mîndrele curți de pe malul Ialomiței, înlăuntrul cărora s-a urzit o parte așa de însemnată din istoria patriei noastre, au rămas părăginite — un morman de ruini înecate în bălării, bolți surpate, grămezi de moloz sprijinind cîteva ziduri afumate, în care se văd ca niște răni spărturile ferestrelor, lărgite de ploi. O singură odaie își mai păstrează cei patru pereți lăturalnici; din mijlocul ei se înalță doi salcîmi. În toate părțile se-ntind desișuri mari de bozii și de urzici — de jur împrejur pămîntul crește, ca și cum ar vrea să năpădească și să-nghită și aceste biete rămășițe din ceea ce a fost odată fala și podoaba Tîrgoviștei". Un tablou trist, dramatic de trist și de adevărat. Vremea haină rodea fără milă și conducătorii priveau cu indolență, lăsînd venerabilele ruine să se topească în negura uitării și a neantului.

Totuși, în solida lui rezistență, Turnul Chindiei dăinuia, supraviețuia și veghea ca un semn al lui de-a pururea. Vedea, în toamna anului 1916, cum năvăleau trupele austro-ungaro-germane. Mulți tîrgovișteni, luînd cu dînșii capul lui Mihai Viteazul de la mănăstirea Dealu, se retrăgeau în Moldova ca să reziste și să păstreze ființa României și nobilul simbol al unității, pentru care zeci de mii se sacrificau pe fronturi.

Și nu se poate ca profesorul Ion Grămadă, emigrat din Bucovina și profesor în Tîrgoviște, înainte de a pleca pe front, ca voluntar, să contribuie la eliberarea fraților aflați sub stăpînire străină, să nu-și fi aruncat privirea asupra Turnului Chindiei, împrumutînd de la înfățișarea și istoria lui ceva din semeția și curajul care l-au sprijinit în lupta pentru păstrarea ființei naționale și pentru unitate statală ca să devină „Eroul de la Cireșoaia".

În 1920, capul eroului unității naționale, Mihai Viteazul se întorcea la locu-i de hodină de la Dealu; iar Tîrgoviștea, ca și întreaga țară, se bucura de marele act de la 1 Decembrie 1918, Unirea Transilvaniei cu România, așa cum visase și pentru care se jertfise Viteazul.

Eroii sînt și trebuie să fie eliberatori; altfel nu se pot numi eroi. Așa se vede, se aude, se știe și în Turnul Chindiei. Iar cronicarii, scriitorii, poeții, cîntînd eroismul, cîntă și libertatea. Și nimeni nu poate slăvi libertatea, dacă nu știe a evoca, a sugera imensa greutate a lanțurilor robiei și usturătoarea durere a cătușelor.

Azi Tîrgoviştea a plivit buruienile crescute mai bine de un veac peste venerabilele ruine şi ocroteşte, cu dragoste, cu înţelegere, tot ce este aici artă şi amintire istorică vrednică de slavă.

Din Turnul Chindiei se vede acum, mai ales, istoria nouă a Tîrgoviştei, cu industria ei înfloritoare, cu lanurile binecuvîntate de zefirul belşugului, cu zidiri noi, cum n-au mai fost niciclnd mai măreţe, croite pe nevoile poporului din era socialistă.

Ion Ghica spunea că „ de la Mircea pînă la Vladimirescu nu este un singur nume ilustru care să nu fie scris cu sînge pe pămîntul Tîrgoviştei. Acolo este leagănul luptelor şi al sacrificiilor patriotice. Toate gloriile noastre militare au trecut pe acest pămînt şi au lăsat urme sîngeroase într-acest oraş".

Construind ţara cea nouă, nu uităm istoria, aşa cum se vede de pe Tîmpa Braşovului, din turnurile Cetăţii Suceava, de la picioarele podului lui Apollodor de la Drobeta Turnu-Severin, din Baştea croitorilor din Cluj-Napoca, de la Zididava-Arad sau de la Tomis-Constanţa. Căci mai răsună în conştiinţa noastră stihurile lui Cîrlova, scrise parcă în Turnul Chindiei:

„Deci priimiţi, ruinuri, cît voi vedea pămînt,
Să viu spre mîngîiere, să plîng p-acest mormînt,
Unde tiranul încă un pas n-a cutezat,
Căci la vederea voastră se simte spăimîntat".

La Suceava, în cetate

Ori de cîte ori mă apropii de zidurile cetății Suceava văd, concret, timpul oprit și întipărit în pietre. Timpul acela măreț prin demnitate, prin mîndrie și glorie, dar și încărcat, pînă la saturație, de frămîntări și distrugeri, de dureri și crime, de amărăciune și tragedie. Timpul istoric, greu și urgisit, prin care a trecut acest popor al nostru; timpul soartei lui punctat, doar ici-colo, cu cîte o steluță cu licăr de bucurie și lumină.

Poate de aceea simt nevoia să mă înclin, să-mi razim fruntea de frînturile ajunse pînă la noi, frînturi din zidirile înălțate de strămoși și apărate secole, cu sîngele lor; apoi, cu smerenie și cu buze fierbinți de dragoste, să le sărut.

Cu smerenie și dragoste mare, pentru că, în fapt, nu piatra rece și aspră, ci mîna strămoșilor mei, a nemuritorilor mei strămoși o sărut.

Și sărutîndu-le, mă minunez cum au rezistat, cum au răzbătut prin vîltoarea atîtor furtuni și nu s-au risipit de tot, nu s-au topit în neființă.

Vremile trecute grăiesc celor viitoare mai cu seamă prin ceea ce construiesc. Prin monumentele pe care le înalță. Deci construcțiile, monumentele, operele de artă sînt și documente istorice. Sînt cartea de vizită a unei generații, a conducătorilor ei înzestrați cu geniu, a unui întreg popor care-i insuflă și-i susține. Arată-mi ce creații, ce opere de artă ai creat, ca să-ți spun cine ești, în istorie. Adică în trecut, în prezent și în viitor.

Să-l credem pe Alexandru Odobescu, care ne spune că „monumentele vechi aduc adeseori, din vremile trecute, răsunete pline de glorie sau de jale; ele ne sînt adeseori învățăminte pline de o filozofie adîncă și ne fac a vedea cum timpul șterge și alină toate patimile pămîntești".

Călătorind, întîlnim adesea zbuciumul trecutului, drama și tragedia lui, a poporului și a țării, în timpii cei trecuți. Întîlnim și ne înfruptăm cu mireasma acestui trecut, cu poezia, cu înțelepciunea izvorîtă din suferințele și bucuriile lui. Din ele adunăm comori de învățătură, de desfătare intelectuală, de încîntare și un întăritor moral pentru ceasul cînd tăvălugul greului dă peste noi.

Să poposim, deci, la Suceava, în cetate.

Slăvit fii timp fără moarte al Sucevei! Pe tine doresc să te evoc în acest popas. Și nu din păgînă evlavie sau eres, ci din prea adînc simțămînt de topire în magma sacră a trecutului din care mereu putere nouă aș vrea să sorb.

Și, pentru că despre Cetatea de scaun a Sucevei mă încumet a scrie acum, într-acest mare veac al nostru, mult vrere-aș să am pana, cerneala și harul cronicarilor bătrîni, înțelepți și iscusiți la voroavă. Să am în inimă jarul celor care au apărat acest cuib de vulturi de-a lungul veacurilor, iar cugetul să-mi ardă ca flăcările aprinse pe culmi, ca să vestească la Cetatea de scaun că dinspre hotar primejdii s-au ivit. Că, așa precum pretutindenea pe acest pămînt, și mai mult ca pretutindeni, aici în a Sucevei cetate se întîlnesc, în bun prieteșug și strîns se îmbrățișează, cele ce au fost cîndva, în veac, cu cele care astăzi sînt și cu altele, urzite abia, spre a se zidi în acel mîine care va să vină.

Aidoma cetăților de la Tîrgoviște sau de la Alba Iulia, care, în romana vreme a Daciei, Apulum s-a numit, cetatea Sucevei poartă în a zidurilor ei plămadă străveche sudoare și sînge străvechi, curs parcă anume ca și mortarul și piatra încă mai durabile să fie, întru înfruntarea dușmanilor și răzbirea vrăjmășiilor vremii, peste veacuri. Din acel ceas, cînd în al XIV-lea secol, a ctitorit-o voie-

vodul Petru I zis Muşat şi pînă în a noastră vreme, Suceava a închis în ea, cum închide nuca miezul şi boaba de rouă chipul bolţii cereşti, izvorul tumultos al întregii istorii româneşti, cu bucuriile şi durerile ei. O au înfrumuseţat-o Alexandru cel Bun şi urmaşii lui. Ci, mai ales, Ştefan voievodul, după ce şi-a biruit potrivnicul şi după ce strîns-au „ţara" la locul ce se cheamă „Direptate", şi cu voia ei, a „ţării", s-a urcat în scaunul domniei, s-a grijit cu osîrdie de Suceava: oraşul să înflorească, iar cetatea cît mai nebiruită să fie. Sub agera priveghere a vajnicului voievod şi cu palmele harnicului norod românesc, înălţatu-i-s-au ziduri groase şi turnuri măreţe. Şi curte, cu odăi acătării şi beciuri adînci şi cerdacuri din lemn cu măiestrie sculptat. Şi foişoare i-au pus. Şi bastioane rotunde şi tari, cum nu se află. Unuia i s-a zis chiar turnul Nebuisei, adică „Fără frică". Şi creneluri şi firide pentru străji au încrustat în ziduri. Apoi paraclis ziditu-i-au ca să fie loc de hodină sufletului şi la priveghiuri de taină să aibă unde sta voievodul. Că doar gospodar chibzuit şi chivernisit era acel Ştefan voievod, căruia pe drept norodul i-a zis, mai preurmă, Mare şi Sfînt. Vrut-a el să aibă cetate de scaun vrednică a înfrunta orice primejdie ce asupra Moldovei s-ar abate, şi-a zidit-o pe temeiul cel început de înaintaşi, cu un secol mai înainte.

Şi mai avea cetatea de scaun a Moldovei şapte turnuri acoperite cu plumb şi aramă. Iar unul, cel mai înalt, se împodobea, cum scria Dimitrie Cantemir, „cu o coroană împărătească", pe care o ţineau doi lei. La temelia turnurilor, meşterii aşezară plăci de piatră cu capul de bour, cu o stea cu şase raze între coarne. Un şanţ foarte lat şi adînc, cu maluri zidite, o despărţea de cîmpul de la „Direptate".

Din vîrful dealului, înconjurat pe două laturi cu rîpi drepte, cetatea semeţ privea asupra văii rîului Suceava. Şi, asupra Moldovei întregi priveghea, cu ochii de vultur ai străjerilor din care, măcar unul, portarul Şendrea, se numără printre eroii neamului. El a apărat cetatea, în vara anului 1476, cînd au bătut-o bombele de schijă şi au asaltat-o ienicerii lui Mohamed al II-lea El Fatih.

Aşa Ştefan vodă a făcut din cetatea de scaun cel mai de preţ diamant din cununa de cetăţi de el zidite: Ţeţina şi Hotin, Soroca şi Cetatea Albă, Chilia şi Crăciuna, Neamţ şi Roman. Mai ales dintru acele vremi Suceava a stat ca o inimă a Moldovei şi ca o nădejde a românilor, că libertatea nu se va pierde. Era ţara, atunci, „poartă a creştinităţii". O ştiau şi capetele încoronate ale Apusului şi sultanul care scria către Mengli Ghirai, hanul tătarilor din Crimeia: „Dacă tu vei avea în mîna ta Moldova, atunci ne va fi deschis drumul spre toate părţile lumii"... Ştia aceasta şi papa Sixt al IV-lea: „Dacă turcii vor supune ţara lui Ştefan, atunci ei vor putea trece de aici în Ungaria şi în celelalte ţări creştine". Cu adevăr pot a scrie că în vara leat 1476, urgia cea groaznică a ismailitenilor lui Mohamed al II-lea zăgăzuită a fost. Oştenii portarului Şendrea una cu zidul s-au făcut şi n-au dat locul udat cu sîngele moşilor şi strămoşilor. Întru acelaşi fel, vitejeşte, şi cetatea Neamţului s-a apărat împotriva celor opt tunuri mari (bombarde), sprijinitoare ale asediilor tot mai furioase. Mii de otomani se vor fi prăbuşit în ţepile din fier şi în parii ascuţiţi din fundul şanţului din jurul cetăţii. Iar tunurile cele mari care surpaseră zidurile Constantinopolului în 1453, la cetatea Sucevei, se dovediră neputincioase. Înfruntau urgia ca Belgradul în 1456. O înfruntau zidurile însufleţite parcă de bravura a doi eroi români: Iancu de Hunedoara şi Ştefan cel Mare.

Tot aşa s-a apărat şi Hotinul, în vreme ce Ştefan oaste aduna şi împlinea necruţător război de hărţuială, lovind potrivnicul, pe neaşteptate, ori unde-l întîlnea. Nu-l putea birui încă; dar, ca şi Vlad Ţepeş, cu 14 ani în urmă, îi măcina puterea frîntură cu frîntură, şi-i însămînţa în cuget spaima primejdiei fulgerată de oriunde şi de neştine, din văi şi de după dealuri, din copaci, din margini de codru, ori din umbra dîmburilor. Şi tot aşa, pînă spre toamnă, cînd a ieşit Ştefan voievodul cu oaste nouă, să plătească otomanilor, precum se cuvenea, pentru pierderile de la Războieni. Cum scria Dlugosz, cronicarul polon: „Ci fiind înfrînt

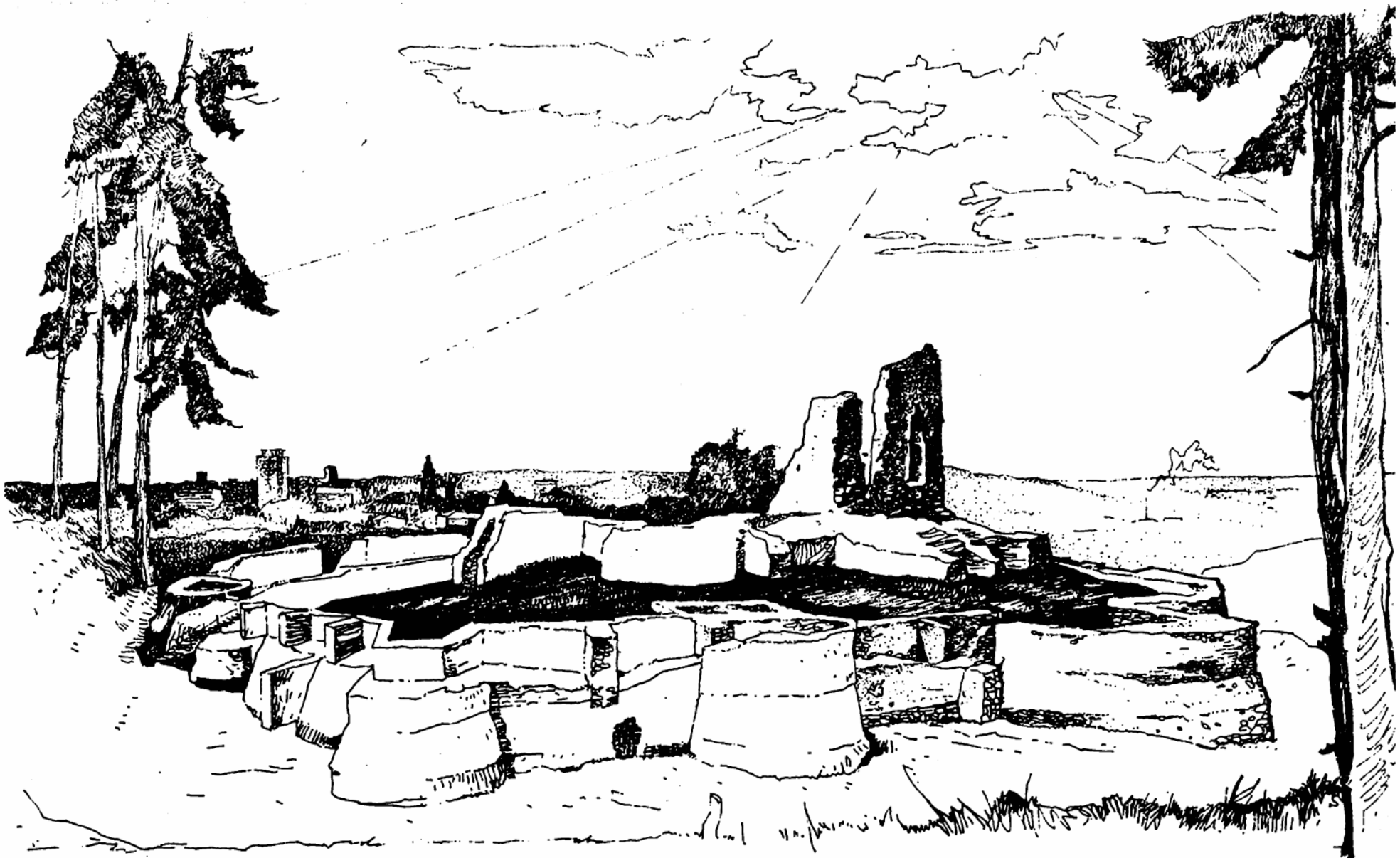

Cetatea Sucevei: cele mai iubite ruine izvoditoare de măreţe şi dureroase amintiri.

în chip desăvîrşit sub amîndouă cetăţile, Mohamed să se retragă cu mare ruşine fost-a silit". Iară Ştefan voievodul cu ai lui s-au întors la Suceava cu inima încălzită de soarele biruinţei.

A scos stîrvurile singure-nfipte în ţăpuşile din fundul şanţului cetăţii şi le-a îngropat la marginea pădurii.

A dres zidurile cu piatră şi var, tămăduind ranele iscate din muşcătura tunurilor duşmane.

A adus prinos şi slavă celor jertfiţi, iar trupurile în cripte le-a aşezat.

Apoi a îngăduit oştirii şi norodului să se bucure, să-şi cînte biruinţa şi cu licoare de Cotnari să-şi desfete inima.

Din afară au venit multe solii cu scrisori de laudă. Acelaşi papă Sixt al IV-lea, într-o epistolă solemnă, din anul 1476, i-a dat nume de faimă europeană: „Adevărat atlet al credinţei creştine".

Sînt bune şi soliile şi scrisorile de laudă. Ci mai bun ar fi fost ajutorul de oaste întru înfrîngere a aceluiaşi duşman. Căci încă o dată, peste nouă ani, în 1485, aflînd că Ştefan vodă se călătorea în Polonia, la Colomeea, să caute ajutor împotriva sultanului care, împreună cu hanul tătar, plănuia să-i fure cetăţile de la mare — Chilia şi Cetatea Albă — o armie otomană s-a năpustit, prin surprindere, a ars oraşul Suceava şi-a pustiit multe părţi din ţară. Dar cetatea nici acum n-au putut-o cuceri. Ştefan voievodul nevoit a fost să dreagă iară zidurile şi să îngroape morţii cu a căror virtute cetatea s-a apărat.

Apoi doisprezece ani turnurile cetăţii Suceava n-au mai văzut chip duşman. Biruinţele cele mari ţin duşmanii departe, măcar o vreme. Ci, în anul 1497, unul cu nume de prieten, craiul Ian Albert, care „în toate părţile fulgera şi tuna cu trăsnetul armelor sale", cum scrie Grigore Ureche, „au scos cuvîntŭ cum va merge la turci, să ia şi să dezbată Cetatea Albă şi Chilia". Ştefan vodă i-a primit solii cu bucurie şi se pregătea ca, împreună, să meargă împotriva duşmanilor. Dar craiului nu-i era dragă cinstea şi alianţa. S-a oprit la Cetatea Sucevei. Şi douăzeci şi una de zile şi tot atîtea nopţi a lovit-o necurmat. A bătut-o cu tunul şi focul. A asaltat-o cu scări şi frînghii. Zadarnic. Străjerii s-au apărat. Porţile nu s-au clintit. Văzîndu-se răzbit de tăria oamenilor şi a zidurilor, leahul a cerut pace. Ştefan vodă s-a învoit, poftindu-l însă a se retrage tot pe drumul venirii: să nu mai pustiiască şi alte părţi din ţară. A jurat craiul că aşa va face. Dar chinuit de foamete şi-mbrîncit de trufie n-a ţinut legămîntul. Şi-atunci a căzut în capcana de la Codrul Cosminului, unde oştenii lui Ştefan vodă, cum scrie Ureche cronicarul, „oborîndŭ copacii cei înţînaţi asupra lor, multă oaste leşească au pierit, unii de oşteni, alţii de ţărani, că le coprinsese ca cu o mreajă calea, alţii de copacii cei înţînaţi". Altă parte de oaste polonă a fost zdrobită de Boldur, vornicul cel mare. Iar craiul Ian Albert, „cu multă nevoinţă strecurîndu-se", a scăpat, cu prea puţini dintre ai săi. Grigore Ureche scrie o amară „certare celor puternici", care uită dreptatea şi „calcă jurămîntul" şi „vrea să slăbească pre cela ce să lupta cu vrăşmaşii creştinilor, pre carile trebuia cu toţii să-l ajutorească". După „izbîndă cu noroc", cetatea Sucevei l-a văzut iară pe Ştefan vodă, intrînd prin jertfirile ei „cu mare pohfală şi laudă, ca un biruitoriu".

Şi-au mai trecut încă şapte ani de tihnă în cetatea Sucevei, pînă sosi ceasul de tristeţe şi jale, că Ştefan vodă, „fiindŭ bolnav şi slabŭ de ani, ca un om ce era într-atîtea războaie şi osteneală şi neodihnă, în 47 de ani... după multe războaie cu noroc ce au făcut, cu mare laudă au muritŭ, marţi iulie 2 zile", 1504.

În zăbranic negru s-a cernit cetatea Sucevei, în acele zile de vară, cînd a ieşit pe porţile-i nalte şi spre cripta de la Putna l-a călăuzit, lăcrămînd, norodul.

Şi încă treizeci şi patru de ani cetatea a stat neîntinată de umbra vreunui stăpîn străin. Au străjuit-o Bogdan fiul, Ştefăniţă nepotul şi Rareş, feciorul din flori al marelui Ştefan. A trăit Suceava bucuria unor victorii şi tristeţea unor omoruri necugetate, aşa cum se întîmplă, în vîltoarea anilor şi-n a oamenilor patimă.

12 ani, 9 luni şi 3 săptămîni cetatea Sucevei l-a avut stăpîn pe Bogdan (1504—1517), fiul îndrăgit al lui Ştefan cel Mare, căruia cronicarul îi spune „Bogdan vodă cel Orbŭ şi Grozavŭ". Orb pentru că şi-a pierdut un ochi în bătălie. Căci, asemeni marilor cavaleri ai vremii, s-a luptat cu craiul Poloniei pentru o mireasă. „Grozav", pentru că a ştiut să se războiască pentru dreptele hotare ale ţării, în mai multe rînduri, cu tătarii lui Beti Ghirai. Grigore Ureche ni-l înfăţişează cu simpatie, scriind: „nu cu puţină laudă pentru lucrurile cele vitejeşti ce făciia, că nu în beţii, nici în ospeţe petreciia, ci ca un strejar în toate părţile priveghiia, ca să nu să ştirbească ţara ce-i rămăsese de la tată-său".

În treaba apărării ţării, şi Ştefăniţă vodă s-a arătat vrednic nepot al lui Ştefan vodă cel Mare, că deşi era tînăr, cum zice cronicarul, „la războaie îi mergea cu noroc, că tot izbîndiia şi lucrul său îl ştiia purta", dar „amintrelea era om mînios şi pre lesne vărsa sînge". Mînia l-a împins de l-a tăiat, în cetatea Hîrlăului, pe hatmanul Luca Arbure, pentru „zavistie", ca să regrete cetatea Sucevei că a pierit „om ca acela, ce au crescut, Ştefan vodă pre palmile lui". Uciderea bătrînului sfetnic a încrîncenat inima cronicarului Grigore Ureche care-l dojeneşte pe tînărul voievod că l-a ucis fără judecată, împreună cu feciorii lui Toader şi Nichita.

A trăit cetatea Sucevei vremea strălucită a domniei lui Petru Rareş. A trăit, cu bucurie, o epocă de construcţii mari, trainice şi frumoase, multe dăinuitoare pînă azi: biserica sf. Dumitru din Suceava, pe dealul Curţii domneşti sau mînăstirea cea naltă şi minunată de la Probota, zugrăvită pe dinlăuntru şi pe din afară şi împrejmuită de ziduri groase şi turnuri de cetate.

La Suceava au fost aduse tunurile şi steagurile cucerite de vornicul Grozav, în bătălia victorioasă de la Feldioara. Cetatea Sucevei a primit, întru adăpostire, averile primite de vodă Rareş de la saşii din Bistriţa, Braşov ori Sighişoara. Cetatea Sucevei a strălucit în faima victoriilor din secuime şi din Maramureş.

Şi tot cetatea Sucevei s-a pregătit, de zor, să înfrunte iarăşi năvala cea mare pornită împotriva Moldovei de armia lui Soliman sultan cel Măreţ în 1538. Avea cu el 200 000 ieniceri şi spahii, întăriţi cu 230 tunuri. În sistemul de apărare a Moldovei, cetăţile Suceava, Roman, Neamţ, Soroca, Hotin alcătuiau un lanţ de nădejde. Era Suceava chiar unul din cele mai de nădejde puncte de rezistenţă, în aripa dreaptă a apărării româneşti. În septembrie 1538, vodă Rareş, cu bunii lui oşteni, după ce a zdrobit pe tătari la Tărăşăuţi, făcea faţă spre poloni care cătau a se năpusti peste Nistru, în înţelegere cu sultanul.

Ca şi altă dată, Suceava ar fi înfruntat, cu bine, marea primejdie, dacă mişelia şi trădarea nu-i deschidea porţile. O adevereşte şi contemporanul Mustafa Gelal Zade: „Cetatea este înaltă, turnurile sînt solide, porţile înguste, şanţurile largi; este aşa de nepătrunsă încît ar împiedica şi zborul unei păsări. În turnurile sale se găsesc aşezate tunuri de toate dimensiunile şi provizii din abundenţă. În şanţurile cetăţii sînt înfipte ţăpuşe de fier şi de lemn, care alcătuiesc piedici secundare. Cetatea este aşa de bine întărită încît cucerirea este foarte dificilă".

Intrînd deci în cetate prin trădare, un otoman din cei mari pre nume Husein aga a găsit tezaurul lui Petru vodă Rareş; numeroase obiecte de aur şi argint, cruci împodobite cu pietre scumpe, evanghelii ferecate în aur, arme scumpe, stofe de preţ şi multe altele care, toate, au umplut haznaua[1] sultanului.

Încărcat de amărăciune, Macarie cronicarul a scris vorbe de mare durere: „Atunci şi prea frumoasa cetate a Sucevei se supune turcilor, care o batjocoriră ca pe roaba cea din urmă".

După trădare zidurile cetăţii, cu sînge frăţesc mînjitu-s-au. Că Ştefan poreclit Lăcustă, omul sultanului, a fost ucis de portarul Sucevei Alexandru Cornea, care domn s-a numit şi a stat în scaun un an, în numele boierimii care voia şi urmărea întoarcerea lui Petru Rareş, cu a doua domnie.

Trei ani a aşteptat şi a veghiat cetatea Sucevei pe cel care multă faimă şi bogăţie îi izvodise. Revenind dară cu a doua domnie, în anul 1541, Petru Rareş „cu multă bucurie năzuindu — cum scrie Grigore Ureche — au intrat în Suceava"...

---

[1] Tezaurul sultanului, vistieria ţării.

„Că toți îl iubiia ca pre un părinte al său și era bucuroși toți de venirea lui". Și, așezîndu-se în scaun, n-a șovăit să dea grea osîndă „vicleniloг", trădătorilor, Mihul hatmanul și Trotușanul logofătul: „cu grele munci i-au muncit, mai apoi le-au tăiat și capetile", ca unor „lei sălbateci și lupi încruntați", pentru cele „multe supărări ce au făcut lui Pătru vodă în domnia dintăi".

Suceava a mai văzut și sărbătoreasca întoarcere a doamnei Elena, a fiilor Iliaș și Ștefan și a fiicei Ruxandra, care stătuseră, din 1538, în cetatea Ciceu. Era primăvară, în 25 mai. Petru Rareș le-a ieșit înainte, cale de „trei mîle. Acolo multă bucurie și veselie era în adunarea lor, că pre cîtă jale era cînd se despărțisă de la Ciceu, de să dusese Pătru vodă la Țarigrad, mai multă bucurie și veselie era acum la împreunarea lor".

A trăit Suceava, după asta, cîțiva ani buni. Că Petru Rareș era, după zisa cronicarului Ureche „ca un păstor bun" care „grijiia de oile sale cele perite să le afle". Și fiind ani de pace, nu avea altă grijă „numai cu toată casa sa a petrece în ospețe și în dezmierdăciuni".

Și cînd domnii petrec în ospețe, cetatea și orașul arată vesel. Dar nu numai desfătări și veselie se desfășurau în Suceava, ci și o samă de construcții, cu care Rareș împodobea țara.

Dar, totodată, în cămările de taină ale cetății Suceava se furișau solii de la puterile europene, cu care voievodul întreținea neîntrerupte legături întru reluarea luptei pentru apărarea și lărgirea independenței Moldovei. Dar n-a mai apucat ziua aceea. Căci iar s-au îndoliat turnurile și porțile Sucevei, lăsîndu-l pe cel ce fusese „la toate lucrurile îndrăzneț", pe vodă Petru Rareș, să se așeze la Probota, întru hodina cea veșnică.

Urmașii, Iliaș și Ștefan, s-au arătat cu totul nevrednici. Primul, după o scurtă domnie petrecută în destrăbălare, s-a turcit cu numele Mahmet. A funcționat doi ani pașă la Silistra. Apoi sultanul l-a despuiat de avere, l-a închis la Brusa unde, curînd, a și murit „de inimă rea". Al doilea, Ștefan Rareș, s-a arătat la început „blîndŭ și milostivŭ și nevoitor spre lucruri bune... ca să poată stinge numele cel rău al frățîne-său". Dar repede și-a dat în petec și s-a rătăcit cu firea. S-a stîrnit în el lăcomia, abuzul, cruzimea. De aceea boierii l-au ucis, la Țuțora, și l-au ridicat domn pe Joldea. Ca să-i dea legitimitatea ocîrmuirii vrut-au a-l căsători, repede și degrabă, cu Ruxandra, fiica lui Petru Rareș. Dar la Șipote s-a întîlnit cu adversarii întorși din pribegie, care veneau cu domnul lor: Petrea stolnicul. Pe acesta boierii l-au urcat în scaunul din Suceava și „i-au pus nume Alexandru vodă". Și parcă spre a-l osebi de un Alexandru vodă cel Bun, pe acesta l-au poreclit Lăpușneanu. Pe Joldea l-au prins, l-au crestat la nas și l-au trimis la călugărie, drept osîndă pentru o pîrdalnică de domnie de trei zile, în septembrie 1552.

Și dacă a intrat în Suceava și „au șăzut în scaun", Lăpușneanu i-a luat lui Joldea și domnița. Ureche ne-o înfățișează pe Doamna Ruxanda ca pe „o fămee destoinică, înțeleaptă, cu dumnezeire, milostivă și la toate bunătățile plecată". Așa că, dacă feciorii lui Rareș n-au cinstit scaunul domnesc din Suceava precum se cuvenea, ca doamnă a Lăpușneanului, Ruxanda a ajutat ocîrmuirea, în cele două răstimpuri.

În prima sa domnie (1555—1561) Alexandru Lăpușneanu s-a arătat bun gospodar: a reparat stricăciunile din cetatea Sucevei și a ctitorit, cu pricepere, zidiri cum sînt cele de la Slatina ori Pîngărați. Dar în 1561, mîndra cetate de scaun a văzut lupta pentru domnie dintre Alexandru Lăpușneanu și Despot vodă. După ce și-a înfrînt adversarul la Verbia, Despot „au apucat scaunul și cetatea Sucevei cu toată averea lui Alixandru vodă", ne povestește, pe scurt, Grigore Ureche. Ca să-și poată consolida puterea, iscusitul umanist și întrepidul aventurier „pre slujitori îi umplu cu bani, pe boieri cu cuvinte dulci îi îmblînziia și să făgăduia să le facă bine mai mult decît vor pofti ei".

Sucevenii aflau că Alexandru Lăpușneanu, refugiat la Istanbul, era exilat la Iconium, ca să i se piardă urma. Dar boierii, în frunte, cu Tomna hatmanul și

Moţoc vornicul „avîndu viclenie ascunsă la inima" lor: au înconjurat prin surprindere cetatea Sucevei, cu gînd să-l prindă pe Despot. Şi iar doi domni s-au bătut între dînşii pentru putere, sub zidurile cetăţii, care ştia mai bine să înfrunte duşmanii din afară decît pe cei dinlăuntru.

Văzîndu-se trădat de boieri şi părăsit, toţi slujitorii şi toată ţara potrivnică, Despot vodă a deschis cetatea. Ştia că va pieri, dar şi ţinea să moară demn. Şi-a pregătit un final de dramă sofocliană: s-a îmbrăcat în straie domneşti, a ieşit afară din cetate mai sus de Suceava, la Areni, unde era multă mulţime adunată şi s-a închinat lui Tomşa. Dar noul domn, Ştefan Tomşa l-a dojenit aspru pentru fărădelegile săvîrşite, apoi l-a lovit cu buzduganul, iar ostaşii l-au înţepat cu suliţele. De pe înălţimea ei, Suceava a văzut sfîrşitul tragic al lui Despot vodă, după ce, într-o domnie de trei ani, a visat să săvîrşească multe şi mari fapte. Ca, de pildă, înfiinţarea unui regat al Daciei.

Dar îndată asupra Tomşei a venit Alexandru Lăpuşneanu, cu ajutor otoman, cu a doua domnie. Aurul l-a purtat de la Iconium pînă la Suceava, teafăr, slobod şi cu sporit chef de domnie. Drumeţind spre Suceava, a rostit atunci, în 1564, către solii lui Ştefan Tomşa, vorbele acelea înscrise în cronica lui Grigore Ureche şi rămase de pomină: „De nu mă vor, eu îi voiŭ pre ei şi de nu mă iubesc, eu îi iubescŭ pre dînşii şi tot voi merge, ori cu voie, ori fără voie". Negruzzi le-a dat o formulare lapidară: „Dacă voi nu mă vreţi, eu vă vreau". Mă întreb dacă e vreo deosebire între asemenea expresie şi cea a lui Ludovic al XIV-lea, rostită peste un veac: „Statul sînt eu!"

În a doua domnie, prin 1564, Lăpuşneanu şi-a aşezat scaunul domniei la Iaşi. De ce? Pentru că aşa îi cerea sultanul care-l scosese din surghiunul de la Iconium şi-l trimitea, cu strajă otomană la Moldova. La Suceava s-a mai petrecut doar scena uciderii celor 47 de boieri, povestită de cronică şi reluată cu atîta putere de evocare de Negruzzi. El înfăţişează cumplitul ospăţ, din noua curte domnească, drept „un leac de frică" pentru doamna Ruxandra, pe care mult o îngrozeau vărsările de sînge. Mutarea capitalei la Iaşi a fost, pentru Suceava, o lovitură de graţie. Ocîrmuirea nu numai că se depărta de cuibul de vulturi al libertăţii, ci accepta şi distrugerea lui. Cronicarul Grigore Ureche nu-l iartă pe Alexandru Lăpuşneanu pentru că, de dragul domniei a doua, a distrus falnicele cetăţi ale Moldovei, aşa cum îi poruncise sultanul, al cărui gînd era „să slăbească ţara din temelie, ca să nu să afle apărătură". Cu mare durere povesteşte Grigore Ureche, cum vodă Lăpuşneanu a umplut toate cetăţile cu lemne, „le-au aprinsŭ de au arsŭ şi s-au răsipit, numai Hotinul l-au lăsat, ca să fie apărătură din spre leşi".

Nebiruita Suceavă a primit lovitură nedreaptă şi piezişă. Mîndra şi brava zidire a lui Petru Muşat şi Ştefan cel Mare, din porunca lui Soliman Magnificul, îşi începea o tristă agonie.

Dar în momente de reviriment şi de răzvrătire, un Ion vodă cel Viteaz, un Aron ori Ştefan Răzvan au căutat să mai dreagă, pe ascuns, cetatea Sucevei şi să se aşeze între zidurile ei. Dar mai ales Ieremia Movilă, în politica lui înclinată spre Polonia, se ştia mai în siguranţă în cetatea de scaun a lui Ştefan cel Mare şi Petru Rareş, cu care, dealtfel, mult voia să arate că i-au fost strămoşi şi că-i moşteneşte. Şi-a îngăduit chiar să zidească un turn nou pe zidurile Sucevei, cetate care simboliza libertatea ţărilor române.

În numele acestui simbol, straja moldoveană de aici a deschis porţile oştirii lui Mihai Viteazul care aducea, pe steagurile ei, curcubeul independenţei şi al Unirii româneşti. Pe sub falnicele ei porţi a intrat biruitor, cum pe sub porţile Tîrgovişteі şi ale Albei Iulia intrase, domnitor unic al celor trei ţări unite, numindu-se şi iscălind: „Io Mihai voievod şi domn al Ţării Româneşti, al Ardealului şi a toată Ţara Moldovei". Dar în vîrtejul evenimentelor, la 27 septembrie 1600, Suceava se afla iar în mîna lefegiilor trimişi de cancelarul Ian Zamoyski să-l reaşeze în scaun pe Ieremia vodă Movilă.

Dintre domnitorii următori, mai ales Vasile Lupu a mai întreprins însemnate lucrări de refacere, în cetatea Sucevei. Cel care ctitorise Golia şi Trei Ierarhi nu

putea lăsa, în neagră surpare, cetatea cea de fală a istoriei românești. Dealtfel aici și-a adăpostit, în 1653, familia și o bună parte din tezaur, cînd Gheorghe Ștefan venise cu oaste să-i ia domnia. Aici, în Suceava, a rezistat Timuș Hmielnițki, ginerele lui Vasile, cu cazacii lui, apărîndu-și soția, pe Ruxandra, și pe doamna Ecaterina, soția voievodului. Ion Neculce scrie, în „O samă de cuvinte", că atunci cazacii lui Timuș au luat plumbul de pe acoperișul mănăstirii Putna, l-au dus la Suceava, „de au făcut glonțuri de pușcă", adică bombe de tun, ca să apere în cetatea Sucevii de oastea lui Gheorghe Ștefan vodă.

Cetatea lui Ștefan cel Mare a simțit în rănile propriilor ziduri apriga și păgubitoarea luptă între cei doi ambițioși poftitori de putere și mărire. Totodată a văzut cum foamea secătuia vlaga lefegiilor cazaci în slujba familiei lui Vasile Lupu, ajunseseră să-și mănînce și opincile, în încăpățînata lor rezistență sub zidurile încă tari. Grav rănit, în luptă, Timuș Hmielnițki a murit, apărîndu-și cavalerește soția. Iar tatăl său, Bogdan Hmielnițki, hatmanul Ucrainei, l-a adus acasă pe năsălie, deși îl trimisese după averi și faimă.

Dar durerile Sucevei nu s-au sfîrșit nici acum. În 1675, Dumitrașcu vodă Cantacuzino, un grec „tălpiz (adică viclean, intrigant) și fricos, cu piele de iepure la spate, și neavînd nici o milă de țară", cum îl caracterizează Neculce, l-a trimis pe Panaitachi Morona, împreună cu un agă turc, să strice iară cetățile, care renășteau mereu din propria-le cenușă. Au intrat stricătorii și la Suceava unde, între timp, se cuibăriseră lefegii „nemți". Și, împreună cu aga turc, Morona a spart lăzile și dulapurile adăpostite acolo și multe lucruri scumpe și odoară au luat, de s-au umplut de avere"... Cronicarul ne informează că soarta s-a răzbunat asupra lui Panaitache, căci „mai pe urmă i-au rămas feciorul, de muri de foame": banii strîngătorului, pe mîna cheltuitorului. Și așa, încă odată, averi ale țării le-au risipit niște venetici. Ion Neculce își exprimă durerea, printr-un fel de refren plin de amărăciune și rostit ca un blestem: „Deci atunci au stricat cetatea Sucevei, ș-a Neamțului, ș-a Hotinului"...

Același fapt îl semnalează și Nicolae Costin, regretînd și el că Dumitrașcu Cantacuzino, „au stricat cetățile cele vestite"; și adaugă amănunte: „au scris la turci de i-au trimis oaste, și punînd lagum sub zidurile cetăților le-au aruncat din temelie. Numai cetatea Sucevei, neputînd-o strica cu lagum au umplut-o de lemne și de paie, apoi le-au dat foc, de au ars-o. Și așa, slăbindu-i zidul, s-au risipit".

Ce inimi haine au fost acelea care ardeau și sfărîmau, a doua oară sau acceptau să fie fărîmate zidurile cele tari ale înfruntării dușmanului, ale rezistenței la opresiune? Și cîte lacrimi mute s-or fi vărsat, de jale, la vederea prăbușirii și pieirii acelor sălașe ale vredniciei, care trei veacuri au apărat, cu piepturile lor de piatră, viața, demnitatea, libertatea și ființa națională?

Cum va fi arătat cerul de deasupra Moldovei în ziua cînd i s-au nimicit, cu pulbere și foc, cetățile?

Mai putem ști noi, azi, cum ar fi împodobit pămîntul României, cu arhitectura lor bătrînă, cu zidurile crenelate și cu turnurile lor înalte amintind de vrednicia strămoșilor din veacurile, eroicele veacuri de demult? L-ar fi împodobit demn și frumos. Iar noi, azi, n-am mai încerca melancolia și tristețea ruinelor. Cutremurul din 1683 a desăvîrșit surparea: atunci a căzut și Turnul Nebuisăi — Turnul fără frică.

Surparea cetăților a îndurerat, umilit și a slăbit mult apărarea țării.

Poate și de aceea, cînd sînt lîngă zidurile Sucevii nu prefir numai istoria poporului, ci aud și gemetele suferințelor întipărite în ziduri. Mai ales că această tristă, dar neprețuită ruină a mai fost martoră la multe nenorociri. De pildă, povestește Neculce cum, în anul 1684, un podgheaz leșesc îl ducea pe Gheorghe Duca vodă, prizonier, la vreme de iarnă, „într-o sanie cu doi cai, unul albu și unul murgu, și cu hamuri de tei, ca vai de dînsul. Ocări și sudălmi de audze cu urechile. Ș-agiungînd la Suceavă, la un sat... au poftit puțintel lapte să mănînce. Iar femeia gazdă i-au raspuns că „n-avem lapte să-ți dăm, c-au mîncat

Duca-vodă vacili din țară, de-l va mînca viermii iadului cei neadormiți". Că nu știa femeia acie că este singur el Duca-vodă. Iar Duca-vodă, dacă au auzit că este așa, îndată au început a suspina și a plînge cu amar"...

Lacrimi tîrzii! Lacrimi lîngă ruine. Dar ruinele nu plîng; ele scrîșnesc mînie și ocări aruncă asupra celor care n-au fost în stare să apere cetățile zidite de strămoși, lăsînd dușmanul să le ardă și să le surpe.

În primele decade ale veacului al XVIII-lea, Dimitrie Cantemir, în *Descriptio Moldavie,* o înfățișa ca pe-o venerabilă ruină, amintitoare de vremi mărețe: „Suceava are în zidurile ei o piatră mare, în care sînt săpate 7 turnuri acoperite cu o coroană imperială, pe care o țin doi lei. Afară de aceasta se mai vede în temelia turnurilor de piatră, în care stau doi pești solzoși, cu capetele în jos și cu coadele în sus, țin sub dînșii capul unui bour, iar în coarnele acestuia o stea cu șase raze".

A mai trecut încă un secol de neguroasă și nedreaptă uitare. Un secol în care teritoriul României a fost arena războaielor ruso-austro-turce, din 1718 pînă în 1829. Adică atunci cînd apusul Europei trăia secolul luminilor, peste țara noastră trecea nămol de oști adverse; iar poporul, jefuit și chinuit, vărsa mări de lacrimi. A venit pacea de la Kuciuk-Kainargi, în urma căreia țările române, secătuite de războiul purtat pe teritoriul lor, erau scutite de haraci pe timp de doi ani.

Dar iată, în 1775, se produce ciuntirea hotarelor Moldovei. Făcea parte dintr-un șir de sfîșieri teritoriale. Se începea seria de împărțiri ale Poloniei înfăptuite de Prusia, Rusia și Austria. Nemulțumită, cu prada luată, Austria a căutat să se compenseze pe seama Moldovei. Îi răpea partea de miazănoapte, Bucovina, pe care o încadra în... Pocuția, ca o parte a Galiției. Așa răpea și Suceava, cetatea de scaun a Moldovei și Cernăuții și Rădăuții și mănăstirile Putna, Sucevița, Moldovița, Voroneț, Dragomirna, orașele Cîmpulung, Vatra Dornei, Gura Humorului. Jefuia florile cele mai bogate și mai frumoase ale țării. Pretindeau că despoaie Imperiul otoman, dar ne jefuiau pe noi, românii. Ministrul austriac Thugut scria cancelarului său, Kaunitz, să se profite cît mai repede de o „ocaziune favorabilă" și „să se pună mîna pe bucata de pămînt în discuție, fără a sta prea mult la îndoială". Imperiul habsburgic nici măcar nu luptase în acei ani cu otomanii. Lărgeau vechiul principiu: război poarte alții, tu fericită Austrie răpește, însușește-ți ce nu-i al tău, ca să ai mai mult ca oricare.

Domnitorul Moldovei, Grigore Ghica vodă, a protestat cu dreaptă indignare. Arăta că Maria Tereza, împărăteasa Imperiului habsburgic, răpea cea mai rodnică și mai frumoasă parte a țării. Dar Thugut, ajutat de plasa lui de intrigi diplomatice și de corupția demnitarilor otomani, l-a pîrît sultanului că este omul țarinei Ecaterina și că i-ar fi cerut ajutorul împotriva stăpînirii otomane. Rar fapt politic, mai urît, mai scandalos, mai jicnitor la adresa demnității și libertății popoarelor.

Pe Tahir aga, comisarul sultanului, Thugut l-a cumpărat cu o mie de galbeni. Pe pașa de Hotin l-a mituit cu 30 000 fiorini. Chiar fanariotului Iacovaki Rizu, socrul lui vodă, i-a strecurat în pungă un bacșiș de 1 000 de galbeni, numai să închidă ochii, să se facă a nu vedea sfîrtecarea Moldovei.

Îndemnat de țarina Ecaterina a II-a, dar fără a fi susținut cu energie, Grigore Ghica vodă își repetă protestele. Încearcă să salveze măcar Suceava, vechea cetate de scaun a țării. Zadarnic. Oamenii sultanului, corupți, acceptau ca și cum ar fi dat din moșia lor. În anii cînd regele Prusiei, Frederic al II-lea, împărăteasa Austriei, Maria Tereza, și țarina Ecaterina a II-a, în neostoita lor dorință de expansiune, ciunteau granițele Poloniei, sfîșiau și hotarele Moldovei. Thugut taxa dreptul și datoria lui Grigore Ghica vodă de a apăra integritatea țării ca pe niște „uneltiri înveninate". Și în cadrul unei convenții otomano-habsburgice, sultanul „ceda" Bucovina Mariei Tereza.

Dar guvernul habsburgic nu s-a mulțumit numai cu teritoriul. A urmărit să-și asigure stăpînirea, făcînd să dispară contestatorii. Deși țara era grav ciun-

tită, deşi revărsări de ape şi potop de lăcuste nimiciseră holdele, deşi o furtună înecase 19 corăbii încărcate cu cherestea românească destinată Istanbulului, deşi se hotărîse ca ţara să fie scutită de haraci, totuşi dregătorii otomani, îndemnaţi de oamenii lui Thugut, cerură lui Grigore Ghica vodă cantităţi mari de cereale şi un nou transport de cherestea. Cînd vodă a argumentat că ţara-i năpăstuită de calamităţi, marele vizir i-a poruncit să cumpere grîne din Polonia şi să aprovizioneze Istanbulul. Amînînd împlinirea poruncii, Ghica şi-a iscălit osînda la moarte. Printr-un tertip stupid, trimisul sultanului, pe numele lui Kara Hisarli Ahmed-bey, l-a atras la gazda sa din Iaşi. Îndată ce a intrat, asupra lui vodă au tăbărît o liotă de ieniceri. După o scurtă luptă corp la corp cu călăii, a fost ucis. Capul voievodului jertfit pentru protestul împotriva răpirii Bucovinei, a Sucevei, străveche cetate de scaun, a fost trimis sultanului, ca un adaos la sîngeroasele crime săvîrşite de-a lungul istoriei.

Aşa Cetatea Sucevei a rămas la străini. Fraţii se priveau peste apa rîului Suceava, suspinau şi îngînau, cu lacrimi de jale, cîntecul lui Ştefan vodă. O mai vizitau cîte unii, trecînd hotarul cu „pas" de la împărăţie, ca să asiste la cîte un hram. O mai vizitau uneori negustorii şi ciobanii. Dar nici un român n-a putut-o uita vreodată. De cîte ori se ivea prilejul urcau pînă la Cetate, într-un pios pelerinaj şi mai smulgeau, pe furiş, cîte o buruiană crescută pe sacra ei ruină.

Într-un secol şi jumătate de stăpînire străină, cetatea Sucevei a devenit un morman de moloz, aproape asemeni dealului pe care-i aşezată. Noroc că, după 1895, a venit aici un istoric şi arheolog austriac, Karl A. Romstorfer, care, înţelegînd valoarea istorică a monumentului, îndrăgostindu-se de frumuseţea artistică a bisericilor bucovinene, a săvîrşit o lucrare întru totul lăudabilă, pentru care românii îi sînt recunoscători: a pornit restaurarea manastirilor şi scoaterea ruinelor cetăţii de sub spini şi hlădărie de cucută amară, de sub valuri de moloz şi ceaţă de neagră uitare. Lucrarea lui, „Cetatea Sucevei" a şi fost tradusă în româneşte, încă din 1913.

Dar a venit şi anul 1918: Imperiul austro-ungar s-a prăbuşit sub voinţa revoluţionară a popoarelor.

Suceava şi întreaga Bucovină, ca şi toată Transilvania s-au unit cu România. Cetatea lui Ştefan, ca şi mormîntul lui şi al tuturor muşatinilor au venit acasă. N. Iorga scria: „Cei ce au jucat pe mormîntul naţiei noastre au căzut în el şi s-au mirat că nu ne găsesc într-însul". Habsburgii se vor mai fi mirat, cu spaimă, că, de fapt, jucau pe propriul lor mormînt care, în sfîrşit, s-a deschis şi i-a înghiţit.

La Suceava în cetate, ca şi la Tîrgovişte şi Alba Iulia istoria se înfăţişează ca o făclie nestinsă.

A înfruntat asalturi şi tunuri, dinamită şi foc, a îndurat furia şi ura distrugătorilor, surpată şi arsă, părăsită, urgisită în vînătă uitare a fost, dar tot n-a pierit cetatea Sucevei.

Şi n-a pierit pentru că a întruchipat poporul şi ţara, cu durerile şi bucuriile, cu înfrîngerile şi biruinţele, cu vrerea şi puterea lor de a răzbate prin vipia şi mîzga veacurilor. Şi n-a pierit pentru că, aidoma poporului, rădăcină şi temei adînc înfipte în pămîntul ţării a avut. Ca şi poporul, şi împreună cu el, a aşteptat zilele de azi. A aşteptat ca românii să se unească. A aşteptat vremea aceasta nouă, a socialismului. Să vadă oraşul reîntinerit şi sporit, întărit cu industria de pe malul Sucevei. Să-şi oglindească frumuseţea în mozaicul din piaţă. Să primească miile de vizitatori, gata să-i mîngîie cu simţămînt pios zidurile bătrîne. Şi să le asculte şoapta: „Aici am stat veacuri, şi tot aici, veacuri şi veacuri neclintit voi sta. Da, neclintită, în pofida zdruncinăturii secolelor. Ia aminte, trecătorule: poporul a numit unul dintre turnurile mele „Fără frică".

Noi, în aceste vremi socialiste, de renaştere românească, noi am cules cu evlavie toate pietrele şi cărămizile surpate în şanţ şi-n rîpă şi le-am urcat, la loc pe ziduri. Mai lipsesc însă multe, măcinate de vreme şi pierdute fiind. Pînă la întregirea şi înălţarea zidurilor aşa cum au fost, mai trebuie încă multă, foarte multă piatră, cărămidă şi dragoste de trecut.

Deocamdată am creat noul oraş al Sucevei: unul din cele mai frumoase oraşe ale României.

Deocamdată am înălţat monumentala statuie, acolo pe Dealul Cetăţii. Pe-un cal uriaş de bronz, Ştefan cel Mare stă solid, mîndru, demn şi înalţă, cu măreţie, buzduganul spre cerul dreptăţii şi al libertăţii. Un monument glorificator, asemeni întru splendoare celui ridicat, tot în aceşti ani, lui Mihai Viteazul în Piaţa Independenţei din Cluj-Napoca.

Privind-o, de departe, cum se ridică, falnică, deasupra zării, avînd ca soclu nu numai stîlpul de marmură roz-albă, ci tot promontoriul Cetăţii, de unde patruzeci şi şapte de ani Ştefan voievodul a vegheat şi apărat ţara, orice român dobîndeşte sentimentul concret că Voievodul cel Mare, întruchipat în bronz, veghează şi azi. Şi va veghea de-a pururea.

Căci el, voievodul semeţ şi demn, ca-n cadenţele lui George Coşbuc,

„A făcut din oaste-un munte şi-a-nhăţat pe regi de plete
Şi arînd de ciudă cîmpul, puse-n jug duşmanii lui,
Pe mănunchiul spadei sale mîna lui tot caldă stete,
Căci el nu ştiuse-n viaţă cum s-anine spada-n cui".

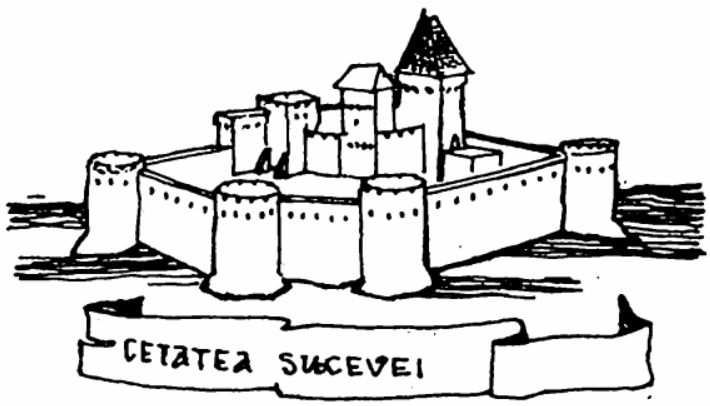

Amurg şi zori pe Cîmpia Turdei

Pe Cîmpia Turdei am poposit singur, în seara zilei de 7 august. Am ales anume această dată: voiam să stau de vorbă cu amintirile locului.

Am aşezat cortul aproape de locul unde se bănuieşte a fi fost cortul voievodului. Pînă la miezul nopţii am privit cerul semănat cu stele. Şi, gîndind istorie, aici pe locul unde Jacques Beauri, cu ceata lui de valoni, l-au ucis pe Mihai vodă, parcă am auzit-o pe maica Teofana* întrebînd cu înlăcrămare:

— Cum de te doborîră, Mihai?

---

* Numele luat de mama lui Mihai după ce s-a călugărit.

— Prea mulți dușmani aveam, iar prieteni prea puțini, maică. După Mirăslău, Bucov ori Curtea de Argeș, cîștigai Guruslăul. Dar aici, pe Cîmpia Turdei, aici am fost de istov înfrînt.

— Nu cumva, Mihai, făcuși lucrare zădarnică?

— Adevărul nu poate fi, în același timp, de partea călăilor și a victimei. Am mers, galopînd, drept spre ținta mea. Nu m-am temut nici cînd, de nimic. N-am fost apostat, adică nu m-am lepădat nici o clipă de gîndul cel mare. Vrui să-l făptuiesc cu orice preț. În cronică numai fapta se pomenește, iar între oameni numai ea, fapta-i pilduitoare. Și înfrîngere mai cumplită nu se află decît moartea înainte de împlinirea gîndului, a visului. Adică înainte de a le tălmăci în faptă. Iar moartea mea avu chipul de ceară al generalului Giorgio Basta. Nu l-am crezut prieten, dar nădăjduit-am că, pînă la urmă, va recunoaște sfînta dreptate. Și-apoi, adevăr grăiesc, mi-a fost milă de el ca și de vistierul Dan și de Vintilă vornicul; s-au hiclenit, acolo la Călugăreni, tocmai în toiul de jar al bătăliei și nu i-am tăiat ca pe niște mișei, precum s-ar fi cuvenit. Dacă nu-i lăsai să piară, ei nu mă lăsară să trăiesc. Mă urmăriră pînă aici, pe Cîmpia Turdei, unde sfîrșit vieții mele în chip mișelnic pus-au. Deci iată cum mila mă schimbă din călău în victimă. Nu, n-am vrut să fiu nici una, nici alta. Și totuși jertfă fost-am.

— Sîngele tău, Mihai, a colorat macii din moșia noastră și a împodobit curcubeul larg încovoiat pe bolta cerului de deasupra României.

— Știam că voi muri, ci nu mă temeam. Îmi urmam soarta care, de la trădarea lui Ștefan Czaky, de la întîia mișelie a lui Basta, din ziua bătăliei de la Mirăslău, îmi deveni maștеră. Spun filozofii că numai cugetul în care a ars un rug desparte adevărul de fericire. Eu n-am despărțit, niciCînd, adevărul de fericire, ci le-am împletit într-o singură coloană, colcana unirii, dreptății și libertății norodului și moșiei mele. Dar, pentru cutezanța asta, primii mișelnică sulință în spate. Trupu-mi fu în pulbere aruncat, iar capul, în mare batjocură, pe-un stîrv de cal mi-l puseră netrebnicii.

— Mihai, uita-vei acea cumplită fărădelege săvîrșită în amara zi de 8 august 1601?

— Nu, maică Teofana: să nu uităm, să nu iertăm. Avui prilej să învăț că o țară fără eroi e nefericită, iar o istorie fără martiri e oarbă. O țară fără eroi e nevrednică și cade fărîmată în bătălia sfîntă întru apărarea adevărului, întru cucerirea dreptății și întru năzuința spre fericire. Am simțit moartea în preajmă din clipa cînd, la cetatea Cașovia, Basta mi-a întins mîna și, cu buze vinete, mi-a jurat prietenie. Moartea s-a apropiat de mine la Guruslău cînd n-am lăsat dușmanul să-l ucidă pe Giorgio Basta, general împărătesc. De cînd am pus steag pe locul unde l-au tras în țeapă pe căpitanul Baba Novac. Sau cînd a trebuit să-l trimit pe Stroe Buzescu la Făgăraș, s-o ia pe doamna Stanca și la Alba Iulia s-o ducă, să fie față la alaiul primirii. Bănuiam că voi muri de mîna ucigașă, dar nu mă înfricoșam. Mă hrăneam cu lumina dreptății mele și credeam că voi mai ajunge în cetatea Albei Iulia, în Tîrgoviște, în Suceava, să țes din nou covorul Unirii tuturor românilor.

Cetatea Clujului, acolo unde, pe rug, fusese ars Baba Novac, căpitanul, prietenul și slujitorul meu, mai duhnea încă a scrum de carne arsă. Și iată împlinit cuvîntul filozofului: Cugetul în care a ars un rug desparte adevărul de fericire. În inima mea au ars sute de ruguri. Și jzul de scrum, înăbușitor învăluit de vînt asupra cugetului urmașilor și urmașilor urmașilor mei o să se stingă doar în ceasul cînd dreptate se va face acestui norod al nostru și cînd lăsa-l-vor tiranii să trăiască în Unire și slobod.

— Am aprins o lumînare la piciorul țapei unde înfipt-au trupul Novacului.

— Am văzut, maică Teofana. Multe oase căzuseră, în risipire. Mai rămăseseră cîteva coaste, brațul drept și tidva viteazului căpitan, înfiptă-n vîrf de țeapă. Pe lemnul țepușei negre dîre de sînge uscat. Vai, cum atîrna osul brațului drept... Brațul și sîngele celui care m-a apărat și străjnic se bătu la Vidin, la Șelimbăr, la Verbia și Hotin...

— E mucenicul gîndului de Unire.

— Mucenic, da! Dar de ce, maică Teofana, fără sîngele mucenicilor orologiile istoriei încremenesc? De ce istoria fără martiri e oarbă?

— Nu ştiu... Ci mă încrîncen gîndind cît de nedreaptă a fost moartea ta, Mihai. Te doborîră tocmai cînd se iveau iarăşi zorii să lumineze, încă mai strălucitor, văzduhul şi pămîntul acestei ţări.

— Basta ştia că desăvîrşita înfrîngere se află în moarte. Se cuvenea ca eu să-l dau morţii, ca hiclean şi vînzător. Înlăturarea lui ar fi limpezit lucrurile şi ţara de o stafie, de un strigoi de sînge sugător. Dar, iată, eu, curajosul, nu îndrăznii să-i pun sabia-n piept. Şi iată: sîngele meu a înroşit şi mai tare macii din lanurile de grîu. Ştiam că voi muri şi nu mă temeam. Mă simţeam tare pentru adevărul ce-l purtam în mine. Adevărul şi fericirea vieţii mele se cheamă „Unirea ţărilor române ca slobode să trăiască".

— Şi crezi că o istorie fără martiri nu-i vrednică să apere adevărul şi dreptatea?

— Deocamdată aşa-s vremurile: adevărurile cele mari şi dreptatea cea dreaptă cer martiri.

— Iar tu fiind unul din martiri, Mihai, n-ai murit. Trăieşti în inima fiecărui român. Şi cît timp inima lor bate şi numele tău se aude rostit cu durere, cu evlavie, cu părere de rău, cu mîndrie şi cu gînd de a fi socotit o pildă vrednică de urmat. E bine că Sadeler şi Franz Franken al II-lea ţi-au pictat chipul, rînduindu-te printre bărbaţii de seamă ai acestei vremi.

— Dar de ce trebuia numai prin moartea mea să dovedesc că pe lume se află prea multă nedreptate, ură şi omucidere?

— Ai fost o victimă nevinovată.

— Ştiu, victimele fac călăii. Pe al lui Alexandru vodă îl spăimîntai: faţă în faţă fiind, cu îndrăzneala şi cu ascuţişul privirii îl biruii. Îi încremenii satîrul şi-l scutii de a avea, la zilele lui, încă o nedreaptă ucidere. Într-un fel l-am îmblînzit. L-am preschimbat iar în om. Dacă mi-ar fi pus capul pe butuc, mulţi l-ar fi blăstămat. Lepădînd securea de călău se făcu om de faimă şi binecuvîntare: curajosul călău care n-a tăiat capul lui Mihai, banul Craiovei.

— Ei, dacă Jacques Beauri te privea drept în faţă...

— L-aş fi fulgerat cu privirea, l-aş fi înmărmurit şi i-aş fi pus sabia cu ascuţişul în dreptul inimii. L-am crezut prieten, iar el, cîinele, m-a lovit pe la spate. Dacă Basta ar fi venit cu spada, el, adevăratul călău, l-aş fi judecat cu spada ca pe Hasan paşa.

— S-a mulţumit să ridice, tremurînd de frică, steguleţ roşu, în boldul cortului.

— Semn ca tîlharii şi slugoii trimişi cu poruncă să tăbărască asupră-mi, precum haita de lupi.

— De cînd sîngele tău a intrat în acest pămînt, urmaşilor li-i şi mai drag.

— Asta-i mîngîierea şi fala mea cea de pe urmă, maică Teofana. Dar cine uită omorul nelegiuit la el părtaş se face. Mă întreb, totuşi: osîndi-l-va pe Basta ucigaşul, ori pe mine că nu izbutii să mă apăr?

— Basta şi-a hrănit pofta de mărire cu sîngele celor care-i stăteau în cale. Tu, Mihai, ai crezut numai în steaua dreptăţii tale şi întru strălucirea ei te-ai luptat.

— Maică Teofana, cine-i va doborî pe ucigaşi? Cine-i va aşeza în groapa osîndei? Şi cînd?

— Istoria, Mihai. Despre Basta se va vorbi doar ca despre un călău. Nume blestemat şi sperietoare. Veacurile îl vor înmormînta în cerneala batjocurii. În schimb, numele tău va renaşte, mereu mai luminos, în filele istoriei ca lăstarele stejarului şi ca florile roşii de mac, în lanul de grîu, primăvara. Va reînvia cu fiecare rînd de oameni şi cu fiecare român, de milioane şi milioane de ori, cît vor fi dureri şi bucurii în inimi, război ori pace între neamuri.

— Trupul meu, maică, se topi în pămîntul acesta pe care cu viața-mi vrui să-l apăr și poporul să-l unesc.

— Da; iar gîndul și fapta ta rodesc din seva și căldura lui.

— Totuși, greșii și eu, cînd mă prefăcui a crede minciuna ucigașului. Cercai a mă face frate cu dracul pînă trec puntea. Biruind la Guruslău, am zis c-am trecut puntea. N-am știut că, uneori, dracul e mai al dracului decît dracul și ticălosul Basta mai nemernic decît toți nemernicii lumii.

— Da, asta-i greșala ta: ai socotit că poți răpune minciuna numai cu spada dreptății și a adevărului tău.

— Ei, maica mea Teofana, greu este a sluji adevărul înotînd în mocirla neagră a minciunii. Ai auzit de epitaful ce-mi ticlui Szamoskozy cronicarul? Eu am pășit cu lumînarea în mînă în urma sicriului lui Andrei Bathory, înmormîntîndu-l cu cinste, ca pe un prinț, deși-mi fuse dușman. Ei îmi puseră capul pe-un stîrv de cal. Eu am așezat pe cel ucis de secui la loc de slavă în cripta Catedralei din Alba Iulia. Ei îmi azvîrliră trupul la cîini. Cum pot să mai slujesc dreptății, încrederii în oameni, adevărului?

Îi zicem „Mormîntul lui Mihai Viteazul" dar, de fapt, e doar adăpostul din Mănăstirea Dealu pentru capul celui ucis mișelește pe Cîmpia Turdei.

— Cum poate sluji crinul lumina şi gorunul soarele, stînd cu rădăcinile în lutul negru? Din 13 august 1595, de la Călugăreni, tu eşti în firul ierbii, în grîul copt, în nourii furtunii şi în cerul senin de deasupra acestei ţări. În toate ale acestui pămînt românesc eşti tu, Mihai. Duşmanii te-au ucis şi te-au batjocorit. Ci marea ta faptă, libertatea şi Unirea, ţi-a dăruit nimbul nemuririi, iar batjocura lor s-a preschimbat în raza de soare vrednică a hrăni, veşnic, cu lumina ei numele tău.

— Poate nu ştii că, în afurisita dimineaţă de 8 august mă sculasem înainte de zori şi meditam cum să-mi împac neprietenii. Nu gîndeam să pierd pe careva. Nu! Celor care n-ar mai fi vrut să mă slujească mă pregăteam să le împart simbria şi să le spun: „Plecaţi încotro vedeţi cu ochii, dacă nu vă mai plac ochii mei. Vă mulţumesc că m-aţi ajutat s-ajung iar între ai mei"... Aşezat pe scaun, priveam izvorul luminii din străfundurile nopţii, ascultam cîntarea neauzită a razelor aurorei şi, fără să ştiu cum, pornii şoaptă de dragoste pentru tine maică Teofana şi pentru ţara asta pe care eu, cel dintîi, am întregit-o. Visam s-o mîntui de nedreptăţile poruncite din cuiburile tiranilor. Eu asta vrui: cu puterea să scutur înjuguirea, ori de unde venea. Avui doar izbînda clipei. Mă poticnii crezînd într-un şacal arnăut, ca Basta, în aga Leca, în Czaky, în Secuiul, în Dan vistierul, în Vintilă vornicul; toţi hiclenii m-au vîndut, şi mişelnici ucigaşi asupra-mi au trimis, mişeleşte să mă doboare... Am greşit. Ci nu se cuvine ca ale mele greşeli să sperie pe cineva. Ele poveţe cuvine-se a fi pentru cei care vin după mine: să nu mai greşească. Şi să nu se mai înşele precum eu mă înşelai. Să aleagă din faptele mele numai ceea ce bun a fost şi pilduitor şi luminos. Ci, mai ales să vadă că eu am făptuit ceea ce toţi credeau că nu-i cu putinţă... Am făptuit nefăptuitul. Adică am dovedit urmaşilor că Unirea e cu putinţă, dacă stă pe temei de vrednicie, de adevăr şi dreptate...

Soarele şi-a ridicat fruntea deasupra zării. Lumina lui a topit aburul umbrelor: le-a amuţit. Ci eu le-am văzut, le-am auzit şi le-am simţit în cîntarea păsărilor, în mireasma florilor, în holdele bogate din jur, în coşurile nalte, fumegînd alb-roz în luciul zorilor, în casele mari, albe, din apropiere, în avionul care trecea pe sus, sus de tot, pregătindu-se să aterizeze la Someşeni, pentru Cluj-Napoca.

Şi toate îmi spuneau că locul jertfirii silnice a Viteazului e loc sfînt, loc de pelerinaj, patriotic. Marile idealuri nu pot fi înjunghiate, nici arse pe rug. Şi dacă se întîmplă să fie totuşi arse, lumina lor îi orbeşte pe călăi şi străluceşte în eternitate.

Pe urmele unor cărţi de demult

„Orice epocă de cultură ce se încheie
lasă în floarea uscată semînţele vremii
noi; nu le risipiţi!"

N. Iorga

În muzeul Mănăstirii Neamţului am văzut, cîndva, două sau trei vechi tipografii, teascuri cu şurub şi vîrtelniţă, de sub tăbliile cărora au ieşit sute şi sute de cărţi, într-o vreme cînd slova „scrisă cu tiparul" se înfăţişa ca o mare descoperire tehnică şi una din epocalele cuceriri ale omului, în bătălia lui pentru propăşirea mai grabnică a ştiinţei, culturii, civilizaţiei. Părea o născocire atît de îndrăzneaţă, de neaşteptată, încît minţile mai şubrede, mai înfricoşate, mai înapoiate, socoteau tiparul drept lucrarea necuratului. Şi se fereau, cu spaimă, de ea.

Dar azi, în muzeu, e deosebit de emoţionant să cercetezi aceste scule uimitor de simple, de elementare, de grosolane şi de greoaie, înnegrite de vreme, tocite de îndelunga folosire, lustruite de patina vremii ori bortilite de carii. Scule vetuste în care, de oricîtă imaginaţie ai dispune, tot nu poţi ghici pe strămoaşele rotativelor de azi, adevărate uzine de fabricat cărţi, milioane şi milioane de cărţi. Sînt tiparniţele acelea nişte scule mai mult decît umile, de primitive; dar aşa cum sînt, se numesc, la urma urmelor, contemporane cu caravelele cu care Columb a descoperit America, iar Magellan a înconjurat întîia oară globul pămîntesc, contemporane cu Neculai Milescu Spătarul, care străbătea Siberia de-a lungul, stabilind cale nouă de legătură între Rusia şi China. Scule simple şi rudimentare care, atîtea veacuri, au „tescuit" mii de cărţi, de lucrări de artă tipografică şi au ajutat oamenii să-şi împărtăşească gîndurile şi simţirea şi să grăbească progresul. La început, o vreme, „scrierea cu tiparul" s-a întrecut cu scrisul cu mîna. Meşterii tipografi s-au concurat cu artiştii copişti de manuscrise. Ajutaţi de tiparniţele, de „maşinile" lor, tipografii au biruit. Au scos tagma copiştilor din uz. Au nimicit o profesie şi o artă, dar au creat altele şi au uşurat în chip uriaş, răspîndirea cărţilor. De la „maşina" lui Gutenberg, marea descoperire a veacului al XV-lea, tiparul a devenit minunatul instrument de răspîndire al oricărei creaţii intelectuale umane. Tot ce se leagă, se exprimă prin cuvînt, printr-un semn, a putut să fie pus într-o carte şi multiplicat, repede şi în cantităţi tot mai mari. Tiparul a difuzat idei şi sentimente, ca să rodească ştiinţă, înţelepciune, poezie, artă, frumuseţe, dar şi întunecime, ură, răzbunare şi moarte.

Recunoscători, cu pietate, copiştilor de manuscrise şi tiparniţelor modeste din veacurile trecute, să pornim o scurtă peregrinare pe urmele unor cărţi, preţioase instrumente şi valori nu numai ale ştiinţei şi artei, ci şi ale unităţii şi afirmării româneşti. Îmi vine în minte metafora lui Lucian Blaga din „Inscripţie la un izvor":

„Prin luturi, zgură şi putregaiuri,
prin elemente străbat,
Călătorule, aibi încredere-n graiuri,
cum este al meu.
Nu sînt zeu,
dar ies curat".

Mi se pare o metaforă a rolului şi soartei cărţii, a cuvîntului scris şi tipărit, în istoria şi spiritualitatea oricărui popor. Şi a poporului nostru, îndeosebi.

Îndeosebi pentru că, aproape un mileniu, românii fost-au nevoiţi a trăi despărţiţi, într-o ţară sfîrtecată de silnice şi nedrepte hotare, pentru că, în tot evul mediu, şi în o parte din cel modern, cartea a fost semnul şi instrumentul înţelepciunii şi al luminii, al menţinerii, prin hrană spirituală, a unităţii româneşti, în spaţiul carpato-dunărean.

Izvorîtă, creată din substanţa celor mai înalte gînduri şi mai nobile simţăminte, copiată cu osîrdia caligrafului artist, ori multiplicată cu slova de plumb a tiparniţei, cartea în grai românesc n-a ţinut seama de graniţele impuse de stăpînii vremii, ci a circulat, în taină ori făţiş, pînă la graniţele teritoriale ale limbii române.

În desagii călugărilor peregrini prin ţară, în căruţele negustătorilor înşirate în caravane, în traista ciobanilor ori în bocceaua de la oblîncul şelei unor drumeţi singulari, cartea a călătorit prin toată România. A poposit ca danie pentru mănăstiri, pentru vreo faţă cărturărească ori ca zestre a unor tinere logodnice, mutate matrimonial din Moldova în Ţara Românească sau Transilvania. Adesea a circulat între lucruşoarele împachetate în grabă ale unor pribegi, dintre boieri sau în lăzile unor domnitori maziliţi. Oricum cartea în grai românesc s-a simţit la ea acasă pe întreg rotundul pămîntului României.

Chiar dacă au interzis-o împăraţii şi au ars-o zbirii.

Nu voi uita niciodată ce mare importanţă dădea N. Iorga circulaţiei vechilor cărţi româneşti şi cu ce pasiune, cu ce înfiorare de cuget le descifra inscripţiile, însemnările, datele care vorbeau despre viaţa oamenilor din ţinuturile pe unde au peregrinat, despre evenimentele, de tot felul, la care martore au fost.

Itinerarul peregrinărilor şi viaţa multor cărţi medievale româneşti pot constitui subiecte de epopee, de roman.

De multe ori, în biografia unei cărţi vechi interesează şi cucereşte pînă la revelaţie dorinţa de a şti cine a scris-o ori tradus-o, cine a copiat-o sau tipărit-o, cine a migălit-o, dîndu-i fiinţă, personalitate şi drept de circulaţie în lume. Alteori dorim să aflăm eforturile mari de a procura acele cărţi. Aşa după cum vrem să ştim prin cîte mîini au circulat, adesea dintr-un capăt în altul al ţării, ani şi decenii şi veacuri de-a rîndul.

Ştim azi că tipăritura lui Macarie din 1508 a pătruns în tot spaţiul românesc. Ştim, de pildă, că dacă un caligraf sau diac copia o carte pentru o persoană sau o instituţie anume, ea trecea prin mai multe mîini, generaţii întregi.

În 1547, tipograful Dimitrie Liubavici a „tescuit" un „Apostol", la Tîrgovişte, pentru Moldova; dar un exemplar din acea ediţie s-a descoperit la Sibiel, în Transilvania; dovadă că fenomenul de absorbţie a cărţii era multidirecţional. Un tipograf originar din Moldova, numit chiar Filip Moldoveanul, tipăreşte la Sibiu „Catehismul românesc" din 1544. Asemenea carte, ca şi alte tipărituri ale sale, s-au răspîndit în toate cele trei ţări române.

Coresi, născut în Ţara Românească, şi-a desfăşurat activitatea la Tîrgovişte şi Braşov. Iar cărţile tipărite de dînsul, la cererea capilor bisericeşti ori a voievozilor, s-au răspîndit pretutindeni, dintr-o imperioasă necesitate culturală general românească. De multe ori, tălmăcirea unor atari cărţi şi multiplicarea lor era opera unor colaborări între cărturarii din toate provinciile române. De pildă „Evanghelia cu învăţătură" sau „Cazania" din 1581, cum se scrie în predoslovie, a tălmăcit-o Coresi „ce era meşter învăţat într-acest lucru"... „împreună şi cu preoţii de la biseareca Scheilor de lîngă cetatea Braşovului, anume popa Iane şi popa Mihai". Aceeaşi lucrare prezintă şi o interesantă conlucrare cu fruntaşii saşi din Braşov, interesaţi ca ea să aibă o arie cît mai largă de difuzare: braşoveanul Lucas Hirschel scria lui Gaspar Budacker, burg-meşterul Bistriţei, rugîndu-l să recomande cît mai călduros această Cazanie, atît preoţilor din ţinutul Bistriţei, cît şi celor din Moldova, care veneau după cumpărături în această cetate, din Năsăud. Şi îşi susţinea recomandarea cu argumentul că lucrarea s-a tipărit cu învoirea voievodului din Iaşi, Petru Şchiopul, şi a celui din Bucureşti, Mihnea al II-lea. Se poate o colaborare mai panromânească şi mai nobilă, mai frumoasă?

În veacul al XVI-lea, cartea în limba română, manuscrisă sau tipărită, a fost un fel de emisar trimis înainte, un soi de avangardă culturală, vital solicitată de o realitate milenară: unitatea poporului român. Unirea din 1600, luminoasa faptă a lui Mihai Viteazul, a fost o consecinţă şi o treaptă nouă în dezvoltarea culturii în limba română şi răspîndirea ei, cu tot mai multă stăruinţă, în veacul următor. Chiar dacă n-a rămas ca un dat permanent, porunca Viteazului unificator de a se scrie unele acte ale ocîrmuirii sale transilvănene în limba română, faptul s-a înregistrat, totuşi, ca atare şi l-am putea aprecia ca pe încă un act concret întru definirea şi stabilirea unităţii româneşti. Însuşi braţul lui de aprig şi iscusit mînuitor de spadă a scris poruncă, cu pana, în româneşte, pe actele de cancelarie şi pe hrisoavele venite în faţă-i spre a le iscăli. Şi a săvîrşit aceasta într-o vreme cînd toate actele oficiale se scriau în latină, italiană sau slavonă. Doar el este cel care a însemnat cu slove ascuţite, drepte şi energice, ca nişte crestături de spadă, pe luciul pergamentului: „Pohta ce-am pohtit, Ţara Românească, Ardealul şi Moldova", iscălind ca sub un verdict, poruncit de însuşi destinul istoric al poporului român: „Io Mihail voievod".

Toate tipăriturile, toate cărţile de o largă răspîndire din evul mediu au pus bazele limbii noastre literare. Întemeiată pe un viguros şi temeinic fond popular,

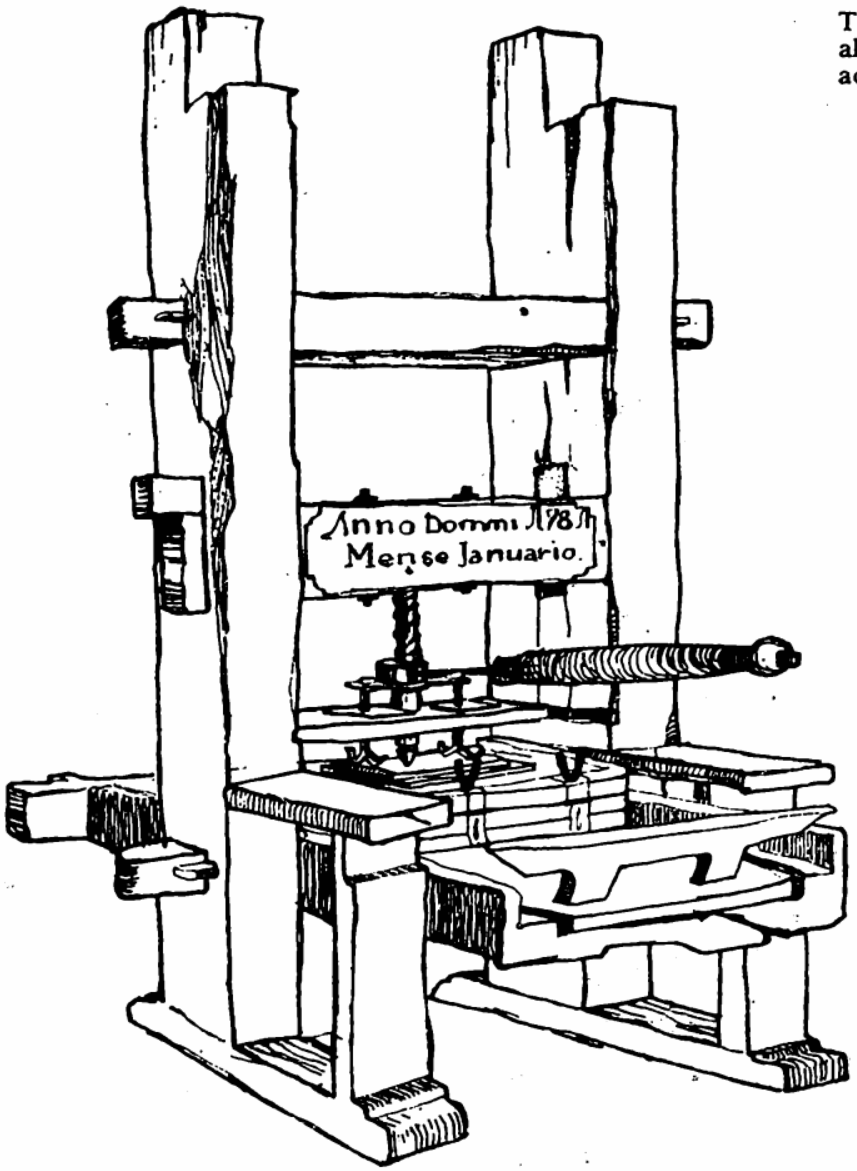

Tiparniță de la „Muzeul tiparului și al cărții vechi românești", una din acele harnice multiplicatoare de carte românească din veacurile trecute.

pe o creație anonimă străveche, în limba literară română va înflori, în veacul al XVII-lea, epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu, a lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu, epoca de aur a culturii medievale românești, în care au strălucit cronicarii și acei cărturari eminenți creatori de literatură și artă originală.

În veacul al XVII-lea cărțile s-au tipărit la Cîmpulung și Tîrgoviște, la Govora și la Iași, la Sibiu și Blaj. Arta și tehnica tiparului primeau ajutorul mitropolitului de Kiev, românul Petru Movilă, care-l trimitea la Iași pe Timotei Verbițki, un meșter tipograf de mare faimă, un adevărat artist. Despre importanța tiparniței în cultura română vorbește însuși Matei Basarab în prefața „Psaltirii" din 1638, adresîndu-se celor care vor ocîrmui țara după dînsul: ...„să păstrați cu îngrijire acest dar prea cinstit, vreau să zic această tipografie, păzind-o cu îngrijire..., păstrînd-o în stăpînirea noastră singură și nevătămată în veci, căci este o comoară mai scumpă decît toate comorile pămîntești, căci aurul și argintul și pietrele sînt comori scumpe ce înfrumusețează doar vremelnic trupurile, iar comoara aceasta (cartea) înfrumusețează sufletele omenești".

O răspîndire deosebit de largă a avut-o „Cazania" lui Varlaam, tipărită la Iași în 1641. Scrisă într-un grai simplu, popular, cu un remarcabil duh de povestire, opera aceasta s-a impus ca o carte de lectură din Iași pînă în satele Bihorului și din Tîrgoviște în Maramureș. Exemplare din această lucrare s-au găsit în

zeci de sate. Ea a fost reeditată de mai multe ori în cele trei țări române. Așa, de pildă, iscusitul tipograf Mihail Ștvanovici o retipărește, în 1699, la Alba Iulia. În predoslovie se spune că această operă este rodul colaborării dintre cărturarii și tipografii din cele trei țări române. Ei lucrau cu sîrguință, ca să realizeze o operă „pentru folosul și luminarea neamului nostru românesc".

Trecînd în 1903 prin satul Rucăr din Făgăraș, deci cu cincisprezece ani înainte de Unire, N. Iorga nota: „În acest sat sînt iarăși două *Cazanii* întregi ale lui Varlaam și o a treia flenduri, pe care mi se îngăduie s-o iau"[1].

Slova unor asemenea bătrîne cărți a fost ca o șoaptă auzită peste munți de la frate la frate, ca un colind, ca o doină ascultată din pisc în pisc de munte, pînă în podișuri, pînă în șesuri, pînă în fluviul sfînt și marea cea mare.

Iată acum frînturi din povestea încărcată de aventură, de pățanii și întîmplări istorice, a unei atari opere: „Carte de învățătură" sau „Cazania" lui Varlaam, tipărită la Iași, în 1643, și aflată în Biblioteca „G.T. Kirileanu" din Piatra Neamț. Pe o filă a ei citim cîteva însemnări despre îndelungatele-i peregrinări prin țară și poate chiar în afară, din desagă în desagă: „Această... carte ucitenă este a noastră găsită în steagul tătarilor cîndu au prădat Țara Moldovii pînă la Siretu cîndu au fostu neamțu cu cătane în Cetatea N(e)amțului la vleat 7225 (1713) Ghen. 14, fiind domnu Mihai vodă și am dat doi lei de am legat-o fiindu străcată de acea pradă". Și cel care o legase „Teolog Safta", o menea: „De amu să rămînă la fiii noștri viacinică pomeniria". Și urmează o însemnare document: „Să se știe cîndu am scris în zilele lui Mateiu vodă în plin vleatul 7263 fiincă și o fostu văcăritu 92 parale și iarna o fostu gre". Aflăm că Bistrița a stat înghețată 12 săptămîni, iar fînul și pîinea au ajuns foarte scumpe. În 1831 cartea se afla la dascălul Nicolae din satul Prăjești, ținutul Neamțului. În 1829 era la Botoșani, așa după cum umblase și prin mîinile lui „Ion Vitiu ot Mărășești". Deci a fost roabă la tătari și, scăpînd, a peregrinat prin multe, multe locuri, din mînă în mînă, din care, unele, au scris cîte o scurtă însemnare întru pomenire.

Umbletul cărților din Transilvania în Moldova se ilustrează prin sute de însemnări pe file de cărți bătrîne.

Pe o Biblie tipărită la Blaj, 1795, iconomul Ioan Grigoriu din Pașcani plătește, în 1854, „prețul trei sute treizeci și trei di lei", iar G.T. Kirileanu notează și el: „Această Biblie am cumpărat-o de la un tînăr Stupeanu din Baia — cerîndu-mi doi napoleoni de aur înainte de marele război". Deci cartea circula, ca un element al unității, înainte de înfăptuirea unității statale.

Pe o „Propovedanie" a lui Samuil Clain, tipărită la Blaj în 1784, întîlnim însemnate satele Bistricioara, Corbu și Nădașa din ținutul Neamț și peste zece iscăliturі diferite. Iar pe o filă albă de la sfîrșit o însemnare cu caractere latine — mult înainte de a se fi stabilit adevărata ortografie — vrednică a fi socotită printre documentele istorice de valoare: „Aceste Propovedanii este cumperate de Simion Kozskariu la (...) biserică din Korbu și am scris eu Kozskariu Grigorie paroh în Korbu și administrator în Bihor în anul 1847, iulie în 10 zile. Și am fost administrator în Bihor și m-am lăsat pentru ke au fost multe versare de sînge în Tzara Ardealului (...) și nu kuteza omul să se depărteze să iase doao sau tri zile de akase ke îndate îi zicse spion".

În predoslovia altei lucrări, intitulată „Cheia înțelesului", se arată că tipografiile cuvine-se a lucra cu hărnicie, pentru a răspîndi cuvîntul scris „întru neamul meu românesc".

Cum au călătorit aceste vechi tipărituri, prin cîte mîini au trecut, cîte frunți s-au aplecat asupra șirurilor lor nu mai știm: ne putem doar închipui. Toate erau dornice de cîte un cuvînt românesc.

Istoricii literari sînt de acord că „Biblia" lui Șerban Cantacuzino, tipărită în 1688, la București, a fost rodul colaborării culturale și literare a cărturarilor din

[1] Pagini alese din însemnările de călătorie prin Ardeal și Banat, I, p. 67, N. Iorga.

cele trei provincii române. O colaborare strînsă, care ţinea seama de toate tălmăcirile anterioare în limba noastră. Aşa s-a făurit o operă de-un stil şi un vocabular general românesc, înţeles fără greş, o operă de o inestimabilă valoare lingvistică şi literar artistică. De aceea se numără în fruntea operelor care au întărit unitatea limbii române literare.

În a doua jumătate a veacului al XVII-lea pe teritoriul românesc au lucrat un mare număr de tipografii. Mitropolitul Dosoftei al Moldovei, cu ajutorul spătarului Nicolae Milescu şi al patriarhului Ioachim al Moscovei, a refăcut tipografia de la Trei Ierarhi. Harnicul şi talentatul cărturar Antim Ivireanul s-a străduit a tipări cărţi în tiparniţele de la Snagov, Rîmnicul Vîlcea, Tîrgovişte, Bucureşti, Buzău. Românii dispuneau atunci de o adevărată industrie tipografică; ei puteau tipări cărţi pentru tot sud-estul european, hrănind cu seva revitalizatoare a culturii popoare care nu puteau încă să-şi spună bucuriile şi durerile în grai naţional.

Interesant este că în a doua parte a veacului al XVII-lea au început a se tipări şi cărţi cu caracter mirean: în 1700 apare, la Snagov, „Floarea darurilor", în 1713, la Tîrgovişte, „Alexăndria" şi „Pilde filozoficeşti", opere de literatură poporană, răspîndite repede pe întreg cuprinsul românesc şi citite cu nesaţ, în pături tot mai largi din societatea noastră.

Pe un exemplar din „Floarea darurilor", de pildă, aflăm notat numele unui Petru, neguţător de mărgele din Bucureşti, care, suferind un naufragiu în drum spre Ţarigrad şi ajungînd în mare lipsă de parale, vinde cartea unuia numit Soare, slujitor al lui Sterie Căpitanul din Cerneţ, capuchehaia Ţării Româneşti. Însemnările de pe carte ne informează că, pe cînd se afla la Babadag, Soare a împrumutat-o spre citire, unui coleg moldovean, Statie diaconul din Huşi, aflat acolo împreună cu capuchehaia Moldovei.

În această vreme, şi meşterii tipografi circulau dintr-un centru tipografic în altul, din Moldova, în Transilvania şi Ţara Românească, după nevoile sau solicitările de specialişti în asemenea tot mai preţuită breaslă. Activitatea lor joacă un impresionant rol cultural şi literar.

Atunci cînd nu ajunge cartea tipărită, se continuă încă practica veche a copierii. În lucrarea lui Octavian Şchiau, „Cărturari şi cărţi în spaţiul românesc medieval", găsim citate numele unui Vasile Sturza Moldoveanul care, între 1699 şi 1701, a copiat pentru comunele Lazuri şi Stracaş din Bihor. Trecînd în Banat, ajutat de Agaton Moldoveanul din Iaşi, el a copiat peste zece cărţi pentru satele din celălalt capăt al ţării.

Din însemnările de pe o „Psaltire" în versuri a lui Dosoftei deducem că asemenea lucrare a trecut pe seama a cel puţin 14 proprietari. Trebuie să menţionăm că şi „Hronicon-ul româno-moldo-vlahilor" al lui Dimitrie Cantemir s-a răspîndit, în veacul al XVIII-lea, în numeroase copii, mai ales în Transilvania, constituind o carte de căpătîi pentru iluminiştii Gheorghe Şincai, Petru Maior, Samuel Micu.

Evident, cartea era încă rară şi scumpă. La cumpărarea unui „Triodion" contribuiau treizeci de săteni din satul Berbeşti. Scumpetea şi greutatea procurării îi obligau pe proprietari să scrie pe cărţile lor blesteme şi afurisenii împotriva stricătorilor ori a celor care le-ar fi înstrăinat. De pildă, pe un „Stratnic" din satul Buşag, tipărit la Blaj în 1753, citim o pitorească însemnare-blestem: „Această carte este din cărţile lui popa Vasile de la Bozinţa Mică, deci cine se va afla a o înstrăina: Să n-aibă cină/ Neodihnă/ Nici prînz/ Făr de plîns/ şi cînd o gîndi/ Că îi mai bine/ Atunci să zică:/ Vai de mine"...

Martore la zeci şi zeci de întîmplări şi evenimente, de momente fericite şi de drame obşteşti, aceste cărţi vechi furnizează de multe ori emoţionante însemnări, culese de pe tot cuprinsul României şi păstrate, cu fidelitate, între paginile lor, însemnări stîngace şi grăbite, dar cu o inegalabilă putere de sugestie. Un exemplu: pe un „Liturghier" descifrăm notaţia: „1784. În acest an s-au arătat un om la Ardeal, Hora şi Cloşc, de au ars casăle şi curţile nemeşilor pînă în pămînt şi au pierit nemeşii şi iobagii mulţi au pierit şi ei".

La italieni unitatea de limbă a rezultat din influența uriașă și binefăcătoare a unor geniale opere literare, scrise în dialect toscan de un Dante, Petrarca și Boccacio. La noi cartea s-a impus ca o creație a graiului popular românesc unitar, unitar în pofida tuturor opreliștilor, persecuțiilor, oprimărilor deznaționalizatoare. Primii tipografi și tălmăcitori de slovă românească au adunat manuscrise din Tîrgoviște în Maramureș și din Suceava în Sibiu ori mănăstirea Prislop din Hațeg. Pentru limba română rolul „Divinei comedii" a lui Dante l-a jucat „Miorița" și balada Meșterului Manole; rolul sonetelor lui Petrarca l-au prelуat doinele, iar pe cel al lui Boccacio snoavele populare și isprăvile lui Păcală.

Are dreptate Lucian Blaga să afirme, în „Trilogia culturii" că: „unitatea limbii românești nu este o problemă filologică, nici politică, ci o problemă foarte adîncă, de filozofie a culturii și de filozofie a stilurilor de viață".

Înainte de a exista în Europa state naționale moderne, unitare politicește, în granițele lor firești, au trăit popoare și națiuni caracterizate, personalizate și unificate prin cultură. Așa au trăit italienii și germanii, slavii din sud și polonezii, după tragica desmembrare a statului, la sfîrșitul veacului al XVIII-lea; așa au trăit și românii, sfîșiați teritorial și supuși de două sau trei puternice imperii multinaționale.

La 1800, sub carapacea tiranică a sultanilor, a habsburgilor, a țarilor, stăpîni despotici peste vetuste imperii, sîrbii și polonezii, bulgarii și grecii, maghiarii și slovacii, cehii și românii se afirmau ca *națiuni culturale*, ca popoare cu o cultură proprie, începînd cu producțiile populare. Interesant de observat că, încă de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, majoritatea intelectualilor născuți în sînul popoarelor subjugate au coborît în adîncurile tainice ale spiritualității poporului propriu și au început să-i sondeze istoria și personalitatea, să-i studieze graiul și să-i valorifice creațiile artistice, relevîndu-le originalitatea și descoperindu-și ei înșiși o temelie inebranlabilă pentru propriile creații intelectuale, artistice.

Poporul român, în toate cele trei provincii, s-a încadrat perfect în epocă. Principalele curente ideologice ale veacului al XVIII-lea și al XIX-lea s-au răspîndit și în solul românesc, rodind operă culturală și operă politică proprie, în conformitate cu aspirațiile naționale de libertate, unitate, independență, întemeiate pe o continuitate teritorială și comunitate biologică și spirituală.

Niciodată în lunga ei istorie cultura și limba română, cultura poporului român n-a ținut seama de hotarele impuse de vicisitudini politice. Și, în primul rînd, literatura a circulat între coperțile cărților, cum circulase de la zămislirea poporului pe aceste meleaguri în doine, balade, orații, colinde, basme, cimilituri și proverbe.

Se pot stabili niște sincronisme în istoria poporului român de pretutindeni, în veacul al XVIII-lea și în prima jumătate al celui de al XIX-lea, care funcționează ca argumente ale unității. De pildă: prin „Școala ardeleană", cultura poporului român din Transilvania în acel veac al luminilor, cunoștința originei daco-romane devine o idee forță. O idee forță, care, în domeniul social-politic se întruchipează în răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan și în *Supplex Libellus Valachorum*.

Școlile de treaptă superioară, întemeiate de Gh. Lazăr și Gh. Asachi, se prefigurează în revoluția din 1821, condusă de Tudor Vladimirescu, în victoria culturii românești băștinașe împotriva fanariotismului sau a germanismului de import; se prefigurează în cristalizarea definitivă a conștiinței naționale și în pregătirea ideologico-politică a exploziei revoluționare din 1848.

În momentul în care Blajul, „mica Romă", a devenit izvorul cărturărismului românesc, conștiința națională românească modernă era formată. Lazăr trecea cu făclia culturii peste munți, înfruntînd vifornițele adversităților sociale și politice și alunga stafia funestă a fanariotismului.

În „Înștiințare", adresată „de toată cinstea vrednicii tinerimi", Lazăr cu ardoare scria: „Cu rușine vine un popor și neam ce este așa vechi, așa vestit, proslăvit și înzestrat cu toate rodurile pămîntului, precum și cu toate darurile duhov-

niceşti, cu un cuvînt neam împărătesc... şi să nu aibă şi el o şcoală mai de treabă, o Academie de ştiinţă, chiar în limba maicei sale, ci să se lase mai slab, mai scăzut şi mai batjocorit decît toate celelalte limbi şi popoare ale feţei pămîntului". Şi cu un patetism mai mult decît impresionant, adăuga: „Iată o epohie nouă, o întîmplare strălucitoare, un glas dulce părintesc supt pavăza schiptrului domnesc, după care de mult oftară inimile dumneavoastră, vă cheamă, vă strigă părinteşte, vă îmbrăţişează, veniţi din toate părţile şi de toate starea, veniţi!".

Elevii s-au adunat, în adevăr. Tineri, entuziaşti au venit în sălile de la Sf. Sava, de fapt nişte chilii strîmte şi întunecoase, şi-au văzut minunea: matematica şi filozofia, geografia şi ingineria îmbrăcate în haina graiului nostru, naţional.

Vorbind despre Şcoala de la Sf. Sava, al cărei elev a fost, Alexandru Odobescu mărturisea, caracterizîndu-i rolul istoric într-o singură frază: „Era puţină ştiinţă cîtă se va învăţa în acele şcoli; erau mărginite şi modeste programele lor şi nimeni n-a putut ieşi un erudit, un doct după băncile lor; dar spiritul ce domnea într-însele era curat românesc, junele inteligenţe zăreau orice lucire a ştiinţei printr-un prism de naţionalitate şi inimile tuturor elevilor vechilor şcoli româneşti erau pe atunci înflăcărate de dorul ţării".

Pentru aceşti tineri şi pentru această şcoală, după Gh. Lazăr, au trecut munţii, în anii următori, zeci şi sute de dascăli, de profesori care au împînzit teritoriul românesc, din Sighet în Craiova şi din Arad în Iaşi. Aceşti modeşti şi ades anonimi instructori şi educatori români, într-un început de veac în care trebuia îndepărtată din şcoală şi din administraţie limba adusă şi impusă de fanarioţi, au jucat un nedezmînţit rol de creatori şi vehiculatori de ştiinţă şi cultură înaltă în grai valah. Dacă, în veacul al XVII-lea, oamenii de cultură, cronicari sau prelaţi, s-au bătut şi-au biruit slavonismul anchilozat şi străin de graiul cel de baştină şi românesc, veacul următor a însemnat victoria limbii române, a culturii româneşti împotriva celei neoeline, germane sau maghiare, introdusă forţat de protipendada străină ori înstrăinată sau de stăpînirile politice.

Dacă nu ne mai putusem apăra cu arma, iar marile imperii, ca rechinii din poveste, cercau să ne înghită, totuşi, ne-am salvat învăliţi în flacăra şi lumina culturii naţionale, iar stăpînii nu ne-au putut digera. Şi aşa am răzbătut iară în zarea istoriei, tot mai conştienţi de propria-ne personalitate şi valoare.

Aş vrea să mai amintesc aici cîteva nume de scriitori, din întreg spaţiul românesc, şi nu din cele cunoscute, clasice, ca să zic aşa, ci nume uitate, dar care, la vremea lor, au jucat un rost mult mai însemnat decît se crede îndeobşte. Ştim cu toţii ce rol au jucat, înainte de 1848, şi în revoluţia din acel an, scriitori ca Ion Eliade Rădulescu, V. Alecsandri, Grigore Alexandrescu, D. Bolintineanu, Andrei Mureşianu, Alecu Russo, ori ziarişti ca Gh. Barţiu, Timotei Cipariu, C.A. Rosetti, Cezar Bolliac, sau oameni de ştiinţă şi ideologi revoluţionari ca N. Bălcescu, M. Kogălniceanu, August Treboniu Laurian, Ion Ghica, nume în care moldovenii, muntenii, transilvănenii se amestecă, de-a valma, într-o admirabilă unitate şi frăţietate. Ştim că baladele lui Bolintineanu şi scrierile lui Costache Negruzzi, elegiile şi fabulele lui Alexandrescu ori Donici, nuvelele lui Gheorghe Asachi ca şi „Doinele şi lăcrămioarele" lui V. Alecsandri au circulat pretutindeni, unde se vorbea româneşte, conştientizînd, însufleţind, încălzind, sensibilizînd.

Într-un anume fel, creaţia literară de esenţă cultă se întorcea în Transilvania ca un rod, ca un produs artistic al şcolarilor crescuţi sub aripa ocrotitoare a dascălilor pogoriţi de la Blaj. Îmi vine să spun că asemenea cultură trecea munţii într-o respiraţie de generaţii, cum transhumau ciobanii mocani din Sălişte şi Răşinari, în Dunăre şi din Ţara Bîrsei ori din Maramureş pînă dincolo de Prut. Dar, consemnînd aceste nume pe buzele tuturor, aş vrea să amintesc sau să reamintesc şi cîţiva scriitori, din cei modeşti ca valoare artistică, dar şi ei făurari de cultură naţională şi fără de care nu se pot concepe înaltele piscuri cultural-artistice şi politice de la jumătatea veacului al XIX-lea. Mai ales că, în plămădirea conştiinţei culturale unitare româneşti, acele nume şi modesta lor operă au jucat un rol de

netăgăduit, mai ales în rîndul maselor, zidind o temelie pentru marile opere. Căci nimic nu răsare din senin şi nu creşte fără rădăcină.

După cum în veacul al XVIII-lea, opera lui Dimitrie Cantemir, şi mai ales *Hroniconul romano-moldo-vlahilor*, era mai cunoscută în Transilvania decît în Moldova şi Ţara Românească, năpădite atunci de fanariotism, tot aşa în veacul următor, lucrarea monumentală a lui Gh. Şincai, *„Hronica românilor şi a mai multor neamuri"* s-a tipărit întîia oară la Iaşi, în 1853—54, sub îngrijirea lui August Treboniu Laurian, Anastasie Panu şi Mihai Kogălniceanu, deci prin colaborarea între un tansilvănean şi doi moldoveni, pasionaţi de istorie şi dornici a face din această ştiinţă o pledoarie pentru „drepturile" poporului român, la unitatea lui absolută. Editorii erau uimiţi de valoarea operei acestui orgolios cărturar care a fost Gh. Şincai, operă strălucitoare prin vervă, inteligenţă şi claritate, clocotind de patimă pentru adevăr, operă bătăioasă în stilul lui Miron Costin şi Dimitrie Cantemir, ridicată la treapta veacului luminilor. Aceia, cu un secol mai înainte, se băteau cu „băsnuitorii" Simion Dascălul şi Misail Călugărul; Şincai se înfurca straşnic cu „Bonfinie", pentru că „au scris despre Ungaria mai mult pentru bani decît pentru adevăr". Se bucura foarte cînd afla că istoricii străini scriau adevărul despre români, dar nu-i cruţa pe Enghel, Kopitar sau Sulzer, cînd măsluiau acest sfînt adevăr. Se indigna, de pildă, împotriva lui Enghel, cu o expresie de mînie populară: „Mircea iobagiu crăiesc al coroanei ungureşti, tocmai nu-mi încape la stomah". Şincai a continuat, deci, tradiţia de luptă a cronicarilor, pe care, dealtfel, nevoiţi au fost s-o reia, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi A.D. Xenopol şi N. Iorga, împotriva măsluitorului Roesler şi a continuatorilor lui, pentru că afurisita sămînţă a „băsnuitorilor" n-a secat nici azi. Şi, din păcate, nevoiţi sîntem s-o mai reluăm şi noi, împotriva nefericiţilor dar arţăgoşilor măsluitori din acest veac al XX-lea.

Aproape în aceeaşi vreme cu savanţii redactori în limba latină ai Supplexului, scriau şi o serie de literatori obişnuiţi, fără o strălucire artistică deosebită, totuşi cu putere de pătrundere în spiritul popular. Iată, de pildă, năsăudeanul Vasile Bob Fabian. Tînăr cu vederi luminate, patriot înflăcărat, el scria, în 1829, poemul „Glasul viitorului", ca o chemare hotărîtă la bărbăţie naţională:

„O ţară ticăloasă, cînd oare te vei pătrunde
De marea ta ursită, de bunu-ţi viitor?
Ştii tu ce îţi lipseşte? — Nimic decît voinţa!
Voieşte şi îndată învingi pe-ai tăi tirani!
La fiii tăi insuflă curagiul şi credinţa,
Prin care triumfară vitejii vechi romani"

Vibraţia patriotică, mînioasă şi energică, dojenitoare şi optimistă totuşi din versurile lui Vasile Bob Fabian prevesteşte cu două decenii, pe cele din „Răsunetul" lui Andrei Mureşianu, şi el tot fecior al Bistriţei transilvane. Iat-o:

„Tirani ai ţării mele, pieirea vă aşteaptă!
Românii se ridică, deci voi să tremuraţi!
Sînt mii, sînt milioane, ce iată se deşteaptă"...

Au fost stihuri premergătoare la:

„Deşteaptă-te române, din somnul cel de moarte
La care te-adînciră barbarii de tirani"...

Sau povaţa scandată ca un ultimatum fără echivoc:

„Români din patru unghiuri, acum ori niciodată
Uniţi-vă în cuget, uniţi-vă în simţiri"...

Sau iată-l pe Vasile Aaron, născut pe Tîrnava Mare şi şcolit la Blaj, cu o operă poetică foarte aproape de producţiile populare din care se inspira, din belşug. E cel care a figurat în toate manualele şcolare ale veacului al XIX-lea, cu versuri sugestive şi uneori chiar gingaşe, cu cel puţin patru decenii înaintea pastelurilor lui V. Alecsandri, cîntăreţ, în cadenţă populară, al naturii reînviate, ca de pildă:

Drăgălaşă primăvară!
Te iveşti veselă iară...
Iată codrul înverzeşte,
Firea toată se clăteşte,
Ciocîrlia deşteptată
Către nori vrea să răzbată...

Gh. Bariţiu ne spune că „mii de români începură să înveţe carte numai ca să poată citi, pe lîngă Alexăndria, şi versurile lui Vasile Aaron".

Sau acel Ioan Barac din Alămorul Sibiului, în 1801 dascăl „normalicesc" la Avrig, învăţătorul şi mentorul lui Gheorghe Lazăr, apoi profesor la şcoala românească din Şcheii Braşovului: era bun cunoscător al mişcării culturale maghiare şi săseşti din Transilvania şi nu voia ca românii de aici să rămînă mai prejos. În această emulaţie a desfăşurat o remarcabilă activitate culturală. A scos, în 1837, revista „Foaia Duminicii" şi a editat un număr mare de cărţi. Căci dorea cu ardoare a vorbi „poporului în limba şi ritmica lui", cum spunea Kogălniceanu. Traducea „Halima", „Tilbuhoglindă", „Hamlet". Lucrarea lui în versuri populare: „Istorie despre Arghir cel frumos şi Elena cea frumoasă şi pustiită crăiasă", apărută întîia dată la Sibiu, în 1801, a circulat şi mai circulă încă, de aproape două veacuri, pe pămîntul românesc, ca operă anonimă, citită de copii şi de bunici. Ioan Barac din Alămor a vrut ca opera lui poetică, Arghir şi Elena să fie o povestire în versuri unde să prefigureze cucerirea Daciei de „Traian chezariul Romaniei". O idee poetică circulantă în literatura populară, în legendele noastre, chiar dintru începuturi.

Căci aşa cum a constatat N. Iorga, Barac şi Vasile Aaron au fost „cei care au pus cartea «de lume» în mîna poporului, care nu ştia pînă atunci decît cartea bisericească". Şi-apoi Heliade Rădulescu, Grigore Alexandrescu, Mihail Kogălniceanu mărturisesc cu mîndrie şi bucurie că această lucrare le-a încîntat copilăria, le-a trezit gustul pentru citit şi ambiţia pentru scris literatură. Deci o scînteie abia licărindă, dar care, căzînd în inimi virtual incendiare, au aprins vîlvătaia operelor de geniu.

Poetul A.E. Baconsky, vorbind despre devitalizarea tragică a civilizaţiilor, scanda: „...peştilor morţi/ le putrezeşte întîi capul şi civilizaţiilor îmbătrînite/ cuvintele"... Să ne bucurăm că limba română se împrospătează şi întinereşte, mereu, cu fiecare carte de ştiinţă, cu fiecare capitol de istorie, cu fiecare poem, cu fiecare doină de bucurie ori de jale.

Astfel reamintind şi cîteva nume cu mai puţină strălucire, de la începutul literaturii culte în limba română, credem că ajutăm făurirea unei imagini mai complete despre temelia solidului edificiu cultural-artistic, bogat, divers, cu o adîncă împlîntare în conştiinţa întregului popor românesc. Chiar dacă aceşti creatori de frumos nu au putut urca treapta celebrităţii veşnice, au ajutat, cu opera lor, pe alţii s-o urce. Sînt şi vor fi acele cărămizi care se rînduiesc, fiecare la locul ei, ca pe zidirea cea mare a culturii şi artei să se înalţe, madreporic, marile genii, cu strălucirea orbitoarelor rubine. Căci nici un geniu nu s-a născut din pustiu şi nici n-a ţîşnit din generaţie spontanee. S-a format şi a urcat în vîrf pentru a argumenta, suplimentar, coordonatele istoriei noastre: continuitate, unitate, independenţă. Explozia revoluţionară din 1848 a fost rezultatul unei îndelungi acumulări, a unei dospiri de secole, aşa după cum construcţia socialistă de azi se întemeiază pe tot ce a fost înalt, nobil, frumos, progresist şi românesc în trecut, pe tot ce este creator şi înflăcărat „de dorul ţării".

In veacurile trecute, trudnic scrisă cu mîna ori cu tiparul, cartea a străbătut neînfricată întreg pămîntul României; l-a străbătut ca un instrument de cultură şi ca un permanent întăritor al unităţii naţionale. Pătrunzînd pînă în cele mai îndepărtate şi mai umile sate, cartea a întreţinut şi a extins mereu opera de cultivare a graiului românesc şi de conştientizare a existenţei lui ca neam de-sine-stătător pe Carpaţi şi la Dunăre. Şi, prin aceasta, în toate vremurile grele, a slujit ca un elixir moral.

Iluminiştii transilvăneni se credeau chemaţi a săvîrşi cît mai repede, „năvalnic" chiar, ceea ce istoria nu izbutise a săvîrşi vreme de un mileniu. Iar dacă n-au avut spadă au crezut, cu o nebiruită putere, în tăria cuvîntului rostit şi mai ales scris. Arma lor a fost verbul de foc, cu patimă rostit din amvon sau scris cu cerneală scînteietoare în carte. „Ei aveau conştiinţa că pun pîrghia ca să înalţe la nivelul de lumină al secolului un masiv de munţi cufundat în tenebre — scrie Lucian Blaga. O întreagă lume a spiritului trebuia clădită, la repezeală, ca să se răscumpere istoria pierdută. «Cartea» şi «învăţătura» erau pentru ei mijloacele unui salt istoric, ce trebuia grăbit şi stimulat pe toate căile. E vorba de un adevărat mesianism al cărţii".

Din această „patimă" pentru cărţi izvoditoare de lumină au ieşit şi scrierile lui Samuel Micu, Petru Maior, Gh. Şincai, Ion Budai Deleanu, de la „Elementa linquae daco-romanae sive valachicae" şi „Brevis Historiae notitia" pînă la „Hronica românilor şi a mai multor neamuri" şi pînă la „Ţiganiada" lui Budai Deleanu ori versificările lui Ion Barac.

Cartea a hrănit cu ambrozie mintea poporului român de-a lungul secolelor. De aceea cred că i se potriveşte metafora lui Lucian Blaga: străbătînd pe sub zguduirile şi ruinele veacurilor, ieşind de sub zgura persecuţiilor şi putregaiurilor azvîrlite asupra-i de stricătorii de limbă, cuvîntul românesc scris cu mîna ori cu tiparul poate grăi asemeni izvorului: „Nu sînt zeu/ Dar ies curat".

Cartea nu-i o zeitate. Ci un izvor mirific şi un instrument neîntrecut, o oglindă şi o busolă în făurirea,
în orientarea istoriei şi în păstrarea amintirilor,
fără de care nimeni n-ar şti de unde vine, ce are de făcut
şi încotro se duce. Cartea e o lucrare a minţii omeneşti
cu puteri de zeitate.

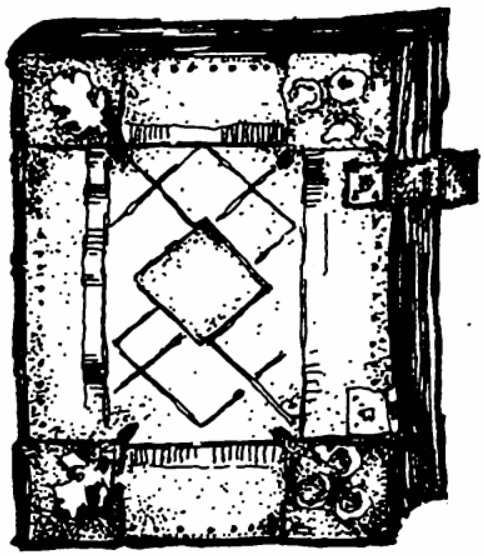

La Ţebea, sub gorunul lui Horea

După ce l-au prins, prin trădare, acolo în pădurea Scorăgetului, cătanele împărăteşti l-au legat pe Horea în lanţuri, l-au dus la Alba Iulia şi l-au pus în temniţă. Drumul, lung. Lanţurile, grele. Prizonierul trist, mîhnit, grozav de obosit, flămînd şi foarte însetat de apă şi de dreptate.

Legenda povesteşte că tot mergînd aşa, tîrîş-grăpiş, au întîlnit un izvoraş, numai cu un firicel de apă, subţire şi micuţ. Cu buze arse, Horea s-a rugat:

Izvor din păduri
Rog să te-nduri
În şuvoi să curi,
Să beu pe-ndelete,
Să nu mor de sete...

Izvorul i-a ascultat ruga şi-a ţîşnit în jgheab apă multă, limpede şi rece. Văzînd minunea, cătanele îl lasă să-şi apropie gura de şipot; dar cînd s-atingă şiroiul de apă cu buzele crăpate de arşiţa şi năduful din el, îl smucesc de lanţ şi-l trag cu ură, ca pe-o vită legată de gît:

— Nu-i slobod să bei! C-o fi un izbuc fărmăcat şi-i dobîndi puteri urieşeşti...

Parc-ar fi sorbit jăratec, aşa îl ustura pe Horea mînia şi setea. În cumplite chinuri şi-n mare amărăciune a privit cum curgea cleştarul limpede şi rece al izvorului; o licoare binefăcătoare, dăruită de acest pămînt cu inimă bună, tuturor drumeţilor, în şipote şi fîntîni totdeauna cu drag îngrijite. A suspinat Horea cu obidă şi a ocărît cătanele, cu un singur cuvînt, rostit din adîncul amar al făpturii lui:

— Secăturilor!

Se zice că izvorul acela cu apă bogată a secat pe dată: nici el n-a mai putut îndura nedreptatea, silnicia şi cruzimea slugilor împărăteşti; s-a tras, s-a ascuns în măruntaiele pămîntului şi n-a mai apărut niciodată.

De atunci oamenii au numit locul acela „Secături".

Amintirea acestei legende mi se depăna în minte, în acel amiez de miez de iulie cînd intram în ţintirimul de la Ţebea, unde dorm atîţia eroi ai luptei pentru dreptate socială şi libertate naţională. Urcînd treptele şi apropiindu-mă de gorunul lui Horea, am văzut o bătrînă în cămaşă albă, catrinţă neagră, broboadă şi bîrneaţă castanie, încălţată în opinci groase. O bătrînă venită din cine ştie ce îndepărtat sătuc transilvănean. Venită anume să aprindă o lumînare la gorunul lui Horea. Sta în genunchi, cu tîmpla lipită de tulpina sură şi zgrunţuroasă, adînc brăzdată de vreme, ca şi obrazul.

Am întrebat-o de ce a îngenunchiat. De acolo, de jos s-a uitat la mine, mirată şi o ţîră dojenitor:

— Păi, aista-i gorunu lu' Horea... Şi 'netale nu ştii cît or sufirit Horea al nost'?!... Eu am auzit din ăi bătrîni. Şi zic, în sinea me, că de mîngîi tulchina asta şi-o-ncălzesc cu dramul de căldură din tîmpla me, mai alin o ţîrucă sufirinţa lui Horea. Că mare i-o fo' durerea... Nime nu ştie ce mare-o fo', dar l-or farmat şi l-or tocat răii, dă viu, cu roata... Şi la cîini l-or dat...

Legenda şi întîmplarea asta mi-au vădit, încă o dată, limpede, că Horea a fost, este şi va fi un erou al ţărănimii şi al pămîntului românesc. Pămîntul acesta

şi ţăranii români i-au dat chip de legendă şi de baladă. Ea, ţărănimea română, i-a schimbat porecla în nume mare, de multă faimă. A plămădit nume mare unuia răsărit din rîndurile ei, unuia care horea, adică zicea din fluier şi din gură, tălmăcind dureri şi bucurii obşteşti. Şi acum toţi cred că Horea a fost om bun, blînd, chibzuit, înţelept, răbdător. Om cu inimă adînc simţitoare. Minte limpede, încrezătoare în dreptate şi în dreptul la o viaţă demnă a tuturor oamenilor. Şi foarte hotărît să lupte cu nedreptatea şi tirania. Să lupte pînă dincolo de orice limită.

Horea a fost expresia sintetică a vieţii şi soartei ţărănimii române din Transilvania, despre care contele Leopold Clary scria, în 1772: „Mîinile românilor întreţin deci drumurile şi căile, ei aduc locuitorilor produse de folosinţă din cei mai îndepărtaţi munţi, ei cultivă cea mai mare parte a cîmpurilor, viilor, ei sînt principalul temei al cărăuşitului, de la ei curge cea mai mare parte a dărilor în caseriile principelui, din aceste mîini vin cele mai multe venituri camerale din creşterea vitelor şi păşunatul cerut de ele, din rîndul românilor se recrutează soldatul, din rîndul lor se asigură considerabilele transporturi de sare. Acest popor este cel care scormoneşte munţii şi prăpăstiile pentru a scoate din inima pămîntului preţioasele minereuri spre folosul statului şi al principelui. Este cu totul neîndoielnic, că tocmai acest popor, care îndură atîtea chinuri, e cel mai indicat pentru utilizarea în scopul bunăstării generale şi tocmai de aceea merită o atenţie deosebită grija pentru el, pe viitor"[1].

În această stare de grea trudă şi neagră mizerie, ţăranii aşteptau un mîntuitor. S-a ivit imaginea tînărului prinţ filozof şi apoi împărat, Iosif al II-lea. Călătorise, în 1779 şi 1783, prin Transilvania. Vizitase peste cincizeci de sate şi oraşe. Ascultase plîngerile iobagilor, primind în mîna lui, peste 19.000 de jalbe. Rostise chiar cîteva cuvinte româneşti, învăţate anume. Cunoştea originea romană a poporului român. Lansase la Năsăud celebrul salut: „Salve Romuli parva Nepos!" În călătoriile lui, remarca un mare demnitar, împăratul n-a dat nici o atenţie magnaţilor şi nobililor unguri, „iar prin manifestările sale prea milostive faţă de plebe de tot a umilit-o"[2]. Îl impresionase starea nenorocită a iobagilor români: „Aceşti bieţi supuşi români, care sînt fără îndoială cei mai vechi şi mai numeroşi locuitori ai Transilvaniei, sînt atît de chinuiţi şi încărcaţi de nedreptăţi de oricine, fie ei unguri sau saşi, că soarta lor într-adevăr, dacă o cercetezi, este cu adevărat de plîns şi nu este decît de mirat că se mai găsesc atîţia şi că n-au fugit cu toţii"[3], cum se scria într-un raport pe care de bună seamă tînărul habsburg îl va fi citit.

Văzîndu-l aşa de omenos şi de blînd, ţăranii români au crezut în minune: el, „bunul împărat", îi va scoate din sărăcie şi suferinţă. Nemeşii s-au înfuriat; l-au numit pe Iosif al II-lea „nebunul românilor" (stultus Valachorum).

Dar împăratul s-a întors în palatul lui la Viena, iar nemeşii au rămas în castele, pe moşii, înconjuraţi de cetele lor de slujitori armaţi. Ei hotărau soarta ţăranilor. Mila împăratului era un zîmbet pe bolta cerului; pe pămînt şuiera biciul cu cele şapte varvarichiuri de plumb ale vechililor şi lăsa urme de sînge pe spinarea iobagilor. Şi-apoi, bunăvoinţa împăratului într-o orînduire feudală era în fond o utopie. Cu o rîndunică, fie ea şi princiară, nu se putea face primăvară, în amărîta şi pîcloasa viaţă a ţărănimii iobage. Îl putea primi pe Horea în soliile lui la treptele tronului. Îl putea eventual compătimi. Îi putea chiar făgădui, generos, dreptate. Putea risca dîndu-i a înţelege că el le vrea binele; nobilii însă se împotrivesc. Dar mai mult decît atît nu putea. Şi cum să poată cînd era cel mai mare dintre aristocraţi şi sta în vîrful societăţii feudale din împărăţie? Cum să-şi taie craca de sub picioare? Principiul lui de guvernare: „totul pentru popor, nimic prin popor" era, în fapt, un paradox. Un paradox pe care însă mulţi contemporani îl credeau

[1] Acad. D. Prodan, Răscoala lui Horea, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1979, p. 67.
[2] Ibidem, p. 69.
[3] Ibidem, p. 70.

posibil. Se încadrau în curentul numit de istorici „reformele despotismului luminat", guvernul „monarhilor buni, umani, luminați" de teoriile reformatoare și umaniste ale veacului al XVIII-lea.

Cînd răbdarea a ajuns la ultima limită țăranii au pornit răfuiala cea mare: răscoala din toamna anului 1784.

Mi se pare un fapt de o inegalabilă înălțime spirituală că această răscoală a fost condusă de un bărbat care „horea", cînta, tălmăcind pe vrană de fluier durerile și bucuriile oamenilor. Ce poate fi mai tragic decît să vezi un cîntăreț cum își pune în chimir fluierul izvoditor de bucurii, alean și omenie, ca să înșface lancea mîniei ucigașe? Nevoit a fost să lase jos sculele muncii lui pașnice, să oprească viersul izvoditor de veselie și să dea frîu slobod furiei izvoditoare de moarte. Hora satului nu s-a mai jucat după fluierul luî cu glas melodios, ci după șuierul glonțului, al coasei, al lancei, al toporului întru doborîrea dușmanilor care, de veacuri, striveau ființa țăranului român. Horea a devenit întruchiparea dreptății căutată pretutindeni, de la poarta castelului nemeșesc pînă la treapta tronului. Din horitor s-a preschimbat în răzvrătitor, zidit ca din cremene, cum n-a fost altul să-i semene. Și-a strigat din vîrf de Detunate, să se audă peste toată zarea transilvană:

„Haideți, feciori, după mine
Să vă-nvăț a lupta bine!
Să vă-nvăț a trăi bine!"

N-a vrut să verse sînge. Vina sîngelui vărsat cade numai pe conștiința nobilimii, care știa doar să nedreptățească, să robească și să ucidă. Vinovat a fost și împăratul filozof care cunoștea gîndirea iluministă, dar de aplicat o aplica asemenea altor împărați, scriind-o cu sînge pe piele de iobag român, ceh, slovac, maghiar, sîrb.

Dar răfuiala dintre țărănimea transilvană și nemeșimea maghiară s-a dezlănțuit într-o vreme, cînd, în întreaga Europă, clocotea mînia populară împotriva feudalității, a orînduirii despotice. Pîrjolul aprins în Munții Apuseni a fost un prolog la marea revoluție franceză din 1789.

Așa se face că modestul, dar dîrzul și eroicul țăran Vasile Urs Nicola zis Horea, obîrșelnic din Albac, conducător de seamă al răscoalei țărănești din 1784—1785, s-a înscris printre eroii istoriei universale. De fapta lui s-au preocupat toate curțile europene de atunci. Ziarele și broșurile vremii, corespondența contemporanilor, zeci de artiști plastici, de graficieni, mulți călători în însemnările lor au relatat despre impresionanta răzvrătire a românilor, sub oblăduirea lui Horea, Cloșca și Crișan. Au povestit, au descris supliciul lui, i-au zugrăvit chipul. Unii cu ură și denigrare — aristocrații și despoții. Alții cu simpatie și admirație — progresiștii, iubitorii de dreptate și libertate, filozofii iluminiști, revoluționarii vremii.

De pildă, marele poet german Frederich Schiller s-a interesat de răscoala lui Horea și a tras concluzii răspicate privind drepturile firești, sociale, politice și naționale ale românilor din Transilvania. Înflăcăratul poet, dramaturg și istoric, prieten cu Goethe, recunoștea că românii „constituie o foarte mare parte a locuitorilor din acest principat", al Transilvaniei. Și adăuga: „Evident că această viță de oameni frumoși, zdraveni și spornici, al căror clocotitor sînge roman nu e chiseliță de prune, încerca să scape de sub sistemul vătămător al aprigilor maghiari, cuceritorii lor"; să scuture jugul prin lupta socială, politică și națională.

Auzind despre isprăvile lui, despre cauza dreaptă pentru care se răzvrătise, despre spaima stîrnită în tagma nemeșimii, zeci de graficieni din Imperiul habsburgic au căutat să-i prindă chipul pe hîrtie sau în bronz. Cronicarul sas Heydendorf ne spune că, în orașul Sibiu, erau răspîndite desene cu silueta lui Horea și Cloșca: „Eri a plecat la Alba Iulia un desenator special pentru a portreta pe cei

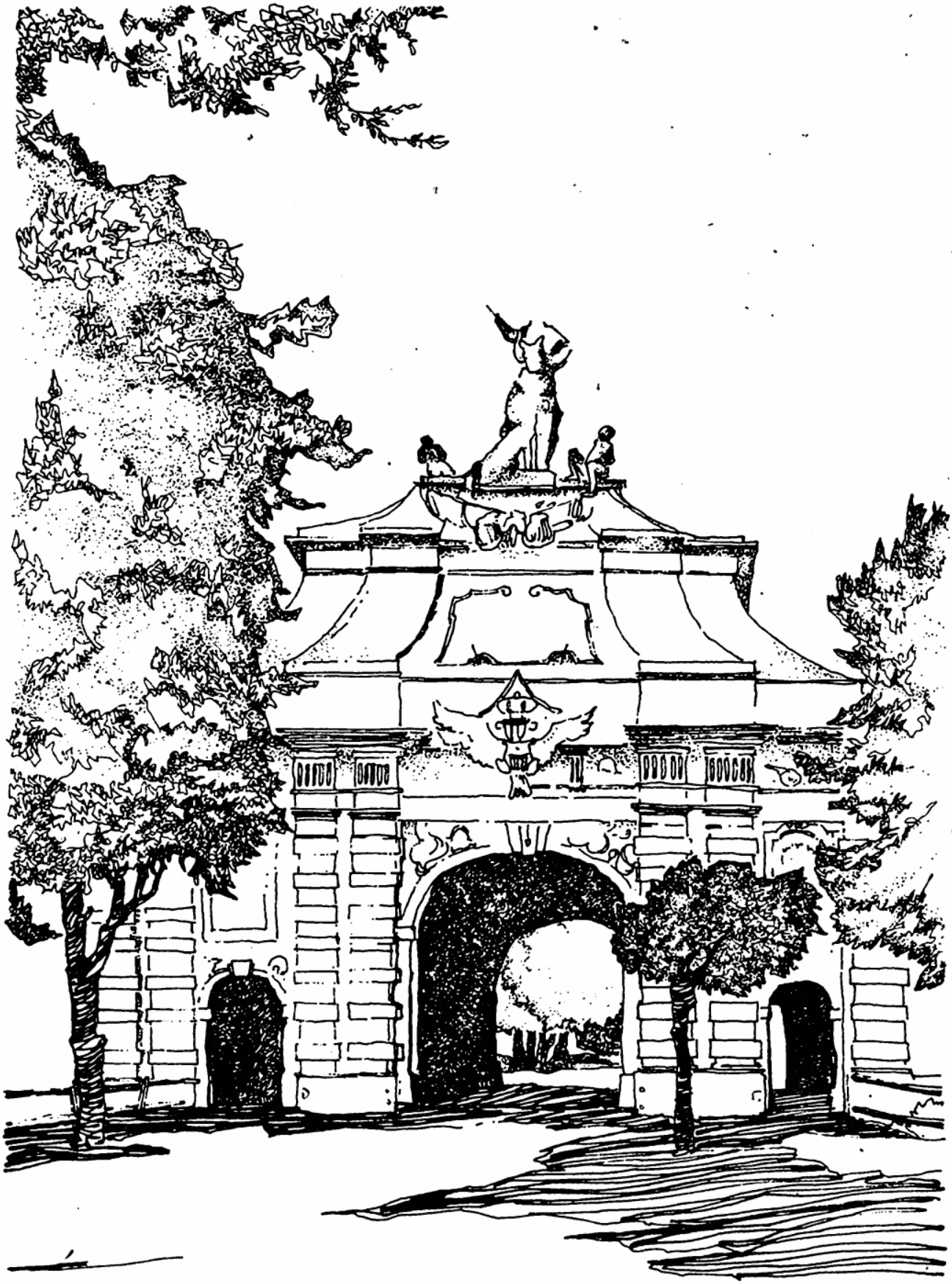

Una din porţile cetăţii Alba Iulia, unde au fost închişi Horea şi Cloşca, înainte de supliciul cu roata.

doi matadori şi a le grava pe urmă în aramă"[1]. Astfel un Franz Neuhauser, profesor de desen la o şcoală din Sibiu, imortaliza figura severă a lui Horea, încărcată de durere şi mînie, într-o gravură de aramă, pe un fond de arbori şi stînci, ca să sugereze regiunea unde a trăit. Tot o gravură pe aramă îi închină şi Jakob Adam, înfăţişîndu-l pe Horea călare pe un focos cal alb, cu valtrapi din piele de tigru, cum n-a purtat el niciodată, cu sabia în dreapta, cu pistoale în chimir, cu mantie fluturînd pe umeri, cu căciula ţuguiată; în stînga,Cloşca, pe cal negru, cu brîu lat şi cu pălărie cu boruri mari, întoarce capul să-i audă poruncile; în urma lor ţărani armaţi cu puşti şi ghioage.

Ernest Hellmuth îi dedică o gravură prezentîndu-l pe Horea îndemnînd poporul la răscoală: în stînga ţine un document, poate celebra scrisoare a împăratului — iar cu dreapta sus, ameninţă pe grofi; în jur mulţi ţărani armaţi îl ascultă şi se frămîntă spunîndu-şi păsurile. Într-o gravură, tot în aramă, anonimă, reprezentînd pe Horea şi Cloşca, bust, în medalion oval, iar dedesubt un medalion mai mic cu o inimă străbătută de o săgeată şi înconjurată cu inscripţia: „Horia Rex Daciae"...

Prinderea lui Horea şi Cloşca a fost desenată şi de Schedy, iar gravura acestui desen a intrat în ediţia germană a „Istoriei universale", scrisă de Abatele Millot.

Johann Martin Will din Augsburg a realizat mai multe gravuri: Horea şi Cloşca în închisoarea din Alba Iulia.

De asemenea, martiriul lui Horea a constituit subiectul a numeroase ilustraţii. În cea a lui Johann Martin Will, îi vedem pe cei doi răsculaţi în timpul strivirii cu roata; tribuna este înconjurată cu o mulţime mare de oameni, păziţi de jandarmi, vrînd să prefigureze cei 2 515 ţărani din 419 sate, cîţi au fost aduşi, cu sila, acolo, pe platoul „La Furci", să vadă cumplita osîndă. În cele zece rînduri de text inserat sub ilustraţie, se află şi propoziţia rostită de Horea în clipa expierii: „Ich sterbe vor die Nation", mor pentru naţiune.

Dar mai puţin cunoscută, pînă în ultima vreme, a fost broşura lui Jean Pierre Brissot de Warville (1754—1793), închinată răscoalei conduse de Horea şi intitulată „Seconde lettre d'un défenseur du peuple à l'Empereur Joseph II, sur son règlement concernant l'émigration, et principalement sur la révolte des Valaques; où l'on discute à fond le droit de révolte du Peuple" (A doua scrisoare a unui apărător al poporului către împăratul Iosif al II-lea, despre regulamentul său privind emigraţia, şi în principal despre revolta românilor; unde se discută cu de-amănuntul despre dreptul la revoltă al poporului). Deci a doua scrisoare[2]. Pe prima n-o cunoaştem încă.

Broşura a făcut parte din seria pamfletelor revoluţionare îndreptate împotriva feudalităţii. Locul de apariţie, Dublin, anul 1785 şi are 98 de pagini. Fragmente din cuprinsul ei au fost incluse de Ioan Fruma, în lucrarea sa „Horia, procesul şi martiriul", Sibiu 1947. Acestor fragmente, eminentul istoric D. Prodan le-a consacrat două pagini de subtilă analiză în lucrarea sa „Supplex libellus Valachorum", Bucureşti 1967 şi a revenit asupra ei în monumentala lucrare „Răscoala lui Horea", apărută în 1979.

Socotim că, într-un popas sub gorunul lui Horea, e o datorie ştiinţifică şi patriotică de a reaminti lucrarea lui Brissot despre Horea, pentru a sublinia, o dată în plus, prezenţa românilor în istoria universală. Şi ne simţim mîndri că aici, în panteonul eroilor români, cum poate fi socotit cimitirul de le Ţebea, auzim cum sună numele româneşti care împodobesc, cu fapta şi jertfa lor, istoria universală.

---

[1] Octavian Beiu, Răscoala lui Horea în arta epocii, Bucureşti, f.d. 25.

Cine a fost Jean Pierre Brissot de Warville?

Un foarte harnic publicist din secolul luminilor, un îndrăzneț propagator al ideilor revoluționare, un filantrop, un apărător al celor umiliți și exploatați. A călătorit prin Olanda, Anglia și Statele Unite ale Americii. Studiind și călătorind, tînărul Brissot s-a pătruns de ideile filozofilor englezi și francezi. Voltaire, Montesquieu, Rousseau, Locke, Hobbes îi erau familiari. Se hrănea din ideile lor revoluționare și le propaga cu asiduitate și cutezanță. Spirit neliniștit, „pătimaș al libertății", voia să studieze moravurile și condițiile în care tînăra republică independentă din 1776 a ajuns a fi modelul luptei revoluționare, „azilul virtuții și al libertății", noul stat care, după nouă ani de război greu, îi biruise pe englezii, stăpînii coloniali. Voia să-i vadă în casa lor pe americanii care întemeiaseră o republică federală, cu cea mai democrată constituție din lumea acelei vremi.

Bănuit a fi autorul unor pamflete cu conținut revoluționar, a fost, de două ori, închis la Bastilia. În 1788 a înființat „Societatea amicii negrilor", îndreptată împotriva odiosului comerț cu sclavi; a militat deci, cu energie, pentru desființarea sclaviei negre, una din petele cele mai urîte de pe obrazul civilizației.

Înainte de izbucnirea revoluției franceze, Brissot a redactat ziarul „Curierul Europei". În timpul revoluției, la a cărei pregătire și desfășurare a contribuit din plin, a tipărit ziarul de mare succes — „Patriotul francez", concurînd cu Camille Desmoulins sau Marat, cei mai combativi ziariști ai revoluției franceze.

Activitatea-i revoluționară și poziția socială l-au așezat în fruntea girondinilor. A jucat un rol deosebit în 1792, în clubul iacobin și în Adunarea legislativă, unde a susținut războiul împotriva monarho-feudalității: „Vreți să distrugeți dintr-o singură lovitură aristocrația, refractarii, nemulțumiții? Distrugeți Koblentz-ul! (Centrul emigraților și al reacțiunii contrarevoluționare)... A sosit momentul unei noi cruciade: cruciada libertății universale". S-a manifestat, o vreme, drept cel mai de stînga dintre girondini. Amestecat în intrigile curții și ale burgheziei bogate, s-a compromis și, ca toți girondinii, a intrat în conflict grav cu iacobinii, mai ales cu incoruptibilul Robespierre, adversar inflexibil al dezlănțuirii războiului înainte de a se fi consolidat revoluția. În ianuarie 1793, a susținut amînarea execuției regelui Ludovic al XVI-lea. Victimă a loviturii de stat iacobine din 31 mai — 2 iunie 1793, a fost ghilotinat în toamna anului 1793, odată cu regina Maria Antoanetta și cu o serie de fruntași girondini. Acestea sînt datele esențiale ale biografiei celui care, deși n-a fost niciodată prin Transilvania, a pledat pentru dreptatea românilor, pentru libertatea și demnitatea lor, pentru dreptul lor la viață.

Informațiile lui Brissot despre răscoala românilor

Alcătuind și publicînd broșura în care apără răscoala românilor transilvăneni, din 1784, Brissot ținea să păstreze anonimatul. Îl asigura însă pe împăratul Iosif al II-lea, căruia îi adresa această pledoarie ticluită în formă epistolară, că: „sînt om, aparțin umanității, îi vreau binele, predic ca s-o luminez, predic ca să distrug prejudecățile de care ați infectat-o"... Folosea, deci, un vocabular filozofic iluminist, revoluționar de cea mai categorică poziție. Și, spre a îndepărta orice suspiciune, adăuga: „Intențiile mele sînt curate, nu cer nici o plată, vreau să rămîn necunoscut, obscur și nu solicit cerului altă răsplată decît să văd cătușele despotismului și altarele clerului înghițite de același abis". Desigur, în 1785, cînd publica broșura, Brissot n-avea de unde cunoaște alte amănunte despre răscoala iobagilor transilvăneni decît cele relatate în presă, cele discutate în cercurile politice sau revoluționare, cele colportate de diverși diplomați, ziariști ori călători. În finalul broșurii, Brissot anexează chiar un „Extras dintr-o scrisoare din Ungaria,

privind revolta din Transilvania", ca un document necesar pentru întărirea autenticității faptelor, urmat de o notă asupra „tiraniei nobilimii". În „Extras" sînt relatate cîteva momente din desfășurarea răscoalei iobagilor români. Sînt amintite o serie de localități, unde s-au produs ciocniri violente între țărani și forțele aristocrat-imperiale: Brad, Mesteacăn, Sibiu, Arad, Deva, Cluj, comitatul Hunedoarei și al Zarandului; se menționează regimentele de infanterie, de dragoni și companiile de frontieră care au intervenit, brutal, împotriva insurecției. Sînt pomenite, de asemenea, numele cîtorva dintre conducătorii represiunii: contele Ianco-vics, generalii Papilla și Fabris, locotenent colonelul Schultz etc. Și în acest „Extras" se strecoară cîteva săgeți la adresa lui Iosif al II-lea. Ca de pildă: „se prea poate ca discuția lui Horia cu împăratul să-l fi încurajat în acțiunea lui; dar adesea, în asemenea ocazii, conducătorul dovedește că nu-i suficient de stăpîn pe conducere". De asemenea, se sugerează ideea că răscoala țăranilor români face parte dintr-o serie de mișcări sociale din Imperiul habsburgic și din Europa și se apreciază că tulburările pricinuite de această răzvrătire din 1784 seamănă mult cu tulburările sociale din Boemia, în vremea Mariei Tereza.

Cam acestea erau informațiile deținute de Brissot despre răscoala lui Horea. Trebuie să ținem seama că el scria chiar în vremea răscoalei și că nu urmărea să facă istoria ei, ci să apere, prin Horea, ideea revoluției pentru dreptate și libertate.

„Principii au dreptul să pedepsească pe răzvrătiți?"

„Fiecare secol are un spirit care-l caracterizează — scria Diderot, părintele spiritual al girondinilor — spiritul secolului nostru (al XVIII-lea) pare a fi cel al libertății". Iar libertatea, după concepția iluministă, „este un dar al cerului și fiecare individ ce aparține aceleiași specii are dreptul să se bucure de ea, de îndată ce se bucură de rațiune".

Răscoala lui Horea îi oferea lui Brissot un dramatic caz concret de abuz și o crimă săvîrșite de tiranie și, în consecință, prilejul de a apăra libertatea și a pleda pentru dreptul popoarelor la insurecție, întru redobîndirea libertății. Relua aserțiunea rousseauistă care afirma că, deși s-a născut liber, totuși, pretutindeni, omul e în lanțuri. „Libertatea — scria Brissot — e o plantă sensibilă; lovind-o se închide, se ofilește. Orice gest cît de neînsemnat, o sperie. O alarmează uneori chiar binele pe care administrația pare că i-l dorește. Se teme ca nu cumva și sub flori să se ascundă vreun șarpe. Se teme, pentru că istoria i-a furnizat mii de exemple: nedreptăți săvîrșite, dureri pricinuite de administrație sub chipul iluzoriu al binelui public".

Ca orice bun orator, stăpîn pe retorică, la început, pentru captatio benevolentiae, Brissot îl flata pe împăratul filozof Iosif al II-lea: „nu sameni cu despoții obișnuiți"; nu evita să-l socotească predestinat să transforme, să reformeze guvernul imperial, „după faimosul exemplu dat de Sylla la Roma". Și retoric, dojenitor, știind că avea de-a face cu un împărat influențat de iluminism, un „monarh luminat", întreba: „Cum poți împrumuta limbajul insidios al tiranilor, tu, prietenul supușilor tăi și apărătorul dreptății?"

Nu putem aprecia cît de mult credea Brissot în eficiența guvernărilor numite „despotisme luminate", dar căuta să-i demonstreze avantagiile libertății comerțului pentru un stat modern, dornic de progrese. El, împăratul filozof, să cerceteze pe filozofi întru dibuirea leacului pentru tămăduirea relelor din societate. Și remediul suprem era: „a restitui omului toate drepturile sale, iată unicul mijloc de a extirpa și crimele și cumplita sărăcie". Îl asigura pe împăratul habsburg că natura lucrurilor e mai puternică decît toți monarhii lumii. Și așa ajungea la cauzele care au dat naștere revoltei românilor, „al căror șef Horia a făcut atîta zarvă în gazete". Mai întîi condamna, cu asprime, supliciul sălbatic aplicat lui Horea și to-

varăşilor săi şi generaliza, pornind de la întrebări legitime: „Ce este o revoltă? Principii au dreptul să pedepsească pe răzvrătiţi? Dacă au acest drept, se cuvine să aplice pedeapsa cu moartea? să născocească suplicii rafinate?" Scriitorii robi tradiţiei sau prejudecăţilor religioase au zugrăvit revoltele „ca pe crimele cele mai execrabile", instituind o „doctrină murdară şi periculoasă", propagată îndeosebi de popi. Prin ei „religia vine în ajutorul despoţilor şi întru anatemizarea adevărului". De aceea Rousseau apără revoluţia, iar Locke susţine că „poporul este izvorul oricărei puteri şi are dreptul a o modifica după cum îi place". În sprijinul teoriei dreptului la insurecţie ca un drept natural, cita din „Declaraţia de independenţă" a S.U.A., din 1776, sau din codul Pennsylvaniei: „Toţi oamenii se nasc egali, liberi, independenţi şi au drepturi naturale, esenţiale, inalienabile printre care şi dreptul de a-şi apăra libertatea şi proprietatea, de a căuta să obţină fericirea şi siguranţa. Orice putere este inerentă poporului şi derivă din el".

Şi cred că este un merit al ţăranilor transilvăneni că au slujit ca model, întru demonstrarea acestor drepturi, în istorie.

Insurecţiile, „un strălucit monument ridicat libertăţii"

Alcătuind un pamflet cu multiple scopuri, îndreptat spre toate direcţiile unde puteau apăra libertatea, Brissot se întemeia pe afirmaţia lui Hume: „drepturile neamului omenesc sînt aşa de sacre încît nici o prescripţie a tiraniei nu le poate nesocoti". Sau pe a lui Price: „un guvern liber e singurul guvern care se acordă cu scopurile guvernării". Recunoştea că există primejdia anarhiei. „Dar cine o pricinuieşte?" Nedreptatea guvernanţilor şi nimeni altcineva. Şi-apoi, cum se rostea Price: „relele războiului civil sînt trecătoare, cele ale tiraniei sînt permanente, iar libertatea este un bun aşa de preţios... încît poporul nu trebuie să se sperie de sînge" pentru a o apăra. Cita, ca exemplu, lupta dintre Parlamentul englez şi Carol I Stuart. Exemplifica prin războiul coloniilor din America, unde trupele engleze se dezonorau prin cruzime, incendii şi mii de orori, în vreme ce americanii vărsau doar sîngele loialiştilor sau al englezilor opresori. Nu adoptă, cu nici un chip, ideea deprimantă că „Alexandrii, Gingishanii, Baiazizii, Borgii să doarmă în tihnă după ce s-au scăldat în sînge uman, iar cetăţenii care au îndrăznit să-şi rupă cătuşele lor şi ale patriei, în loc să fie numiţi eliberatori, în loc să fie răsplătiţi de fiinţa supremă, să ajungă doar nişte bieţi rebeli, victime destinate eşafodului şi infernului". Dacă ar fi aşa, ar rezulta că revoluţiile sînt crime, iar americanii „ar fi rebeli şi vinovaţi". Mai mult decît atît: „Ar rezulta că şi statele care i-au ajutat ar fi de asemeni făptuitorii unei crime"... şi concluzia o exprimă printr-o metaforă sugestivă: „rebeliunea nu-i crimă, ci un strălucit monument ridicat libertăţii". Popoarele ar trebui să spună: dacă americanii au cucerit libertatea, noi de ce n-am putea? „Dacă ei nu sînt vinovaţi pentru asta, noi de ce am fi?"

Pregătind apărarea lui Horea, Brissot protesta vehement împotriva celor care susţineau că poporul e „o fiară cu mai multe capete". Asemenea acuzaţie este o încercare de a degrada, de a înjosi speţa umană. Demonstra că „poporul nu poate voi decît libertate, egalitate şi dreptate, pe cînd cel care guvernează singur vrea totdeauna opresiune, inegalitate, nedreptate, în interesul său". Apoi, făcînd din nou rechizitoriul prinţilor sîngeroşi, amintea soarta lui Carol I Stuart, care a fost osîndit la eşafod ca duşman al poporului şi ca asasin. A aminti asemenea act săvîrşit de revoluţionarii englezi constituia un curaj deosebit. Dar Brissot nu se oprea aici: stigmatiza juriştii şi teologii care socoteau monarhii drept întruchipări ale divinităţii; îi condamna aspru pe Flimer şi Barclay, ca sfătuitori, linguşitori şi omagiatori ai tiranilor. Întemeindu-se pe Locke, Sidney, Milton, Rousseau şi Price, Brissot dezvolta teoria dreptului la revoltă, ca un drept natural. Căci insu-

recția nu-i decît un act prin care o societate își manifestă nemulțumirile, plîngerile. E ultimul mijloc al celor amărîți de a se face auziți de o conducere oarbă și surdă.

„Ar trebui cunoscute cauzele"

Și revenind *ad rem*, Brissot arăta lui Iosif al II-lea: „Toți cei care au scris despre revolta românilor par a fi conspirat împotriva acestui nefericit popor, ca să te încurajeze, prințe, să osîndești șefii la groaznice torturi, să subjugi și mai adînc poporul". Înfiera pe aristocrați, pe despoți și mai ales pe mercenarii scrisului, „monștri care își prostituează pana spre nenorocirea popoarelor", și care cutează a-l numi pe Horea „demagog". Ei fac asta tocmai ca să țină poporul subjugat. „E foarte hazliu — scria Brissot — comparîndu-l pe românul din Munții Apuseni cu o personalitate de istorie universală, să vezi pe acești lași valeți ai despotismului, aceste triste *pecus*, care tămîiază pe „demagogul" Washington, pentru că a fost biruitorul tiraniei"... Era sigur că dacă „Horea ar fi reușit", lingușitorii „i-ar fi împodobit capul cu o cunună de lauri". Apoi relua blestemul împotriva slugilor tiraniei: „poate într-o zi cerul va năpusti pe capul lor toate ororile servituții pe care cu atîta ticăloșie o predică".

Brissot era de părere că, pentru a judeca adevăratul caracter al revoltei lui Horea, ar trebui cunoscute și analizate o multitudine de fapte: starea actuală a românilor, moravurile lor, guvernul lor, impozitele pe care le plătesc, cantitatea acestor impozite în raport cu producția și așa mai departe. Adică: „Ar trebui cunoscute cauzele care i-au împins la revoltă, nedreptățile ce li s-au făcut, gradul de opresiune sub care gem românii; ar trebui cunoscută istoria acestei răscoale și dacă sînt în adevăr vinovați de toate crimele de care-s învinuiți, dacă nu cumva împrejurările i-au silit să verse sînge".

Condamna, cu asprime, colportorii de știri false despre răscoala românilor, numindu-i denigratori și mincinoși. Fiind doar niște „tamburi majori care umplu văzduhul cu zgomotele lor ca să înăbușe strigătele victimelor, continua ziaristul francez, nu trebuie acordată nici o crezare povestirilor, mai mult decît suspecte, făcute de gazetari despre insurecția românilor". Stipendiați de stăpînii lor, acești slugoi ai tiranilor au exagerat greșelile țăranilor și au tăcut asupra mizeriei lor, au travestit rezistența lor în atac, iar apărarea lor în asasinate: „Au calculat totul, au combinat totul ca să evidențieze crimele și să justifice comportarea iluștrilor *nobili* care-i tiranizează și administrația care-i vexează în orice clipă".

Indignarea lui Brissot împotriva ziariștilor delatori se preschimbă în furie și blestem: „Departe de mine doctrina abominabilă a acestor monștri care-și prostituiază pana spre nenorocirea popoarelor. Poate într-o zi cerul va prăbuși pe capul lor toate ororile servituții pe care cu atîta scelerateță o predică". Și, cu o patetică indignare, exclama: „O, dac-aș avea în mînă actele acestui proces, dacă aș fi urmărit cîtva timp soarta acestui popor, dacă l-aș fi cunoscut în munca și în suferințele sale, dacă aș fi trăit în colibele sale... dacă aș fi fost martorul rugăminților către suveran de a curma mizeria, al luptelor ca să le lichideze el însuși, cu ce ardoare, cu ce energie l-aș apăra!" Dar departe de teatrul acestui război, informat doar de minciunile gazetarilor, susținut doar de zelul care-l antrena în ideea de a apăra poporul pretutindeni unde se zbate sub cuțitul opresiunii, ce altceva putea spune decît că „românii aveau dreptul la insurecție?" Îi sta la îndemînă doar povestirea unuia care-l denigra pe Horea și pe partizanii săi. Cuteza, totuși să afirme: „Cu această povestire în mînă pretind să probez, totuși, nedreapta lor condamnare. Românii s-au revoltat; deci ei au avut dreptate să se revolte. Iată prima probă; ea pare ciudată, dar nu-i decît firească". Deci revolta însăși dovedea că altfel nu se putea, că preaplinul paharului trebuia să producă explozia. De secole, supuși unui despotism sever, observa Brissot, românii lîncezeau în mi-

zerie şi întuneric: „Regimul feudal, ale cărui trăsături oribile s-au şters aproape pretutindeni pe pămînt, îşi păstrează încă toate rigorile în sînul acestui nenorocit ţinut. Însuşi gazetarul în discuţie afirma că Horea a adus la cunoştinţa monarhului suferinţele naţiunii sale, iar acesta i-a făgăduit să pună capăt tiraniei". Deci, scria în continuare francezul, Horea n-a procedat ca un barbar, ci, ca un supus ascultător; a vrut să evite vărsarea de sînge şi a făcut apel la „drepturile sale naturale". „Horea şi-a făcut datoria, era rîndul tău să ţi-o îndeplineşti", se adresează Brissot direct împăratului Iosif al II-lea. Acum „starea de război" i-a repus pe români în ordinea naturală. „Au fost tiranizaţi de monştri, aveau dreptul să le reziste" şi dacă au vreo vină e că „au aşteptat atîta vreme ca să răzbune dreptatea ultragiată". Amintea de călătoria făcută de Iosif al II-lea în Transilvania, cînd ar fi putut cunoaşte, măcar cît de cît, mizeria care domneşte acolo. Amintea de conţinutul unei jalbe sintetice, prezentate de un român, la întîlnirea cu împăratul filozof: „Împărate, noi muncim 4 zile pe săptămînă pentru stăpînii noştri; a cincea este pentru preot, a şasea pentru noi şi a şaptea o întrebuinţăm ca să sărbătorim duminica". Şi încheia cu o comparaţie strivitoare pentru concepţiile unui împărat care se pretindea filozof umanitarist: „Nu, nici negrii din insulele noastre nu duc o existenţă aşa de infernală; un asemenea popor trebuie ori să piară de disperare, ori să-şi sugrume tiranii".

„Nu blîndeţe, nu ameninţări, ci dreptate"

În continuarea pledoariei sale, Brissot demonstra că Horea voia să-şi elibereze compatrioţii „de servitute şi acest scop legitimează tot". El, ca om trăitor departe de Transilvania, nu ştia ce crime au săvîrşit românii. Pe acestea cuvine-se să le afle judecătorii imperiali. Raţiona simplu, logic: „un popor blînd pînă atunci, nu se putea preschimba, dintr-o dată, într-o turmă de asasini". Gazetarul denigrator spunea că guvernul local căuta să domolească tulburările fie prin blîndeţe, fie prin ameninţări. Brissot protesta împotriva procedeului „domolirii": „nu-i nevoie nici de blîndeţe nici de ameninţări, e nevoie de dreptate. În atare caz, blîndeţea pare o cursă şi adesea chiar este, iar ameninţările înfurie". Gazetarul, slugă a tiranilor, informa lumea că administraţia imperială a trimis comisari şi pe episcopul ortodox în rîndurile rebelilor, să potolească răscoala fie cu sfatul, fie cu ameninţarea pedepsei lui Dumnezeu, fie prin streang şi butuc. Protesta şi împotriva acestor metode: „comisarii sînt judecători. Un popor cu arma în mînă nu mai recunoaşte nici superiori, nici judecători; trebuie tratat de la egal la egal". Interesant de observat că misiunea episcopului l-a indignat peste măsură pe adeptul lui Voltaire, obligîndu-l să se rostească vehement: „Un episcop! Iarăşi preoţi pe arena politică; probabil pentru că ei cunosc perfect arta de a seduce şi de a înşela". În continuare oferea un sfat, potrivit pentru un monarh care: se delecta cu filozofia luminilor: „Dacă eu aş fi pe tron... aş trata însumi cu răzvrătiţii, fără arme, fără comisari, fără curtizani şi mai ales fără preoţi. Le-aş spune: prieteni, nu vreau să fiu călăul vostru, ci părintele vostru. Arătaţi-mi relele de care suferiţi ca să le vindec". Sugera, cu candoare, cum ar proceda el, dacă ar fi pe tron: „Nici iertare, nici milă. Aş îndepărta imediat abuzurile, vexaţiile, aş izgoni micii tirani".

Condamna, ca odioasă, practica mituirii cu „30 de florini" pentru prinderea unui „rebel", fruntaş de răsculaţi. Mituirea trădătorilor e un mijloc infam, o expresie a perfidiei şi trădării, celor care conduc faţă de cei conduşi. Un procedeu „de încurajare a crimelor, cu bani". Continuînd analiza represiunii arăta că nobilii „au sfîrşit pe roată, au spînzurat, au decapitat, au tras în ţeapă prizonierii, fără nici un fel de judecată". Că prin aceste acte barbare n-au înăbuşit, ci au înteţit nevoia de răzbunare: „au sporit prin propria lor violenţă furia răsculaţilor". Şi-apoi ţăranii au fost pedepsiţi, pe cînd nobilii nu, deşi au acţionat ostentativ

împotriva dispoziției guvernului, masacrînd poporul. Cita din gazeta care-i slujea ca izvor de informație: „guvernul consideră că românii alcătuiesc 2/3 din locuitorii țării... că ei cultivă pămîntul și că exterminîndu-i, provincia ar deveni un deșert". Protesta împotriva noțiunii de iertare pe care o folosea, cu generozitate clasa dominantă. Și protesta pentru că iertarea „se acordă unui vinovat, iar românii sînt doar nenorociți" și victime. Se rostea categoric, ca un rousseauist convins: „Insurecția este un drept al celor oprimați și nu poate fi interzisă decît prin distrugerea opresiunii".

Totodată, compătimea buna credință a poporului care s-a lăsat înșelat de o administrație coruptă, mincinoasă, impregnată de spirit tiranic. Interesant că aflase și enumera, în scrisoare, cele cinci puncte prezentate de români în vederea capitulării: 1.Comitele și toți proprietarii să jure pe cruce că vor înfăptui aceste doleanțe. 2. Nobili să nu mai fie, adică aristocrația să fie desființată, lichidată. 3. Nobilii să plătească impozite la fel cu poporul de rînd. 4. Nobilii să plece de pe moșiile lor. 5. Din porunca maiestății sale, pămînturile nobililor să fie împărțite țăranilor. Și conchidea cu o întrebare elogioasă: „E ceva mai rațional, mai firesc decît aceste propuneri?" Dacă ele s-ar îndeplini, dacă s-ar desființa nobilimea, izvorul tuturor asupririlor ar seca pentru totdeauna. Căci românii, căuta Brissot să-i apere și cu argumente și metafore sentimentale, „au drept asupra pămîntului rourat și fertilizat cu sudoarea frunții lor".

Apoi iar o referire și o integrare a răscoalei țăranilor români în istoria universală și în condițiile generale ale luptei pentru dreptate și libertate: dacă aceste propuneri „sînt nedrepte, nedrepte sînt și cele ale S.U.A. cu care se aseamănă. Dacă americanii s-au revoltat pentru că n-au mai vrut să fie «taxați» — impuși la impozite — fără consimțămîntul lor, cu atît mai mult aveau acest drept românii, care n-au nici proprietate, nici libertate și care sînt la cheremul unor stăpîni nemiloși".

Poporul cere numai lucruri drepte

Insurecția țăranilor transilvăneni a prilejuit ziaristului și gînditorului francez formularea unei serii de idei despre lupta socială și politică. „Parcurgînd istoria revoltelor sociale mai departe, m-am convins de trei adevăruri: 1) că poporul nu se revoltă decît cînd este oprimat și că nu cere, niciodată, decît lucruri drepte; 2) că suveranii promit cu ușurință, dar rar își țin cuvîntul dat; 3) în sfîrșit că, chiar atunci cînd satisfac cererile poporului, aproape totdeauna pedepsesc șefii, ceea ce-i o contradicție uluitor de revoltătoare". Și exemplifica fenomenul cu soarta Gracchilor, Walter, Facio, Lemaître din Geneva, Horea — românul transilvănean.

Românii aveau drept să lupte, „drept la sînge și fier". Și se întreba: dacă „poporul n-are dreptul la revoltă ce mijloc îi mai rămîne? Nici unul". Martirizați de atîtea secole, de ce nu li se ierta faptul că cereau viața cruzilor lor stăpîni, căutînd să-i pună sub sabie?" În naivitatea lor, înainte de a vedea că jandarmii împărătești trag în ei, țăranii își ofereau viața ca să-l apere pe „bunul" Iosif al II-lea. Dar împăratul filozof n-a poruncit să fie împușcați ori spînzurați nobilii care-l numeau „stultus Valachorum", ci tot în țărani a tras și tot pe ei i-a pus în streang.

Sublinia Brissot că, înainte de se a ridica la luptă, românii au venit cu o serie de propuneri, absolut necesare, vitale pentru îmbunătățirea soartei lor. Propuneri onorabile și logice. Dar ele n-au fost acceptate. Numai cînd au văzut că cererile lor sînt nesocotite, călcate în picioare, batjocorite, țăranii s-au hotărît să lupte. Au împărțit pămîntul nobiliar între dînșii ca un prim pas al punerii în practică a doleanțelor lor, dar nu s-au bucurat mult timp de acest drept. S-a dezlănțuit represiunea nobilimii, combinată cu a armatei imperiale. Represiune

foarte brutală şi sîngeroasă. „Părăsit de compatrioţii săi", Horea a fugit; capul i-a fost pus la preţ. În curînd a fost descoperit, predat şi ucis în chinuri.

Şi iarăşi se adresa direct lui Iosif al II-lea: „Sufletul tău e prea luminat, prinţe, ca să te laşi orbit de iluziile despotismului... Principii nu trebuie să se încăpăţîneze a trata revolta drept crimă, ci trebuie să se încredinţeze că orice revoltă este un drept natural". Apoi, mai departe, răsturnînd termenii: dacă revolta înseamnă opoziţie faţă de lege, atunci şi „opresiunea merită numele de revoltă, iar tiranii sînt rebeli, fiindcă tirania este o violare permanentă a legii". Căci e împotriva naturii şi a gîndirii umane ca „un singur om să pricinuiască nenorocirea a milioane de oameni fără a fi copleşit de remuşcări"... Îi reproşa direct: „Şi tu ai întrebuinţat forţa împotriva românilor". Amintea că împăratul a promis să facă dreptate ţăranilor români; dar, în fapt, a făcut un singur lucru: a pedepsit pe conducătorii lor ca rebeli, ca asasini. „Dacă ar trebui să-l condamn pe Horea ca asasin — remarca Brissot — aş face să urce pe eşafod întîi duşmanii care, ca şi el, şi-au muiat mîinile în sînge, şi nu mi-ar fi greu să dovedesc că aceştia din urmă erau cu mult mai criminali".

Iar concluzia, deosebit de categorică: „Şi fiindcă nici unul n-a plătit cu capul său atrocităţile săvîrşite, sînt în drept să conchid, fără să intru în detalii, că ai fost nedrept pedepsind cu moartea pe Horea, ca asasin, cît timp cruţi viaţa nobililor ucigaşi". Şi enumera argumentele opiniei sale: 1) Horea nu putea fi pedepsit ca rebel pentru că s-a întemeiat pe dreptul natural la revoltă. „Căci românii şi şeful lor Horea aveau dreptul şi-l au încă de a se revolta, pentru că sînt lipsiţi de drepturile inerente omului, de drepturile imprescriptibile, inalienabile"; 2) românii erau nenorociţi şi gemeau sub asupritori — aveau deci drept să se răzvrătească; 3) s-au plîns de mai multe ori împotriva guvernului; 4) au cerut guvernului lucruri rezonabile, drepturi şi libertate.

Apoi, din nou, referire la evenimente de istorie universală, contemporană lui, ţinînd seama că Iosif al II-lea n-a fost ostil luptei de eliberare a coloniilor engleze din America de Nord; dacă românilor nu li se dă libertate, înseamnă că toţi monarhii Europei trebuie să se ridice împotriva S.U.A., să proscrie constituţia acestui nou stat şi să condamne orice alianţă cu el, ca infamă.

În continuare îl invită pe împăratul habsburg să nu piardă şi acest ultim şi disperat moment de a elibera pe români. I se adresa, fără protocol: „Dacă nu eşti convins de aceste adevăruri, dator eşti să citeşti această pledoarie pentru libertate".

Iar, în încheiere, Brissot, declara, cu solemnitate, că a luat pana ca să „apere drepturile umanităţii şi ale libertăţii". Declara că îndrăzneşte să apere chiar „cenuşa acestor martiri" ridicaţi din rîndurile românilor, jertfiţi în chip barbar pe altarul sfintei Libertăţi. Popoarele neavînd apărători, „e datoria filozofului de a veghia asupra conducătorilor popoarelor, de a lumina judecata lor". Era încredinţat că răzmeriţa românilor a fost necesară: „revolta e o furtună binefăcătoare care curăţă aerul de miasme, e o criză care scoate omul din letargie".

Astfel, Brissot încadrează revolta condusă de Horea în rîndul marilor fapte sociale din istoria universală, îi analizează cauzele şi caracterul şi o utilizează ca exemplu grăitor şi concludent, ca argument social, politic, istoric, spiritual, filozofic, în pledoaria pentru drepturile popoarelor la viaţă şi libertate.

...„Nălţi sîntem noi, munţii..."

Mi se pare necesar ca de aici, de sub gorunul lui Horea, să semnalăm acest fapt deosebit: un ziarist francez, un gînditor iluminist, un revoluţionar de la 1789 a pledat cu patos, cu energie, cu argumente filozofice, sociale şi politice pentru soarta românilor, într-o vreme cînd prea mulţi îi osîndeau ori îi ignorau. El inte-

gra cauza lor, în cauza generală a luptei popoarelor pentru dreptate, ca o parte integrantă a marii bătălii universale întru progresul libertății. „Eu sînt — scria el — cel dintîi care apăr cauza românilor sacrificați forței în această insurecție și, repet: românii au dreptul să se revolte atîta timp cît vor fi sclavi și oropsiți. A-i pedepsi pentru exercitarea acestui drept, înseamnă a-i osîndi pentru că sînt oameni". Totodată, îl asigura pe monarh că „numeroase spirite superioare se vor ivi îndată, ca să apere drepturile umanității și ale libertății". Adică îi prevestea revoluția. De asemenea, bine este să ne amintim că, în studiul său „Mișcarea românilor din Ardeal la 1848", N. Bălcescu scria despre Horea: „luă securea în mînă și... înscrise cu dînsa drepturile nației române și programul politic și social al revoluției viitoare". Așa după cum, cu geniala-i intuiție de a surprinde sensul istoriei și măreția personalităților ei, Eminescu îl înfățișa învăluită în haina de lumină a metaforei:

„Horia pe-un munte falnic stă călare:
O coroană sură munților se pare,
Iar Carpații țepeni îngropați în nori
Își vuiau prin tunet gîndurile lor".

—„Eu am, zise-un tunet, suflet mare, greu,
Dar mai mare suflet bate-n pieptul său;
Fruntea-mi este albă ca de ani o mie
Dară a lui nume mai mult o să ție".

—„Nalți sîntem noi munții, zise-un vechi Carpat,
Dar el e mai mare, că ni-i împărat".

Cimitirul de la Țebea e un mausoleu, unde românii vin întru reculegere. Vin ca bătrîna pe care am văzut-o cu tîmpla răzimată de gorunul cu tulpină aspră, șănțuită de vremi.

Vin întru meditație, căci la umbra gorunului lui Horea se află și mormîntul lui Avram Iancu și al multora dintre tribunii lui. Adică fiii spirituali și urmașii lui Horea. Ai aceluia care a luptat și s-a jertfit ca „nobilime și iobăgie să nu mai fie". Horea și zecile de mii de țărani care l-au urmat, deși au fost sfărîmați cu roata ori atîrnați în știreang, totuși au răvășit, au zguduit stăpînirea nemerească în Transilvania.

De aceea putem spune că el a reprezentat o categorie socială și un moment istoric. Valoarea lui a sporit în istorie pentru că s-a identificat cu masele, nu singularizîndu-se în tainice înălțimi de gîndire abstractă, ci multiplicîndu-se concret, prin faptă, la dimensiunile suferințelor și intereselor a milioane de iobagi români. A fost căpetenie netăgăduită a răscoalei și a devenit simbolul ei, expresia ei sintetică, personificarea ei.

Și a personificat răscoala pentru că a fost unul din mulțime, înzestrat cu mai mult curaj și dîrzenie, cu un mai adînc simțămînt al dreptății, cu o ură mai neîmpăcată împotriva asupritorilor, cu un nepregetat spirit de dăruire, dăruire pînă la jertfă pentru binele celor mulți.

Fapta lui a uluit lumea de la noi și din Europa. De aceea, poporului i-a plăcut să-l creadă posesor de puteri vrăjite, că închide în inima lui ceva tainic, ceva puteri misterioase, de dincolo de înțeles. Tainele ațîță imaginația și zămislesc legenda, dau ritm stihului de baladă și, prin ele, auresc chipul eroului, învăluindu-l în strălucirea nemuririi.

N-am să uit, niciodată că, în popasul de la Țebea, am întîlnit o bătrînă, care sta în genunchi, cu tîmpla răzimată de scoarța aspră a gorunului lui Horea.

N-am să uit, niciodată, durerea-i din glas, din priviri, din inimă: ...„dar l-or farmat și l-or tocat răii, dă viu, cu roata"...

Ascultînd cum bate ceasul Turnului din Sighişoara

Să poposim o clipă în Sighişoara, oraşul de pe malul Tîrnavei Mari, cetatea dintre dealurile din mijlocul Transilvaniei.

Să poposim şi să privim, cu drag, „Oraşul de sus" şi cel „de jos"; să ne desfătăm prefirînd împrejurimile, începînd cu Dealul Cetăţii, acel promontoriu avansat înspre lunca rîului, deal şlefuit, de-a lungul erelor geologice, de unda zglobie a celor două pîraie: al Şesului şi al Codrului.

Să poposim şi să ascultăm cum bate ceasul, ceasul istoriei din Turnul Sfatului zis şi Turnul cu ceas.

Încă din vremi medievale, oraşul s-a aşezat cuminte, în vale, ca într-o covată adăpostită de vînturi, mărginită de măguri împodobite şi azi cu podgorii şi livezi bogate. În mijlocul oraşului, ca o Acropole, Dealul Cetăţii, o frîntură stîncoasă dintr-o străveche terasă sau fragment de podiş transilvan. N. Iorga îl asemăna cu o „căpăţînă de zahăr". Văzută de pe malul Tîrnavei Mari ori din „Oraşul de jos", Cetatea de pe deal se înfăţişează ca o uriaşă cunună de ziduri şi turnuri, ca o simfonie de acoperişuri din ţiglă în multiple nuanţe de roşu, orizontal rînduite în trepte şi cadenţată de verticalitatea numeroaselor turnuri interioare şi marginale, ca poţoabele unei coroane ducale.

Încorsetată, gîtuită între dealuri, Tîrnava Mare se furişează leneşă, pe cale meandrică, meditînd pe sub sălcii şi oglindind blocurile şi turnurile cetăţii în lucirea-i uşor înfiorată de curgerea veşnică a apei.

Dacă te întrebi de ce tocmai aici, între dealuri înalte de 500—600 m, s-a întemeiat un sălaş uman, cetate şi oraş, ghidul îţi dă un răspuns scurt: pentru că a fost şi este un vechi centru de comunicaţii, o răscruce de drumuri în mijlocul spaţiului transilvan.

Ambiţioşi, arheologii şi istoricii au descoperit pe aceste locuri vechi urme preistorice, adăpostite azi în muzeul din Turnul cu ceas. Descoperiri întîmplătoare şi studii *ad rem* au arătat că aici a fost o veche aşezare dacică, refăcută şi sporită în epoca de romanizare. Că pe platoul vecin, denumit Podmoale, şi-a avut castrul său Legiunea a XIII-a Gemina, un castru mare, puternic, străjă pe drumul de la Apulum spre Odorhei, Sf. Gheorghe, Oituz sau Făgăraş, Rîşnov şi Bran, ca şi spre miazănoapte spre Potaissa şi Napoca. Desigur, în vremea tulbure a migraţiilor hunice ori avare, veteranii romani, încuscriţi cu dacii, acei români dintru începuturi, au rămas aici, cît au putut folosi zidurile castrului, ca apoi să se retragă în luncile Tîrnavei sau în pădurile şi poienile dealurilor din jur.

Aşa se face că, pe la anul 1000, documentele numeau şi aceste locuri *Terra Blachorum*, adică Ţara Românilor. Între ei, între români, pe vremea regelui maghiar Geza al II-lea (1145—1161), au fost aduşi şi aşezaţi meşterii saşi: de la Rin, din Flandra ori din Saxonia. Documentele spun că au fost plantaţi aici *ad retinendam coronam*, adică pentru apărarea coroanei maghiare, într-o regiune unde populaţia băştinaşă, ocîrmuită de juzii ei, nu se lăsa subjugată. Li s-a dat în stăpînire aşa-numitul *fundus regius*, pămîntul crăiesc, smuls tot de la români, ca şi pădurile. Formula *terra et sylva Blachorum* înseamnă un atestat la mult discutata problemă a continuităţii. În anul 1000, cei care veneau constatau că pămînturile şi pădurile acestui spaţiu geografic erau ale românilor. Ajutaţi de rege şi cu braţele şi cu forţa de muncă a românilor, saşii au înălţat zidurile cetăţii pe botul de deal, la o altitudine de 425 m; au zidit casele, atelierele şi prăvăliile, turnurile şi bisericile, împlîntînd în pămîntul transilvan una din cele şapte cetăţi.

Cronicarul sighişorean, Georgius Kraus, spune că, la 1191, cetatea Sighişoarei luase fiinţă pe un vechi loc fortificat, adică pe acea străveche aşezare geto-daco-romană, despre care vorbesc şi arheologii şi care, desigur, locuită era de români. Peste un veac, în 1280, documentele numesc această cetate *Castrum sex;* peste alt veac, în 1367, se chema Civitas de Segusvar, iar mai tîrziu, ca de pildă în 1435, i se zicea simplu Sighişoara.

Se pare, că odată cu supunerea românilor, saşii din Sighişoara şi-au mai modificat felul de trai. Rolul colonizării aici în inima Transilvaniei s-a complicat. Din oameni cu misiunea *ad retinendam coronam* au devenit, în primul rînd, meşteşugari. Erau ocrotiţi de rege anume ca să-i producă arme, şei, platoşe, încălţăminte, straie, unelte, obiecte de artă, în vreme ce ţăranii români, muncind pămîntul, scoteau pîinea, carnea, laptele şi mierea.

Aşa Sighişoara s-a personificat, în evul mediu, ca o cetate cu caracter meşteşugăresc, ocîrmuită de patronii breslelor „patricieni" şi „senatori", de o elită de meşteri bogaţi, încadraţi în *Universitas Saxonum Transilvaniae*—Comunitatea (Uniunea) saşilor din Transilvania, cu scop de a-şi valorifica produsele industriale, de a se impune în faţa ţărănimii şi de a participa la conducerea voievodatului. S-au adăpostit, cum se spunea în documente, la *„umbra alarum tuarum"*, adică la umbra aripilor regale.

Dar, ca oricare oraş-cetate medieval, Sighişoara s-a apărat şi singură. Mai ales împotriva încursiunilor tătare şi otomane. Ori împotriva iobagilor români. Şi chiar a unor pretenţii exagerate ridicate de regalitatea de la Buda. Paza cetăţii era asigurată de puternicile ziduri, înalte şi groase, lungi de aproape un km (930 m) întărite cu 14 turnuri. Ca în orice oraş-cetate fiecare turn era încredinţat unei bresle: să-l îngrijească şi, în caz de primejdie, să apere cetatea de pe înălţimea lor. Nouă dintre ele există şi azi, ca de pildă, Turnul Croitorilor, unde s-au bătut pentru apărarea cetăţii cei care lucrau cu foarfecele şi acul. Mai încolo, Turnul Fierarilor de unde lucrătorii în fier au împroşcat asupra duşmanilor, pîndiţori prin lunca din jur, săgeţi şi bombe de piatră şi fier. Apoi Turnul Măcelarilor, unde se adunau, în ceas de cumpănă, cei care ştiau să mînuiască atît de bine cuţitul lung, satîrul şi securea. Turnul Frînghierilor, de pe care de multe ori se vor fi aruncat, cu sfori, bulgări de smoală aprinsă în capul invadatorilor. Impresionează Turnul Croitorilor, cel mai puternic, o adevărată cetate în centura de apărare a Sighişoarei, conturînd parcă înălţimea Turnului cu ceas, sau pe cea a Turnului Cojocarilor cu acoperişul lui ascuţit ca o săgeată înfiptă în cer transilvan.

Să urcăm în Turnul cu ceas, unde s-a scris şi cronica Sighişoarei, păstrată acum în lada bogatei bresle a croitorilor. Prin cei 64 m, cît ridică spre cer, domină oraşul, deschide o perspectivă largă spre toate zările şi copleşeşte prin înălţime şi măreţie.

Priveliştea impresionantă, desprinsă orizontal de la ferestrele etajului cu ceas ne ajută parcă şi mai mult să coborîm în perspectivele verticale şi îndepărtate ale istoriei. Iată-i pe sighişoreni, români şi saşi, în primăvara anului 1241, înfruntînd năvala tătară a hoardei hanului Bochetor, iar în anul următor, în cronica rimată şi iscălită de Filip Mousket, se înscrie vestea, „cu mare bucurie" răspîndită „în lumea toată", cum că regele din ţara vlahilor (a românilor) i-a învins la trecători pe tătarii întorşi cu pradă din centrul Europei.

Iată-i zidind monumentala „Biserică din Deal", în amestec de stil roman, gotic şi baroc. Urcuşul pînă la ea, cu sute de scări acoperite, se prezintă şi azi ca o adevărată Golgotă pentru turiştii mai puţin deprinşi cu scări prea înalte.

Iată-i sporind mereu numărul prăvăliilor şi al atelierelor pentru acele multe şi folositoare meşteşuguri, spre faima cetăţii în toată Transilvania şi chiar în afară. Prin faţa lor va fi trecut, de zeci de ori, şi voievodul român Vlad Dracul care, între 1431 şi 1435, şi-a avut aici, în Sighişoara „cuibul de pîndă" în lupta lui antiotomană, cu sorţi schimbători, ca şi prietenia lui cu Iancu de la Hunedoara, voievodul Transilvaniei şi neobositul conducător al politicii antiotomane, în colaborare cu toţi conducătorii de atunci ai românilor.

Turnul cu ceas din Sighişoara, operă de artă şi monument artistic.

Bogat, puternic şi influent va fi fost patriciatul sighişorean dacă, în februarie 1506, în Biserica din Deal, s-a ţinut adunarea acelei *Unio trium nationum* care a luat măsuri draconice împotriva ţăranilor mereu mai nemulţumiţi de extinderea iobăgiei. 1506 a fost anul cînd s-au răsculat ţăranii secui împotriva celor care le încălcau privilegiile şi îi iobăgeau, iar la Tîrgu Secuiesc răsculaţii au înfrînt oastea regală. Şi, poate, dacă lipim urechea de zidul turnului, mai surprindem ecouri îndepărtate din vuietul şi horbora violentei răscoale din 1511, a populaţiei sărace a oraşului, cînd lucrătorii din tăbăcării, dărăcitorii şi văpsitorii de lînă, răsucitorii de frînghii, cocătorii de pîine şi trăgătorii la foalele fierarilor s-au ridicat, cu aprigă mînie, împotriva patriciatului săsesc, prea aspru chiar şi cu ai lor. Dovadă că şi pe pămîntul nostru s-au desfăşurat răscoale asemenea celora pornite de ciompii florentini în 1378. Pentru că, în fapt şi aici, în cetatea de pe malul Tîrnavei Mari, ca şi în mai vestita cetate de pe Arno, Florenţa, exista un *popolo grasso* care trăia din sudoarea unui *popolo minuto.*

Răscoala din 1511 a fost ca un prolog la cea din 1514, cînd antrenată în războiul țărănesc, condus de Gheorghe Doja, plebea sighișoreană, în rîndurile căreia vor fi fost, de bună seamă, și mulți români, s-a răsculat din nou. În luptele ce s-au dat atunci cu patriciatul și cu mercenarii lui, a fost ucis Antonius Polner, burgmeșterul, primarul cetății de pe Tîrnava Mare.

În vremea cînd sultanul Soliman Magnificul ocupa Ungaria și vasaliza Transilvania, transformată în principat pentru Ioan Zapolya, sighișorenii au ezitat între Ferdinand de Austria, habsburgul pretendent la coroana Ungariei, între Zapolya și Soliman. Dar în 1530, după victoria de la Feldioara și de la Brașov, acești meseriași și negustori dornici de liniște, prosperitate și pace, înțelegînd, desigur, că sînt doar un mic enclav într-un mediu românesc, au trimis daruri lui Petru Rareș, rugîndu-l să nu vină cu arma asupra cetății lor și făgăduind să recunoască principe sau rege al Transilvaniei pe cel care va avea coroana pe cap. Răspuns diplomatic, evident, dar și semn al unei politici de mlădiere după împrejurările locale.

Și, pășind mai departe pe treptele istoriei spre încoace, spre noi, vedem Sighișoara o cetate în care Mihai Viteazul și-a așezat ocîrmuirea, ca domn al celor trei părți de Românie, unite. În cronica schenkeriană, scrisă aici, în Turnul cu ceas al Sighișoarei, se nota: „În anul 1600 se întîmplă multe lucruri noi, că se adună ovăz, mei, pătrunjel, ouă și varză și se trimet la Alba Iulia. Voievodul Mihai ocupă Moldova, din care cauză se trage, de bucurie, din toate turnurile, cu toate tunurile și arhebuzele". Ca apoi, în vremea războiului lui Radu Șerban cu Moise Secuiul și a stăpînirii nechibzuitului Gabriel Bathory, care a prădat orașele Brașov și Sibiu, sighișorenii să joace un rol însemnat în aprovizionarea și reorganizarea economică a Transilvaniei.

Și nu putem trece prea ușor peste un fapt petrecut în anul 1631, cînd dieta transilvană s-a adunat iar în Biserica din Deal și l-a ales pe Gheorghe Rakoczy I, principe al Transilvaniei. Ceasul din Turn a bătut atunci ore faste pentru istoria acestor părți din România: noul principe avea nume bun și s-a arătat, tot timpul domniei, prietenul românilor: îi ocrotea pe cei din Transilvania și se alia cu voievozii de peste munți, Matei Basarab, Vasile Lupu, Gheorghe Ștefan, ca să ducă o luptă comună împotriva sultanului și a oricăror asupritori din afară.

Apoi, mai bine de o jumătate de veac, meșterii sighișoreni s-au mărginit la exercițiul meșteșugurilor și la afacerile lor pecuniare; rar au mai ieșit dintre zidurile și turnurile cetății, ca să vadă și de alte treburi afară de negoț și meșteșuguri. Ca și casele, prăvăliile, atelierele ori manufacturile, și meseriile, cu tainele lor, se lăsau moștenire fiilor și nepoților și nepoților nepoților, pînă în veacul XX, într-o impresionantă consecvență întru succesiune. În cimitirul sighișorean se poate vedea pe lespezile de mormînt cum se moștenesc meseriile din tată-n fiu, odată cu atelierul și cu dugheana, care se dezvoltă mereu pînă la industria modernă.

La începutul veacului al XVIII-lea, Constantin Brîncoveanu, devenit prinț al Imperiului habsburgic, a dobîndit privilegiul de a cumpăra case și prăvălii în Sighișoara, ca unul care-și exercita influența în tot spațiul românesc.

Peste liniștea tihnită și-mbelșugată a sighișorenilor a venit, în 1704, răscoala curuților, cînd a ars Biserica din Deal, năruindu-se într-un nour de scîntei, vălmășit de furtună furiei populare. Era și acest pîrjol un prolog transilvan pentru răscoala din 1784, condusă de Horea, Cloșca și Crișan. Atunci patriciatul sighișorean a trăit cîteva luni în mare spaimă. Se știau prigonitori ai țăranilor, iar topoarele, coasele, ghioagele și sulițele pîrlite-n foc ale răsculaților pogorîți din Apuseni, au lovit în zidurile și în porțile închise cu drugi grei de lemn, înțițînați cu tarînci groase de fier. Purtarea față de țăranii iobagi a patriciatului săsesc și a nobilimii maghiare, apărată de jandarmii împăratului Iosif al II-lea, se vede dintr-o plîngere a lui Popa Stan din Albești, de lîngă Sighișoara, care, în august 1784, se jăluia către împăratul filozof împotriva grofului Haller, scriind: ...„că mai bine vom sluji pe împăratu decît pe domni, că noi nu mai putem birui cu slujbele, și cu mînăturile domnilor și cu bătăile deregătorilor și ale prefătușului

care ne bat în toate zilele, că au bătut şi pe Ionu Cătana şi Ionu Cînde, aceia doi din bătaie ş-au murit şi le-au rămas copii săraci şi pe noi pe mulţi ne-au bătut de ne-au schilăvit"...

După vremea răscoalei lui Horea, Sighişoara a intrat iar în liniştea şi belşugul de datină. Românii au trăit în bună înţelegere cu saşii sighişoreni. Şi-au avut biserica lor încă din veacul al XVIII-lea, clădită după datina arhitecturală românească.

Sighişoara a fost martoră la evenimentele revoluţionare din 1848. În bătălia de la Albeşti, în 31 iulie 1849, între armata guvernului maghiar, condusă de generalul polon Iosif Bem şi armata contrarevoluţionară a habsburgilor, a dispărut poetul maghiar revoluţionar Petöfi Sandor, înflăcărat cîntăreţ al libertăţii naţionale a popoarelor şi cel care strigase, cu nepotolită mînie: „Trimiteţi regii la spînzurătoare!"

Poema cuminte şi chibzuită a istoriei moderne a Sighişoarei s-a integrat în ansamblul istoriei transilvane. Şi-a dezvoltat continuu industria şi comerţul, iar Cetatea, mereu reparată şi cu drag îngrijită, a ajuns pînă la noi ca oraşul cu cea mai bine păstrată înfăţişare medievală. La începutul secolului al XX-lea, vizitînd Sighişoara, N. Iorga aprecia că nici una din cetăţile transilvane „nu se poate asemăna cu dînsa ca frumuseţă a orînduirii, ca o păstrare bună a străzilor şi caselor de odinioară, ca linişte şi curăţenie".

Dominînd oraşul, Turnul cu ceas, semeţ, măreţ, strălucindu-şi pălăria acoperişului policrom, ne ajută să vedem, să urmărim străduţele bătrîne, înguste, cotite, cu scări dese, cu arcade multe, cu ziduri groase, sure, galbene, verzui ori roşcate, cu mici grădiniţe, cu case de sute de ani, etajate, acoperite cu ţiglă roşie, unele din ele, ca spre pildă „Casa cu cerb", adevărate opere de artă arhitectonică. Sighişoara e un veritabil Nürenberg transilvan.

În cetatea de pe Tîrnava Mare, n-ai nevoie de prea multă imaginaţie ca să te transpui în 1450 ori 1600. Şi parcă aştepţi să vezi cum se deschid porţile în zori şi se închid în amurg, cum se trezesc meşterii şi negustorii, cum intră în ateliere şi încep lucrul la armele, uneltele, mobila lor, straiele şi cojoacele, ciubotele şi opincile pe care le vînd, cu multă tîrguială, pe tarabele din faţa caselor, strîmtînd şi mai mult străduţele totdeauna aglomerate, din zori în noapte. Aici istoria e prezentă ca într-un muzeu, un muzeu viu şi activ încă, tot mai activ, cu cît veacul nostru socialist îi rotunjeşte personalitatea marcată în tot mai impunătorul şi mai frumosul oraş nou pe care-l construim în jurul acropolei medievale.

Şi fiindcă veni vorba în Turnul cu ceas, în evul de mijloc, sediul sfatului cetăţii, în 1898 s-a creat aici un muzeu de istorie, înzestrat cu preţioase piese şi documente revelatoare ale vieţii de demult, din preistorie pînă în veacul al XIX-lea.

Intrînd în turn, să ne imaginăm cum se desfăşura, în aceste săli mici, strîmte, cotite, par-ar fi fost scobite de stîncă, înzestrate cu bănci de piatră şi cu jilţuri grele, afumate şi patinate de vreme, cu candelabre de aramă, în lumina săracă strecurată prin ferestre înguste, ca nişte firide pînditoare asupra lumii din jur şi asupra timpului ireversibil.

În aceste încăperi sobre şi modeste, simandicoşii conducători de bresle, în straie bogat împodobite, cu bărbi patriarhale, strînşi, pălărie lîngă pălărie, se sfătuiau şi hotărau treburi meşteşugăreşti şi vînzări de mărfuri, afaceri de zărăfie ori descîlceau intrigi politice sau rezolvau incidente ostăşeşti, poruncind apărarea cetăţii, momente cînd meşterii, calfele, ucenicii, toţi trebuiau să alerge în turnurile breslei lor, să înşface armele, făcliile sau cupele cu smoală topită şi să apere cetatea, ca pe un colţ de pămînt bogat, cu drept la linişte, prosperitate şi pace.

Aşa cum dovedesc cele patru turnuleţe din colţurile Turnului cu ceas şi sediu al sfatului, patricienii din conducerea cetăţii aveau *jus gladii*, adică dreptul de a pronunţa pedeapsa capitală împotriva celor căzuţi în grea culpă de tălhărie, omor ori răzvrătire împotriva stăpînirii patriciatului, atît în cetatea Sighişoarei cît şi în satele închinate lui.

Dar să urcăm mai sus, în încăperea unde, un meşter iscusit a montat ceasul, încă înainte de 1600. La 1648 i s-au adăugat figurinele sculptate şi colorate, întru-

chipînd zilele săptămînii, prin simboluri împrumutate din mitologia greco-romană: luni este Luna, zeiţa Diana; marţi — zeul războiului, Marte; miercuri — zeul comerţului, Mercur; joi — părintele zeilor, Jupiter; vineri — zeiţa frumuseţii, Venera; sîmbătă — Zeul Saturn; duminica — Apollo, zeul Soarelui. Astfel camera ceasului e un mic Olimp pe Dealul Cetăţii.

Din Turnul Sfatului, acoperit cu ţiglă smălţuită policrom, împodobit cu patru elegante turnuleţe, în cele patru colţuri, să ne oprim un minut în murmurul timpului care trece, trece mereu, şi să ascultăm cum bate ceasul istoriei.

E miezul nopţii. Cetatea şi oraşul dorm.

Tăcerea-i stăpînă peste oraş şi peste toată valea Tîrnavei Mari.

Şi frunza plopilor doarme.

Deodată s-aud douăsprezece lovituri puternice, grele, în doagă de clopot, punctînd sonor încă un sfîrşit de zi.

Figurina lui Mercur, care întruchipează ziua defunctă, miercuri, trece, alunecînd uşor, în adăpostul de dincolo de fereastră, iar în locu-i, ca în loja de gală a unui mare amfiteatru, se instalează, marţial, Jupiter, simbolul zilei de joi, ziua următoare, se aşază să privească şi să patroneze şi el, vreme de douăzeci şi patru de ore, priveliştea larg deschisă de aici, de la aproape şaizeci de metri înălţime.

Încet, ecoul clopotului se stinge în necuprinsul zării.

Fluieră un tren, departe, spre răsărit. Vuietul roţilor, rulate în viteză pe dunga şinelor, simbolizează parcă semnalul unui schimb nou în fabrici şi în munca de permanentă întinerire a oraşului.

Ziua s-a încheiat cu construirea cîtorva apartamente în plus, cu mii de obiecte fabricate, cu mii şi mii de gînduri şi bucurii semănate prin cetate, ca un rezultat al neîntreruptei străduanii şi bunei înţelegeri către toţi sighişorenii.

Ascultînd cum bate ceasul Turnului din Sighişoara, în miez de noapte şi în miez de zi, în zori şi în amurg, ascultăm, totodată, ritmul lent şi melancolic al trecutului istoric, odată cu marşul trepidant al vieţii noi, de azi, pregătind-o pe cea de mîine.

Toţi cei care înalţă noi case şi noi industrii, cei care muncesc în fabrici, ori în podgoriile de pe dealurile din jurul Sighişoarei, ascultă bătăile ceasului din turn: iar simbolurile zilelor se schimbă, prelingîndu-se lin, pe nesimţite, din umbră în lumină şi din lumină în umbră, ca o necurmată devenire. Aici, în Sighişoara, alături de istorie, de cadenţa trecutului, se desfăşoară viaţa prezentă, dinamică, înaltă, rodnică, frumoasă. Lunca Tîrnavei Mari rodeşte grîne. Dealurile auresc în lumina soarelui strugurii din podgorii şi merele din livezi. Muncesc aici români, saşi, maghiari. Muncesc ca străvechiul oraş din inima Transilvaniei să se dezvolte încă mai bogat, încă mai mîndru.

Trăind şi veselindu-ne, să ascultăm cum bate ceasul Turnului din Sighişoara, să dorim să bată în veci de veci şi să-i asculte glasul generaţii după generaţii, să-l asculte în muncă şi-n sărbătoare, în bucuria de a trăi înfrăţiţi, construind, creînd mereu în armonioasă înţelegere, în tihnă şi pace.

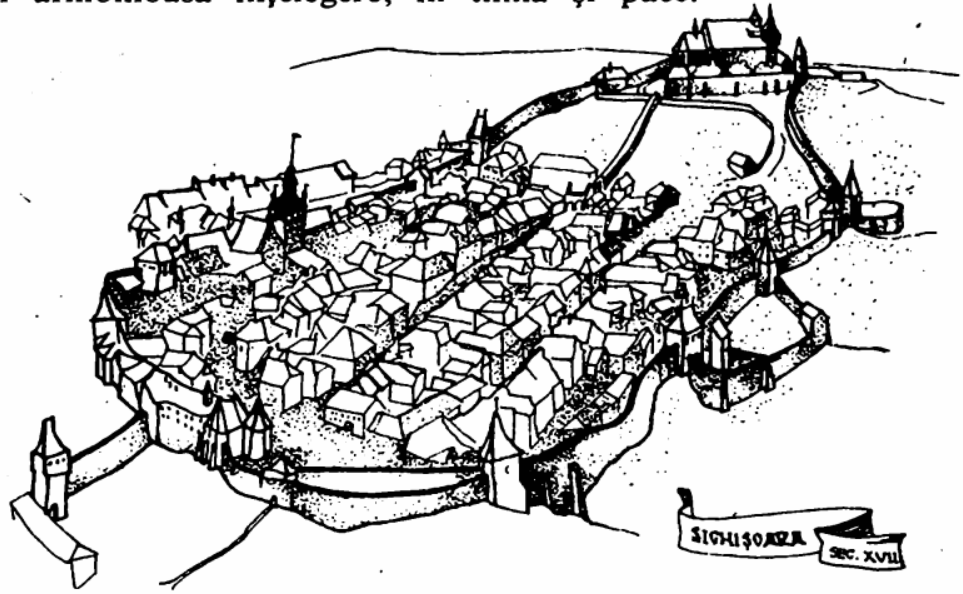

Hoinar prin judeţul Neamţ

Nu ştiu de ce îmi vine să încep aşa: există undeva, în cuprinsul acestei ţări, un colţ bogat în legende, în istorie fierbinte şi în adevăr concret de viaţă nouă. E judeţul Neamţ. Şi-l socot una din cele mai bogate vetre ale istoriei noastre.

De aceea-i necesar şi ispititor totodată, a hoinări şi a poposi, din cînd în cînd, pe meleagurile lui spre a te întîlni cu florile de rouă ale amintirilor, înşirate pe firul de metal scump al zilelor noastre.

În harnicul lui neastîmpăr, arheologul Constantin Matasă a dezgropat în locul numit Frumuşica, din comuna Bodeşti, suportul unui vas de ceramică pictată (faza Cucuteni A_1) modelat în forma unei reprezentări antropomorfe, alcătuit din cinci corpuri umane, prinse la umere, la şolduri şi la picioare, într-un cerc care sugerează o mişcare de dans. Fără a poetiza prea mult, arheologii au numit acest obiect din epoca eneolitică, vechi de 7—8 000 de ani, „Hora de la Frumuşica".

Fie că pornim de la Frumuşica, unde s-au mai descoperit şi numeroase vase pictate liniar ori spiralo-meandric, de la Ghelăeşti, unde s-a găsit în acest pămînt cuminte şi bine-păstrător, un chiup mare cu ornamentare spiralică tricromă sau un vas împodobit cu ornamente liniare, în brîie şi haşuri tot tricrome, de la Tîrpeşti unde s-a găsit un „Gînditor" frate, mai stîngaci ori mai stilizat lucrat, al „Gînditorului" de la Hamangia, de la locul numit Dealul Fîntînilor din satul Traian, unde s-a descoperit un crater tricrom, din epoca de cultură zisă Cucuteni A-B, şi un crater mare cu reprezentări umane stilizate, fie că ne-am începe hoinărirea de pe înălţimea zisă Bîtca Doamnei, de lîngă Piatra Neamţ, fie că am porni călătoria de la umbra zidurilor Cetăţii Neamţului, ori chiar mai departe din Bacăul vecin, sau din valea Trotuşului şi a Tazlăului, ca să ne familiarizăm cu peisajul Moldovei de mijloc, pretutindeni ne-am întîlni cu impresionante urme ale trecutului şi cu măreţe făptuiri ale vremii noastre.

Parcă mă văd, în vremea studenţiei, călătorind împreună cu profesorul Ion Andrieşescu, cu învăţătorul Mihai Cojocaru şi cu Constantin Matasă, prin acest judeţ al nostru ca să-i descoperim „staţiunile arheologice". Pe drumurile mai lungi, pînă la Ţibucani, de pildă, călătoream în căruţa tatei, pe pat de fîn uscat, trasă de doi căluţi murgi. La Dobreni lăsam căruţa şi urcam pedestru pe Măhătuia, în capătul de răsărit al Dealului Balaurului, de unde, în surpătura unui mal de rîpă, apa scotea cioburi de ceramică preistorică. La fel am procedat la Bodeşti unde am descoperit „Frumuşica", la Dealul Fîntînilor de la Traian. Şi aşa mai departe.

Ca elev de liceu urcasem, ades, împreună cu colegii, pe acel colţ de deal în formă de piramidă, Bîtca Doamnei: un fel de soră mai mică a Pietricicăi şi a Cozlei Mari, de pe cealaltă parte a Bistriţei. Ne căţăram din dorinţa de a lărgi orizontul, de a ne îmbăta cu armonioasa suită de înălţimi pe Bistriţa în sus, pînă la chipul sineliu al Ceahlăului, aşezat parcă anume ca să închidă zarea spre apus. Urcam să auzim nahlapii Bistriţei cum foşnesc şi spumegă, muşcînd viclean din stînca malurilor. Găseam şi aici cioburi de oală, urme de ziduri groase şi chiar frînturi de unelte de fier. Pe-atunci nici nu bănuiam ce uriaşă însemnătate ştiinţifică aveau aceste modeste şi nebăgate-n seamă relicve. A trebuit să vină profesorul Ion Andrieşescu şi, mai ales, acel pasionat om de cultură care a fost Constantin Matasă, prieten cu Mihail Sadoveanu şi cu Brătescu-Voineşti, să se dedice muncii fără preget de arheolog şi, dintr-un amator, să devină un remarcabil om de ştiinţă şi creatorul muzeului arheologic din Piatra-Neamţ, unde a adunat şi

restaurat, cu propria-i mînă, multe din capodoperele ceramicii preistorice, descoperite de el, în săpăturile de la Frumuşica, Fîntînele, Tîrpeşti, Ghelăeşti, Cetăţuia. Lui i se datorează împingerea cunoştinţelor despre viaţa oamenilor de pe aceste locuri cu 5—6 000 de ani înapoi, în marile adîncuri, pînă atunci insondabile, ale istoriei şi preistoriei acestui colţ de ţară românească.

Ceramica pictată, descoperită şi studiată de arheologi, atestă că, în epoca eneolitică, în judeţul prin care am pornit hoinari, ca şi în bună parte din ţara noastră, au trăit aceiaşi oameni, creatori ai culturii denumită, cu totul convenţional, Cucuteni şi caracterizată prin vasele de lut fin, lucrate cu mare pricepere şi împodobite artistic, cu desene spiralo-meandrice ori liniare bi- ori tricromă: roşu, alb, cărămiziu, de forme încîntătoare prin armonia liniilor şi podoabelor.

Nu de mult, săpăturile arheologice din vîrful înălţimii cu chip de piramidă, numită Bîtca Doamnei, au scos la iveală una din cetăţile dacice construite pe înălţimi, cu ziduri din blocuri mari de piatră — murus dacicus — cu sanctuare de piatră care amintesc pe cele de la Sarmizegetusa, din Munţii Orăştiei, cetăţi surori, în acelaşi spaţiu geto-dac, opere ale aceleiaşi civilizaţii. Analogia devine şi mai evidentă dacă ne gîndim că urme de aşezare dacică s-au descoperit şi pe Cozla. Bîtca Doamnei, Cozla şi Pietricica ar putea face parte dintr-un complex de apărare aici, la ieşirea rîului Bistriţa din munţii Neamţului, în mijlocul cărora se profilează silueta maiestoasă a Ceahlăului. Se poate face o analogie între complexul geto-dac din Munţii Orăştiei de la Sarmizegetusa regia şi acela de la Petrodava de pe Valea Bistriţei. Aşa se explică de ce Ceahlăul, acest pisc semeţ, despre care Dimitrie Cantemir scrie că, dacă l-ar fi cunoscut scriitori antici n-ar fi fost mai puţin celebru decît Olimpul grecesc, nu în zadar este leagănul multor legende şi a unor nume şi întîmplări de veche istorie... Traian care o urmăreşte pe Dochia, Ştefan cel Mare care vede aici zimbrul alb, Petru Rareş în fugă spre Ciceu, doamna lui care are castel pe Bîtca Doamnei şi din acest castel construit pe vîrf de stîncă, trece Bistriţa mergînd pe pod din piei de bivol pînă la mănăstirea Bistriţa, ctitoria lui Alexandru cel Bun.

Istoricul N. Gostar afirmă că descoperirile arheologice de pe Bîtca Doamnei şi Cozla dovedesc că romanii au ajuns pînă aici, la Petrodava dacică, şi au pă-

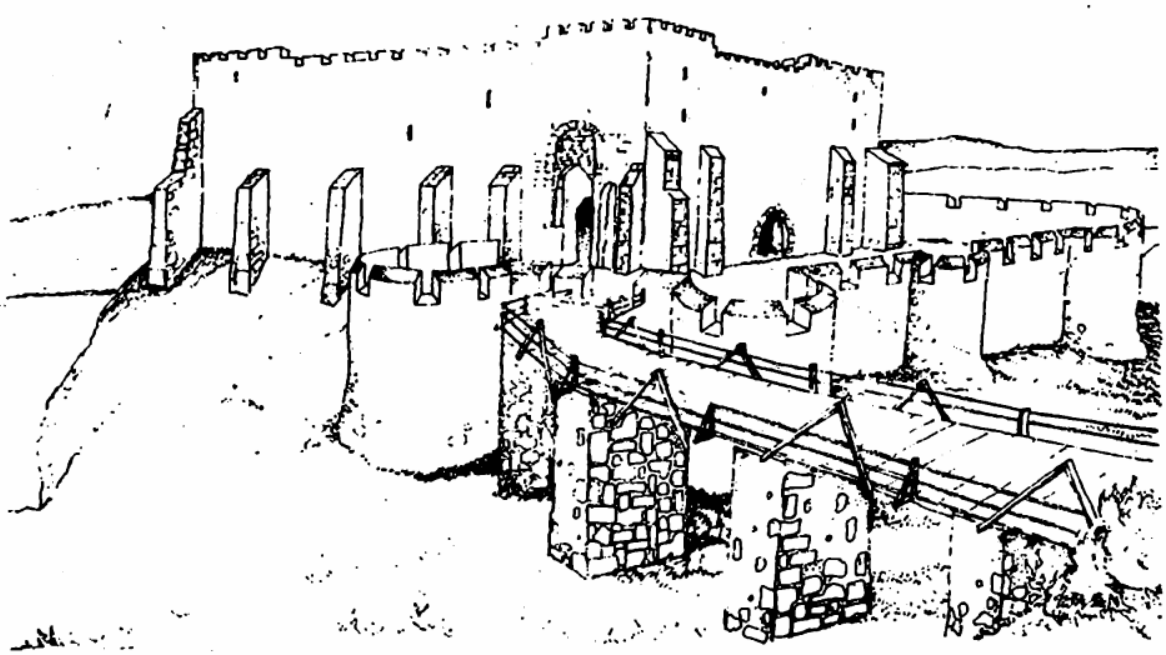

Cetatea Neamţului: o reconstituire a cuibului de vulturi care, cu vitejie, a străjuit libertatea.

truns pe valea rîului Bistriţa. Demonstrează acest fapt şi prin scenele CL şi CLI de pe Columna Traiană, ca şi prin ceramica elenistică şi romană descoperită alături de ceramica dacică, prin uneltele agrare din fier, prin armele sau instrumentele de fierărie, prin obiectele de podoabă, prin monedele romane găsite aici. Toate sînt semne sigure ale împrumutului de civilizaţie romană. Istoricii au ajuns la concluzia că fortificaţia dacică de pe Bîtca Doamnei ca şi cetatea Sarmizegetusei a fost distrusă în timpul războaielor daco-romane. Carpii, locuitorii liberi ai Daciei din spaţiul moldovean, au devenit, după moartea lui Decebal, aliaţii romanilor. Erau supravegheaţi din acel *Castellum* de la Barboşi, aproape de Galaţi, întărit cu un detaşament din *Cohors II Mattiacorum* şi apoi cu un detaşament din *Classis Flavia Moesia* — flota romană a Dunării. Nu li se îngăduie a mai construi cetăţi cu ziduri de piatră, pe înălţimi. Îi obliga să trăiască în aşezări deschise şi să-şi îndeplinească rolul de *federati*, apărînd restul Daciei de primejdia incursiunilor întreprinse de alte neamuri. Pentru acest serviciu erau plătiţi printr-un *subsidium* special. De bună seamă că din această plată provin cea mai mare parte a tezaurelor de monede romane, descoperite mereu în pămîntul Moldovei. Îi plăteau, deci, şi-i lăsau să trăiască în legea, organizarea, tradiţiile, obiceiurile lor. Îi lăsau liberi, dar întreţineau legături de bună vecinătate, le ofereau mărfuri şi cultură romană.

Totuşi, spre a se feri de primejdia unei invazii carpice, împăraţii au construit acel *limes* roman, val fortificat între Prut şi Siret, care în tradiţia poporului nostru se numeşte Troianul şi despre care aminteşte şi Miron Costin, comparîndu-l cu fortificaţiile romane de la Drobeta-Turnu Severin.

Drumeţind, de la Bacău spre miazănoapte intrăm în Roman, unul din cele mai vechi tîrguri şi cetăţi ale Moldovei, întemeiat de Roman voievod, în 1390. L-au distrus războaiele şi l-a reconstruit Ştefan cel Mare, în 1479. Aici istoria grăieşte prin monumente de valoare artistică din vremea marelui voievod, cum este biserica Episcopală restaurată la începutul secolului al XVIII-lea, şi prin biserica Precista, construită în 1596, în vremea lui Ieremia Movilă. Pe locul unde, în leat 1691 a fost ucis cronicarul Miron Costin, noi azi, am înălţat marele laminor, semn al puterii de a construi, vădită încă de la începutul epocii noastre socialiste.

Iar dacă sînt la Roman, cum să nu mă abat pînă la Mirceşti, la Casa şi mausoleul lui Vasile Alecsandri? Mă întîmpină lunca Siretului? Nu! rari plopi schilavi şi măcinaţi de vreme. Dar în nădejdea că vor creşte alţi arbori, ce mă împiedică să nu-mi amintesc că m-am bucurat în juneţe de cadenţa versurilor cu care Alecsandri o cînta, cu un veac şi mai bine în urmă: „Luncă, luncă, dragă luncă, rai frumos al ţării mele/ Mîndră-n soare, dulce-n umbră, tainică la foc de stele".

Şi cu această cadenţă în minte şi în inimă, intru în Casa memorială unde amintiri din viaţa poetului odihnesc închise ca într-un sipet de cedru, şi se ilustrează tridimensional. Mă aplec asupra manuscriselor îngrijit caligrafiate. Privesc şi aud versuri din Rodica: „Cu grîu de aur ei o presoară,/ Apoi cofiţa întreagă-o beu./ Copila rîde şi-n cale-i zboară,/ Scuturînd grîul din părul său"...

Plimbîndu-mă pe alee, pe acolo pe unde se vor fi zămislit idei şi versuri din „Fîntîna Blanduziei", din „Despot vodă", ori din „Ovidiu", îngîn, numai pentru mine, un vers din „Steluţa":

„Tu, care eşti pierdută în neagra veşnicie,
Stea dulce şi iubită a sufletului meu!
Şi care-odinioară luceai atît de vie
Pe cînd erai în lume tu singură şi eu!"

Rătăcind pe aceste locuri, unde a rodit neamul cel binecuvîntat al poeţilor, începînd cu zămislitorii doinelor şi ai „Mioriţei", ajung, în chip firesc, la „Hanul Ancuţei". În acest loc de popas şi izvor de inspiraţii literare, ne întîlnim, în amin-

tire, la o ulcică de vin, cu moş Leonte zodierul, cu comisarul Ioniţă de la Drăgăneşti, cu căpitanul Neculai Isac de la Bălăbăneşti, cel „voinic şi frumos şi rău" care „bătea drumurile căutîndu-şi dragostele, căci „a avut ibovnice cătră toate zările. Şi-adulmeca pe drumuri fără hodină şi fără astîmpăr"... cu Todiriţă Catană, „un răzăş nebun şi nemernic din ţinutul Vasluiului", cu jupîn Costea Căruntu, care „răcnea ca un leu", cu Răducan Chioru, cu haiducul Vasile cel Mare, cu Zaharia Fîntînarul şi cu mulţi alţi eroi sadovenieni, dar mai ales cu „Ancuţa cea tînără, tot ca mă-sa de sprîncenată şi de vicleană", care „umbla ca un spiriduş încolo şi-ncoace, rumână la obraji, cu catrinţa-n brîu şi cu mînecele suflecate... împărţind „vin şi mîncări, rîsete şi vorbe bune".

De la acest plăcut loc de popas, urmînd drumul spre apus, printre dealuri şi văi, întîlnim Războienii, acolo unde Ştefan cel Mare a cutezat să înfrunte cu 20 000 pe cei 250 000 ai lui Mahomed al II-lea Cuceritorul. A ales bine voievodul acest „loc de război la strîmtoare la Valea Albă". Aici, românii au tăiat pădurea, cum scrie cronicarul Angiolello, care a fost de faţă, şi s-au „întărit în acel loc cu tunuri". Călărimea s-a pedestrat şi a aşezat caii şi carele ca un zid de cetate" în faţa năvălitorului, cum povesteşte alt otoman, martor la luptă. Intrările „au fost astupate cu copaci mari" şi cu „un şanţ foarte adînc, în dosul căruia erau mărăcini" şi tunuri, dar mai ales ostaşi hotărîţi să se bată pînă la moarte. Şi, în adevăr, s-au bătut straşnic românii, în acea fierbinte zi de 26 iulie 1476. Cronicarul Grigore Ureche închină acestui dramatic moment al istoriei noastre cîteva rînduri patetice, vrednice de ţinut minte: ...„Şi multă vreme trăind războiul ne ales (adică nehotărît), de îmbe părţile osteniţi şi turcii tot adăogîndu-să cu oaste proaspătă şi moldovenii obosiţi şi ne viindu-le ajutoriu nici de o parte, au picat, nu fişte cum ci pînă la moarte să apăra, nici biruiţi dintru arme, ci stropşiţi de mulţimea turcească, au rămas dobînda la turci. Şi atîţia de ai noştri au pierit, cît au înălbit poiana de trupurile celor periţi, pînă au fost războiul. Şi mulţi din boierii cei mari au picatŭ, şi viteji cei buni au piertŭ cu totul atunci, şi fu scîrbă mare în toată ţara şi tuturor domnilor şi crailor de prin prejur"...

Aşa însemna pana cronicarului, tremurînd de durere, în mersul ei pe hîrtie.

Momentul a fost negrăit de greu. Dar, cum adevereşte cronicarul polon Dlugosz, Ştefan „n-a fost cuprins de vreo frică, ci din contră dorind lupta, s-a luptat în chipul cel mai vitejesc ajutat de ai săi. Cu toate acestea sultanul l-a biruit"... Şi mai departe arată cum oştenii Moldovei „aproape toţi acoperiţi cu felurite răni s-au retras împreună cu Ştefan", aşteptînd „împrejurări mai bune, pe care i le-ar fi adus soarta". Nici sultanul n-a dobîndit o victorie uşoară. „Căci Ştefan şi ai săi s-au luptat cu atîta vitejie, încît se spune, că au căzut aproape 30 000 de otomani".

Desfăşurarea evenimentelor a întremat inima cronicarului; căci plăieşii din Cetatea Neamţului, aşezată nu departe de Războieni, au înfruntat năvala lui Mahomed Cuceritorul, aşa cum l-au înfruntat şi vitejii din Suceava, aflaţi sub porunca portarului Şendrea.

O biserică înaltă zidit-a Ştefan vodă aici, pe locul bătăliei de la Războieni; în pisania ei, adevărat verset de epopee, recunoaşte înfrîngerea, slăveşte jertfa celor căzuţi în lupta cu otomanii şi cată să înzdrăvenească iar curajul tuturor şi încrederea într-un viitor liber şi strălucit.

Pentru cinstirea şi neuitarea acestui mare furtunos şi dureros moment din istoria poporului nostru, nemţenii şi-au făcut bunul obicei de a se aduna, în fiecare an, într-o duminică din iulie, să aducă slavă eroilor jertfiţi aici în acea vară de pîrjol şi urgie. Se adună mult popor din judeţ şi din toată Moldova de mijloc, într-un adevărat pelerinaj la locul unde au fost jurămintele, durerile şi înfrîngerile, dar şi nădejdile cele nestrămutate că dreptatea şi libertatea trebuie să triumfe. A bea din izvorul durerii înseamnă, în fapt, a căpăta puteri vrăjite întru cucerirea victoriilor viitoare.

Cu asemenea amintiri, ajungem la Cetatea Neamţului, vechi cuib de şoimi moldoveni, zidită în vremea lui Petru Muşat (1374—1392). Ruinele ei se înalţă

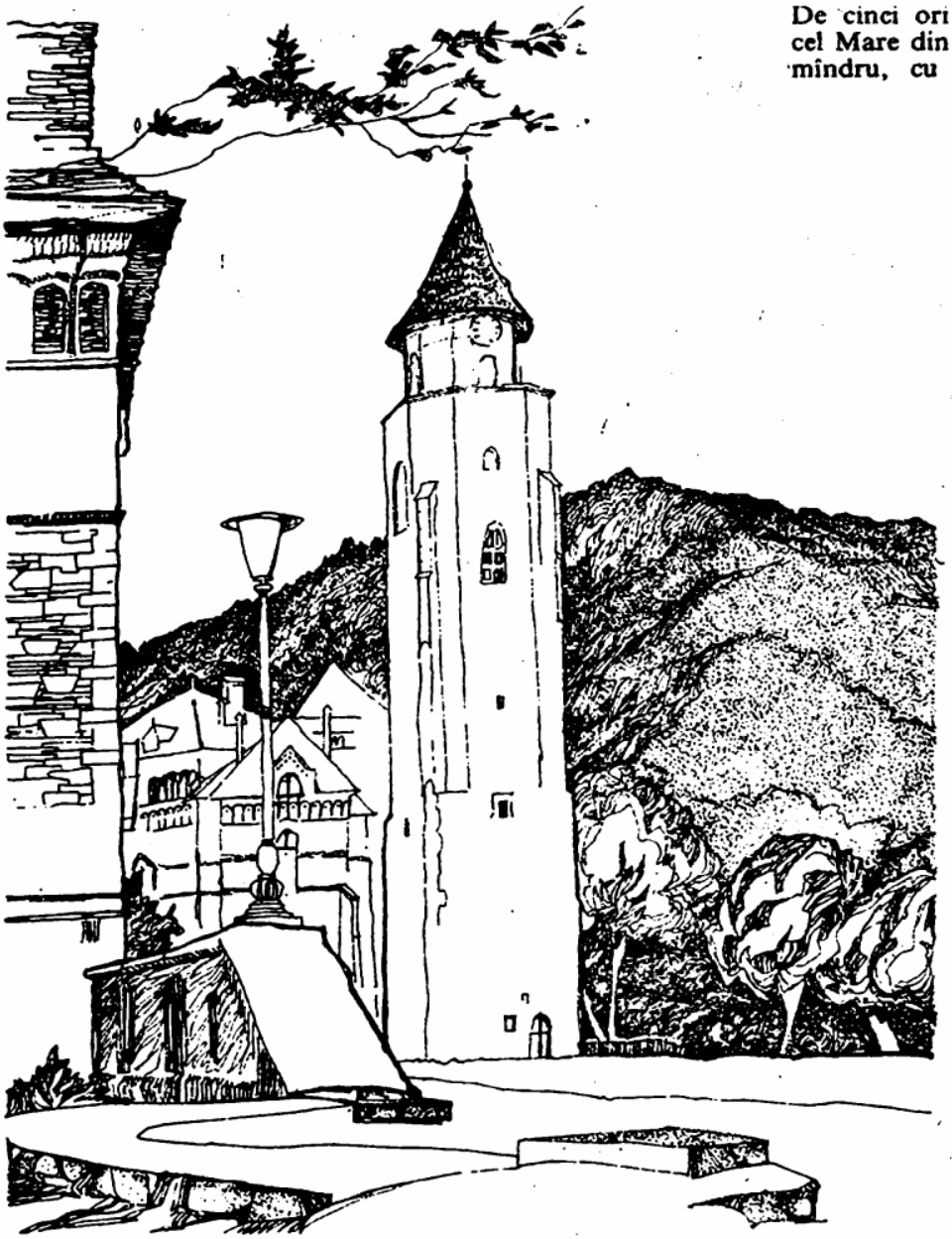

De cinci ori secular, Turnul lui Ştefan cel Mare din Piatra Neamţ se înfrăţeşte, mîndru, cu construcţiile moderne ale oraşului.

impunătoare în dramatica lor sfîşiere sub furtuni şi distrugeri, ca un chip de bătrîn venerabil, care a înfruntat vitregia secolelor, primind răni prin bombardele multor, prea multor duşmani, dar neclintindu-se din loc, oricît de mare a fost urgia.

Şi cetăţii Neamţului, Ştefan cel Mare i-a adus multe modificări, înălţîndu-i şi lărgindu-i zidurile, adăugîndu-i patru bastioane semicirculare, întărite cu artilerie şi un pod de stîlpi uriaşi de piatră.

Cetatea se mîndreşte şi azi că n-a deschis porţile nici unui duşman. Au apărat-o plăieşii după bătălia tragică de la Războieni. Scrie cronicarul Neculce, în „O samă de cuvinte": „Iar împăratul turcescu au venit cu toată puterea lui la Cetatea Neamţului. Şi au suit puşcile (tunurile) deasupra unui munte pre despre Moldova. Şi au început a bate Cetatea Neamţului foarte tare. Iar pre acee vreme era un neamţu închis în cetate. Şi văzînd că bat cetatea, au dzis păzitorilor să spuie mumei lui Ştefan vodă să-l sloboadă de la închisoare, din temniţă, predînsul, că el va mîntui cetatea de acel greu". Slobod, meşterul neamţ, mare meşter ochitor „au şi lovit în gura unei puşci turceşti, de au sfărîmat-o. Şi au început a bate în corturile turcilor, cît şi bodul de la cortul împăratului l-au sfărmat".

Iar Ştefan vodă, în astă vreme „de sîrg au strîns oastea ce au putut de grabă, şi s-au dus după turci, şi i-au ajuns trecînd Dunărea la vreme de mas, şi lovindu-i fără veste i-au speriat de au căutat a fugi, lăsîndŭ pleanul şi tot ce au prădatŭ. Iară Ştefan vodă le-au apucatŭ pleanul tot şi s-au întors înapoi cu izbînda".

Dacă Mohamed Cuceritorul a plecat fără izbîndă din faţa zidurilor ei, în schimb Cetatea Neamţului se mîndreşte că şi-a deschis porţile şi a primit oastea lui Mihai vodă Viteazul cu urale de bucurie, aşa cum se cuvenea, ca pe-o oaste frăţească, venită să făptuiască unirea ţărilor române.

Multă vreme, apoi, lăsată a fost în paragină, pradă vijeliilor şi pustiului. Abia azi Cetatea Neamţului şi-a dres o parte din răni, gătindu-se sub mistria restauratorilor, să îmbrăţişeze încă multe din veacurile viitoare, ca o mărturie a ceea ce am fost şi putem deveni.

Stînca pe care se înalţă această cetate e albă, lumea o ştie neagră, datorită versului din balada lui Dimitrie Bolintineanu: „Pe-o stîncă neagră, într-un vechi castel"..., inspirată din legenda păstrată tot de cronicarul Neculce: „Şi fiind mumă-sa în cetate, nu l-au lăsat să intre şi i-au zis că paserea în cuibul său piere: ce să se ducă în sus să strîngă oaste, că izbînda va fi a lui", nimeni nu-şi mai poate imagina Cetatea Neamţului fără energica mumă a voievodului şi fără tînăra domniţă care, îndîrjite şi bărbătoase, nu deschid poarta celui înfrînt la Războieni şi-i dau sfat spartan:

„Du-te la oştire! pentru ţară mori!
Şi-ţi va fi mormîntul coronat cu flori"...

Dar dacă am ajuns pe malul Ozanei, nu se poate să nu poposim, o clipă şi în Humuleşti, să intrăm în casa unde s-a născut şi a copilărit Ion Creangă. Casa, cu vatra, cu stîlpul hornului, cu patul şi cuptorul unde s-au adăpostit şi hîrjonit Ionică al lui Ştefan a Petrii şi fraţii lui, e casă memorială, muzeu şi monument istoric, adînc ancorată în cultura şi în conştiinţa poporului român. Ba mai mult: odată cu „Amintirile" inegalabil de măiestrit şi de firesc povestite, Casa lui Creangă din Humuleşti, aşa modestă cum este, cu prispa ei de lut, cu ferestrele-i micuţe, deschise spre lume, ca ochii pînditori de viezure, cu uşile joase, cu tinda îngustă, cu grinzile afumate, este azi pomenită în zeci şi zeci de ţări, pretutindeni unde cuvîntul plin de duh şi de înţelepciune populară al humuleşteanului a îmbrăcat şi strai de grai străin.

Casa în care s-a născut şi a trăit un artist păstrează ceva din omenescul şi din duhul lui, din freamătul muncii şi din mireasma visurilor, din personalitatea lui. Iar noi, dacă ne aşezăm pe prispa casei lui Ion Creangă nu se poate să nu auzim: „Nu ştiu alţii cum sînt, dar eu, cînd mă gîndesc la locul naşterii mele, la casa părintească din Humuleşti"... Ori: „Aşa era mama în vremea copilăriei mele, plină de minunăţii, pe cît mi-aduc aminte; şi-mi aduc bine aminte, căci braţele ei m-au legănat, cînd îi sugeam ţîţa cea dulce şi mă alintam la sînu-i gîngurind şi uitîndu-mă în ochii ei cu drag! Şi sînge din sîngele ei şi carne din carnea ei am împrumutat, şi a vorbi de la dînsa am învăţat"... Şi-apoi îţi trec prin faţă şi dascălul Vasile, şi moş Bodrîngă, şi Trăsnea, şi Smărăndiţa, şi popa Duhu, şi moş Nichifor Coţcarul, şi Dănilă Prepeleac, şi Harap Alb, cu toţi fantasticii lui prieteni: Flămînzilă, Setilă, Ochilă, Gerilă, Păsări-lăţi-lungilă. Iar dacă ni-l închipuim şi pe Eminescu stînd pe prispă la snoave şi meditaţii filozofice, Casa Ion Creangă din Humuleşti ni se înfăţişează ca un templu al literaturii noastre în care se intră cu pietate spre a învăţa şi a gîndi poezie şi frumuseţe şi înălţime spirituală. De ce, odată, ieşind din casa lui Creangă de la Humuleşti, mi-am amintit de casa lui Goethe de la Weimar ori de conacul lui Lew Tolstoi de la Iasnaia Poliana? Să mă întristez ori să mă bucur? Nu! să mă gîndesc la casa de la Ipoteşti sau cea de la Prislop ori Ciucea şi să mă simt mîndru că, din plămădeala acelor modestii aproape incredibile au înflorit comori de înţelepciune şi frumuseţe universală.

Iar dacă am vizitat Humuleştii şi Cetatea Neamţului, nu se poate să nu ne abatem şi pînă la mănăstirea Neamţului, străveche ctitorie voievodală. Întemeiată de ucenicii călugărului Nicodim, pe vremea primilor muşatini, a fost reconstruită de acelaşi neobosit Ştefan cel Mare şi transformată într-un important lăcaş de cultură. Este cea mai mare, mai monumentală şi mai bine păstrată dintre toate ctitoriile strălucitului voievod. Aici au învăţat carte mii de dieci pentru cancelaria domnească. Aici s-au caligrafiat şi miniaturat sute de cărţi, de o uimitoare frumuseţe şi valoare artistică. Aici a lucrat, cu spor mulţi ani, o tipografie. Aici s-au păstrat preţioase lucrări de artă, în aur şi argint. Dar, mai ales, arhitectura bisericii, de o încîntătoare armonie şi originalitate, împodobită în exterior cu brîie de cărămidă şi talere smălţuite în felurite culori, cu portaluri şi ferestre în nervuri gotice, cu contraforturi admirabil proporţionate, asemenea cu cele ale catedralelor gotice din Cluj-Napoca, din Bistriţa sau Braşov, se impune şi se înalţă la treapta de sus a neuitării. Zugrăveala interioară, originală din secolul al XVI-lea, se numără printre cele mai preţioase opere de acest gen în stil bizantin. Zidul împrejmuitor, înalt şi puternic, adevărat zid de cetate, sprijină chilii cu două caturi şi cu largi cerdacuri şi foişoare în stil românesc.

În curgerea anilor mănăstirea Neamţului a fost martora multor evenimente din istoria Moldovei. A văzut mulţi domnitori prăbuşindu-se de pe tron şi alţii aşezîndu-se în locul lor. Adesea a adăpostit între zidurile ei pribegii fugiţi de urgia turcilor ori de răul tătarilor.

În jurul mănăstirii, pe colinele domoale, printre livezi şi printre brazi, s-au presărat multe căsuţe, între care una a fost locul de creaţie a lui Mihail Sadoveanu, pentru ca azi să fie casă memorială, încărcată de spiritualitatea celui care a scris „Hanul' Ancuţei", „Zodia Cancerului", „Fraţii Jderi" şi sute de povestiri.

Parcă-l văd cum se plimbă agale pe sub brazi şi gîndeşte-n povestire. Pescuieşte pe malul iazului de la Vovidenie, ori stă la fereastra casei în ceas de vecernie şi petrece în iscusită voroavă cu Ilisafta ori cu Onuţ Jder, ori cu vodă Ştefan însuşi. Plimbarea ori meditarea se ritmează pe cadenţa cutremurător evocatoare a clopotelor din clopotniţa mică şi din clopotniţa mare. Glasul lor de aramă şi argint multiplu se răsfrînge între dealuri şi păduri. Şi răsună departe, departe, parcă fitece stîncă şi fitece trunchi de copac ar povesti şi-ar cînta balade din vremuri de demult.

Un drum mai greu, dar bogat în privelişti, surprinzător de noi şi de pitoreşti, ne poartă printre codri spre mănăstirea Secu, ctitoria din 1602 a lui Nestor Ureche, tatăl cronicarului Gr. Ureche. Restaurat, acest monument se înalţă pe dîmbul lui ca o cetate falnică, mărturisind că, dacă pe văile rîurilor din Moldova nu s-au putut construi castele ca pe Valea Rinului sau a Loarei, s-au zidit, totuşi, ca adăposturi de vremuri rele, cetăţi de-o îndîrjită durabilitate şi de un gust artistic specific, cu valenţe ce pot intra cu demnitate în marele fluviu al artei şi creaţiei umane.

Aici, în 1821, eteriştii greci, conduşi de Iordache Olimpiotul, au dat ultima bătălie cu puterea otomană. S-au jertfit, eroic, aproape 350 de tineri fanatici ai libertăţii. Numai 14 au fost luaţi prizonieri, duşi la Constantinopol şi decapitaţi acolo de călăii tiraniei care atîtea veacuri a schingiuit şi poporul român.

Secu adăposteşte multe odoare de preţ, ca de pildă, o icoană a Fecioarei scrijelată de iatagan otoman. Dar cel mai vestit este „Aerul" Mitrofanei, soţia lui Nestor Ureche, o broderie mare şi foarte scumpă cusută în fir de aur şi bătută în mărgăritare, pe fond de catifea roşie: una din capodoperele artei broderiei moldovene.

Şi iarăşi, cine-ar avea inima atît de rece ca, aflîndu-se la Secu, să nu urce la Sihlea, la Sihăstria, la Agapia din deal, ca de aici, să coboare la mănăstirea Agapia, loc liniştit şi adăpostit de vînturi. Ctitor i-a fost hatmanul Gavril, fratele lui Vasile Lupu; dar surpîndu-se de ani şi vremi grele s-a construit alta, îndată după 1800. Aici s-au adăpostit vara şi au creat mulţi dintre scriitorii de la începutul se-

colului nostru mai ales cei ieşeni: Garabet Ibrăileanu, Calistrat Hogaş, Gheorghe Topîrceanu, Ionel Teodoreanu.

În Agapia ne încîntă pictura interioară, valoroasă operă de tinereţe a lui Nicolae Grigorescu, în stil clasic, de o cuceritoare căldură, sinceritate şi ideală frumuseţe. Pentru multe portrete (sf. Gheorghe, Fecioara), tînărul artist s-a folosit de modele din partea locului, relevînd cu penelul şi culoarea, drăgălăşenia chipurilor de fete moldovence.

Şi de aici, trecem în Văratec unde s-a înmormîntat Veronica Micle.

Ce triste-s cimitirile unde nume strălucitoare se pierd în banal şi anonimat... Mormîntul Veronicăi mi s-a părut, totdeauna, un loc pedepsit pe nedrept: simplitatea ar fi trebuit să-l înalţe, nu să-l pogoare-n meschin. Oricîtă durere şi nenorocire a izvodit în inima poetului, tot ea, Veronica, i-a inspirat şi sublimele poeme de dragoste, surprinsă în toate ipostazele, de la bucuria serafică şi astrală, la flacăra blestemului ţîşnită din iadul suferinţelor. Mormîntul din Văratec merită atenţia unui artist plastic care să-l scoată din pîcla banalităţii. Se poate inspira din patima celor două mari iubiri:

Veronica:

„Dar tu ca un Luceafăr departe străluceşti,
Abea cîte o clipă în cale-mi te iveşti,
Apoi dispari; şi-n urmă rămîi în gîndul meu,
Vedenie iubită la care mă-nchin eu".

Eminescu:

„Cînd ramuri negre bat în geam
Şi se cutremur plopii,
E ca tot dragă să te am
Chiar pîn-în umbra gropii".

Poate păşind agale pe-aici, din Agapia-n Văratec, iubitul ei Mihai, martir al ideii de frumos, va fi şoptit dureroasa întrebare adresată tulnicului de la stînă, lunii, cerului, destinului:

„De ce taci cînd fermecată/ Inima-mi spre tine-ntorn?
Mai suna-vei, dulce corn,/ Pentru mine vreodată?"

Hoinar pe-aici va fi simţit că-l doare „aducerea aminte a stinsului noroc" şi va fi scandat, suspinînd, cea de pe urmă dorinţă: „Sînt însetat de somnul pămîntului să dorm"...

Trecînd prin Văratec, prin Horaiţa, prin schitul Almaş, locuri şi ctitorii vechi, descrise de Calistrat Hogaş cu multă dragoste şi putere de evocare, ajungem, îmbogăţiţi de comoara impresiilor, la Piatra Neamţ, fără doar şi poate unul din cele mai încîntătoare oraşe din ţară. Strîns între munţii Cernegura şi Cozla, dinspre nord şi sud şi de pintenul Petricicăi dinspre est, oraşul Piatra se aşază pe malul Bistriţei probabil pe locul dacicei Petrodava. Pe terasa care-l domină, oraşul păstrează turnul şi biserica zidită de Ştefan cel Mare, în 1497. Prin degajarea împrejurimilor azi sînt admirabil puse în valoare. În faţa celor cinci blocuri cu zece nivele şi alături de „Hotelul Ceahlău" mărginit de o grădiniţă în pantă şi terasă, care urcă pînă la rămăşiţa zidurilor care o înconjurau, ctitoria voievodală pare încă mai originală, mai cuceritoare prin simplitate şi armonie.

În grădiniţă printre arbuşti şi flori, edilii iubitori de istorie au aşezat statuia de piatră a lui Ştefan cel Mare, încoronat şi sprijinit în spadă, într-un soi de veghe şi de meditaţie, gîndind parcă la ceea ce aşa de complex şi de îndrăzneţ se

construieşte aici, în fierbintea noastră contemporaneitate. Tot ce-am zidit în Mărăţei şi Precista, în Dărmăneşti pare un omagiu adus celui care a împodobit Piatra lui Crăciun cu un turn înalt, de unde noi, urmaşii, privim şi azi cu îndrăzneală şi încredere viitorul.

De pe balustrada turnului clopotniţă cuprindem cu privirea panorama întregului oraş. Ochii ni se odihnesc pe culmile munţilor din jur, începînd cu Ceahlăul, strajă sînelie în zarea dinspre apus. Urmărind apoi firul Bistriţei, zăgăzuită de barajul de la Doamna şi de cel de la Celuloza, anume ca să-şi domolească valurile în două lacuri albastre, uşor înfiorate în adierea vîntului şi ca să-şi adune puterea şi burzuluirea mîniei, ca să-şi prăbuşească mai puternic tumultul în paletele turbinelor din microcentrale, silindu-le să se-nvîrtă nebune.

Cèntrul oraşului, complet modernizat, vădeşte, şi la Piatra Neamţ, cum se poate îmbina şi conjuga, în strînsă şi vitală convieţuire, trecutul cel mai îndepărtat cu prezentul cel mai prezent.

Dar, ca orice călător, după un popas de cîteva zile în Piatra, pornim spre apus, să ne întîlnim în hidrocentrala de la Stejaru, cu barajul şi lacul de la Bicaz. În cale ne întîmpină şi alte şi de neuitat amintiri istorice. Nici nu ţi-ai desmorţit bine paşii, că, în dreapta, apar turnurile albe ale mănăstirii Bistriţa. Adăpostită în codrii Cîrlomanului, zidirea ctitorită de Alexandru cel Bun, în 1402, a fost distrusă de un cutremur şi reconstruită, în 1554, de Alexandru vodă Lăpuşneanu. Mare şi solidă, construcţia impune prin cumpănirea judicioasă a proporţiilor, prin nervurile gotice din chenarele ferestrelor şi ale uşilor de la intrare şi mai ales ale portalului înalt şi larg din pridvor. Bistriţa este şi o venerabilă criptă voievodală: înmormîntaţi aici Alexandru cel Bun, doamna Ana şi fiii lor. Iar dacă poposim, un minut, lîngă lespezile lor de mormînt, aşezate aici în dimineaţa timpurie a istoriei române, nu se poate să nu ne amintim de acel harnic gospodar, priceput diplomat, ctitor neobosit şi vrednic ocîrmuitor de ţară care a fost Alexandru vodă cel Bun.

După Bogdan întemeitorul, după Roman şi Ştefan I, rînduitori ai ţării Moldovei şi statornicitori de hotare în luptă cu tătărimea crîmleană în goană veşnică după pradă, a urmat acest voievod Alexandru, „carele multe lucruri bune au făcut în ţară", cum înseamnă cronicarul Grigore Ureche, bucuros că are prilej să zică unui domnitor „Bunul". Să ne rotim, meditativ, prin incintă şi să prefirăm în gînd, cîteva din acele „multe lucruri bune" săvîrşite într-o domnie de 32 de ani şi 8 luni (1400—1432), cum iarăşi cu precizie ţine să menţioneze cronicarul.

Mai întîi că a întins hotarele ţării din munţi pînă la „Marea cea Mare". Şi-a făcut-o nu numai cu arma împotriva tătărimii prădalnice, ci mai ales cu priceperea de a pune împreună la muncă şi la masă comună pe cei de-un neam şi de-un grai. Ca să ocîrmuiască ţara în linişte, s-a îngrijit să ridice cetăţi tari la hotare şi să-i taie drumuri bune în interior, să-i întemeieze sate şi oraşe, să-i ctitorească zidiri vrednice de laudă. Pentru bunul mers al ţării a ştiut să orînduiască o administraţie temeinică, după pilda confratelui muntean, Mircea vodă cel Bătrîn, strălucit luptător pentru libertate, în toată această parte a lumii din acea vreme. A pus pîrgari şi pîrcălabi la ocîrmuirea oraşelor şi a cetăţilor, de la Suceava la Cetatea Albă. Şi-a rînduit un sfat domnesc cu dregătorii bine precizate şi logic ierarhizate: logofătul, vistierul, vornicul, spătarul, comisul, postelnicul, clucerul. Acest sfat şi aceste dregătorii s-au impus şi au funcţionat, de la dînsul, în toată istoria medievală a ţărilor române.

Sub oblăduirea lui Alexandru cel Bun au sporit turmele de oi şi cirezile de vite, prisăcile, podgoriile şi ogoarele cu grîne. Caravanele negustătorilor purtau mărfurile nu numai în oraşele şi tîrgurile Moldovei, ci şi mult mai departe: din cetăţile de la mare şi Dunăre, din Ţara Românească, spre oraşele Transilvaniei şi spre cele ale Poloniei. Privilegiile comerciale acordate negustorilor poloni sau transilvani, grija pentru paza şi îmbunătăţirea drumurilor, pentru ţinerea periodică a tîrgurilor, pentru circulaţia banilor, pentru buna vînzare a mărfurilor: vite, grîne, peşte, sare, miere, ţesături, postavuri, lucruri scumpe pentru boierime şi

pentru curtea domnească. În acest chip, oraşele Moldovei: Suceava, Romanul şi Bacăul, Rădăuţiul şi Dorohoiul, Piatra şi Vasluiul, Galaţiul, Cetatea Albă şi Chilia au devenit tot mai bogate, mai des vizitate de felurită lume. În afară de Bistriţa, unde poposim acum, Alexandru vodă a mai ctitorit şi Moldoviţa, de asemenea strălucit sălaş de cultură şi artă.

Răzimîndu-ne de zidul proaspăt restaurat al casei domneşti din incinta Bistriţei, să ne gîndim şi la politica externă dusă de Alexandru cel Bun. Descifrăm în ea înţelepciune, dibăcie şi forţă. Atunci cînd, în afară de pîrjolirile tătare şi de ambiţiile expansioniste ale monarhilor de la miazănoapte şi de la apus, iată că la Dunăre s-a ivit primejdia otomană. Dar Alexandru vodă a izbutit să navigheze, cu destoinicie, printre ambiţiile şi lăcomiile monarhilor vecini, suplimentate de crescînda primejdie tătaro-otomană. Drept aceea, prin solul său Costea Românul, a jurat credinţă şi prietenie coroanei polone. „Ci nici s-au amăgit cu prieteguşul", scrie cronicarul Grigore Ureche, vrînd să arate că a avut darul înnăscut de a intui, a pricepe, a vedea limpede ce-i interes sau trufie, făţărnicie ori prietenie sinceră. Şi s-a purtat în aşa fel încît nu l-a supărat nici pe regele Ungariei, nici pe cel polon. A ţinut totdeauna prieteşug cu Mircea cel Bătrîn şi cu urmaşul lui Radu Chelu, iar pe un fiu al lui Mircea l-a ajutat să ia domnia, în 1431. E vorba de Aldea care, în semn de recunoştinţă faţă de protectorul său, şi-a zis Alexandru-Aldea. Sprijinul a fost substanţial, dacă ţinem seama că oastea lui Alexandru cel Bun a cîştigat, atunci, în vara anului 1431, o strălucită victorie împotriva unei oştiri otomane.

Politica de bună megieşie cu Polonia, voievodul din Suceava şi-a consolidat-o prin împrumuturi reciproce de bani, prin căsătoria cu Ringala-Maria, vara regelui polon Vladislav Iagello, şi printr-o repetată colaborare militară în lupta între poloni şi cavalerii teutoni: odată în 1410, altădată în 1414 şi a treia oară în 1422. În această din urmă luptă, Alexandru vodă a ajutat Polonia cu 400 de călăreţi, puşi sub povaţa spătarului Coman. Puţini la număr românii, dar s-au purtat cu atîta destoinicie în luptă, încît au hotărît victoria polonă de la Marienburg, împotriva cavalerilor teutoni. Faptele merită a fi amintite oleacă mai pe larg. Fiind teutonii mult mai numeroşi şi bine apăraţi de zidurile cetăţii, ostaşii spătarului Coman au folosit o tactică îndrăzneaţă şi neobişnuită în bătăliile din acea vreme. Şi anume, aşa cum povesteşte Grigore Ureche; călăreţii români s-au retras spre o pădure din apropiere şi, „pedestrîndu-să, au săgetatu-le cai, de le-au căutat a da dosŭ nemţii (cavalerii teutoni). Şi aci ia şi ai noştri s-au încălăratŭ şi mare moarte au făcut într-înşii".

Ostaşii lui Alexandru vodă cel Bun au dovedit, deci, că ştiu să se bată tot atît de bine de-a călare, din spadă şi suliţă, pe cît s-au luptat de curajos şi de iscusit ca pedeştri, adăpostiţi după tulpinele copacilor, ca apoi să încalece iară, fulgerător, şi să urmărească duşmanul, lovindu-l din spate, din coaste şi potopindu-l. Asemenea tactică nu s-ar fi putut aplica fără o organizare strînsă, fără exerciţiu desăvîrşit, fără o disciplină severă şi fără o mare cutezanţă în luptă. Admiră şi cronicarul polon Dlugosz fapta de arme a românilor, din 1422: „Astfel într-un chip minunat moldovenii cu o ceată de puţini oameni au bătut o oaste mare a duşmanului şi s-au întors în tabăra oştirii regale învingători şi încărcaţi cu o pradă uriaşă"...

Iar Grigore Ureche completează ştirile şi laudele: „De care lucru, dacă s-au întors ai noştri acasă, mare mulţămită au avut Alexandru vodă de la craiu", adică de la regele Poloniei.

Vrednic de luat în seamă este şi faptul că acest iscusit ocîrmuitor de ţară a ţinut ca Moldova să fie cunoscută cît mai larg şi în afară. Nu cu puţină cheltuială a trimis pe învăţatul călugăr Grigore Ţamblac ca reprezentant al Moldovei la conciliul de la Florenţa, „sobor mare", cum apreciază cronicarul, „adunare mare de părinţi, ca să poată împreuna (împăca) biserica Răsăritului cu a Apusului". Românii nădăjduiau atunci că apusenii se vor uni cu răsăritenii în faţa primejdiei otomane, tot mai de nestăvilit în asaltul ei asupra Constantinopolului şi a Dunării.

Românii auzeau răcnetele şi vedeau năvala acîngiilor porniţi după pradă şi, aşa cum vor face şi Iancu de Hunedoara şi Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul, cercau să închege un front de rezistenţă antiotomană. Dar, din nefericire, cum consemnează acelaşi Grigore Ureche, acolo, în conciliul de la Constanţa (1414—1418), „după multă zarvă şi gîlceavă nimic bun n-au isprăvit, ci în loc de împreunare (împăcare) mai mare zarvă şi despărţire s-au făcut, măcar că împăratul (Ion Paleologu al Bizanţului), de nevoia turcilor ce-i venise la grumazi, că rămăsese numai cu numele împărat, iară afară cuprinsese turcii toate".

De bunăseamă că şi lui Alexandru cel Bun îi va fi părut rău că ocîrmuitorii politici şi bisericeşti ai Apusului se aflau în mare dezbinare, în vreme ce primejdia otomană sta ca o sabie a lui Damocles asupra întregii Europe. Ca ocîrmuitor vrednic şi înţelept, cuprinzînd cu mintea şi cu inima nevoia şi viaţa ţării, Alexandru cel Bun a înţeles că acel stat e temeinic şi respectat, acel popor îşi rînduieşte viaţa în tihnă, care, întîi şi-ntîi, pune temei de nădejde puterii economice, care arată mare grijă în păstrarea neştirbită a sfîntului hotar al ţării şi care înfrumuseţează această ţară cu strălucite zidiri de folos şi de podoabă, de cultură şi artă, întru desfătarea şi înălţarea cugetului omenesc.

Printre operele de seamă din mănăstirea Bistriţa, se află şi o broderie artistică numită „aerul doamnei Malina", lucrată din mătase ivorie, cu fir de aur şi de argint, într-o încîntătoare policromie. Biserica deţine şi cîteva obiecte de cult şi evangheliare cu ferecături de argint. Dar cea mai de preţ operă artistică şi istorică este o icoană dăruită doamnei Ana de împărăteasa Irina, soţia lui Ioan Paleologu, împăratul Bizanţului.

În ograda mănăstirii se înalţă un puternic turn de clopotniţă zidit de Ştefan cel Mare, în 1488, împodobit cu fresce chiar din acea vreme, din care se mai păstrează cîteva fragmente. Pe un clopot de bronz, împodobit cu stema Moldovei, încadrată într-un scut, se poate descifra inscripţia: „Io Ştefan Voievod, cu mila lui Dumnezeu domn al ţării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, a făcut acest clopot în anul 7002 (1494), iulie 25, în anul al treizeci şi optulea curgător din domnia sa".

O legendă vorbeşte că Petru Rareş, adăpostit aici în 1538, cînd, urmărit de oamenii lui Soliman Magnificul şi trădătorii lui Mihul şi Trotuşan, a trebuit să fugă pe poarta de taină, ca să scape de urmăritori. În „O samă de cuvinte", Ion Neculce povesteşte: „Petru vodă Rareş, fugind prin tîrg prin Piatră şi gonindu-l pietrenii, l-au fost agiungînd un popă. Şi au tras Petru vodă înapoi în popă cu arcul şi l-au lovit cu săgeata în oblîncul şelii. Şi i-au dzis: «Întoarce-te, popo, înapoi, nu-ţi lăsa liturghia nesfîrşită». Iar după ce au vinit Petru vodă domnu cu a doa domnie, au scos ochii popii şi pietrenilor acelor ce l-au gonit şi le-au făcut şi blăstăm, afurisenie"...

Ci asta nu împiedică pe locuitorii de azi din Piatra să-l socotească pe vodă Rareş un voievod viteaz şi un ilustru proteguitor de cultură. Unul din liceele oraşului îi poartă numele: cel de lîngă ctitoria lui Ştefan cel Mare, pe ale cărui treizeci şi şapte de trepte le-am urcat şi noi, ca să gustăm din porţia de ştiinţă şi cultură, oferită de profesorii noştri, în frunte cu acel Mihai Stamatin, vrednic urmaş al lui Calistrat Hogaş.

Însoţiţi de glasul dulce al clopotului lui Ştefan cel Mare şi de zvonul atîtor amintiri istorice, urcăm pe Bistriţa în sus.

Trecem pe lîngă microcentralele de la Vaduri, înaintăm pe aproape de zidurile sumbre ale mînăstirii Pîngăraţi, ctitoria lui Lăpuşneanu şi ne oprim în faţa istoriei contemporane: Hidrocentrala de la Stejaru, cu uriaşele conducte coborîtoare din castelul de limpezire, înfipt în coasta muntelui. Bistriţa, adunată în marele lac de la Bicaz şi trecută prin tunelul de sub Botoşanul, se odihneşte o clipă aici, înainte de a lua startul vijelios, ca să rotească turbinele şi să scapere necurmat scîntei electrice.

Dar la Stejaru nu putem înţelege tot uriaşul efort depus pentru zăgăzuirea Bistriţei. Aici apa curge atît cît cer nevoile producerii de electricitate, această

uriaşă forţă de construire a socialismului în România. Printr-o rotire de manetă, ei pot chiar opri Bistriţa în loc, cît timp au nevoie.

Dar ca să ne întîlnim cu locul unde s-a dat marea bătălie între om şi apă trebuie să cotim prin Tarcău, să străbatem noul oraş al Bicazului, cu marea lui fabrică de ciment concurată în ultimii ani, de cea de pe valea rîului Bicaz, de la Taşca, să întîlnim în cale făgaşul tăiat în stîncă de undele cristaline ale Izvorului Muntelui, să privim, în lungul văii, drept spre apus, dinozaurul colosal al Ceahlăului, cu fruntea sură a Toacăi şi Panaghia ca un deget gigantic înălţat spre cer. Şi, îmbătaţi de vraja acestei naturi măreţe, dintr-odată ne apare în faţă monumentalul baraj de la Bicaz. Un piept de beton şi oţel, cu luciu argintiu, cu umerii bine înfipţi în coastele munţilor, ţine în spate miliardele de metri cubi de apă. Îi adună strop cu strop şi-i dirijează, după a omului voie, prin tunelul de sub muntele Botoşanul, pînă la Stejaru şi pînă la Bacău, prin toată salba celor douăsprezece microcentrale, pe Bistriţa în aval, toate izvoditoare de milioane de kilowaţi oră. Acum în lacul de acumulare de la Bicaz sînt adunate, printr-un lung tunel,şi apele Bicazului şi ale Izvorului Muntelui. Apele care izvorăsc de sub Ocolaşe, ca şi undele care, venind din Lacul Roşu, au trecut, în zbucium nebun, printre pereţii uriaşi, de stîncă sură, din Cheile Bicazului, toate intră acum în patrimoniul de forţă al lacului din spatele barajului. Aproape nu mai este izvor al Ceahlăului care să nu tindă spre „marea" creată de noi — în anii glorioşi ai socialismului — aici, la Bicaz, în creierul munţilor.

Ci noi să continuăm a urca pe malul lacului în sus, pe şoseaua nouă care, într-o labirintică şiruire, ţine malul stîng pînă la Poiana Teiului. Ceahlăul ne însoţeşte în stînga, schimbîndu-şi contururile, înfăţişarea în fiecare minut şi la fiecare sută de paşi. Muntele cu o mie de chipuri, care au impresionat totdeauna oamenii şi le-au aprins imaginaţia şi curiozitatea. Aşa, acest „uriaş cu fruntea-n soare" s-a îmbrăcat, de mult, în strai de legendă şi străjuieşte zările ca şi Moldoveanul, Negoiul, Omul, Retezatul, Pietrosul ori Detunata. Unii susţin că Ceahlăul a fost Kogheion, muntele sfînt al strămoşilor geto-daci, unde, aşa cum credea Herodot s-ar fi aflat şi sălaşul lui Zamolxe, înţeleptul zeificat.

Pe Ceahlău s-a retras, cu turma ei, Dochia,sora lui Decebal, urmărită de Traian. Ca să nu cadă prizonieră a devenit „Baba Dochia" şi s-a prefăcut în stîncă, împreună cu întreaga-i turmă de oi. Legenda-i materializată pe un plai de sub Toaca, unde zeci de stînci stau ca oi albe şi brumării, încremenite într-o fantastică înşiruire, pînă în marginea hăurilor celor ameţitor de adînci.

Aici legenda a pornit din chipul geografic al muntelui şi s-a personificat prin istorie pietrificată, ca să dăinuie, să treacă prin furtunile mileniilor ca o stare de spirit.

În legenda şi în istoria română, Ceahlăul este simbolul rezistenţei, al durabilităţii noastre pe acest pămînt. Aşa l-a văzut şi Vasile Alecsandri, în poemul „Dan căpitan de plai: „Ceahlăul sub furtună nu scade moşunoi"...

Şi pentru că tot sînt hoinar printre legende, nu pot să n-o pomenesc şi pe cea de pe malul Bicazului, de la „Stînca Corbului". De pe cleanţul ei înalt, cică s-a aruncat Corbiţa, o fată frumoasă fugărită de tătari: decît roabă în palatul lui hantătar, mai bine hrană la păstrăvii din ştioalnele Bicazului. De durere, logodnicul ei s-a prefăcut în corb negru ca să poată, în nopţi cu lună, să se întîlnească, acolo pe vîrf de stîncă sură, cu ibovnica lui, preschimbată în Corbiţă albă ca floarea crinului. Primăvara, în nopţi luminate de lună, vin ciobanii să se îmbete din frumuseţea cea fără prihană a Corbiţei albe, vedenie de poveste şi de vis. Iar cînd se coc fragii prin poiene, vin şi fetele din Hangu, Bicaz, Tarcău ori Taşca, urcă sus în pisc şi cîntă doina Corbiţei, viers de jeluire pentru toate fetele robite de vrăjmaşi de-a lungul veacurilor.

Mergînd în sus, de la Poiana Teiului, pe la Călugăreni, Galu, Dreptu, Mădei, Frumosu, Borca, Broşteni, te întîlneşti cu Bistriţa de altădată: Bistriţa de dinainte de 1 iulie 1961, cînd s-au închis vanele barajului de la Bicaz. Dar e o Bistriţă

fără plute. O meserie şi un mod de a trimite buştenii la vale, spre gura flămîndă a gaterelor, a dispărut. Deocamdată. Tinerii încep să uite ce-a fost, cîndva, năvalnica şi nebuna şi primejdioasa trecere prin strîmtoarea Toancelor. O rînduiesc printre legendele Bistriţei. Ei aleargă pe-acolo pe asfaltul neted al şoselei, în vehicule cu pneuri, în goană de 100 la oră.

Ci eu, hoinar iremediabil, cu trupul şi cu gîndul, nu pot să nu-mi amintesc de cei care au pierit izbiţi de stîncile de la Toance, ucişi de valuri şi striviţi de butucii propriilor plute risipite şi răsucite-n bulboane. Aşa după cum nu pot să nu-mi amintesc de Calistrat Hogaş, prototipul scriitorului călător, care de multe ori a trecut pe-aici, cu pelerina-i lungă şi lată cît o zi de post, cu pălăria cît roata plugului, călare pe iapa lui pitică, numită Pisicuţa, pentru că se strecura ca o mîţă blîndă şi cuminte, printre stînci, printre copaci, pe margini de prăpastie şi pe cărărui de dor. Rar ni se mai întîmplă să înnoptăm singuri, la margini de poiană, sub un fag ori un brad bătrîn. Şi mai rar ni se întîmplă să ne prindă vreo furtună în munte. De aceea, cred că şi descrierea unei furtuni în munţi, la vreme de noapte, realizată de Calistrat Hogaş în schiţa „Singur", mi se pare o operă de istorie literară şi de pictură peisagistică, prin verbul evocator şi onomatopeic. Poposind sus în munte, la Sabasa sau pe Grinţieş, n-ar fi rău să ne amintim acea dramatică evocare. Să aşteptăm să intre soarele într-un nor şi să deschidem cartea: „...Şi între cele patru hotare ale nesfîrşitului, întinderile oarbe tremurau cu răstimpuri scurte de întuneric şi lumină albăstrie, sub licăririle fugătoare şi iuiţi ale focului ceresc... Fierbeau văzduhurile şi cerurile clocoteau sub descărcările zguduitoare ale tunetelor, şi pămîntul înfricoşat se cutremura nemernic, pînă în cele mai din adînc ale temeliilor lor, sub ropotul de trăsnete care cădeau asurzitoare prin întuneric, ca nişte imense boambe de flăcări, şi spulberau, ca şi cum ai sufla într-un strop de ţărînă, frunţile de stînci îndrăzneţe ale celor mai sumeţi dintre munţii săi... Şi sub zvîrcolirea fără de margini a frămîntării şi sub urgia întregului zbucium al făpturii, zăgazurile cerului se rupseră, jgheaburile adîncului se desfundară şi, din înaltul întunecimilor, se prăpăstuiră asupra pămîntului, cu şuer de aer sfîşiat, potopul greu al apelor cereşti... Şi geamătul vijeliei pustiitoare îşi amesteca simfonia sa de nimicire cu urletul rostogolirii clocotitoare a şuvoaielor pămîntului... Iar sub urgia vijelioasă a apelor, stîncile, zguduite din înălţime şi smulse de pe temeliile lor de veacuri, se rostogoleau prăpăstios în genunile adînci ale văilor... şi sub izbirea lor neîndurată, brazii trufaşi ai codrilor se frîngeau cu glasuri de trăsnet şi umpleau depărtările întunecoase şi goale cu cel mai de pe urmă răsunet prelung al prăpăstuirii lor de veci!"...

Da, s-au prefăcut, s-au schimbat mult lucrurile pe valea Bistriţei. Şi natura şi oamenii. Pionierii dintr-un echipaj de cutezători „Vulturii II", ai şcolii generale din Sîmbotin, judeţul Gorj, notau în jurnalul expediţiei lor că, în satul Sabasa, au întîlnit-o pe bunica Agripina, care sta în pragul casei şi citea „Ciulinii Bărăganului" a lui Panait Istrati. Vorbind cu dînsa, copiii s-au minunat, nu atît că bunicuţa citise „Baltagul", cît mai ales că era convinsă că tot ce Sadoveanu a povestit s-a întîmplat aevea, acolo, pe valea Bistriţei. Spre adeverire, arăta cu mîna drumul pe unde a trecut Vitoria Lipan şi ştia, cu precizie, locul unde s-a aflat „hanul unde a fost pomana", ca şi ţancul cu Crucea Talienilor...

Dar cine urcă sau coboară azi pe şoseaua din jurul lacului de la Bicaz, urmărind în goana maşinii, repedea schimbare a decorului şi, mai ales, a siluetei Ceahlăului şi magica lucire a cerului în undele limpezi şi liniştite, cu reflexe de aur şi argint, de aramă şi lazurit, greu îşi poate închipui cît s-a modificat peisajul nemţean, din bazinul Bistriţei. Nici noi, cînd am pornit înălţarea barajului nu bănuiam tot ceea ce, bine sau rău, avea să urmeze, să se transforme. Pentru că am copilărit pe-aici, pot spune mai mult ca alţii că, zăgăzuind Bistriţa, am creat un nou peisaj, o nouă microlume.

Această impozantă construcţie a modificat nu numai configuraţia geografică a regiunii, ci şi ocupaţia şi structura morală a oamenilor din această străveche va-

tră de români gospodari, păstori, pădurari şi plutaşi. Cu o emoţie greu de definit, alternînd între momente de încredere oarbă şi panică neînţeleasă, generată de teama instinctivă că nu vom reuşi, ne-am apucat de lucru. Planurile erau bune. Entuziasmul romantic. Voinţa uriaşă, ciclopică. Dar uneltele... Ce primitive, în raport cu maşinile pe care le folosim azi... Cine ar crede azi c-am pornit cu hîrleţele, lopeţile şi sapele şi că, la început am cărat pămîntul şi piatra cu căruţele cu nişte căluţi mici şi costelivi, rămaşi de pe urma războiului? Că mulţi au pierit acolo, sub povară? Că nu aveam nici o macara şi că urcam maşinile pe munte trăgîndu-le, cu funiile, răsucite după copaci? Şi că, odată cu barajul, a trebuit să construim şi fabrica de ciment de la Bicaz? Că specialiştii noştri ştiau, doar din carte, teoretic, cum se zăgăzuieşte un rîu de munte şi cum se înalţă o hidrocentrală?

Am urmărit munca aceea titanică săptămînă de săptămînă, lună de lună, an de an. Şi, vai, acum pot s-o spun — cîtă spaimă mi-a căşunat haosul acestui vast şantier, unde abia învăţam a descifra principiile organizării, forării, transportării materialelor, evacuării satelor. De cîte ori nu m-am retras după tulpina unui fag sau după o stîncă, la sfat cu un prieten, să ne lămurim: Cum va fi? Vom izbuti? Vom fi înfrînţi? Îşi vor părăsi oamenii satele, secularele lor sate şi îndeletniciri ori vor sta să-i înece apele? Mai ales că împotrivitori erau destui, în afară de cei născociţi de închipuirea noastră prea ades chinuită de spaimă şi de o propagandă neprietenă. Se crease şi o expresie ad-hoc: „strămutaţii." Şi n-am trăit, nici în vremea războiului, un moment mai greu, mai încărcat de cele mai contradictorii sentimente şi gînduri, decît în ziua cînd am străbătut, pe jos, singur, absolut singur, distanţa de aproape 30 km, de la baraj, de la Izvorul Muntelui pînă la Poiana Teiului. Se evacuaseră satele: Cîrnu, Potoci, Izvorul Alb, Buhalniţa, Audia, Hangu, Ceahlău, Schit... Se cărase şi se distrusese tot, absolut tot — şi morţii din cimitire — înainte de a se închide vanele barajului, în ajun de a se opri apele şi a se inunda teritoriul. Mărturisesc că, de momentul acela mi-a fost groază ca de sfîrşitul lumii. Şi, într-un fel, era sfîrşitul unei lumi. Dar tocmai de aceea pornisem în ultima călătorie pe Bistriţa în sus, de la Bicaz la Poiana Teiului şi mai sus, spre Fărcaşa. Singur-singurel, numai cu amintirile copilăriei ghemuite în sîn, prin golul, prin pustiul dezolant al evacuării, al strămutării. Mă împingea un demon al curiozităţii, al trufiei biruitoare şi al durerii netămăduite. Da, al durerii fără leac, că nu putusem construi o lume nouă fără a distruge mult, prea mult, din cea veche. Oamenii se „strămutaseră". Tot căutam casele rudelor, cunoscuţilor, prietenilor. Şi nu le mai aflam. Nu le mai ghiceam locul, deşi copilărisem în ele. Ici colo cîte o furcă de fîntînă cu cumpăna ruptă, cu ghizdelele fărîmate, cu apa înfundată cu pămînt şi crengi netrebnice. Nici un măr ori cireş ori par din livezile Hangului. Iar pe locul spitalului, unde-mi avusesem prieteni medici, doar nişte monturi de zidărie strivite de dinamită. Nu-mi mai găseam nici cărările pe care mi-am plimbat dragostele adolescenţei, nici izvoarele în preajma cărora am stat la sfat cu bătrînii şi-am auzit snoave şi poveşti cu zmei şi haiduci. Din loc în loc, movile de cenuşă şi de cărbuni fumegînzi în cîte-o buturugă putregăioasă. În pustiul fierbinte al acelei zile de iunie 1961, am avut impresia că trec printr-un pustiu selenar ori printr-un imens spaţiu răvăşit de cei patru cavaleri ai apocalipsului, ai nebuniei. Şi totuşi noi, noi constructorii marelui baraj de la Bicaz şi ai hidrocentralei de la Stejaru, noi săvîrşisem strămutarea şi distrugerea şi pustiirea şi arderea unor sate existente pe vremea lui Petru Muşat şi Alexandru cel Bun. Am dislocat săteni cu hrisoave de la Ştefan cel Mare, drept răsplată c-au apărat ţara la Vaslui ori Valea Albă.

În tot lungul acestui pustiu înfăptuit de secure, joagăr, tîrnăcop, buldozer, foc şi dinamită, ars acum, suplimentar de soarele acelui amiez de iunie secetos, am întîlnit doar cîteva femei ghemuite, ca nişte cumineţenii ale pămîntului, pe locurile unde şi-au avut vatra. Poate mai suspinau încă, poate blestemau, poate se rugau... Ştiu că nu mi-au răspuns nici la „bună ziua", nici la întrebări. Nici una.

Nici nu m-au privit. Îşi măcinau, în muţenie, dureri pe care nimeni, niciodată, n-o să le poată tălmăci. Cumineţenia care îşi părăsea pămîntul, casa, fîntîna, vatra unde s-au izvodit toate bucuriile şi toate durerile, toate gîndurile şi toţi zeii cîţi guvernează oamenii de-a lungul şi de-a latul vieţii şi al istoriei. Doar un bătrîn, întîlnit cam în mijlocul „şesului" unde fusese satul Hangu, mi-a răspuns la întrebarea „Ce faci aici?" „Îmi caut fîntîna şi nu-i... Nici nu-mi mai dau sama unde-o fost. Şi mi-i aşa de sete"...

Poate de aceea cînd am ajuns la Piatra Teiului, m-am sprijinit cu tîmpla de stînca fierbinte şi-am plîns. Nu puteam altfel: era în mine, ca şi în mulţi, în foarte mulţi dintre noi, atîta amestec atîta vălmăşeală de bucurie şi durere, că numai prin lacrimi o mai puteam limpezi, strămutîndu-mi inima şi gîndul de la ce-a fost, la ce va fi. La ceea ce cu braţele şi în teribila noastră voinţă le pregăteam să fie. Ne convingeam toţi că revoluţia şi transformările ei nu-s un fapt idilic, ci o dramă istorică pe care va s-o desfăşurăm bărbăteşte.

Mi-am amintit că, pe cînd eram elev în liceu, a venit inginerul Dumitru Leonida să ne vorbească despre planul lui privind o hidrocentrală la Bicaz. Ne-a prezentat şi o machetă. A vorbit cu patos şi ne-a convins, pe noi, tinerii. Dar profesorul de fizică, mentorul nostru, ne-a ucis bucuria: „E o utopie: e imposibil să barez Bistriţa. E mai mult un torent decît un rîu"...

În anii socialismului, am înfăptuit „imposibilul": am pus Bistriţa sub zăgaz de beton şi i-am vîrît apele pe sub munte.

Bicazul a fost prima mare hidrocentrală a epocii noastre.

A fost o şcoală aspră şi grea, din care, după zece ani de trudă, am ieşit biruitori, cu un vrednic, călit şi bine pregătit pluton de specialişti hidrotehnicieni, aceia care au avut curaj şi pricepere, ştiinţă şi voinţă să continue bătălia cu Argeşul, cu Lotrul, cu Dunărea bătrînă...

Şi iată că acum, în lacul de la Bicaz s-adună apele din Pietrosul, Rarău, Grinţieş, Căliman, Dorne, Neagra Şarului, Bistricioara, Audia, Izvorul Alb, Izvo-

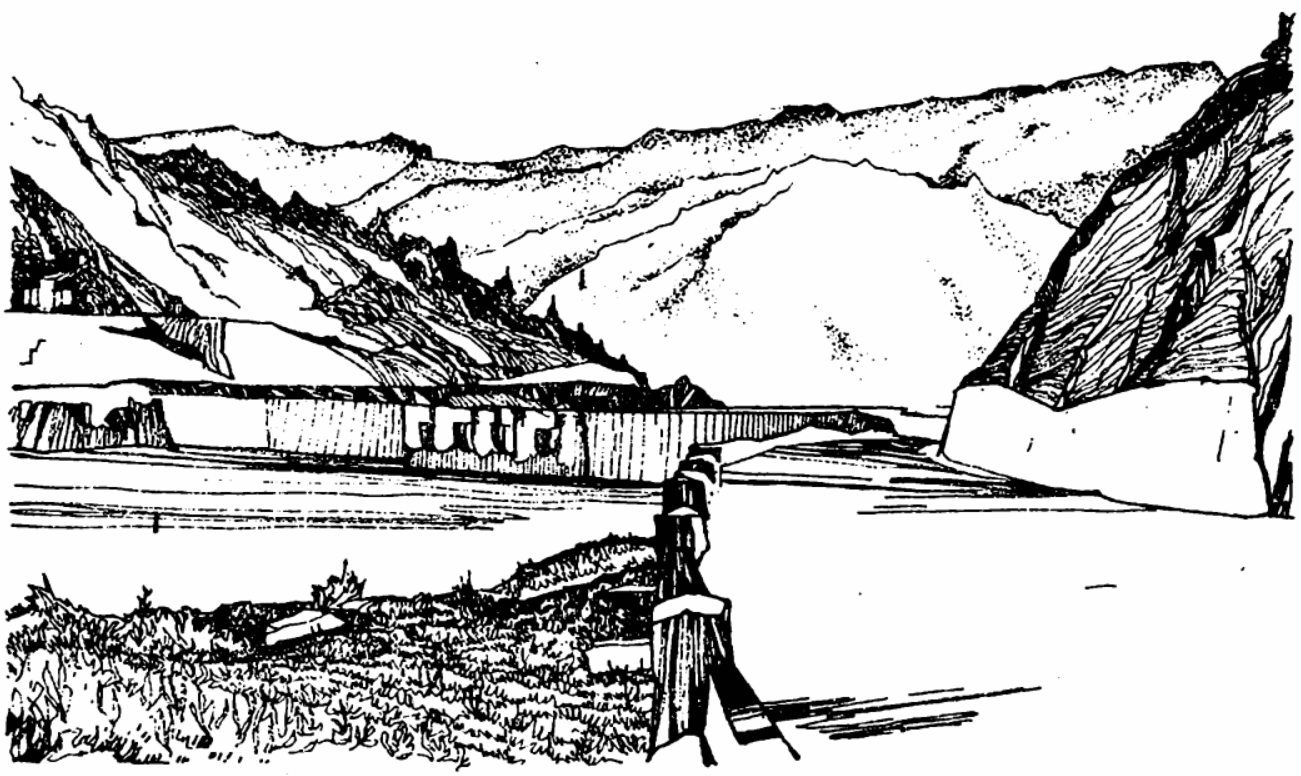

Barajul de la Bicaz, cea dintîi mare operă a epocii socialiste.

rul Muntelui, Bicazul, toate se varsă în „Marea de la Bicaz", cum ne plăcea să spunem, cînd am adus vapoare şi şlepuri să plutească pe luciul ei mirific.

Ceahlăul şi toţi ceilalţi munţi au rămas la locul lor, în geologica lor neclintire. Doar trupul lor dacă l-am înţepat, — cu ce strădanie! — cu siringa unor tuneluri. Cu apele însă am avut de lucru: le-am pus în faţă un zăgaz înalt de 100 m, lung de 400 m şi lat la bază de 100 m în care am turnat 1 600 000 tone de beton. Numai aşa le-am putut stăpîni, aduna şi înbucheta în albia lacului sub cheutoarea barajului, ca să fie ale noastre, la îndemînă.

Da: construirea hidrocentralei de la Bicaz a fost o şcoală: o mare şi grea şcoală. Ne-a costat scump, dar am izbîndit. Încrederea în noi a crescut an de an, aşa cum a sporit şi forţa energetică a ţării. De aceea zăgăzuirea Bistriţei a fost un act şi un moment istoric. Un punct de pornire. Un eroic punct de pornire şi de referinţă. S-a izvodit începutul. A fost o naştere grea şi ne-a zămislit în cugete un complex şi clocotitor sentiment de mîndrie şi de durere, de biruinţi şi de înfrîngeri, aşa cum zămislesc toate marile începuturi şi marile victorii. Dar, ori cu cît am plătit-o, noi ne-am îmbogăţit cu prima „cetate a luminii".

De cîte ori am hoinărit prin munţii Neamţului am simţit o dragoste fără margini pentru arbori, pentru pădure. Totdeauna am simţit nevoia să spun teiului şi mesteacănului: „Vă iubesc!" Fagului şi bradului: „Vă iubesc!" Iar codrului dintre Horaiţa şi Văratec: „Nu pot trăi fără tine, fratele meu, fratele nostru, codrule!"...

Poate de aceea, tot hoinărind, fără să vreau m-am trezit în faţa casei unde am copilarit şi de unde am pornit „pribeag prin lumea larga". Din neliniştea şi timiditatea iscate de vederea locurilor de altadată, am simţit porunca să îngîn un „Cîntec pentru stejarul din poartă".

Şi vacanţele mele au fost frumoase. Frumoase în felul lor. Pentru că era iarnă, primăvară sau vară; pentru că întrerupeam o activitate devenită obositoare; pentru că redeveneam slobod de orice griji; pentru că îmi făceam, în legătură cu ele, cu vacanţele, fel de fel de planuri şi de iluzii; pentru că reveneam între ai mei, în familie, şi-mi potoleam un nestins dor de casă, de sat, de coclaurii din jur; pentru că îmi închipuiam c-am să citesc multe, multe cărţi; pentru că mă străduiam să-nvăţ a desena peisagii; pentru că urcam pe Ceahlău sau mă plimbam printre chiliile mănăstirii Agapia, unde puteam să-l zăresc pe Sadoveanu, pe Ibrăileanu, pe Topîrceanu şi pe alţi oameni de litere şi de artă, adunaţi pe atunci în acest tihnit colţişor de ţară, să-şi desăvîrşească operele care le-au adus faima şi nemurirea; pentru că elev de liceu şi apoi student fiind, organizam, împreună cu colegii, serbări şi spectacole artistice, prin satele din jur. S-ar putea scrie multe despre vacanţele de altă dată. Aici prefir doar o amintire din vacanţa de primăvara a clasei I de liceu.

Profesorul nostru de botanică — se numea Mihai Stamatin — ne-a cerut să herborizăm, în vacanţă, cît mai multe plante de felul celor care cresc în jurul satului nostru. Să întrebăm bătrînii şi babele doftoroaie cum se numesc, la ce leac sînt bune, dacă plac sau nu vitelor, dacă au vreo legendă şi să notăm totul, cu grijă şi cu precizie, în ierbar.

Cum mă pasiona botanica şi ma ispitea scotocirea celor mai ascunse cotloane ale pădurii, am cules, cu pasiune de neofit, viorelele albastre, de-un albastru asemeni cerului, am admirat aurul din ciuboţica cucului şi violetul pufos al didiţeilor. Cu toate, am înfiripat un ierbar frumuşel. Şi multă laudă am primit de la domnul Stamatin pentru ierbarul primei vacanţe de primăvară liceală.

Dar tot hoinărind eu după plante, pe cele dealuri şi poiene, am poposit într-un loc unde, c-o vară mai înainte, mîncasem cireşe amare de pădure şi aruncasem sîmburii într-un muşuroi de cîrtiţă. Acum, mulţi din acei sîmburi încolţiseră şi scoseseră, pe lîngă urechiuşele celor două cotiledoane şi cîte două frunzuliţe firave şi subţirele, ca un borangic verde. Am gîndit să iau cîţiva puişori de cireş şi să-i răsădesc acasă, în livadă. Zis şi făcut. Dar cînd coboram spre sat, de-a

dreptul prin pădure, nu știu cum s-a făcut, călcînd pe vreascuri, că un sfîrc de crenguță m-a plesnit peste obraz. Mă ustura destul de tare. M-am uitat mai atent: un lăstar de stejar, mai subțirel ca degetul meu mic, înalt cam de-un metru, cu cîțiva muguri mari, gata să crape. Îmi era ciudă că mă șfichiuise ca nuiaua cu care ne... cumințea mama, din cînd în cînd. L-am înșfăcat și-am tras, cu mînie și putere. L-am smuls, cu rădăcină cu tot. Am dat să-l arunc. Dar, nu știu cum, mi s-a făcut milă. Mi-am dat seama că, în această pădure bătrînă el, bietul lăstar, se chinuia să scoată capul la lumină și nu putea. I-am strîns vițele rădăcinii în pumn, ca să păstrez cît mai multă țărînă în jurul lor. Întîi am vrut să-l plantez la marginea pădurii. Pe urmă m-am răzgîndit. „Dacă răsădesc puieții de cireș, de ce n-aș răsădi și un stejar în preajma casei?" m-am întrebat în sine-mi. „Trebuie să ai mare grijă de el, m-a povățuit tata. Stejarul se prinde mai greu. Dar dacă se prinde, crește vînjos. Este doar împăratul copacilor"...

L-am plantat deci la țîțîna porții din fața casei. I-am făcut un gărduț împrejur, să nu-l roadă mieii și caprele. L-am udat în fiecare zi, toată vacanța. Am rugat-o pe soră-mea să-l aibă-n grijă, în lipsa mea.

Cireșii s-au prins repede. În al patrulea an i-am altoit. În al optulea, cînd îmi dam bacalaureatul, erau pe rod. Mi-am poftit chiar prietenii și colegii să mănînce cireșe hultoană din copacii răsădiți de mine. Dar vlăstarul de stejar a tînjit vreo trei ani. Dădea primăvara, tîrziu, cîte patru-cinci frunzulițe și încremenea așa: nu creștea, nu se usca. Suferea, măcar că-l udam și-i puneam la rădăcină gunoi de pădure. Abia în a patra primăvară a înfrunzit mai devreme și mai viguros, iar mlada nouă s-a lungit de două palme. Și mie îmi creștea inima de bucurie. În al cincilea an, cînd eu eram un flăcăiandru, îndrăgostit de-o normalistă cu ochii verzi, puiul meu de stejar parcă auzise de povestea lui Făt-Frumos: a prins a crește într-un an cît în zece. Poate și pentru că, o vară întreagă, eu am scos apă din fîntînă, iar Mărioara a turnat-o, cu tinerească dragoste, la rădăcina puiului de stejar.

A întrecut cireșii. Pe unii chiar i-a înăbușit, luîndu-le soarele. De asta, de cîteva ori, tata a vrut să-l taie. Dar a șovăit. Apoi nu s-a mai îndurat. Prea era puternic. Prea își rotunjea coroană rotată. Prea era frumos, mereu mai frumos. Da: mi se pare că privindu-l în zori, în amurg, în amiez de zi și de noapte, pe vreme bună, în furtună și în viscol am înțeles și eu ce înseamnă frumusețea unui arbore. Îl admiram și-l iubeam pentru că înfrunta vîntoasele și trăsnetele, ocrotea toată gospodăria și rîdea în soare. An de an se preschimba într-un copac măreț, un dar și o minune a naturii. Și-apoi pe nesimțite intrase în peisajul satului. Casa noastră devenise: „Casa cu stejar la poartă". Trăiește și azi: gros, că abia-l cuprind cu brațele eu și nepoțica mea. E cel mai înalt arbore de pe ulița noastră și poate chiar din sat. Sînt mîndru de el. Mă hodinesc, vara, la umbra lui. Îi ascult foșnetul liric al frunzelor în vreme bună. Îmi povestește despre vacanțele copilăriei ori despre dragostea romantică din adolescență. Apără ograda și casa de furtunile și viscolele miezului de noapte.

De cîte ori trec prin codrii Neamțului îmi sună în gînd un cîntec haiducesc: „Codrule, măria ta,/ Lasă-mă sub poala ta,/ Că nimic nu ți-oi strica,/ Fără doar o rămurea/ Să-mi atîrn flinta de ea"...

Iar cei cu care vorbesc le spun, din inimă: Să sădim, să creștem copaci! Să ocrotim pădurile! Cine știe? Poate că din trunchiul lor cineva va ciopli masa la care mîncăm, scaunul pe care stăm, cîrja în care va să ne sprijinim bătrînețele. Prieteni, sădiți arbori pe marginea drumurilor. Arbori în zone neroditoare și-n nisipuri. Arbori în văi, în rîpi și-n tihărăi. Arbori ca un balsam verde peste rănile deschise de vreme pe trupul țării: stejari și fagi, carpeni și mesteceni, plopi și tei, arțari și paltini, brazi și pini. Nu-i om, cine n-a sădit măcar un pom. Unde crește un arbore înflorește, pe lîngă frumusețe, și un dram de omenie în plus. Și-avem nevoie, mare nevoie de omenie.

Stejarule din poarta casei, sîntem aproape de-o samă: ci eu sînt bătrîn, iar tu în floarea vîrstei. Pentru că te-am sădit acolo, adăposteşte-mă sub poala ta. Îngăduie-mi s-ascult glasul mierlelor cuibărite în frunzişul tău, primăvara. Lasă-mă să mă odihnesc la umbra ta, stejarule din poartă, ori de cîte ori, obosit, m-apropii de casa părintească. Îngăduie-mi să-ţi ascult murmurul frunzelor cînd bate vînt de la miazăzi şi vaietul crengilor cînd se-ntoarce viscolul dinspre miazănoapte, vînzolind şi troienind omături grele. Primeşte-mă să stau cu tîmpla sprijinită de tulpina ta şi s-aud cum creşte, în trupul tău, grinda casei strănepoţilor. Lasă-mă ca-n fiecare toamnă să scutur ghinda cu care să mi se joace nepoţii, dînd-o de-a dura pe cărare şi-apoi îngropind-o în pămînt pentru stejarii viitorului. Cheamă-mă pe mine, hoinarul, să te văd cum înmugureşti primăvara, cum odrăsleşti cu vigoare, în căldura lui iunie şi cum, toamna aşterni strat gros de frunze ruginite, pat moale pentru hodina cea veşnică, drag stejar din poarta casei.

Îngăduie-mi să-mi amintesc, voinic stejar de strajă în poartă, că te-am sădit, de mult, de mult, în copilărie, şi că-s mîndru de asta. Mîndru că ai crescut mai puternic şi mai strălucitor ca orice poem pe care l-aş fi putut zămisli din cuvinte închinat arborilor, fraţii tăi. Că eşti o capodoperă de frumuseţe şi bogăţie a naturii, mereu proaspătă şi vie. Că adăposteşti între frunzele tale stoluri de păsări călătoare şi cu umbra ta răcoreşti arşiţile de pe chipul drumeţilor, aşa cum răcoreşti şi arşiţa şi durerea din inima mea, ori de cîte ori vin la tine, drag stejar din poarta casei părinteşti. Şi ca să ne simţim şi mai mult legaţi unul de altul, iată, îţi sărut scoarţa aspră şi-ţi spun mulţam.

Pentru că, în fapt, sărut mîna tatei şi a mamei,
care de mult s-au dus şi nu mai vin,
drag stejar din poarta casei părinteşti!...

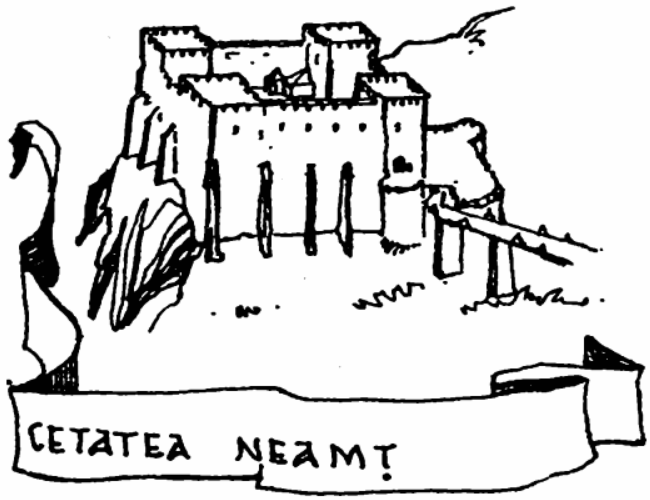

...„Cu inima la trecători"

De cîte ori pornesc din Predeal spre Timiş, o poruncă tainică mă îndeamnă, mă obligă să opresc, o clipă măcar şi să-mi plec fruntea în faţa monumentului modest, dar încărcat de adînci înţelesuri, ridicat acolo, în culme carpatină, pe locul unde a fost cîndva o dureroasă bornă de hotar. E vorba de opera artistică a lui Oscar Hahn, închinată poetului Mihail Săulescu, unul dintre cei care, cu viaţa lor, au contribuit la spulberarea acelui hotar, absurd înfipt în mădularele ţării, şi au deschis cale slobodă spre unirea fraţilor. Căci aşa a poruncit istoria: hotarele strîmbe şi silnice, care schilodeau chipul României, înjumătăţindu-i teritoriul, să fie şterse cu sînge de pe acest pămînt al nostru. Iar la temelia marelui act de la 1 Decembrie 1918, actul desăvîrşirii unităţii naţionale, bătăliile din 1916—1918 să vină ca o reluare a necurmatei lupte pentru existenţa şi independenţa României.

În a sa „Istorie a literaturii române contemporane", N. Iorga ne încredinţa că „războiul a smuls deci pe mulţi scriitori din fumul de ţigări al cenaclurilor şi de la masa de tinichea a cafenelelor. Pe unii i-a pus ca luptători, în faţa teribilelor realităţi ale luptelor moderne, prin care se poate înnoi sufletul întreg, descoperind duioşii pînă atunci neştiute şi trezind pasiuni cu totul deosebite de sportul de pînă atunci. Contactul cu oamenii simpli, mai adesea, în asemenea clipe nu putea să nu influenţeze. Orizonturi de care nici nu visaseră scriitorii îi chemau şi-i reţineau pentru o bucată de vreme". Înrolaţi în marea cohortă a luptătorilor, scriitorii s-au avîntat în luptă cu arma şi cu pana. Mihail Săulescu, „voluntarul de la Predeal", a fost o tînără liră, cu sunete grave, adînci, sensibilă la toate frămîntările omeneşti. Era convins că „istoria se scrie cu lacrimi şi sînge". Că „din fiecare jertfă iese un rod, care nu poate fi neghină, pentru că neghina creşte fără munca omului", fără jertfa lui. Patriot înflăcărat, Săulescu visa o Românie întregită în hotarele ei firești, trăind într-o lume mai dreaptă şi mai luminoasă.

N-am vrut noi acel război. Erau mulţi români, de pe ambele versante ale Carpaţilor, care credeau în dreptatea imanentă a istoriei şi nu-şi închipuiau că soarta poate fi mereu aşa de vitregă, încît să nu se înfăptuiască şi să nu se recunoască unirea Transilvaniei cu Patria mumă, fără vărsare de sînge. Ne ştiam, şi ne ştim, de milenii aceiaşi români împlîntaţi pe toată circumferinţa închisă de rîuri şi mare, încît nici o minte sănătoasă nu mai admitea aberanta existenţă a imperiilor plurinaţionale, tiranice şi anacronice. Socialiştii militau pentru înfăptuirea visului milenar. Iar dacă Octavian Goga, în cadenţă de tunet, striga dreptate pentru fraţii înstrăinaţi, erau şi destui poeţi care slăveau pacea. Printre aceştia, Mihail Săulescu, cel sacrificat în luptele de la Predeal; ori poetul Constantin T. Stoika, autor al unui „Imn păcii", spus ca o şoaptă şi ca o rugă pentru umanitate:

„Deschide a cerului mîndră grădină
Şi-aruncă poporului flori de lumină,
Zeiţă a păcii!"

Şi totuşi... după doi ani de neutralitate, războiul ni s-a impus ca unica soluţie. Aşa cum arată tovarăşul Nicolae Ceauşescu: „Cu toate că primul război mondial a avut un caracter imperialist, poporul român nu a participat la acest război călăuzit de intenţii de cotropire şi anexiune teritorială; cedînd presiunilor puterilor Antantei, cercurile conducătoare ale ţării au hotărît intrarea în război

alături de Anglia, Franța și Rusia, care promiteau satisfacerea dezideratului unității noastre naționale".

Dacă mai este cineva atît de stupid încît să ne acuze că, în 1916, am făcut un război de „cucerire", l-aș îndemna să citească „Însemnări din zile de luptă", jurnalul celor optzeci de zile de război, trăite de poetul Constantin T. Stoika. A luptat pe valea Oltului pînă la Sibiu, în august—octombrie 1916. În carnetul lui înseamnă, zilnic, fapte și gînduri, de o umanitate copleșitoare. Nici un cuvînt de ură împotriva dușmanului, deși se purta necruțător, sălbatic cu românii. Semnala doar durerea că istoria și soarta ne obligă să înfăptuim nedorirea.

Și a căzut și el în înverșunata luptă de pe înălțimea Spinul. A plecat în veșnicie, privind pînă în ultima clipă, spre frații transilvăneni care așteptau „cu inima la trecători".

Toți cei care luptau eroic în 1916, în 1917, în 1918, știau că marile puteri condiționaseră împlinirea idealului nostru național, unirea, desăvîrșirea statului național, de intrarea armatei române în război. Miniștrii și generalii Franței și ai Angliei, izbiți cu atrocitate la Verdun, cu flotele scufundate de submarine, înghesuiți de un război fără limită impus de germani, cereau participarea, intrarea noastră în luptă, cu ton ultimativ: „Acum ori niciodată!".

Iar tonul ultimativ tălmăcea, în fapt, un lucru cumplit pentru soarta poporului român. Dacă nu intră în război, ca să contribuie eficient la ruperea echilibrului de forțe în favoarea Antantei, pierde prilejul de a înfăptui marea Unire. Deși acesta era un drept izvorît din legile realității, umanității, istoriei.

Iar dacă, în august 1916, România a declarat război numai Imperiului austro-ungar, acel stat tiranic, plurinațional, acea „închisoare a popoarelor", a făcut-o pentru că ne înrobea frații; pentru că era un imperiu anacronic, pus la index de însăși legile progresului în istorie.

Poporul român nu intra în război de dragul războiului, de dragul expansiunii, al cuceririlor, jafurilor, silniciei și înrobirii, pentru care se războiau, de doi ani, marile puteri imperialiste. Românii acceptau cu durere intrarea în conflict: un fapt impus de forțe strivitor superioare, o fatală și tragică necesitate. Asemenea război de doborîre a tiraniei era datoria tuturor celor umiliți sub jugul stăpînirilor străine: poloni, cehi, sîrbi și maghiarii înșiși, dacă n-ar fi fost dominați de grofi și bancheri, încuscriți cu habsburgii.

Dar experiența imperialismului agresiv, practicat de Germania lui Wilhelm al II-lea, nu ne-a lăsat nici măcar cinstea de a ne răfui, ca să zic așa, cu adversarul „legitim". Legate strîns între ele, în cîteva zile, forțele imperialiste din centrul Europei au pus în mișcare imensul lor arsenal politic și militar de-o sălbatică agresivitate.

Rezultatul? În zilele imediat următoare ne-au declarat război: Germania (17 august), Turcia (19 august), Bulgaria (21 august). Ce diferende puteau exista între România și Germania? Că doar grîul se recolta din munca noastră, iar petrolul din pămîntul nostru îl extrăgeam? Și totuși ne atacau patru țări, cu care nu doream decît relații de conlucrare frățească.

Dacă am fi rămas noi, față în față doar cu trupele austro-ungare, confruntarea ar fi fost scurtă și dreaptă. Am fi luptat tot atît de vitejește ca și sîrbii, vecinii noștri, care i-ar fi înfrînt sigur dacă n-ar fi fost ajutați de germani și de bulgari.

Cuprins de o furie teutonică, Wilhelm al II-lea a trimis împotriva României pe cei mai buni generali ai săi: Falkenhayn, în Transilvania, și Mackensen, la Dunăre. Unul comandase marele cartier german și ofensiva împotriva Rusiei, din 1915; celălalt avea faima victoriilor din Polonia și din Serbia, unde se împodobise cu gloriosul titlu de „spărgător de fronturi".

Nici chiar marile puteri ale Antantei, care credeau că singure pot hotărî destinele popoarelor, nu ne recunoșteau un drept firesc, dreptul la viață, dacă nu-l plătim cu sînge, cu moarte. Nu, n-am vrut: am fost nevoiți, am fost siliți, să ducem războiul dezrobirii poporului și al întregirii naționale a statului românesc.

Aşa şi nu altfel. Cred că sensul lui a fost exprimat simplu, fără emfază, doar cu puţină nădejde şi cu multă durere, abia stăpînită, a fost tălmăcit, zic, în versurile marşului ostăşesc, cîntat atunci de toţi cei care plecau, nu atît la război, cît la o inexorabilă acţiune, la marea, istorica şi vitala faptă de adunare a fraţilor în cuprinsul aceleiaşi Românii. Îl reproduc, aşa cum mi-l mai amintesc, de la tata:

„Să trecem, divizii române, Carpaţii,
La arme cu frunze şi flori,
Ne-aşteaptă izbînda, ne-aşteaptă şi fraţii
Cu inima la trecători.
Transilvania, Banatul ne cheamă
Nădejdea e numai în noi,
Sărută-ţi copiii şi trista ta mamă
Şi-apoi să pornim la război"...

Nimeni, niciodată, nu va putea măsura nici cît sînge şi nici cîte lacrimi au curs acolo, pe Carpaţi, unde fraţii ne aşteptau, de veacuri, „cu inima la trecători". A trebuit să dăm jertfe mii şi mii de ostaşi, ca idealul să prindă fior de realitate.

Trecînd cu energie Carpaţii, armata română a eliberat, în timp de o lună, Sibiul, Făgăraşul, Orşova, Braşovul, Petroşanii, Sf. Gheorghe, Miercurea Ciuc şi s-a apropiat de Sighişoara, Tg. Mureş, Odorhei.

Comandamentul român, prin intermediul „Gazetei Transilvaniei" (7 septembrie), vestea poporul: „Armata românească păşind pe pămîntul sfînt pe care răsună de veacuri graiul neamului nostru obijduit nu a venit cu gînd de dușmănie împotriva oamenilor de orice lege şi orice neam..., ci, dimpotrivă, însufleţită de cele mai frăţeşti sentimente pentru tot norodul paşnic". Bucuria se zămislea în inima tuturor. Se părea că eram pe calea victoriei. Înaintasem 80—100 km, în Transilvania noastră. Octavian Goga exclama: „Carpaţii nu mai sînt! Oştirea noastră i-a mutat în ţara românească". Dar la 25 septembrie 1916, mareşalul Falkenhayn, cu patru divizii de infanterie, cu 36 de batalioane şi 2 divizii de cavalerie, cu o zdrobitoare superioritate în armament artileristic, cu mii de mitraliere, cu soldaţi special echipaţi şi instruiţi pentru războiul în zone muntoase, cu experienţa a doi ani de război, a pornit furios împotriva românilor. N-aveam, în faţa lui, în grupul Oltului, decît 26 batalioane de infanterie şi o brigadă de cavalerie, cu armament de calitate inferioară, cu ostaşi slab instruiţi şi cu comandanţi prea puţin experimentaţi, care cu greu puteau urmări manevrele dibace ale ofiţerilor germani, cu tactica lor desăvîrşită, perfectată în doi ani de război mondial, pe fronturile de est şi de vest. Totuşi, în bătălia de la Cisnădioara, de pildă, din 27 septembrie, comandamentul sectorului german a fost silit să spună că „românii s-au bătut excelent". Iar E. Koster, corespondent german de război, relata, cu surprindere că românii „se apără cu îndîrjire şi luptă cu o îndărătnicie uimitoare pentru fiecare metru pătrat din pămîntul lor natal". Falkenhayn însuşi, cu toată trufia-i de mare general, recunoştea „vitejia românilor", spiritul lor de sacrificiu, eroismul cu care îşi apărau ţara.

Ministrul Franţei la Bucureşti, Charles de Saint-Aulaire nota: „Totuşi, trupele române cuceresc repede o parte din Transilvania şi rămîn acolo pe toată perioada cît nu au de-a face decît cu efectivele austriace... Dar statul major german trimite doi dintre cei mai buni generali ai săi — Falkenhayn în Transilvania şi Mackensen pe Dunăre. În ciuda unor minuni de vitejie, armata română nu poate rezista multă vreme în Transilvania. Sub presiunea unor forţe superioare şi mult mai bine echipate, ea părăseşte teritoriul cucerit pentru a-şi organiza apărarea la graniţele vechiului regat"...

În Ţara Bîrsei, în 7 octombrie 1916, armata germană condusă de generalul Staabs opreşte înaintarea românească la Şinca şi se năpusteşte asupra Braşovului. Zilele de 7 şi 8 octombrie au fost zile de mare jertfă pentru unităţile noastre care

luptau în acest sector. Rezistă la Zărneşti, Rîşnov, Sînpetru. Rezistă eroic. Un alt reporter german, Fr. Willy Frerk, o descria în hiperbolă: „Artileria grea execută un tir de baraj care, cu o sinistră preciziune, trozneşte în rîndurile românilor. Linia de atac se încurcă, se rupe, şovăie. Se retrag? Ba nu! Mitralierele împroaşcă de mii de ori moartea în şirurile lor, dar ei se adună, atacă din nou, îndrăzneţi, viteji. Bravo, românule! Germanul ştie să cinstească eroismul. Dar, totuşi războiul e război! Mai repede mugesc tunurile, tot mai viu vîjîie ghiulelele, pe deasupra capetelor noastre, înspre duşman. Granatele mortierelor explodează acum chiar în rîndurile de atac ale românilor: nori de fum şi de pucioasă se ridică pretutindeni spre cer. Focul artileriei germane îi cuprinde acum cu putere de neînvins din toate părţile; granatele, semănătoare de moarte, izbesc în rîndurile lor. Atunci asaltul se opreşte, ei se aruncă în cîmpurile de porumb, se poticnesc, cad. Cîţi pot să scape nevătămaţi dincolo de linia îngrozitoare? Încă de două ori porneşte la asalt infanteria românească, cu un eroism vrednic de admiraţie, în amîndouă rîndurile, zadarnic".

Dar la sfîrşitul zilei de 8 octombrie se petrece oribila crimă de lîngă gara Bartolomeu. Printr-o viclean strecurare printre unităţile române în mişcare, mitraliorii, granadierii germani surprind, încercuiesc şi masacrează o companie întreagă — 168 de ostaşi — din regimentul 24 Tecuci. Îi seceră din flanc cu gloanţele, iar din faţă şi din spate îi strivesc cu exploziile de grenade. În cîteva minute, pe taluzul căii ferate, zac 168 de cadavre: „Tranşeea morţii de la Bartolomeu". Să dăm iar cuvîntul corespondentului german: „Compania moartă zace acum în ţărîna din marginea drumului. Om lîngă om, stau acolo, aşa cum au căzut în ziua luptei, sub focul năpraznic al mitralierelor, cu expresia celei mai groaznice spaime pe feţele lor galbene cum e ceara şi cu mîinile întinse, ca şi cum ar fi vrut să se apere de năpasta ce-şi întindea ghiarele spre ei".

Ca să înţelegem un atare masacru, citîm un cuvînt al lui Falkenhayn însuşi: „Soldaţilor noştri nu le prea place să facă mulţi prizonieri"... Oribilă comportare!

Şi, din nefericire eram singuri; tot mai singuri. Cînd Falkenhayn ne izbea furios, pe Jiu şi Olt, pe la Bran şi Predeal, pe la Tabla Buţii şi Oituz, armata germano-bulgară condusă de von Mackensen cucerea Turtucaia, înfrîngea unităţile ruseşti şi române din Dobrogea, ocupa Constanţa, iar în noiembrie trecea Dunărea şi se îndrepta spre Bucureşti. Putea fi o nenorocire mai mare? Şi situaţia era cu atît mai disperată cu cît generalul Serrail, debarcat în capul de pod de la Salonic, nu se mişca. Ofensiva generalului Brusilov, celebră prin înaintările ei spectaculoase, se oprise încă din vară, ca să nu mai fie reluată niciodată. Nici pe frontul de vest nu s-a produs vreo lovitură de succes împotriva armatei Kaiserului. Era toamna în care beligeranţii cercau să-şi tămăduiască rănile dobîndite la Verdun şi pe Somme. Aşa că Puterile Centrale au reuşit să îndrepte, cum se zice, „lovitura principală asupra României".

Unirea Transilvaniei cu România a cerut jertfe, imense jertfe. În afară de zecile de mii de ostaşi şi ofiţeri, a trebuit să cadă oameni ca poetul ofiţer Nicolae Vulovici, cel care cînta, cu mîndrie:

Erou de mii de ori erou,
Acela ce se bate
Şi moare pentru brazda lui
Şi pentru libertate".

A căzut eroic, acolo, în pămînt transilvan, lîngă Miercurea Ciuc, în septembrie 1916; s-a stins aşa cum singur îşi prezisese şi dorise:

„De-o fi să mor, tu Doamne, dă-mi
O moarte ostăşească
Un glonte-n floarea din chipiu
În frunte mă izbească! "

Şi cînd noi eram loviţi dinspre nord şi dinspre sud, de adversari pe care nu-i bănuiam şi nu ni-i voiam ca atare, aliaţii care se legaseră să ne ajute, nu-şi respectau cuvîntul. Ofensiva de la Salonic încremenise. Mirarea şi-o mărturisea, cu indignare, şi contele de Saint-Aulaire: „La drept vorbind, inerţia scandaloasă a lui Sarrail (generalul care comanda frontul de la Salonic) rămîne pentru mine, cel puţin în parte, o enigmă". O „inerţie scandaloasă". „O enigmă" plătită cu sute de mii de vieţi româneşti. Ostaşii noştri îşi scandau nedumerirea şi durerea, în felul lor:

„Ah, Sarrail, Sarrail,
Noi ne batem şi tu stai"...

Acelaşi de Saint-Aulaire descria nenorocirile Capitalei şi-şi dojenea compatrioţii: „Sub bombe, Bucureştiul îşi păstrează surîsul, dar pierde cîte ceva din încrederea în noi francezii... Inamicul ne masacrează prin bombardamente aeriene, fără pic de risc pentru el însuşi: ca să-l fi împiedicat ar fi fost suficiente cîteva avioane franceze transferate de la Salonic".

Loviţi dinspre nord, dinspre vest şi dinspre sud, în a doua parte a lui noiembrie, pierdeam bătălia de pe Argeş, o bătălie abia urzită pentru apărarea Capitalei. S-a hotărît evacuarea, spre Iaşi. Şi într-o iarnă cu zăpadă enormă, cu ger de —25°, am înfăptuit retragerea generală spre linia Siretului.

Încercînd să ajungă la locurile de adunare, soldaţii rătăceau pe drumurile troienite, încrucişîndu-se sau depăşind jalnicele convoaie ale refugiaţilor.

Se răvăşise ţara toată.

Pretutindeni întîlneai oameni amărîţi, descurajaţi, bolnavi, oprindu-se dintr-o cursă nebună, nemaiştiind încotro să se îndrepte ca să scape de inamic care venea de pretutindeni, tot mai aproape şi mai groaznic. Mii de oameni, bărbaţi, femei, copii se aşezau pe margini de şanţuri înzăpezite şi, istoviţi de foame, tremurînd de frig, priveau undeva, departe, drept înainte, căutînd izbăvirea cu ochii goi, înfiorător de trişti. Pe mulţi i-a întîlnit moartea pe drumuri ninse, striviţi sub copitele cavaleriei germane.

Şi suferinţa era cu atît mai mare, cu cît nevoiţi am fost să practicăm străvechea tactică a „pămîntului pîrjolit" în calea duşmanului. Era o criză uriaşă de petrol şi trebuia să astupăm peste 1 500 de sonde, să aruncăm în aer peste 150 000 m^3 capacitate de rezervoare şi să aprindem peste 1 000 de sonde, înnegrind cu fum gros, înnecăcios, cerul tulbure al patriei. Să n-avem o coajă de pîine şi să dăm foc silozurilor şi magaziilor cu porumb şi grîu. Să ne piară caii de foame şi să ardem mii de clăi cu fîn. Totul ca să nu încapă în mîna inamicului. Adică să nu devină, cu roada trudei noastre, şi mai puternic decît era.

Numai în iarna 1916—1917 au pierit peste 600 000 de oameni în groaznicul război al dezordinii, al intemperiilor, al bătăliilor sălbatice de inegale.

Pierdeam 100 000 km^2, adică mai mult de două treimi din teritoriul naţional, cu toate bogăţiile lui. Guvernul se refugia la Iaşi. Dar şi acolo mizeria era îngrozitoare. Cum nota profesorul Ion Cantacuzino, în 18 ianuarie 1917: „oraşul era plin de oameni care rătăceau, de fugari, refugiaţi, soldaţi, dezertori, răniţi pe care spitalele nu-i primeau, rămaşi fără adăpost".

Aşa eram în acel nefericit ceas. Dar şi duşmanului îi pricinuisem pierderi importante. Încă din 25 decembrie 1916, Falkenhayn, Comandantul Armatei 9 germane, raporta: „Epuizarea trupelor este mai accentuată la unităţile utilizate în munţi".

Da, ne-a fost greu, cumplit de greu. Dar nu ne-am lăsat copleşiţi nici de forţa strivitoare a duşmanului, nici de atacul perfid al nenorocirilor şi al disperării. Înfrîngerea a generat totuşi şi un adevărat miracol al reînvierii forţei populare, o întărire a sentimentului solidarităţii naţionale, o reaprindere a patriotismului.

În „Note de război", Eugen Lovinescu scria, în acele zile de pelin și mătrăgună: „Credința în dreptatea unei cauze, credința în destinele supreme ale țării, credința în biruința finală a adevărului și a binelui face tunul să vorbească mai răspicat și pieptul omenesc să înfrunte mai cu tărie atacul dușmanului."

Saint-Aulaire, aflat în refugiu la Iași în iarna anului 1917, spunea să afle toată lumea: „Nici o altă țară beligerantă nu a înfruntat simultan, așa cum a înfruntat România, foametea, frigul, tifosul exantematic, ocupația"...

Și presa străină remarca acest fenomen. De pildă „Morning post" scria, în acele zile de grea cumpănă: „unul din miracolele acestui război" a fost soldatul român. Cu inamicul în casă, într-o iarnă nespus de aspră, lipsiți de hrană și îmbrăcăminte, năpădiți de epidemii, nu s-au lăsat striviți de cisma teutonică, sprijinită de o tehnică ucigașă superioară românilor. Dar înfrîngerile, pierderile umane, distrugerile materiale, umilințele, tot ce se numește nenorocire și disperare a făcut să țîșnească, din adîncurile insondabile ale fiecăruia, conștiința că întregul popor trebuia să ducă lupta pentru existența țării, pentru libertatea tuturor. Da, elementul moral dădea oamenilor o imensă putere de a îndura, de a răbda, de a crede că, totuși, dreptatea va birui. Va trebui să biruie.

În Camera reunită, la 14 decembrie 1916, la Iași, ca să însuflețească poporul și să ducă lupta pînă la biruință, N. Iorga amintea o vorbă înțeleaptă, din istorie: „În colțul acesta unde ne-am strîns să păstrăm cu scumpătate sămînța de credință și vom vedea și noi la rîndul nostru dispărînd negura stăpînirii străine, și vom putea zice ca Petru Rareș, fiul lui Ștefan cel Mare, că vom fi iarăși ce am fost și mai mult decît atît".

Deși n-am vrut războiul, totuși poeții români nu s-au mulțumit doar să cînte Unirea, ci asemeni atîtor fii ai poporului, au și pecetluit-o cu sîngele lor. Cum se spovedea Mihail Săulescu în poemul „Istoria": „Istoria se scrie, tăcut și fără știre —/ Cu morții fără nume, cu căpitanii lor;/ În fiecare luptă e-un gînd spre nemurire/ Și-n tot prezentul nostru durerea tuturor,/ Eu o ascult în noapte, prin filele-negrite,/Căci scrise-au fost cu-o spadă, și scrise cu o pană./ În fiecare strofă, mai sîngeră o rană/ Și un capitol plînge dorinți neîmplinite".

Probabil, totdeauna în istorie vor fi dureri neîmplinite. Oricum azi, Carpații sînt cu adevărat coloana vertebrală a României, iar trecătorile sînt slobode căi de neîntreruptă legătură, străjuite doar de vulturii înălțimilor și de amintirea celor care și-au jertfit viața ca dreptatea și idealul să se înfăptuiască.

De aceea, de cîte ori trec pe la Jiu ori pe la Olt, pe la Bran ori pe la Predeal, pe la Oituz ori pe la Ghimeș Palanca, pe la Dorna ori la Prislop, mi-l aduc aminte pe tata și plutonul lui care, în drum spre tranșeele de la Prisecani și Tulgheș, cîntau marșul de-atunci: „La arme cu frunze și flori.../ Ne-așteaptă izbînda, ne-așteaptă și frații/ Cu inima la trecători"...

Îl cîntau cu atîta convingere și ardoare, cu atîta tragică voință și dăruire, încredere și durere că nu se putea să nu se împlinească visul cel mare, înalt și luminos: întîlnirea cu frații adică Unirea Transilvaniei cu România. Nu, nu voiau război; treceau Carpații ca niște frați
spre frații lor, „la arme cu frunze și flori",
ca la o sărbătoare, ca la o nuntă a bucuriei
de a nu mai fi despărțiți niciodată.

Pe Trotuş şi Oituz, sună şi acum amintirea „cîntecului de obuz"...

Pînă în 1916, valea şi pasul Oituzului erau doar drumurile pe care braşovenii îşi trimiteau mărfurile în Moldova, iar moldovenii pe ale lor în Transilvania. Una din acele porţi carpatine, la pîrleazul cărora, secole de-a rîndul, s-au adunat fraţii să schimbe, în taină, o ţîră de voroavă, un vers de doină ori să cunoască fete frumoase, atunci cînd pe Carpaţi străjuia pajura habsburgică.

Pe aici, de sute de ani, vrîncenii îşi treceau oile în Transilvania şi înapoi.

Mai trecură pe aici oştirile lui Petru Rareş spre secuime şi Braşov; ori ale vornicului Grozav spre Feldioara, în 1530.

Şi în mai 1600, Mihai Viteazul, cînd a unit, întîia oară, ţările române, tot pe la Oituz a trecut.

Dar din toamna anului 1916, Oituzul a căpătat şi altă semnificaţie.

Intrînd în război, în 15 august 1916, poporul român săvîrşea pasul absolut necesar pentru eliberarea Transilvaniei. 1 250 000 de soldaţi, adică 15% din întreaga populaţie a ţării la acea dată, se aflau sub arme. Acţionau întru împlinirea „Ipotezei Z": înaintarea peste Carpaţi spre nord şi vest, într-o amplă ofensivă în evantai spre Munţii Apuseni, pe văile Mureşului, Someşului, Crişurilor, spre a realiza aşa-numita „coardă a arcului carpatic". Era concepţia unui război de mişcare, ca să scurteze frontul românesc, colosal de lung pentru forţele noastre: 1 200 km. Era cel mai lung front din cîte existau în Europa, în acea vreme, dacă ţinem seama că frontul austro-ungaro-rus din Bucovina la Marea Baltică se întindea pe 1100 km, iar cel germano-franco-englez din Apus nu trecea de 700 km.

Intrarea României în război, cînd germanii, cu toată barbara risipă de material şi de vieţi umane, nu izbutiseră să spargă frontul francez la Verdun şi nici francezilor nu le reuşise ofensiva uriaşă şi nu mai puţin nimicitoare de pe Somme, a produs o impresie penibilă în lumea politică şi militară a Germaniei. Cel mai afectat a fost Kaiserul Wilhelm al II-lea. „Asupra împăratului Wilhelm , scria generalul Cramon, această ştire căzu ca un trăsnet din cer senin". Iar prinţesei Blücher, trufaşul Kaiser, principalul factor în declararea primului război mondial imperialist, îi declara cu spaimă... „Totul e pierdut; aş face mai bine dacă aş abdica imediat". Ştia mai bine decît alţii sau intuia că războiul, dezlănţuit ca să ajungă stăpînul lumii, era pierdut. Pierdut, deşi faptele au dovedit că resurse umane şi materiale, stoarse cu metodă şi calcul necruţător, mai aveau germanii pentru încă doi ani, pînă în noiembrie 1918. Doi ani de război, mai crud şi mai distrugător decît în prima parte: războiul disperării, război fără limită, război total.

Intrarea României în vîltoare, concomitentă cu uriaşele jertfe zadarnice, absurd de zadarnice de pe frontul de apus, a produs mari schimbări în comandamentul german. Erich von Falkenhayn a fost înlocuit cu Paul von Hindenburg, ca şef al Marelui Stat Major german, care şi l-a luat ca „prim quartier-maistru" pe Erich Ludendorff.

Împotriva României, Hindenburg a trimis Armata I austro-ungară, comandată de generalul Arz von Straussemberg, Grupul de N-E, sub comanda generalului german von Morgen, grupul de sud, în frunte cu generalul von Staabs, Grupul german de cavalerie condus de generalul conte von Schmettow. Totodată, în Do-

brogea şi de la sud de Dunăre, atacau numeroase trupe germane, bulgare şi turceşti, lungind frontul pînă la dimensiuni cu totul imposibil de apărat. În asemenea condiţii, agravate de imobilitatea frontului francez de la Salonic şi a celui rus din Polonia, oştirea română, după o impetuoasă înaintare în Transilvania, a fost nevoită să se retragă în faţa unui adversar copleşitor mai numeros şi să angajeze bătăliile de rezistenţă pe culmea şi în trecătorile Carpaţilor: Lainici, Tg. Jiu, Turnu-Roşu-Cîineni, Bran-Cîmpulung, Predeal-Bratocea, Oituz.

În pofida eroicei rezistenţe româneşti, atacatorii au trecut Carpaţii sudici şi s-au repezit, în valuri nimicitoare, spre cîmpie, spre Bucureşti, unde urmăreau joncţiunea cu invadatorii veniţi dinspre miazăzi, după înfrîngerea de la Turtucaia şi ocuparea Dobrogei.

Dar lovitura hotărîtoare era plănuită peste pasul Oituz, pe valea Trotuşului pînă la Siret şi Bîrlad şi, prin aceasta, prin interceptarea, prin gîtuirea retragerii spre Iaşi şi nordul Moldovei, orice sistem şi orice încercare de apărare românească trebuiau să fie anihilate.

Prin trecătoarea de aici cercat-a să străbată, la începutul lui octombrie din acel an, o armată austro-ungaro-germană, ca să taie Moldova în două. Atacul prim îl dădea un grup special — Schmettow — format din două divizii austro-ungare şi două germane. I se opunea doar Divizia 15, comandată de generalul Eremia Grigorescu.

În 5 octombrie 1916, la comandamentul grupei Schmettow s-au înfiinţat însuşi arhiducele Carol de Habsburg, moştenitorul tronului austro-ungar, şi contele Tisza, primul ministru maghiar. Voiau să asiste la o mare victorie, aşa cum voise şi Kaiserul Wilhelm al II-lea să vadă spargerea frontului la Verdun. O strălucită victorie, cîştigată sub privirile lor de mari potentaţi, de stăpîni ai unui vast imperiu, avea şi un important rol politic: trebuia să arate lumii că imperiul habsburgic e încă foarte puternic. Dar Divizia a 15-a a rezistat. A devenit „Divizia de fier". Luptele au durat mai mult de o săptămînă. În ciuda superiorităţii tehnice şi numerice, izbirea inamicului s-a frînt de stîncile Carpaţilor şi de piepturile românilor.

Peste o lună, la începutul lui noiembrie 1916, austro-germanii au întreprins o nouă ofensivă în pasul Oituzului. Dar românii au rezistat şi acum, cu înverşunare. „Aproape jumătate de an aceşti oameni vrednici, scria N.Iorga, în ianuarie 1917, despre ostaşii Diviziei 15, „au dus lupta îndîrjită a datoriei lor de români şi de ostaşi, în văile şi pădurile unui ţinut de munte pe care nu numai că-l cunosc foarte bine, dar l-au întărit printr-o muncă de fiecare clipă, punct de punct, în aşa fel încît trupele germane şi austriece... n-au putut răzbi decît cu cele mai mari greutăţi şi ca să fie imediat aruncate înapoi"...

Atunci valea Oituzului şi a Trotuşului s-a umplut de explozia obuzelor, de rafalele mitralierelor, de pocnetul grenadelor, de vîrtejul gloanţelor. Cîntau şi fetele refrenul unui cuplet dintr-o revistă, jucată atunci pe front şi în spitale: „Iubitul meu nu este prinţ, /El n-are patimi şi dorinţi/ Nu vrea nici case nici palate;/ El şade-n tranşee la Oituz/ Ascultă cîntec de obuz/ Şi crunt se bate"...

Da, crunt se băteau românii, scrîşnind de durere şi sîngerînd de sîngerarea morţii.

A treia oară Oituzul a trăit eroica dramă din iulie-august 1917. Ludendorff a dat ordin lui Mackensen şi Rohn să execute o dublă ofensivă: Oituz şi Mărăşeşti. Să prindă armata română în cleşte şi să lichideze rezistenţa României, în cel mult două săptămîni. Luptele s-au desfăşurat concomitent cu cele de la Mărăşeşti.

În acele zile amarnice, zile de pojar şi moarte, la asaltul Coşnei s-a jertfit şi caporalul Muşat Constantin, cel care refuzase să fie reformat deşi, cu trei sferturi de an mai înainte, un obuz îi smulsese braţul stîng. Nu voise să fie reformat, şi a cerut să lupte, în continuare, pe front. Dacă nu mai putea ochi cu puşca, mai era

în stare să arunce grenade cu brațul rămas teafăr. Nu voise să lipsească oștirea de slujba singurului său braț, în lupta sfîntă pentru apărarea țării.

Cu toate că prin văile Oituzului au rămas peste 14 000 de morți din rîndurile românilor, dușmanul a aflat că: „Pe-aicea nu se trece!"

Aici, pe Oituz și pe Trotuș, printre cei peste 14 000 de eroi a căzut și căpitanul Petre Ștefănescu, din Regimentul 2 Vînători, oștean și poet. Grav rănit în toamna anului 1916, a luptat, totuși, în fruntea companiei, la Mărăști. Rănit iar la picior, revine pe front îndată după vindecare. El însuși îndemnase:... „Săriți cu toții, scăpați a ei moșie, /Voi, fiii ei, ce-ați mai rămas!"...

În luptele de la Cireșoaia a căzut eroic voluntarul bucovinean Ion Grămadă. Era doctor în litere al Universității din Viena, profesor la școala militară, educator de vocație și de inimă, om de acțiune și avîntat, ardent patriot. Se remarca și ca scriitor de talent. În ceasul cînd se hotărîse a intra voluntar în oștire, pe front, scrisese testamentar: „Doamne, ajută-mi să fiu tare, să fiu vrednic și neînfricat, spre a putea răzbuna lacrimile ce le-au vărsat ai mei vreme de una sută cincizeci de ani de robie"... N-a apucat să vadă Bucovina liberă și unită cu România, dar i-a șters lacrimile cu sîngele lui.

Pe aici, pe aproape, în bătăliile de la Varnița și Muncelu, în atacul pornit din tranșeele de pe coasta dealului Secul, spre pîrîul Zabrăncioru, în 3 septembrie 1917, a căzut și Ecaterina Teodoroiu, fecioara de la Jiu. Lepădase halatul de infirmieră, înșfăcase arma și se făcuse ostaș, luptător direct, pe front, față în față cu dușmanul. La Bărbătești, nemții au făcut-o prizonieră. Dîrza gorjancă a știut să folosească ploaia, întunericul și hățișurile locurilor și să evadeze. La Filiași, un obuz dușman i-a strivit amîndouă picioarele. A îndurat cumplitul drum al retragerii pe zloată, crivăț și ger, pe targă, în căruță, din Filiași la Iași. S-a tămăduit, ca prin minune, și s-a prezentat iar pe front: sublocotenent onorific, „duduia locotenent" cum îi spuneau soldații moldoveni, comandant de pluton în Compania a 7-a a Regimentului 43/39. A fost decorată cu „Virtutea militară". Superiorii îi lăsaseră, așa cum a dorit, arma cu care luptase acolo, la Podul Jiului, din Tg. Jiu, cu un an înainte, împotriva invadatorului căzut de peste munți, ca o avalanșă a morții.

Și poate mai trebuie amintit încă un nume scump istoriei noastre; amintit și rostit aici, în popasul din punctul cel mai înalt al Pasului Oituz: Eremia Grigorescu, faimos, încă de pe atunci, apărător al văilor Oituz și Trotuș. Faimos pentru modul cum știa să se apropie de ostași, să le insufle curaj și încredere pentru organizarea rezistenței și pentru dîrzenia cu care a strigat, într-un glas cu toată Divizia pe care o comanda: „Pe aicea nu se trece!"...

Iar înfăptuirea acestui cutremurător strigăt l-a înscris printre marii apărători ai independenței românești.

La sfîrșitul anului 1916, trupele germane trecuseră pe la Cerna, Jiu, Olt, Bran, Predeal; ocupaseră Oltenia, Dobrogea, Muntenia, Capitala. Siliseră guvernul să se retragă la Iași. Dar nu izbutiseră să străbată pasul Oituz. Rezistența disperată, eroică de aici a permis armatei române să se reorganizeze pe linia Vrancea-Mărășești-Nămoloasa-Galați, să se refacă în timpul iernii și să înfrunte ofensiva lui Mackensen și Schmettow la Mărășești și Oituz.

Două treimi din teritoriul românesc căzuse sub stăpînire străină; armata pierduse 250 000 de oameni. Totuși, România continua să existe. Iar armata ei renăștea, ca pasărea Phonix, din propriile-i fărîme, forjată la flacăra dragostei de țară și de libertate. Mareșalul german Ludendorff, unul din alcătuitorii orgoliosului plan de strivire a României, constata, cu amărăciune și îngrijorare: „Am repurtat victoria asupra armatei române, dar n-am putut-o distruge. Am obținut rezultatele proiectate, dar în schimb a trebuit să lăsăm în Dobrogea și în Munte-

nia forţele de care ne-am folosit înainte de intrarea României în război pe frontul de Est şi de Vest sau macedonean. În ciuda victoriei repurtate, noi sîntem acum mai slabi".

Trufia teutonă sîngera amarnic.

Da, istoricul bătăliei de la Oituz se identifică, se confundă cu toată eroica luptă de rezistenţă a României în anii 1916—1918. Dar paşii ne duc mai departe, pe Oituz la vale şi, în faţă, ni se deschide valea Trotuşului. Aici, la îngemănarea rîurilor în care, mai bine de un an, în 1916—1917, au curs valuri de sînge, ţîşneşte ca din pămînt, frumosul, veselul, luminosul şi tînărul oraş Gheorghe Gheorghiu-Dej, pe locul satului Oneşti.

Unde a fost un sat moldovean, cu căsuţe modeste în care s-au adăpostit mii şi mii de răniţi în 1917, acum se înalţă blocuri cu zece niveluri, spitale, impresionant de moderne, licee, cinematografe, grădini, bulevarde, terase şi flori. Nepoţii celor care s-au apărat, acum o jumătate de secol, cu cîţiva km mai sus, în Valea Oituzului, Uzului, Trotuşului şi a Caşinului, lucrează azi aici, în mari şi moderne uzine, ca să transforme petrolul şi sarea brută în substanţe infinit mai nobile şi mai utile omului.

Şi totuşi, cine face un popas pe malul Oituzului, cine intră în ţintirimurile de la Caşin ori Cireşoaia şi pune urechea la pămînt, mai aude şi azi, ceea ce se va auzi cît va trăi poporul român, „cîntecul de obuz", acel tumult infernal dezlănţuit de duşmanii libertăţii noastre. Ci noi, azi, am preschimbat acel „cîntec de obuz" nimicitor în marşul înalt al muncii rodnice, al muncii care vindecă rănile, drege stricăciunile şi zideşte o lume nouă. Marşul oamenilor liberi, mîndri că au izbutit să biruie duşmanul aducător de lanţuri înrobitoare.

Trecătorule, dacă urci sau cobori în văile Oituzului şi ale Trotuşului, calcă uşor peste acele plaiuri şi priveşte în jur cu dragoste şi mîndrie.

Tot ce vezi e frumos şi atrăgător.

Dar mai cu seamă nu uita că pretutindeni se află un mormînt de erou. Culege, cu drag, o floare şi-o aşază, cu evlavie, pe pămînt. Pe pămîntul pe care duşmanii l-au îmbibat cu sînge. Cu sîngele lor de ambiţioşi şi lacomi cuceritori şi cu sîngele nostru de îndîrjiţi apărători. Au vărsat sînge, au jertfit vieţi, dar n-au trecut.

Ne-am păstrat un colţ de ţară unde să mai fîlfîie
un steag al existenţei noastre, în jurul căruia, peste un an,
la 1 Decembrie 1918, ne-am putut aduna
toţi fraţii, de pretutindeni.

Mărăşeşti: „Slavă eroilor neamului"

Eu sînt din acei ce-au luptat la Mărăşeşti şi Oituz;
Îmi sună şi-acum în urechi cîntecul de obuz...

Ori de cîte ori trecem spre miazănoaptea ţării sau coborîm de la miazănoapte, din Suceava la Focşani, spre miazăzi, în lungul Siretului, la mijlocul drumului, la Mărăşeşti, privim şi citim slovele mari de pe frontispiciul mausoleului: „Slavă eroilor neamului". Monumentul acesta sobru, sur, stă înfipt în şesul larg, ca o prelungire de Bărăgan ori de şes buzoian pînă la dealurile Panciului, la malul abrupt din stînga Siretului, ori la Măgura Odobeştilor, rotundă ca o căciulă uriaşă, înaltă de peste 900 metri.

Chiar dacă nu îndeplineşte toate condiţiile unei opere artistice, Mausoleul de la Mărăşeşti s-a înscris în conştiinţa poporului român ca o simbolică operă comemorativă a unui moment dramatic, din cele mai dramatice şi mai hotărîtoare din istoria poporului român. Pentru că sub acoperişul lui hodinesc osemintele celor care s-au jertfit aici, în anii 1916—1917, pentru ca România să existe, totuşi, în ciuda necruţătorilor duşmani.

Puterea de impresionare a monumentului nu reiese, nu izvorăşte din liniile arhitecturii, ci din adîncimea grăitoare a simbolurilor şi din înălţimea sublimă a înţelesurilor.

Credeam c-am adunat în acest mausoleu toate oasele eroilor jertfiţi pe-aci, în acei ani de foc şi jale. Dar cînd am sărbătorit cincizeci de ani de la bătălia de la Mărăşeşti, am aflat că, de la construirea mausoleului, de sub malurile mîncate de apa unor pîraie vrîncene, au ieşit la iveală încă multe, multe oseminte. S-a găsit şi un schelet întreg, cu cască peste craniu, cu arma în mînă şi cu cartuşiera la brîu. Se vedea că a fost îngropat, de viu, în picioare, de cine ştie ce cumplită explozie de obuz duşman. În picioare, aşa cum străjuia în tranşeu, în cine mai ştie ce zi ori noapte de apocalips. O imagine cutremurătoare, concretă, a metaforei lui Coşbuc: „...Că-s vii, cînd e vorba de ţară/Şi morţii-n morminte"... Nu se dau înfrînţi nici ei, ci străjuiesc întru apărarea fiinţei neamului şi a patriei.

Aşa a fost atunci, în 1917, la Oituz, Mărăşti, Mărăşeşti, cînd poporul nostru a dat totul, absolut totul, pentru ca România să existe. Fără rezistenţa, fără încordarea aceea supremă, fără eroismul neşovăitor, fără jertfele nelimitate aduse atunci, în acel moment de răscruce, nu se ştie cum ar fi evoluat istoria noastră, din 1917 încoace.

În conştiinţa multora răsuna strigătul poetului Octavian Goga, atunci „un om fără ţară", strigăt al Transilvaniei care-şi cerea dreptul la Unirea cu Patria mumă:

Eu sînt oftatul care plînge
Acolo-n satul meu din deal,
Sînt ţipătul muiat în sînge
Al văduvelor din Ardeal.
Sînt solul dragostei şi-al urii,
Un visător de biruinţi,
Ce port blesteme-n cerul gurii
Drept moştenire din părinţi...

În lunga şi eroica luptă pentru libertate, unitate şi independenţă naţională, după perioada „chinuitoarelor nelinişti ale neutralităţii", cum formula N. Iorga,

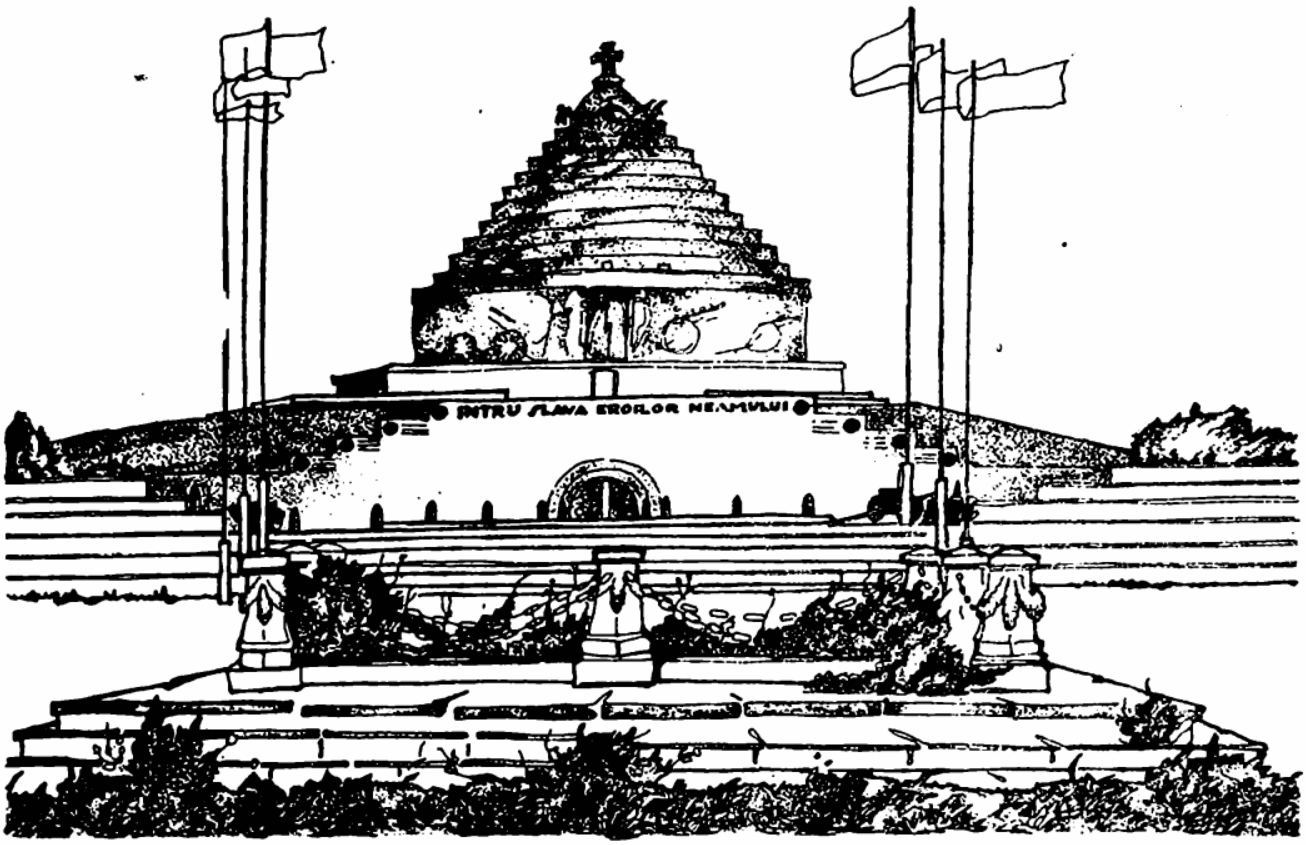

Mausoleul de la Mărăşeşti, templu al recunoştinţei pentru cei jertfiţi în 1917—1918, pentru libertatea şi unitatea României.

după înfrîngerile din toamna lui 1916, după retragerea din iarna lui 1917, vara de foc şi durere din 1917 a reprezentat punctul nodal al războiului pe care contemporanii l-au numit „pentru întregirea neamului", război impus nouă de legile aspre ale istoriei. Aceste legi cereau ca, în acele cumplite împrejurări, cînd România era două treimi invadată, subjugată şi jefuită de duşmani, românii să se bată, cu deznădejde, ca să-şi păstreze fiinţa statală şi să poată aspira mai departe, la unitatea şi independenţa naţională.

Vara anului 1917 venea după încercarea de a elibera Transilvania, după eroica rezistenţă de pe Carpaţi şi din cîmpia munteană, în toamna şi iarna lui 1916, după tragica pierdere a Capitalei şi zbuciumata retragere în Moldova, după rezistenţa disperată de la Oituz, după anevoioasa restabilire a frontului pe linia Oituz-Mărăşeşti-Nămoloasa-Galaţi şi după refacerea armatei române, din frînturile decimate de opt luni de neîntrerupte şi tragice bătălii.

Ţara trăia momente cumplit de grele. Dar speranţele nu se uscaseră în inima poporului. În noianul de nenorociri apărea şi cîte o scînteie de lumină.

Cu efortul nepregetat al întregului popor începeam a ne reface. De la Comăneşti şi Solonţ-Moineşti scoteam o cantitate dublă de ţiţei, iar producţia de cărbuni se tripla, prin efortul uriaş al muncitorilor. În martie 1917 ajunsesem a fabrica 9 000 de obuze pe zi. În anul 1917, am primit de la aliaţi, care, în sfîrşit, au înţeles importanţa frontului din România, 150 000 de puşti, aproape 2 000 mitraliere, 2 736 puşti mitraliere, 355 de tunuri şi aproape 100 de avioane.

A sosit şi misiunea franceză, în frunte cu generalul Berthelot, ca un preţios ajutor în instruirea ostaşilor pentru războiul modern.

În iunie 1917, cînd armata română pregătea ofensiva de la Mărăşti şi apărarea de la Mărăşeşti, în Piaţa Unirii din Iaşi s-a desfăşurat o mare adunare naţională, prin care ţara afla şi lua act de „alăturarea manifestă a voluntarilor din toate colţurile româneşti" şi îndeosebi transilvăneni şi bucovineni, foşti prizonieri

în Rusia. Se alăturau la războiul de apărare, război al unității românești. Se aflau atunci peste 120 000 de români transilvăneni și bucovineni prizonieri în Rusia, luați din armata austro-ungară. Veneau voluntari, din lagărul de la Darnița, nu departe de Kiev. La Chișinău li se dăruise un steag tricolor, iar ei se legaseră să-l înfigă pe turnul Catedralei de Alba Iulia, ca un simbol al biruinței ideii de Unire.

Atunci, în Piața Unirii din Iași, de pe soclul statuii lui Cuza, el însuși simbol al înfrățirii române, în numele unirii tuturor românilor, N. Iorga a rostit o înflăcărată cuvîntare, răscolind sufletele și îmbărbătînd inimile. În „Memoriile" sale nota istoricul și profesorul: „Ardelenii trec dimineața, impunători ostași cu fețele bronzate în prestarea jurămîntului"... Și mai departe: „Zguduitoare primire a ardelenilor în Piața Unirii, plină cum nu s-a mai pomenit... Foarte frumoasă cuvîntarea literară a lui Goga. Dr. Lupu plînge sus pe statuia lui Cuza... Victor Deleu, șeful ardelenilor, răspunde cu un discurs de o extraordinară putere... În horă se prind și alții, între care miniștri și generali... Șeful misiunii militare franceze, generalul Berthelot, ia parte la această impresionantă manifestațiune. Se intonează Marsilieza".

Bătăliile de la Oituz, Mărăști, Mărășești nu le-am vrut noi. Ni le-a impus imperialismul german prin feldmareșalul August von Mackensen, expresie tipică a imperialismului german, vestit spărgător de fronturi, cuplat cu von Schmettow, comandant al grupului de armate austro-ungare, care ataca dinspre apus, prin pasul de la Oituz.

La 20 iulie 1917, plecînd din București, von Mackensen asigura Marele Cartier General și guvernul german că, în două săptămîni, va fi la Iași. Aceasta însemna că va scoate armata română din luptă, prin nimicire, va lua prizonier guvernul român și va ocupa întreaga țară. Va desființa România. Avea un plan admirabil stabilit pînă în cele mai mici amănunte; nu lipsea nici capturarea sondelor de petrol de la Moinești. nici înaintarea pînă la portul Odesa, să încarce grîul din Ucraina. Pe toate le avea August von Mackensen în buzunar, cu mare și multă precizie înscrise în planurile de operații, studiate pe hartă cu echerul, conpasul, busola și ceasul, rînduite pe săptămîni, zile, ore și minute.

Pentru această victorie certă arunca în luptă o armată de 12 divizii ultramodern echipate cu armament și mijloace de luptă. Întemeiat pe aceste forțe și pe calculul meticulos, precis, matematic al victoriei, afirmase că va răpune România. În Gara de Nord, luîndu-și rămas bun de la cei care rămîneau în București, se rostise jovial și ferm, totodată: „La revedere, peste două săptămîni, la Iași!" Nu erau vorbe-n vînt, ci rezultatul unei convingeri profunde. Iar contele Czernin, ministrul de externe al guvernului habsburgic, era încredințat că „România prețuiește miliarde" și că trebuia dată Austro-Ungariei, cît mai repede, să scoată Imperiul austro-ungar din devoranta criză economică. Cu asemenea pretenție, desigur, von Mackensen nu putea fi de acord; rechinii nu împart prada; se sfîșie pentru ea.

Planul bătăliei, minuțios studiat, era conceput de marele strateg german Ludendorff, ca o acțiune simultană, ca o dublă ofensivă — Mărășești pe Siret, Oituz pe Trotuș — cu joncțiune la Adjud-Bacău, în drum spre Iași.

Iar cu execuția se angajaseră nume de mari generali; în afară de faimosul spărgător de fronturi, August von Mackensen, colaborau și alțiași ai tacticii și strategiei teutone: von Morgen, von Gallwitz, Rohr, Gerock. Întemeiat pe acest plan și bizuit pe aceste forțe afirmase Mackensen cu acea superbie, care nu mai lasă nici un dubiu; cu acea brutală încredere și siguranță care amuțea orice raționament potrivnic. Era în dreptul lui. Avea destule forțe umane și materiale. Dispunea de o mare experiență și de o copleșitoare faimă ca să creadă că-i va fi ușor să zdrobească, repede, rezistența română de la genunchii Moldovei. Să spargă frontul la Nămoloasa, în zona Siretului de jos. Să înainteze pe valea Siretului. Să facă joncțiunea cu armata austro-ungară la Adjud. Să ia prizoniere toate unitățile române care rezistau în regiunea Vrancei, în acel „triunghi al morții", cum o numeau soldații.

Şi, aşa, tără nici o altă piedică, să ajungă la Iaşi şi să spulbere complet România de pe harta Europei.

Studiind hărţile de campanie şi recapitulînd capacitatea efectivelor de infanterie, cavalerie, artilerie, aviaţie, geniu,şi două săptămîni i se vor fi părut lui von Mackensen prea mult. Aceeaşi impresie va fi avut-o şi cînd şi-a aşezat postul de comandă sus pe Măgura Odobeştilor, la 900 m altitudine, să aibă sub binoclu toată aria de desfăşurare a ofensivei de spargere a frontului. Poate nicăieri, în luptele susţinute pînă aici, nici în Polonia, nici în Serbia, nu avusese un loc mai bun, mai clasic, de supraveghere şi conducere ca la Mărăşeşti. Totul era clasic. Ca la carte:

Şi victoria trebuia să fie tot ca la carte.

Dar iată că, la 24 iulie 1917, în zona Mărăşti, românii au atacat şi au rupt frontul pe o distanţă de 30 km, silind Divizia 218 germană să se retragă 20 de km, să piardă 4 772 de soldaţi şi 110 ofiţeri.

Armata lui Gerock era dezorganizată prin această ofensivă neaşteptată a Armatei a II-a română. În acelaşi timp, în zilele de 23, 24 şi 25 iulie, românii au zădărnicit ofensiva germană de la Nămoloasa. Artileria română a tras asupra nemţilor 170 000 de proiectile, silindu-l pe von Morgen să renunţe la spargerea frontului pe aici.

Era, evident, o surpriză pentru Mackensen. Dar asta nu-i clintea, nicidecum, încrederea în victorie. Mai ales că armata austro-ungară continua să atace şi să înainteze, încet, pe Oituz şi pe Trotuş, la vale. Iar în Bucovina, tot armata austriacă intra în Cernăuţi. Deci lovituri din trei direcţii. Cea principală se angaja să fie ofensiva de pe rîurile Putna, Şuşiţa, Siret: adică zona Mărăşeşti. Acţiunea de străpungere era încredinţată tot lui von Morgen, cu 5 divizii de elită.

În această zonă, bătălia a început printr-un atac în spaţiul apărat de trupele ruseşti, care n-au putut rezista strivitorului bombardament de artilerie şi s-au repliat înapoi. Generalul Cristescu a trebuit să le înlocuiască prin unităţi româneşti. Acestea au rezistat la Doaga, la Pătrăşcani, la Chicera, la Prisaca, pe platoul Muncelului.

În seara de 6 august, Mackensen raporta: „Atacul Armatei germane s-a soldat cu pierderi atît de mari încît s-a făcut necesară o nouă grupare a forţelor".

Generalul Cristescu a reuşit să acopere, la timp, golurile create în front prin retragerea armatei ruse. Românii se angajaseră într-o rezistenţă eroică, sub o furtună, sub un potop de foc şi schije, de gloanţe şi grenade; o rezistenţă cu pierderi imense, pentru ambele părţi.

În ziarul german „Bukarester Tageblatt" se scria: „La 7 august rezistenţa duşmană s-a întărit. Puternice forţe duşmane au fost aduse în marşuri grăbite, la locul spărturii, pentru a indigui înaintarea noastră".

„Spărgătorul de fronturi", în cumplita-i ambiţie, a schimbat de mai multe ori locul şi direcţia principală de atac. Dar pretutindeni a întîlnit aceeaşi îndîrjită, supraomenească rezistenţă.

Generalul von Eben raporta lui Mackensen: „Puterea de luptă a diviziilor 76,89 şi 115, în contra cărora s-au îndreptat contraatacurile inamice, este scăzută, în urma puternicelor pierderi; şi Divizia 216 a suferit foarte mult în urma focului de flanc de pe înălţimile de pe malul de răsărit al Siretului. Pentru continuarea luptei, este nevoie a se completa ofiţerii şi trupa".

În zilele de 10 şi 11 august s-au desfăşurat, cu şi mai mare îndîrjire,tragicele acţiuni ale ofensivei germane şi ale contraofensivei române.

Apreciind că românii au pierdut prea mult şi nu mai pot rezista în zona Mărăşeşti, generalul Cristescu s-a retras de la comanda Armatei I.

A preluat-o dîrzul şi neînfricatul Eremia Grigorescu. Venea cu deviza rezistenţei de la Oituz şi a amplasat-o şi în sufletul celor care luptau în tranşeele de la Mărăşeşti: „Nici pe aicea nu se trece!".

Nu avea altceva de făcut în faţa forţelor copleşitoare ale inamicului decît să stăruie într-o „defensivă dîrză şi încăpăţînată", convins că „numai acela este învins care se crede învins".

Eroica rezistenţă a românilor începea să-l pună pe gînduri pe von Mackensen. Odată cu pierderile tot mai serioase ale diviziilor germane începea să sîngereze şi amorul propriu al trufaşului spărgător de fronturi. Afla, cu stupoare, că existau şi fronturi inexpugnabile.

La 19 august, în a paisprezecea zi de luptă neîntreruptă, s-a dat bătălia de la Răzoare. Era ultimul sfert de oră. Ultima clipă în care trebuia să se decidă cui aparţine victoria: ofensivei germane ori defensivei române.

Von Mackensen concentrase atîtea forţe, aglomerase şi prăbuşise atîtea ghiulele şi gloanţe asupra tranşeelor române, sfîrtecase, cu explozii, fiecare palmă de pămînt, nimicise atîtea vieţi de ostaşi români, încît nu mai avea nici o îndoială că, în sfîrşit, va învinge.

Dar în zona Răzoare se afla şi Cota 100. Iar pe cotă străjuiau mitralierele căpitanului Ignat, care au rezistat pînă la ultimul cartuş, în tranşeea aceea cumplită, acoperită de trei rînduri de cadavre duşmane.

Au pierit cu toţii, dar nu s-au crezut înfrînţi.

Aşa s-a produs miracolul: nemţii, la limita puterilor, n-au mai avut energia să treacă mai departe, iar Divizia 13 română, sosită în pas alergător din dispozitivul Oituzului, a contraatacat în zona Răzoare, dînd peste cap invadatorii.

De obicei spunem că nu ştim cum se produce miracolul.

Aici ştim.

Pentru că l-am plătit cu zeci de mii de vieţi de eroi.

Despre bătăliile din zona Mărăşeşti generalul von Morgen făcea aprecieri ca acestea: „Luptele din august... au dovedit că românii deveniseră un adversar respectabil... Ei se băteau mai bine, erau conduşi cu mai multă dibăcie şi, în special, artileria şi infanteria cooperau mai coordonat decît la începutul campaniei. În 14 zile de lupte crîncene şi neîntrerupte, care au mers, în majoritate la baionetă, ne-au produs pierderi foarte mari".

În zilele următoare, Armata I română a împins în luptă pluton după pluton, companie după companie, batalion după batalion, regiment după regiment şi divizie după divizie, arătînd lui von Mackensen, că, în adevăr, mai există pe lume şi fronturi care nu se lasă a fi frînte.

Victoria şi gloria română la Mărăşeşti se numesc rezistenţa.

Generalul Joffre, apărătorul de la Marna, se bucura că la Mărăşeşti românii au oprit o ofensivă care, după părerea inamicului, trebuia să fie hotărîtoare. O Marnă şi un Verdun al istoriei române. O bătălie de douăzeci şi două de zile, cu imense sacrificii umane.

În ziarul „Times" din acea vreme, rezistenţa de la Mărăşeşti primea elogii, foarte rare în precauta presă britanică: „Românii s-au bătut cu un eroism care-i mai presus de orice laudă. Soldaţii germani au fost aşa de violent atacaţi încît aruncau armele pentru a fugi mai iute sau pentru a nu fi făcuţi prizonieri. Această înfrîngere este lovitura cea mai importantă pe care au primit-o germanii în orientul european. Românii au luptat cu o tenacitate extraordinară".

În ziarul „Dailly Chronicle" apărea un articol cu titlul „România eroică", semnat de diplomatul francez Robert de Flers: „Dacă ai fi spus a doua zi după căderea Bucureştiului că aceşti oameni vor birui armatele lui Mackensen, ai fi fost luat drept poet — şi cu toate acestea lucrul s-a întîmplat. Aşa a fost: armata refăcută a României a salvat frontul de est. Planul germanilor era fără îndoială să străpungă frontul român de la sud către nord şi de la vest către est şi să ajungă la Odesa. În acest scop, Mackensen a adunat în punctul acela 10 divizii germane. Dealtfel, s-au găsit asupra prizonierilor, asupra soldaţilor şi ofiţerilor morţi ordine cu privire la etapele spre Iaşi.

În ciuda violenței atacurilor lor, pe care le dădeau de 5—6 ori pe zi, germanii n-au putut înainta".

De asemenea, mareșalul Pershing, comandant al trupelor americane de pe frontul francez, se exprima cu entuziasm: „Admir splendidul eroism al armatei române care și-a apărat, cu îndîrjire, pămîntul patriei; să nu vă temeți de nimica, îl va recuceri și își va vedea visul împlinit".

Generalul Pétin, într-o amplă lucrare (Le drame roumain 1916—1918, Payot, Paris, 1932), recunoștea: „Noi nu am uitat și nu vom uita că România a intrat în război alături de noi, într-o epocă în care războiul era departe de a fi cîștigat. Ne vom aminti că intervenția sa a deplasat din Occident spre Orient excelente divizii germane, că în 1917 a întărit prin credința sa întregul front rus din sud-est care fără ea s-ar fi prăbușit lamentabil din iunie 1917".

Tovarășul Nicolae Ceaușescu — secretarul general al partidului — apreciază bătălia de la Mărășești ca pe un „eveniment memorabil al istoriei poporului român, al luptei pentru apărarea ființei sale naționale, pentru eliberarea patriei, împotriva cotropitorilor străini, a dominației imperialiste. Ostașii și ofițerii români — muncitori, țărani și intelectuali — au apărat cu prețul vieții fiecare palmă din pămîntul patriei invadate de dușman, adăugînd astfel o nouă și măreață pagină de glorie și de vitejie la hronicul neamului nostru, la tradițiile eroice ale luptei pentru neatîrnare, pentru libertate națională și socială".

Cruzimile și distrugerile războiului, în toată Europa, au făcut ca și oamenii politici să gîndească mai sincer la o pace a dreptății și a civilizației. Cînd, în toamna anului 1918 Austro-Ungaria propunea încheierea unei păci separate, Georges Clémenceau, primul ministru al Franței, spunea: „Ce vor ei? Ce voim noi? A lupta, a lupta în mod victorios mereu și fără preget pînă în ceasul cînd inamicul va înțelege că nu mai e posibilă nici o tranzacție între crimă și drept. Am fi nedemni de marele destin care ne este rezervat, dacă am fi în stare să sacrificăm vreun popor mic sau mare apetiturilor, lăcomiei turbate de dominație implacabilă, care se ascund încă în dosul ultimelor minciuni ale barbariei".

Asemenea categorică declarație a jucat rolul unei mari bătălii cîștigate de puterile Antantei. Armistițiul avea să fie semnat peste două luni. Puterile centrale: Germania, Austro-Ungaria, Turcia, Bulgaria se vedeau nevoite a pleca steagul trufiei expansioniste și a accepta înfrîngerea. Peste trei luni, la 1 Decembrie 1918, în Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, Transilvania hotăra unirea cu România. Visul de aur al poporului român devenea realitate. Românii au scuturat jugurile străine și s-au adunat, toți, în hotarul rotund și firesc al aceluiași stat: România. Mărășeștii intrau în istoria românească și europeană ca un fapt de dreptate, de păstrare a ființei statale, de afirmare, de triumf al dreptății naționale. O bătălie eroică, fără de care n-am fi izbutit a realiza desăvîrșirea unității naționale, din 1 Decembrie 1918.

Port în mine o amintire din copilărie, care îmi revine în lumina conștiinței ori de cîte ori fac popas la Mărășești.

Era în august 1917, într-o după-amiază fierbinte, seacă, viclean amestecată cu înfiorări de neliniște și teamă. Sufeream de război, foamete, molime, deznădejde și moarte. Noi, copiii, prichindei de-o șchioapă, desculți și slăbuți, seceram, împreună cu mama, un ogor cu ovăz, sus pe un deal, acolo în satul natal. În amiază, cînd ne-am aruncat privirea în zare, am văzut, pe șoseaua șerpuindă pe coasta dealului Balaurului, un convoi lung-lung de căruțe. Cobora încet, la vale, ca să urce și mai încet, mai ostenit, la deal. Nu știu ce și cît cunoștea mama despre bătăliile ce se dădeau atunci pe fronturi, dar mi-aduc aminte că, după ce a privit, cu mîna streașină la ochi, și-a șters de nădușeală fruntea și obrajii cu capetele broboadei negre, a înnodat-o iar pe cap și mi-a zis: „Du-te jos în sat; ia cofa și o ulcică: umple cofa cu apă proaspătă și ieși la răscruce. Că oamenii aduși în acel șir de căruțe au mare nevoie de apă. De apă rece! Să stingă pojarul și usturimea de la inima lor..."

Am alergat, fuguța, la vale.

Pe uliță, am adunat mai mulți copii de sama mea și ne-am așezat, cu cofele cu apă, pe marginea drumului, la răscruce.

A sosit convoiul: sute de răniți, cîte zece-doisprezece întinși pe fîn, de-a curmezișul. Îi duceau spre mănăstirile Văratec, Agapia, Neamț, transformate în spitale. Drumuiau de trei zile și trei nopți.

S-au oprit, în popas la umbra răchitelor de pe marginea drumului. Palizi, istoviți, arși de soare și de fierbințeala rănilor. Toți aveau la cap, la brațe, la piept, la picioare bandaje însîngerate și colbuite.

Am înălțat spre cei din prima căruță ulcica de lut cu apă rece.

Mi-a smuls-o unul, cu stînga teafără și-a dus-o la buzele vecinului care avea amîndouă brațele prinse-n bandaj. Apoi a cerut și pentru el o ulcică.

Ceilalți copii s-au răspîndit, repede, pe la căruțe, împărțind răcoare.

Și cum se goleau cofele, alergam la fîntînă să le umplem iar.

Răniții, cu glasurile stinse, răgușiți, frînți, cu buze arse, cu priviri înlăcrimate, cu mîini tremurînde și însîngerate nu cereau decît: „Apă!... Apă!, Apă copii!"

Ne tremurau mîinile și inimile de emoție, de durere, de uimire, de spaimă, de groază. Nu, nu mai văzusem în viața mea atîta suferință, atîta sînge.

Nu mai auzisem atîtea gemete de durere și atîtea blesteme înăbușite. Dar, mai ales, n-am mai auzit, niciodată, mulțumiri rostite mai din adînc de inimă și n-am mai fost, nicicînd, mai blînd, mai părintește, mai duios mîngîiat pe creștet, pe obraji, de mîini aspre și adesea pătate de sînge negru, uscat.

Și, dintr-o dată, m-am trezit întrebînd, pe unul care mi-a zîmbit cu un fel de tristețe amară:

— Nu l-ai văzut pe tata?

S-au adunat și femei, cu merinde. Fiecare își căuta soțul, feciorul, fratele, logodnicul.

Și nu m-am mirat de fel cînd am băgat samă că toți copiii, înălțînd cănițele cu apă, întrebau, în șoaptă, cu glas tremurat, cu buze fierbinți de emoție, îngrijorare, nădejde și teamă:

— Nu l-ai văzut pe tata?... Nu l-ați întîlnit pe tata?...

Și iarăși mi-aduc aminte că, spre iarnă, vorba de obște în sat era asta: „Unde ți-a murit bărbatul?" „La Mărășești"... „Unde ți-ai pierdut brațul?" „La Mărășești"... „Unde s-a prăpădit tată-tu?" „La Mărășești"... „Unde-ai primit decorația?" „La Mărășești"...

Mărășeștii au fost încă o Posadă și un Vaslui, încă o Rovine și un Războieni, încă un Călugăreni și un Șelimbăr în istoria noastră. Purtată de vuietul zguduitor al exploziilor de obuze și grenade, colorată de focul sîngelui celor jertfiți pe teritoriul lui, faima modestului tîrgușor Mărășești a cuprins țara și lumea, a pătruns în conștiințe și s-a preschimbat în simbolul rezistenței românești, al mîndriei și al rîvnei spre libertate a întregului popor, spre a străbate istoria ca un eroic imn al vitejiei neamului nostru, al rîvnei lui spre dreptate și libertate.

Am văzut odată, într-o vitrină, la Muzeul militar, cîteva obiecte din trusa de campanie a lui von Mackensen, cel care purta la chipiu, ca un grăitor simbol, capul de mort așezat pe două oase în cruce. Acele obiecte erau: lulea de abanos cu cerculețe de aur, două talere de argint, patru pahare aurite, toate împodobite cu splendide monograme princiare de aur masiv. Din ele, de bună seamă, August von Mackensen, Feldmareșal al Imperiului german, a gustat supa și a băut lichior și șampanie, a fumat tutun cu arome fine, chiar în cortu-i de la postul de comandă din vîrful Măgurii Odobeștilor, de unde privea, comanda și aștepta blindat în orgolioasa lui liniște și certitudine, ca diviziile de foc și fier ale Kaiserului să spargă frontul la Mărășești.

La numai cîteva palme de aceste tacîmuri scumpe, ajunse, prin cine știe ce joc al hazardului, „captură de război" și obiecte de muzeu, în aceeași vitrină, se afla fotografia unor ostași români, din zona Mărășești, de la Chicera, Doaga ori

Răzoare. În cămăşi, cu mînecile suflecate, cu căştile în cap, încălţaţi cu opinci, românii din fotografie îşi lăsaseră armele jos şi se plecau spre un ochi de apă izvorîtă la rădăcina unei sălcii dihocată de obuze-n explozie. Se plecau în genunchi şi beau apă cu pumnul.

Alăturarea acestor relicve din vremea rezistenţei de la Mărăşeşti mi s-a părut osebit de pilduitoare: biruie numai cei care sorb, chiar şi din pumni, apa sfîntă şi dătătoare de miraculoase puteri a izvoarelor patriei. Îi sorb apa, ca pe-o ambrozie, şi-o apără: că-i a lor. Îi beau apa şi dobîndesc nebiruită putere, chiar dacă nu sînt feţi-frumoşi.

Poticnit la Mărăşeşti, von Mackensen, cu trufaşa lui infanterie, cavalerie, artilerie şi aviaţie, n-a ajuns nici la petrolul din Moineşti, nici la Iaşi, nici la portul Odesa şi nici la grîul Ucrainei.

S-a întors acasă învălit în mîhnire, amărăciune, doliu şi ură.

Gloria spărgătorului de fronturi s-a veştejit pentru totdeauna.

S-a veştejit şi s-a stins.

Au stins-o nişte ostaşi în opinci, care beau apă cu pumnul din sfintele izvoare ale patriei lor şi nu rîvnesc altă glorie.

Inscripţia de pe frontonul Mausoleului de la Mărăşeşti care adăposteşte, în piramidă, craniile apărătorilor ţării în acele zile de răscruce şi apocalips din iunie, iulie, august 1917 sună simplu:

„Slavă eroilor neamului". Craniile acelea sînt, de fapt, adevăratul monument care merită şi cere slavă. Sînt rămăşiţele simbolice ale celor care ne-au cîştigat dreptul la libertate şi unitate naţională, dreptul şi libertatea de a fi.

Triumful libertăţii binecuvîntează popoarele care fac bine, cuviincios, frumos şi permanent cultul eroilor. Cele care nu-şi amintesc de eroii trecutului, nu-i cinstesc cu pietate intră în blestemul nepăsării şi cad sub jugul celor prea puternici şi tiranici care, în istorie, totdeauna, au fost călăii dreptăţii, libertăţii, omeniei, progresului. Cultul eroilor nu-i misticism, ci categorie morală concretă şi eficientă în psihologia indivizilor şi a popoarelor, în valorificarea virtuţilor morale ale maselor populare. Cultul eroilor este un ajutor întru sporirea forţei morale a naţiunilor şi popoarelor. Statele stăpîne pe vaste ţinuturi şi peste multe popoare dispun de imensă forţă fizică exprimată prin acumulări colosale de arme; lor le pasă mai puţin cum funcţionează forţa morală. Dar atunci se întîmplă că li se îngustează sufletul, iar îngustarea conştiinţei înseamnă exerciţiul tiraniei, al cruzimii, al crimelor absurde. Popoarele care uită sau neglijează cultul eroilor ajung biete existenţe searbăde, nefericite, se pipernicesc şi pier, ca speciile de grîu stinse de mălură, ca plantele crescute în pămînt otrăvit ori ucise de secetă.

Nu vrem să fim aşa. Ne cinstim eroii.

Văzînd puterea de răbdare, rezistenţă, curaj şi eroism în anii 1916—1918, Charles de Saint-Aulaire, ministrul Franţei la Bucureşti, scria: „Nu există pe lume patrie pe care fiii şi fiicele sale să o iubească mai mult decît îşi iubesc românii ţara".

Slovele mari, care alcătuiesc cele trei cuvinte din inscripţia de pe frontispiciul Mausoleului de la Mărăşeşti: „Slavă eroilor neamului", nu sînt simple litere de bronz pe un fundal de piatră, ci făclii şi flăcări care ard, trebuie să ardă în conştiinţe şi să lumineze conştiinţe. Căci ridicăm monumente nu numai ca să cinstim eroii cei mari ai neamului, nu numai că să ne cinstim pe noi înşine, ci şi ca să întărim virtuţile memoriei şi să le transmitem amintirea în conştiinţa generaţiilor viitoare.

Pentru că, în fond, cei scrişi pe monumente spun în fiece clipă: „Nu uita!... Nu uita!... Nu uita!..."

Călătorule, cînd treci, în sus şi în jos pe valea Siretului, cu treburi ori în plimbare, poposeşte o clipă şi la Mărăşeşti. N-ai totdeauna flori să le aşezi pe treptele de piatră ale Mausoleului. Dar un gînd de pioasă recunoştinţă ai. Şi o inimă românească. Închină, deci, o clipă, gîndul tău cel mai bun şi inima ta cu-

rată întru cinstirea celor care s-au jertfit acolo, în anul de foc şi amar, în 1917. Trimite spre cupola Mausoleului, spre piramida de craniĭ, sărutul recunoştinţei, al cinstirii, al veşnicei neuitări. Căci jertfa lor ne-a ajutat să fim ceea ce am fost şi mai mult, mult mai mult decît atît. Să fim, adică, tot ceea ce sîntem azi şi vom fi mîine. Să îngînăm, deci, odată cu poetul:

Slăviţi de-a pururi fie-acei bărbaţi
Ce moartea înfruntînd-o, se luptară
Căzînd semeţi cu faţa spre Carpaţi,
Cu numele tău sfînt pe buze, ţară!
Cinstindu-ni-i, cum ne cinstim strămoşii,
Mari torţe-aprindem — jerbe pămînteşti
La Jiu, Mărăşti, Oituz şi Mărăşeşti
Pe unde-şi dorm azi somnul glorioşii.

(Ion Segărceanu)

CUPRINS

Trecut apari din noapte 3
Carpaţii, coloana vertebrală a geografiei şi istoriei româneşti 4
Dunărea — punte şi hotar 8
Legendă şi istorie la Curtea de Argeş 14
Cu Negru vodă de la Făgăraş la Cîmpulung 25
Scurtă meditaţie la Castelul Corvineştilor de la Hunedoara 34
Cuminte şi-ntru slavă cîntare lui Ştefan voievod cel Mare 38
La Probota, cu Petru Rareş, moştenitor întru vitejie şi precursor întru făptuirea unităţii româneşti 44
În pălimarul cetăţii Prejmer ...„Ba, zău, nu l-oi da!“ 50
Prin Braşov, cetatea medievală din inima României 54
Istoria văzută din Turnul Chindiei 66
La Suceava, în cetate 77
Amurg şi zori pe Cîmpia Turdei 87
Pe urmele unor cărţi de demult 91
La Ţebea, sub guvernul lui Horea 102
Ascultînd cum bate ceasul Turnului din Sighişoara 115
Hoinar prin judeţul Neamţ 121
Cu inima la trecători 139
Pe Trotuş şi Oituz, sună şi acum amintirea „cîntecului de obuz“ 145
Mărăşeşti: „Slavă eroilor neamului“ 149

Nr. colilor de tipar: 10
Bun de tipar: 27.11.1981

Com. nr. 10 328/7128
Combinatul poligrafic
„CASA SCÎNTEII"
București — R.S.R.